

## מה עושים המרצים כשהם אינם מלמדים?

גיא זיידמן\*

מה עושות האילות בלילות?  
הן עוצמות את עיניהן הגדולות.  
הן שולבות את רגליהן הקלות,  
ישנות האילות בלילות.<sup>1</sup>

מאמר זה מנסה לחשוף לפני הקוראים – שאנשי הסגל האקדמי מוכרים להם בעיקר בתפקידם כמורים – רבדים נוספים ביחס להכשרתם, לפעילותם האקדמית וליחסי-הגומלין בין אנשי האקדמיה המשפטית (המודל שבו יתמקד מאמר זה) לבין אנשי האקדמיה בתחומים אחרים ואנשי-המקצוע

\* פרופסור חבר, בית-ספר רדזינר למשפטים, המרכז הבינתחומי הרצליה. gseidman@idc.ac.il. תודתי למערכת כתב-העת **משפט ועסקים**, ובמיוחד לליאור גולדווסר, לעדי מילר, למגל דרור, ללאה-לי גבעון וליוני עדיני, על עבודתן היסודית והערותיהן המועילות למאמר זה. תודה מיוחדת לעורך כתב-העת משפט ועסקים מתן סטמרי, לחברי מערכת כתב-העת שמעון פרידמן ועליסה קפלן, ולעורך הלשוני גיא פרמינגר על סיועם הרב, בישורת האחרונה, בהתקנת המאמר ובהבאתו לדפוס.

### המאמר מקדש לצדי, באהבה!

1 להלן יתר הבתים בשירה המפורסם של לאה גולדברג:

2. מי שומר על חלומן המתוק?

הירח הלכן מרחוק.

הוא מביט אל תוך הגן בבת צחוק

ואומר לפוס נתן: נום ושתוק!

3. מה חולמות האילות בלילות?

הן חולמות כי הפילות הגדולות

שחקו אתן בגיולים וגולות,

ובכל, בכל זכו האילות.

4. מי מעיר אותן עם שחר משנתן?

לא הפיל, ולא הקוף, ולא הפן,

לא ארנבת, לא שקוי ולא שפן,

כי אילת השחר חכרתן

מעידה אותן בפקר משנתן.

על השיר וחשיבותו בתרבות הישראלית ראו "מה עושות האיילות" ויקיפדיה 19.2.2016 [he.wikipedia.org/wiki/מה\\_עושות\\_האיילות](https://he.wikipedia.org/wiki/מה_עושות_האיילות).

האחרים הפועלים במשפט, כגון עורכי-דין ושופטים. החלק הראשון מבקש לענות על השאלה כיצד אדם נהפך למרצה באקדמיה בכלל ובפקולטה למשפטים בפרט. הדיון מתחיל במקורות האקדמיה המודרנית, ופורש את היריעה החל באפיקי ההכשרה, דרך הליכי המיון והסינון במוסדות ההשכלה הגבוהה ועד להליכי הקידום של האקדמאים, וכולל גם התייחסות לקשיים שאקדמאים נתקלים בהם כיום – מימון מסלול ההכשרה הארוך והקושי בקבלת משרת מרצה תקנית. החלק השני מבקש לענות על השאלה מה בעצם מרצה עושה. הדיון מתמקד בשלושת ההיבטים המרכזיים של פעילות הסגל האקדמי – הוראה, פעילות פנימית ענפה בתוך הקהילה האקדמית וכתובה אקדמית. הדיון פותח לפני הקורא צוהר לעולמם הפנימי של אנשי אקדמיה וללבטים שלהם בעבודתם: האם לפרסם בעברית או באנגלית? כיצד לקיים הליך של שיפוט עמיתים בצורה ישרה והוגנת? ובמיוחד כיצד ליצור את התנאים שיקדמו יצירתיות? החלק השלישי מציג מבט "מעבר" לבית-הספר למשפטים. החלק פותח בדיון בגידול שחל בהוראת משפטים אל מול ירידת מספר המבקשים ללמוד את מדעי הרוח, וממשיך בבחינת מגמות ההאטה בביקוש ללימודי משפטים בישראל ובארצות-הברית. לאחר-מכן נידונים הקשרים של אנשי האקדמיה המשפטית עם עמיתיהם בכלל הקמפוס, עם אנשי-המקצוע האחרים הפועלים בתחום המשפט, ואף עם החברה בכללותה. בסיומו המאמר מציג מבט צופה פני עתיד באשר להשפעת השינויים הטכנולוגיים על מקצוע המשפט הן באקדמיה והן בפרקטיקה.

## מבוא

פרק א: איך נהפכים למרצה באקדמיה?

1. תולדות האוניברסיטות בקיצור נמרץ
2. מסלול ההכשרה
3. קבלת מרצה לסגל
  - (א) כשיש שניים לטנגו
  - (ב) ההליך
  - (ג) על שיקולים ושיקול-דעת
  - (ד) דיון-ביניים – קצת דומה אבל גם די שונה
4. על "פס הייצור" של הסגל האקדמי ועל ריאליזם כלכלי
5. בעיות במודל ההעסקה של הסגל האקדמי – מ"מגדל השן" ועד עובדי קבלן

פרק ב: מה בעצם מרצה עושה?

1. מבוא: על תנאי השירות הטובים ב"מגדלי השן"
2. פעילות בפקולטה ומסלול הקידום

- (א) מטלה ראשונה – הוראה
- (ב) פעילות "אזרחית"
- (ג) פעילות כתיבה אקדמית
- (ד) דילמות בכתיבה האקדמית: בעברית או באנגלית? בישראל או בחוץ-לארץ?
- (ה) על הליך הערכת העמיתים האקדמי – ה"Peer Review"
- (ו) הערת-סיום: שתי רגליים על האדמה
- 3. על יצירתיות ואקדמיה
  - (א) סדרי עדיפויות לאומיים ומימון
  - (ב) איתור ומיון של בעלי הפוטנציאל היצירתי
  - (ג) יצירת התנאים הפיזיים ליצירה
  - (ד) מציאת הדרך להפקת התוצאה היצירתית
- פרק ג: מעבר לבתי-הספר למשפטים
  - 1. ראשית-דבר – "ספירת מלאי"
  - 2. על המשבר במדעי הרוח ועליית בתי-הספר למשפטים
    - (א) המשבר במדעי הרוח
    - (ב) הרקע והטעמים למשבר
    - (ג) תהליכים ותוצאות באקדמיה הישראלית
    - (ד) הגידול המספרי בפרקטיקה המשפטית ובאקדמיה המשפטית
  - 3. האם "מה שעולה חייב גם לרדת"? או – על מחיר ההיצע והביקוש
  - 4. הפקולטה למשפטים בקמפוס
  - 5. הפקולטה למשפטים במקצוע
    - (א) מודלים אפשריים
    - (ב) ניתוח אקדמי (מבט מבפנים על החוץ)
    - (ג) מהו באמת מעמד האקדמיה במשפט: הערה על שילוב
  - 6. על היחסים שבין האקדמיה לבין החברה בכללותה
    - לקראת סיום וסיום
- פרק ד:
  - 1. מבט טכנולוגי אמיץ לעתיד
  - 2. סיום

## מבוא

יסודה של רשימה זו בהרצאה שהיה לי הכבוד לשאת בטקס מצטייני הדקן של בית-ספר רדזינר למשפטים במרכז הבינתחומי הרצליה בחודש אפריל 2014. רוב הדוברים בטקס התמקדו כמובן בעיקר: בדברי הערכה לסטודנטים בעלי ההישגים האקדמיים הגבוהים ביותר בשנת הלימודים תשע"ג.

כאשר התבקשתי לשאת דברים, סברתי כי הן הסטודנטים והן הוריהם מודעים היטב לקשיים שהתלמידים שלנו ניצבים בפניהם: לימודים בין-תחומיים של שני תארים, עומס עצום של מטלות אקדמיות ואחרות, ותחרות נמרצת בין הסטודנטים הטובים ביותר על המקומות הספורים ברשימת הַדָּקָן. לכן החלטתי להפוך את כיוונו של הזרקור, ולהפנות את האור מהסטודנטים אל צידה האחר של המשוואה – אלינו, המרצים.<sup>2</sup> רוב הסטודנטים מכירים אותנו, הסגל האקדמי,<sup>3</sup> במסגרת פעילותנו כמורים בקורסים וכמנחים בסמינריונים. השאלה העולה היא מה הם – ואתם, הקוראים הפוטנציאליים – יודעים על פעילויותינו האחרות. אכן, מה בעצם המרצים עושים כאשר הם אינם מלמדים?

הגיע הזמן לפגג את ה"מסתורין" הקיים סביב נושא זה ואת השמועות כאילו 52 השבועות בשנה הקלנדרית נחלקים ל-26 שבועות של הוראה (שני סמסטרים בני 13 שבועות) ול-26 שבועות של חופשה.<sup>4</sup> כפי שאתאר ברשימה זו, מתברר כי בניגוד לאיילות, המרצים אינם יכולים לבלות את יתרת זמנם בשינה, אלא הם פעילים במגוון רחב של נושאים ותחומים, שחלקם מוכרים יותר – ולעיתים אפילו מגיעים לתודעת הציבור ומעוררים דיון ואף מחלוקת – וחלקם ידועים פחות, לעיתים ממש סמויים מן העין.<sup>5</sup>

- 2 שתי הערות מקדימות: ראשית, בהכנת הרשימה נעזרתי ברבים וטובים. תודתי נתונה (בסדר א"ב) לעומר אלוני, לאמיר ארז, לאביב גאון, לדניאל זיידמן, לאייל לב ארי, ליעקב נוסים, למיטל פינטו, ליובל פרוקצ'יה, לשחר פרידמן, לדניאל קליין, ליהל קפלן, לשרון רבין-מרגליות, לאורית רוזין, לאוריאל רייכמן וליוורם שחר. שנית, רשימה זו החלה כהערות להרצאה בעל-פה, והתרחבה לא מעט. עם זאת, היא אינה אמורה למצות את הסוגיה, אלא רק להציג את עיקרי הדברים מנקודת-מבטי האישית. בכנות, חשתי שהגעתי – כשלושים שנה מאז התחלתי בלימודי משפטים, וכשב-עשרה שנה לאחר תחילת עבודתי כמרצה למשפטים במרכז הבינתחומי הרצליה – לנקודה שבה יש לי פרספקטיבה נאותה להציג מידע ומחשבה משלי בנושאים אלה. אם הרשימה תעורר את הדיון באקדמיה (המשפטית ובכלל) ובחברה הישראלית – מה טוב!
- 3 מבחינת המודל ה"קלסי" של האקדמיה, שאליו אתייחס במאמר זה, אנשי אקדמיה הם מי שמוגדרים חברי הסגל (הקרוי על-פירוש סגל פנימי, קבוע או בכיר), אשר מועסקים כשכירים במשרה מלאה במוסד להשכלה גבוהה, ואשר ברגיל פעילותם משלבת הוראה ומחקר. על השינויים שחלו במודל זה בעשורים האחרונים ראו דיון מפורט להלן בפרק-משנה 5.
- 4 מכאן ש"על הנייר" מרצה עובד בהוראה רק מחצית השנה. רשימה זו עוסקת במה שהוא עושה במחצית השנייה של השנה. לניסיון לענות על השאלה בתרבות הפופולרית ראו, למשל: *La Vraie Vie des profs*, WIKIPÉDIA, 25.4.2016, [fr.wikipedia.org/wiki/La\\_Vraie\\_Vie\\_des\\_profs](http://fr.wikipedia.org/wiki/La_Vraie_Vie_des_profs).
- 5 מנתונים שפרסמה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (לפי סקר המתייחס לפעילויות של אנשי סגל אקדמי בכיר באוניברסיטות בשנת הלימודים 2008–2009) עולה כי שבוע עבודה טיפוסי של איש סגל בכיר במשפטים כולל 52.4 שעות עבודה (באקדמיה בכללותה – 54.4 שעות עבודה). מבין אלה, 15.3 שעות מוקדשות להוראה (באקדמיה בכללותה – 11.6), 3.1 שעות להדרכת תלמידים (באקדמיה בכללותה – 9.6), 26.6 שעות למחקר ופיתוח (באקדמיה בכללותה – 25.4) ו-7.4 שעות לפעילויות אחרות (באקדמיה בכללותה – 7.9). ראו הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה **שנתון סטטיסטי לישראל 2011** לוחות 8.45–8.46 (2011) [www.cbs.gov.il/reader/shnaton/shnatonh\\_](http://www.cbs.gov.il/reader/shnaton/shnatonh_)

ברשימה זו שלושה חלקים מרכזיים, שכל אחד מהם יבקש לענות על שאלה נפוצה אחרת ביחס לפעילות האקדמיה. בכל חלק אתאר את המודל הרווח של פעילות האקדמיה, ואציע הן תשובות פורמליות ונתונים מספריים והן תשובות מהותיות בנוגע לקשיים ולדילמות שהמודל ה"קלסי" של פעילות האקדמיה מעורר ובנוגע לשאלת המשך יישומו כיום ובעתיד.

כך, פרק א נועד לבחון את השאלה **כיצד נהיים מרצים באקדמיה**; פרק ב נועד לענות על השאלה **המרכזית מה בעצם מרצה עושה בפעילותו באקדמיה**; ואילו פרק ג מבקש להרחיב מעט את התמונה על-ידי התבוננות אל **מעבר לבתי-הספר למשפטים**. המאמר מסתיים בסיכום קצר (פרק ד), שמשלים את הדיון בנימה אישית. אכן, כפי שאני נוטה לעשות לעיתים, ייתכן שרשימה זו נוטלת על עצמה מגוון רחב מדי של משימות. אני משוכנע שלא אוכל להציג את כל הנושאים בהיקף הדיון הראוי להם, ואני מאמין שלרבים מהקוראים – סטודנטים, עורכי-דין וסגל אקדמי – יהיו הארות והערות חשובות. אשמח מאוד אם תראו מאמר זה כמבוא וכפתח-דבר, ואקבל בחפץ-לב הערות שיסייעו בהמשך העבודה בנושא!

## פרק א: איך נהפכים למרצה באקדמיה?

השאלה הנפוצה ביותר המופנית לאנשי אקדמיה היא כנראה **כיצד אדם נהפך למרצה באקדמיה**. פרק זה יתייחס לשאלה זו בחמישה פרקי-משנה. שלושה מהם יתארו את המודל ה"קלסי" של העסקה באקדמיה, ושניים יעסקו בקשיים, שחומרתם הולכת ומתבררת בעשורים האחרונים.

פרק-משנה 1 משרטט בקצרה את תולדותיה של האוניברסיטה המודרנית ואת היווצרותו של מה שהיה עד לעשורים האחרונים המודל ה"קלסי" של אוניברסיטת מחקר במדינות המערב. פרק-משנה 2 עוסק בתנאי-הסף: ההכשרה האקדמית הנדרשת כדי שאדם יוכל להיות מועמד למשרת מרצה באקדמיה בישראל ובמדינות אחרות, בתחום המשפטי ובתחומי האקדמיה בכלל. פרק-משנה 3 עוסק בהליך הקבלה כחבר סגל, וכולל התייחסות לייחודיותה של המשרה האקדמית ולמהותו של החופש האקדמי. מכאן נעבור לאתגרים הכלכליים שהמודל ה"קלסי" של תעסוקה באקדמיה ניצב בפניהם: פרק-משנה 4 יעסוק בקושי הכלכלי **להשלים את כל דרישות-הקדם לקבלה כמרצה**, לרבות דוקטורט

---

new.htm?CYear=2011&Vol=62&CSubject=8 (להלן: **שנתון סטטיסטי לישראל 2011**).  
ההערכות הן שאקדמאים אמריקאים עובדים בממוצע 55 שעות שבועיות; אוסטרלים – 50 שעות; ואירים – 47 שעות, יותר משאר עמיתיהם האירופים. ראו: Michael Hogan, *Work Hours, Work-Life Conflict, and Well-Being in Academics*, PSYCHOL. TODAY (Apr. 30, 2015), [www.psychologytoday.com/blog/in-one-lifespan/201504/work-hours-work-life-conflict-and-well-being-in-academics](http://www.psychologytoday.com/blog/in-one-lifespan/201504/work-hours-work-life-conflict-and-well-being-in-academics).

ובמקרים רבים גם פוסט-דוקטורט; ופרק-משנה 5 יעסוק בקושי הכלכלי של האקדמאים הרבים שאינם מתקבלים למשרת מרצה תקנית במוסדות להשכלה הגבוהה אבל ממשיכים בפועל לבצע פעילות דומה במעמד של "מרצים מן החוץ".

## 1. תולדות האוניברסיטות בקיצור נמרץ

תולדות האוניברסיטות במערב הן נושא מרתק ונרחב, המקיף יותר מתשע מאות שנות היסטוריה ותחום נרחב של היבטים וסוגיות. התיאור הקצר המקובל של הנושא מתמקד בשתי תקופות מרכזיות. הראשונה מתחילה בשלהי המאה האחת-עשרה, עם ייסודן של האוניברסיטות הראשונות של העידן המודרני.<sup>6</sup>

על-פי הנרטיב המקובל, נקודת ההתחלה הייתה בעיר בולוניה, בסביבות השנה 1088 לספירה, שבה החל לימודו של הקוד הרומי שנכתב בהוראת הקיסר הרומי יוסטיניאן, לאחר גילוי מחדש של קוד זה, שכתבתו הסתיימה בשנת 533 לספירה. גרסה זו הופכת את בית-הספר למשפטים של בולוניה למרכז הלימוד המודרני הראשון, שסביבו נוצרה לימים פעילות הלימוד הרחבה בהרבה, החובקת-כל, של האוניברסיטה המודרנית, ואשר ממנו ואילך החלו להיווצר מרכזי לימוד בכל רחבי אירופה.<sup>7</sup>

בתוך תקופה קצרה יחסית התבססו תפקידיהם של מוסדות אלה כמוסדות הוראה. תפקידם העיקרי היה הענקת תארים אקדמיים, במיוחד הדוקטורט. כל תלמיד היה כפוף במישרין למרצה אחד, אבל הלה לא היה יכול להעניק לו את ההסמכה על דעת עצמו, שכן נקבעו כללים בדבר חובות הלימוד, והענקת התואר הייתה עניין קולגיאלי של ועדה אקדמית מוסדית.<sup>8</sup>

למוסדות הראשונים הייתה השפעה ארוכת-טווח, משום שהם התוו רבות מהמוסכמות של פעילות האקדמיה שרווחות עדיין במוסדות ההשכלה הגבוהה ברחבי העולם, לרבות בישראל. כך, ידוע לנו כי במהלך המאה השלוש-עשרה התגבש מערך

6 אני מתמקד בתולדות האוניברסיטות במערב, אבל מערכות השכלה מתקדמות היו קיימות באזורים שונים ברחבי העולם במשך אלפי שנים. ראו, למשל, עמי וולנסקי **אקדמיה בסביבה משתנה – מדיניות ההשכלה הגבוהה של ישראל 1952–2004** (2005) 18–19; WILLIS RUDY, *THE UNIVERSITIES OF EUROPE, 1100–1914: A HISTORY* §§ 13–14 (1984).

7 מובן שיש גרסאות חליפיות, הוראות במרכזי לימוד אחרים (כגון פריז) ובתחומי לימוד שונים (כגון לימודי רפואה ודת) את הגרעין המייסד, אבל כמשפטים נסתפק בגרסה המקובלת שלפיה משפטי בולוניה הם בעלי זכות הבכורה, וכי לאחר-מכן נפוצה הבשורה האקדמית בכל רחבי אירופה. לדיון נרחב ראו RUDY, שם, בעמ' 17–31; Walter Rüegg, *Themes, in A HISTORY OF THE UNIVERSITY IN EUROPE – VOLUME 1: UNIVERSITIES IN THE MIDDLE AGES* 3, 4–7 (Hilde de Ridder-Symoens ed., 1992).

8 על השאלה מהו בעצם תפקידה של האקדמיה ועל השינויים שחלו בתשובה לשאלה זו לאורך השנים ראו: John C. Scott, *The Mission of the University: Medieval to Postmodern Transformations*, 77 J. HIGHER EDUC. 1 (2006); Ilan Gur-Ze'ev, *The Vocation of Higher Education*, 141 COUNTERPOINTS 157 (2003).

התארים התלת-שלבי שעודנו חל, מבחינת מהותו, גם כיום, אם כי השמות שניתנו לתארים עברו עם השנים "אינפלציה" מסוימת. התואר הראשון המקורי נקרא Scholar, והוצמד לסטודנט שנדרש לנכוח בהרצאות האקדמיות; התואר השני המקורי נקרא Bachelor (כיום השם המקובל לתואר הראשון), שמשמעותו סטודנט-מדריך, הנמצא בדרכו לקבלת היתר ללמד בזכות עצמו; והתואר השלישי המקורי נקרא Master (כיום השם המקובל לתואר השני), והוא כלל בחובו התחייבות ללמד באוניברסיטה במשך שנתיים לאחר קבלתו. באותו שלב נחשבו הביטויים Master, Doctor ו-Professor כמקבילים, ותיארו "מורה" או "אדם מלומד". במהלך המאה הארבע-עשרה החלו אוניברסיטות, במיוחד בדרום אירופה, להשתמש בשם Doctor במקום Master לתיאור התואר הבכיר שהן מעניקות, ומשם נפוץ השימוש בביטוי זה. אם לסכם – שיטת התארים שאימצו האוניברסיטות הראשונות אומצה בעיקרה על-ידי כל המוסדות שנסודו אחריהן, אם כי במהלך הזמן חלו שינויים שונים – למשל, בגרמניה התואר Bachelor of Arts נעלם במהלך המאה השש-עשרה, והתואר Master of Arts הוחלף בתואר החדש Doctor of Philosophy.<sup>9</sup>

התקופה השנייה קרובה הרבה יותר לזמננו. במאה השמונה-עשרה כבר היו המדינות האירופיות ושלטיהן מודעים היטב לכך שאוניברסיטות אינן רק מרכז למחקר אקדמי תיאורטי, וכי הפצת הרעיונות, הידע והמיומנויות בקרב הסטודנטים מזמנת למדינה ולאזרחיה הזדמנויות עצומות, אבל במשטרים לא-דמוקרטיים גם סיכונים לא-קטנים. בפתיחת אוניברסיטת Halle בפרוסיה, בשנת 1694, שאל מייסדה פאול פון פוקס (Paul von Fuchs) את השאלה הרטורית: היכן תמצא אומה שנעשתה עוצמתית בלי מדע? אכן, שילוב ההתפתחות המהירה של הביורוקרטיה הממשלתית עם עליית מדעי הטבע והנאורות התרבותית באותה עת עמד להוביל לשינויים מהפכניים גם באקדמיה.<sup>10</sup>

במהלך המאה השמונה-עשרה עצמה עדיין נטו האוניברסיטות האירופיות לשמרנות, והתקשו להתאים את עצמן לרוח הזמן. אבל מצב הדברים השתנה לחלוטין במאה התשע-עשרה. אכן, התקופה השנייה, המובילה לתקופתנו-אנו, מתחילה במאה התשע-עשרה. התהפוכות הפוליטיות שבאו בעקבות המהפכה הצרפתית והכיבושים הנפוליאוניים גרמו נזק עצום למערכת ההשכלה הגבוהה באירופה: ערב המהפכה, בשנת 1789, היו באירופה 143 אוניברסיטות, ואילו בשנת 1815 נותרו רק 83. בצרפת בוטלו 24 האוניברסיטות, והוחלפו בבת-ספר מיוחדים ובפקולטות מבודדות בתריסר ערים. רק בשנת 1895 הושבו האוניברסיטות בצרפת על כנן. בגרמניה שרדו רק 16 מ-34 האוניברסיטות, ובספרד – 10 מ-25. עד למחצית המאה התשע-עשרה נוספו ברחבי אירופה 15 מוסדות, ומספרן הכולל של האוניברסיטות באירופה עלה ל-98. בתוך מאה

9 ראו: *Origin of the Bachelor's, Master's, and Doctorate: Degree Granting in Medieval Europe*, HISTORY OF ACADEMIC DEGREES, [www.academicapparel.com/caps/History-Academic-Degrees.html](http://www.academicapparel.com/caps/History-Academic-Degrees.html); 1 HASTINGS RASHDALL, *THE UNIVERSITIES OF EUROPE IN THE MIDDLE AGES* 19–20, 207, 220–222, 246–247 (F.M. Powicke & A.M. Emden eds., 1895).

10 ראו וולנסקי, לעיל ה"ש 6, בעמ' 19; וכן RUDY, לעיל ה"ש 6, בעמ' 77 ו-100–101.

שנה, עד ערב מלחמת העולם השנייה, חלה התאוששות מרשימה – מספר האוניברסיטות האירופיות הוכפל והגיע ל-200, מספר חברי הסגל גדל מכ-5,000 לכ-32,000, ומספר התלמידים צמח בשיעור חד אף יותר – מכ-80,000 לכ-600,000. על מוסדות אלה יש להוסיף כ-300 מוסדות השכלה גבוהה נוספים, פרי עידן ההשכלה, אשר פעלו בתחומי ידע ממוקדים ומקצועיים, כגון לימודים צבאיים, טכנולוגיים, מסחריים, רפואיים, חקלאיים, פוליטיים ומוזיקליים. מוסדות אלה נועדו לקדם ידע מעשי וקריירות המיועדות לטובת הציבור, ומספר תלמידיהם היה נמוך בהשוואה למספר הסטודנטים באוניברסיטות.<sup>11</sup>

התוצאה הייתה שהחל בראשית המאה התשע-עשרה נוצרו שני מודלים חדשים, שונים בתכלית, שאפשרו לערוך רפורמה עמוקה במוסד האוניברסיטאי הוותיק.

**הראשון היה המודל הצרפתי**, שכלל מכללות המתמחות בתחומן. באלה נהגה משמעת חמורה, לעיתים קרובות צבאית, אשר ארגנה בקפידה ושלטה עד הפרט האחרון – באמצעות אבסולוטיזם (או דספוטיות) נאור – בכל תוכניות הלימודים, בהענקת התארים ובהתאמת העמדות (לעיתים גם כאלה שנגעו בעניינים אישיים, כגון גידול זקנים, שנאסר משנת 1852 ואילך) לקו הרשמי. מודל זה התאפשר לנוכח "מצב האפס" שנוצר באקדמיה הצרפתית לאחר המהפכה ושלטון נפוליאון, אבל חלק מן המאפיינים – כגון שליטה מדינתית ריכוזית, בידוד הפקולטות ויצירתן של מכללות מתמחות – הסתמנו כבר קודם לכן, בעידן הנאורות. המודל הצרפתי שרד במרבית המאה התשע-עשרה, ורק אז הלך והוחלף במודל המוביל של התקופה – המודל הגרמני.<sup>12</sup>

מקובל לזהות את נקודת המוצא של **המודל השני, הגרמני**, בשנת 1810, שבה נענה מלך פרוסיה למאמצי השכנוע של המדען והמדינאי וילהלם פון הומבולדט (Wilhelm von Humboldt) והקים אוניברסיטה חדשה בברלין. מוסד זה – הקרוי כיום על-שם הומבולדט – יוסד על בסיס עקרונות ליברליים שלפיהם תפקיד האוניברסיטה אינו רק להעביר ידע מוכר ושימושי, אלא להדגים כיצד ידע מתגלה: לעורר בסטודנטים את העניין במדע ולעודד אותם להשתמש בחשיבה מדעית. שיטת הלימוד, תוכן ההוראה והיחסים בין האוניברסיטה לבין הרשויות היו אמורים להתאפיין בחירות. לדעת הומבולדט, למדינה יש שני תפקידים ביחס לאוניברסיטות – הגנה על חירותם ומינוי הפרופסורים שלהם. יודגש כי האוניברסיטות הגרמניות לא זכו בעצמאות מוסדית מלאה: המנהל הפנימי היה נתון בידי מיעוט של בכירים מקרב חברי הסגל האקדמי, והמדינה – בפועל שר החינוך – שמרה לעצמה את הכוח לאשר את המינוי לכהונת חבר

11 רוב המוסדות הללו נהפכו עם השנים לחלק מ-850 חברי איגוד האוניברסיטות האירופי. הריג הוא צרפת, שבה יש עדיין מעמד ייחודי ל-*grandes écoles*. ראו: *Grandes Écoles*, WIKIPEDIA, 7.11.2016; [en.wikipedia.org/wiki/Grandes\\_écoles](http://en.wikipedia.org/wiki/Grandes_écoles); אתר ה-EUA – [www.eua.be/](http://www.eua.be/); Walter Rüegg, *Themes, in A HISTORY OF THE UNIVERSITY IN EUROPE – about.aspx VOLUME 3: UNIVERSITIES IN THE NINETEENTH AND EARLY TWENTIETH CENTURIES* (1800–1945) 3, 3–4 (Walter Rüegg ed., 2004).

12 ראו Rüegg, שם, בעמ' 5–6; RUDY, לעיל ה"ש 6, בעמ' 103–105; וולנסקי, לעיל ה"ש 6, בעמ' 19–20.



סגל בכיר, דקן ורקטור. מצד אחר, על-פי מודל זה הוענקה לאנשי הסגל האקדמי, לפחות ברמה העקרונית, חירות מלאה בתחום המחקר וההוראה, לרבות הסמכות לפתח מחלקות חדשות והחירות לבחור הן כיווני מחקר והן סטודנטים ואסיסטנטים. במקביל זכו המרצים במעמד של עובדי ציבור, והמדינה העמידה לרשותם תקציבי מחקר. מודל זה לא אומץ בקלות או במהירות, אבל המהפכה עלתה בסוף יפה, והחל בסוף המאה התשע-עשרה ייצג המודל הגרמני את האוניברסיטה המודרנית לא רק באירופה, אלא גם בארצות-הברית וביפן.<sup>13</sup>

אבל זה, כמובן, רק סיפור-המסגרת, וספרות ענפה – אקדמית כמובן – משלימה אותה שתי וערב, ומסבירה כיצד, לאורך תשע מאות שנה, הוכרו דיסציפלינות המחקר השונות, נקבעו התארים השונים המוענקים על-ידי מוסדות הלימוד, נוצר המשטר הפנימי של המוסדות והובדלו הדרגות האקדמיות של הסגל האקדמי. כל כמה שהמאמר שלפניכם ארוך, אין הוא מאפשר סקירה נאותה של מאות שנות ההיסטוריה. עיקרו יהיה תיאור המודל האקדמי שהתגבש בישראל בעשורים הראשונים לאחר הקמתה, אשר הושפע משלוש תרבויות אקדמיות – הגרמנית, האנגלית והאמריקאית – ואשר אני מכנה אותו "המודל הקלסי". הואיל והאקדמיה נמצאת תמיד בתהליכים של בחינה עצמית – בוודאי בארץ ישראל, שבה האקדמיה "צעירה" במונחים אירופיים – אותו מודל שימש נקודת מוצא ומקור להשוואה ברשימה זו שאב בעצמו רכיבים שונים מהמודלים הצרפתי והגרמני כמו-גם מהאקדמיה בבריטניה, וכפי שנראה בהמשך מאמר זה, הוא עצמו נמצא בתהליכים של שינוי, בין היתר בעקבות השפעתה הגוברת של האקדמיה האמריקאית בעשורים האחרונים ולנוכח שינויים כלכליים, חברתיים וטכנולוגיים המתרחשים בתקופתנו.<sup>14</sup>

כך, למשל, האוניברסיטה העברית בירושלים, שנוסדה בשנת 1918 ונפתחה רשמית בתקופת המנדט הבריטי בשנת 1925, קיימה קשרים מועטים בלבד עם ממשלת המנדט ועם מדענים בריטיים, ואימצה מסורות מדעיות וארגוניות גרמניות. הדבר בא לידי ביטוי, בין היתר, באימוץ המבנה המדרגי – למשל, בהעמדת פרופסור יחיד בראש כל מכון ובהכפפת שאר חברי הסגל אליו; בדגש שהושם במחקר; ובכך שהלימודים היו רק לתואר מוסמך, ולא לתואר בוגר. אבל בהדרגה חלחלה השפעת האקדמיה האמריקאית, והדבר בא לידי ביטוי בהנהגת התואר בוגר החל בשנת 1949 ובהכנסת תחומי לימוד מעשיים שלא היו מקובלים באוניברסיטה המרכז-אירופית, כגון חקלאות ומנהל עסקים. במקביל, ולמעשה מעט לפני הקמתה של האוניברסיטה העברית בירושלים, הוקם בחיפה

13 ראו: Rosalind Pritchard, *Humboldtian Values in a Changing World: Staff and Students in German Universities*, 30 OXFORD REV. EDUC. 509 (2004); Mitchell G. Ash, *The Humboldt Illusion*, 30 WILSON Q. 45 (2006). לדיון על השפעת המודל הגרמני על ההשכלה הגבוהה בארצות-הברית ראו יונתן מזרחי "היסטוריה של דגם המכללה המסורתית ודגם האוניברסיטה הגרמנית בצפון אמריקה" **כתב עת לעיון ומחקר** 1, 1 (1994) [www.achva.ac.il/sites/default/files/achvafiles/maof\\_book/1994\\_01.pdf](http://www.achva.ac.il/sites/default/files/achvafiles/maof_book/1994_01.pdf).

14 לסקירה השוואתית נרחבת ראו אורי קירש **מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל – סוגיות, מאפיינים והיבטים ייחודיים** (מוסד שמואל נאמן, הטכניון, 2014).

מכון טכנולוגי מתמחה, הוא הטכניון, אשר החל אף הוא את דרכו במכוונות גרמנית מובהקת. זאת, הן במובן של המודל שלפיו הוקם – המודל הגרמני, אשר הקצה את הוראת מדעי הרוח והמדע הבסיסי לאוניברסיטות והותיר את הוראת תחומי ההנדסה והטכנולוגיה בידי מוסדות מקבילים אך נמוכים יותר – והן לנוכח הכוונה הראשונית לקיים את הלימודים בו בשפה הגרמנית, דבר שהצית "מלחמת שפות" מפורסמת שהסתיימה בנצחונה של העברית.<sup>15</sup>

תחום אחד שבו קיבלה האקדמיה הישראלית ושימרה עד היום את דרך הפעילות הגרמנית-הקונטיננטלית הוא ההוראה: דרך ההוראה השלטת במוסדות האקדמיה בארץ היא דרך ההוראה ה"פרופסוראלית", שבה נישאות הרצאות פורמליות מעל דוכן מרצים (*ex cathedra*) לפני קבוצה גדולה של תלמידים, הסטודנטים מסכמים את דבריו של המרצה, והמרצה אינו מעודד השתתפות של תלמידים בכיתה או חשיבה עצמאית. כהשלמה לשיעורים נערך תרגול, שבו הכיתה מחולקת לקבוצות ומתאפשר דיון פורמלי פחות בחומר הלימוד עם עוזרי-ההוראה של מרצה הקורס, המשמשים, בין היתר, גם מתווכים בין המרצה לכיתה. מצב דברים זה קיים גם בתחום המשפטים, והוא רווח עדיין במחוזותינו, למרות ההשפעה הרבה של האקדמיה האמריקאית על האקדמיה המשפטית הישראלית החל בשנות השבעים. מרצים אמריקאים מלמדים כיתות קטנות יותר מהמקובל בישראל, ורבים מהם מפעילים את "השיטה הסוקרטית", המתבססת על דיון מעמיק בכיתה בין מרצים לתלמידים, המגיעים כולם מוכנים היטב לדיון. מדיון זה נלמדים הלקחים שהמרצה שואף לבסס, ואשר אינם ניתנים ללימוד עצמי מחומר הלימוד בקורס. אם יחולו בתחום זה שינויים בארץ ויהיה ניסיון להפוך את ההשתתפות הפיזית בשיעור לאטרקטיבית יותר לתלמיד – למשל, על-ידי הקטנת מספר הנוכחים בכיתה או הגדלת הקשר בין המרצה לסטודנטים – הדבר יקרה, להערכתנו, בשל הרצון לשפר את חוויית הלימוד בעידן של תחרות בין מוסדות ובשל השינויים הטכנולוגיים המתרחשים בעידן הנוכחי, ופחות בשל רצון לשנות את המבנה הבסיסי של ההרצאה האקדמית.<sup>16</sup>

15 ראו נורית קירש "חוקרים בעברית חולמים בגרמנית: מדענים יוצאי גרמניה באוניברסיטה העברית בתקופת היישוב" **גליליאו** 117, 48 (2008) [lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=21791](http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=21791). ראו גם: Ute Deichmann & Anthony S. Travis, *A German Influence on Science in Mandate Palestine and Israel: Chemistry and Biochemistry*, 9(2) ISR. STUD. 34 (2004). הקמת המבנה המקורי של הטכניון הושלמה בשנת 1913, והכוונה הייתה שהוא יתחיל לפעול בשנת 1914, אולם מלחמת-העולם דחתה את המועד עד לשנת 1924. ראו יובל דרור "ראשית הטכניון העברי בחיפה, 1902–1950 – מהתוכנית ל'בית-ספר גבוה יהודי' ועד תום תקופת ניהולו של שלמה קפלנסקי" **עיונים בתקומת ישראל** 6, 330, 336 (1996) [in.bgu.ac.il/bgi/iyunim/6/14.pdf](http://in.bgu.ac.il/bgi/iyunim/6/14.pdf); "הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל" **ויקיפדיה** 20.10.2016 [he.wikipedia.org](http://he.wikipedia.org) –\_מכון\_הטכניון\_טכנולוגי\_לישראל. עוד על הרקע להקמת המוסדות האקדמיים הראשונים בארץ-ישראל ראו: S. Ilan Troen, *Higher Education in Israel: An Historical Perspective*, 23 HIGHER EDUC. 45 (1992).

16 ראו: Aaron Kirshenbaum, *Teaching Methods in Israeli Legal Education: Some General Remarks*, 5 TEL AVIV U. STUD. L. 50 (1980–1982); A.L. Behr, *Exploring the Lecture*

מבנה הקריירה האקדמית שנקבע לחברי הסגל האקדמי הבכיר (אשר נדרשים בישראל להיות בעלי תואר דוקטור) כולל ארבע דרגות – מרצה, מרצה בכיר, פרופסור חבר, פרופסור מן המניין.<sup>17</sup> בהעדר אסמכתות ברורות בנושא, הערכתי היא שמסלול זה נקבע כשילוב של מבנה הדרגות שהיה מקובל במאה העשרים באקדמיה בגרמניה עם זה שהיה מקובל בבריטניה – זאת, הן מבחינת מספר הדרגות שנקבעו והן מבחינת שמירת השם "פרופסור" לדרגות הבכירות בלבד. המסלול האקדמי האמריקאי, אשר כולל שלוש דרגות אקדמיות בלבד, שכולן זוכות להיקרא "פרופסור", לא השפיע כנראה בעבר על מערך הדרגות הישראלי. אבל חשוב להדגיש כי מבחינה מהותית הדמיון בין מסלולי המינוי האקדמי הנוהגים ברחבי העולם רב מן השוני. בעיקרו של דבר, כפי שהמסלול האמריקאי מעיד, יש ממש בהערכה כי יש שלושה שלבים עיקריים בקריירה האקדמית, גם אם מספר הדרגות הפורמליות גדול יותר: שלב הפתיחה, שבו האקדמאי נמצא במעמד מבחן; שלב הביניים, שבו האקדמאי כבר צבר ותק, מוניטין והערכה מקצועית ומוסדית, וזכה בקביעות במשרתו; והשלב הבכיר, שבו נמצאים חברי הסגל הוותיקים, הנמצאים על-פירוב גם בעמדות הניהול באקדמיה. זאת ועוד, השפעתה של האקדמיה האמריקאית גורמת לנטייה גוברת – גם באנגליה וגם בגרמניה – לעשות שימוש נרחב יותר ואחיד במונח "פרופסור".<sup>18</sup>

*Method: An Empirical Study*, 13 STUD. HIGHER EDUC. 189, 190 (1988): "Lecturing is the most common form of teaching in universities and other institutions of higher education throughout the world and is likely to remain so". לדיון נוסף ראו אורית קמיר "חינוך משפטי שתכליתו פיתוח כבוד מִקְהָה מקצועי אישי: הזמנה לטיול בארץ הפלאות" **המשפט** יט 189, 207–208 (2014). כן השוו חיים זנדרבג "קולוניאליזם תרבותי: האמריקניזציה של החינוך המשפטי בישראל" **המשפט** יד 419, 419–420 (2010). כן ראו דיון על האתגרים הטכנולוגיים בהוראה האקדמית להלן בפרק-משנה ד1.

17 לאחרונה נדרש בית-המשפט העליון לשאלה אם פרופסורה היא דרגה או תואר. העילה לדיון הייתה עתירה של אנשי סגל אקדמי נגד מעורבותה של המועצה להשכלה גבוהה במינוי פרופסורים במוסדות להשכלה גבוהה שאינם אוניברסיטות. לטענת העותרים, חוק המועצה להשכלה גבוהה, התשי"ח-1958, מקנה למועצה סמכות להתערב במתן **תארים** אקדמיים, אולם אוסר עליה להתערב במתן **דרגות** אקדמיות. לטענת המועצה להשכלה גבוהה, פרופסורה היא תואר או לפחות דרגה וגם תואר. שופט בג"ץ נעם סולברג קיבל את עמדת המשיבה "כי יש לסווג את הפרופסורה הן כדרגה, הן כתואר. זאת מן הטעם שניתן להצביע הן על מאפיינים הקושרים אותה למשפחת הדרגות, הכוללת את הדרגות 'מרצה' ו'מרצה בכיר', הן על מאפיינים הקושרים אותה למשפחת התארים, הכוללת את התארים ה'קלאסיים' – תואר ראשון (בוגר), תואר שני (מוסמך), תואר שלישי (דוקטור) ותואר מהנדס". לכן עקרון החופש האקדמי שנקבע בחוק המועצה להשכלה גבוהה "חל על היבטיה ה'פנימיים' של הפרופסורה, שעניינם בתנאי העסקה, אך לא על ההיבט ה'חיצוני' שלה – הנשיאה בכינוי 'פרופסור'". ראו בג"ץ 5480/14 **ועד ארגון הסגל האקדמי הבכיר באקדמיה למוסיקה ולמחול בירושלים נ' המועצה להשכלה גבוהה**, פס' 2, 12, 36–41, 80, 89–90 לפסק-דינו של השופט סולברג (פורסם בנבו, 10.11.2016) (ההדגשות במקור).

18 *Academic Ranks in the United States*, לדוגמה האקדמיות הנהוגות בארצות-הברית כיום ראו: WIKIPEDIA, 6.10.2016, en.wikipedia.org/wiki/Academic\_ranks\_in\_the\_United\_States על

סיכומו של דבר, רשימה זו תבקש להציג רבדים מרכזיים בחיי האקדמיה הישראלית כפי שהתעצבו בארץ במהלך כמעט מאה שנות השכלה גבוהה, את השינויים והאתגרים המרכזיים שחבריה האקדמאים ניצבים בפניהם בעשורים האחרונים, ואת אלה הצפויים להם בעתיד הנראה לעין.

## 2. מסלול ההכשרה

נקודת הפתיחה בקריירה של חבר הסגל האקדמי מגיעה רק עם השלמתו של תהליך הלימודים האקדמי הפורמלי במלואו. על-פי המודל המקובל במדינות רבות,<sup>19</sup> ביניהן

---

משמעותן בהשוואה למדינות אחרות ראו: Dan Ben-David, *Soaring Minds: The Flight of Israel's Economists*, 27 CONTEMP. ECON. POL'Y. 363, 372 (2009); HEINKE RÖBKEN, INSIDE THE "KNOWLEDGE FACTORY": ORGANIZATIONAL CHANGE IN BUSINESS SCHOOLS IN GERMANY, SWEDEN AND THE USA 136–139 (2004). לדרגות האקדמיות הנהוגות באנגליה כיום (לרבות הנטייה להחליף בהדרגה את הדרגה הוותיקה Reader, שהקבילה באופן מסורתי למעמד של פרופסור זוט, בשם המפורש "פרופסור") ראו: *Academic Ranks in the United Kingdom*, WIKIPEDIA, 9.10.2016, [en.wikipedia.org/wiki/Academic\\_ranks\\_in\\_the\\_United\\_Kingdom](http://en.wikipedia.org/wiki/Academic_ranks_in_the_United_Kingdom). למבט לאחר ראו: Aisha Labi, *Britain's Title Wave*, 55(39) CHRON. HIGHER EDUC. (2009): "At most British universities, the title of professor has traditionally been awarded only at the culmination of an academic journey beginning as a lecturer, progressing through senior and principal lecturer, and, finally, reaching reader... Recently, at the annual conference of the University and College Union, Britain's main faculty union, it was proposed that the British adopt America's system of professorial titles, but on clear and consistent lines". מצד אחר, כבר לפני עשרות שנים היו מי שהזהירו מפני שימוש מופרז בתואר המכובד "פרופסור" בארצות-הברית. ראו: Robert L. Coard, *In Pursuit of the Word 'Professor': An Exploration of the Uses and Associations of the Title*, 30 J. HIGHER EDUC. 237 (1959). לדרגות האקדמיות הנהוגות כיום בגרמניה ראו: *Academic Ranks in Germany*, WIKIPEDIA, 3.10.2016, [en.wikipedia.org/wiki/Academic\\_ranks\\_in\\_Germany](http://en.wikipedia.org/wiki/Academic_ranks_in_Germany). למבט השוואתי בין-לאומי ראו: *Careers by Country*, EUI, [www.eui.eu/ProgrammesAndFellowships/AcademicCareersObservatory/AcademicCareersbyCountry/Index.aspx](http://www.eui.eu/ProgrammesAndFellowships/AcademicCareersObservatory/AcademicCareersbyCountry/Index.aspx); *List of Academic Ranks*, WIKIPEDIA, 12.10.2016, [en.wikipedia.org/wiki/List\\_of\\_academic\\_ranks](http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_academic_ranks). אם כי, כפי שנראה להלן, לא בכל המדינות דוקטורט הוא תנאי נדרש – או מספיק – לקריירה אקדמית. עדיין – מדובר בתנאי יסוד במדינות רבות כמו בריטניה או צרפת. ראו: *United Kingdom Academic Career Structure*, EUI (Mar. 9, 2017), [www.eui.eu/ProgrammesAndFellowships/AcademicCareersObservatory/AcademicCareersbyCountry/UnitedKingdom.aspx](http://www.eui.eu/ProgrammesAndFellowships/AcademicCareersObservatory/AcademicCareersbyCountry/UnitedKingdom.aspx) ("A Ph.D. degree is normally required for obtaining a lectureship"); *France, Academic Career Structure*, EUI (Mar. 9, 2017), [www.eui.eu/ProgrammesAndFellowships/AcademicCareersbyCountry/France.aspx](http://www.eui.eu/ProgrammesAndFellowships/AcademicCareersObservatory/AcademicCareersbyCountry/France.aspx). כן ראו: Vasil Mamulashvili, *According to Tamar Sanikidze, A Doctoral Degree Represents a Precondition for Obtaining Any Academic Position in Europe and the United States of America*, GRASS FACTCHECK (Oct. 8, 2013), [factcheck.ge/en/article/a-doctoral-degree-is-an-essential-](http://factcheck.ge/en/article/a-doctoral-degree-is-an-essential-)

בישראל, חבר סגל אקדמי בישראל חייב להיות בעל דוקטורט, כלומר, אדם שהשלים את כל שלושת התארים האקדמיים המקובלים בישראל. תחילה יש להשלים את התואר הראשון, **בוגר** (Bachelor's Degree), כאשר בלימודי המשפטים בישראל לא מקובל להעניק את התואר ה"כללי" (B.A., כלומר, בוגר באומנות), אלא את התואר הייחודי ללומדי משפטים, שהוא LL.B., המציין כי מסיים התואר הינו בוגר במשפטים.<sup>20</sup> לאחריו יש להשלים את התואר השני, **מוסמך** (Master's Degree),<sup>21</sup> כאשר בלימודי המשפטים בישראל מקובל להעניק גם בסיום לימודי התואר השני את התואר הייחודי ללומדי משפטים – LL.M.<sup>22</sup> בדרך-כלל מי שחותר ללימודי דוקטורט נדרש להשלים תואר שני מחקרי, המחייב כתיבת עבודת-גמר ("תזה"),<sup>23</sup> שלאחריו יתחיל **בדוקטורט**, שהוא התואר המסיים, השלישי, מבין התארים האקדמיים הנוהגים בארץ. בישראל יש כיום ארבע פקולטות למשפטים המאפשרות לימודים לתואר דוקטור.<sup>24</sup> שלוש מהן –

requirement-for-any-academic-position-and-this-is-true-everywhere-in-europe-as-well-as-in-america/

20 ובשמו הלטיני המלא – *Legum Baccalaureus*. ראו "תואר אקדמי" ויקיפדיה 1.5.2016 תואר\_אקדמי/he.wikipedia.org/wiki/תואר\_אקדמי. לרשימת ארבעה-עשר בתי-הספר למשפטים הפועלים כיום בישראל ראו להלן ה"ש 380. כן ראו [che.org.il/wp-content/uploads/2012/05/vatat-21.pdf](http://che.org.il/wp-content/uploads/2012/05/vatat-21.pdf).

21 תואר שיש לא מעט ויכוח על חיוניותו. ראו, למשל: Leonard Cassuto, *The Degree for Quitters and Failures: A Look at the Melancholy History of the Master's Degree*, CHRON. HIGHER EDUC. (Jun. 1, 2015), [www.chronicle.com/article/The-Degree-for-Quitters-and-Failures/230533](http://www.chronicle.com/article/The-Degree-for-Quitters-and-Failures/230533); מעין מנלה "ניסיון מקצועי או תואר שני: מה משרד יתר את השכר?" **כלכליסט** 14.3.2015 [www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3654511,00.html](http://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3654511,00.html).

22 ובשמו הלטיני המלא – *Legum Magister*. להבנת, עד כה הסמיכה המועצה להשכלה גבוהה (להלן: המל"ג) תשעה מוסדות להעניק תואר שני במשפטים (עם או בלי תזה): האוניברסיטה העברית בירושלים, אוניברסיטת תל-אביב, אוניברסיטת חיפה, אוניברסיטת בר-אילן, המכללה למינהל, המרכז הבינתחומי הרצליה, המכללה האקדמית נתניה, המרכז האקדמי שערי מדע ומשפט, והקריה האקדמית אונו. ראו "אמות מידה לתוכניות לימודים לתואר שני (L.L.M.) במשפטים" (2004) אמות-מידה-לתוכניות-לימודים-לתואר-שני/che.org.il/wp-content/uploads/2012/04/ במשפטים-L.L.M-מרץ-2004. באנגליה קיימת האפשרות העקרונית ליהפך לעורך-דין על בסיס תואר אקדמי שאינו במשפטים או אפילו ללא תואר אקדמי כלל. ראו על כך להלן בה"ש 335 ו-385 ובטקסט שלידן.

23 כיום פחות מ-3% מתלמידי התואר השני במשפטים מסיימים אותו עם תזה. לנתונים ראו להלן פרק-משנה 1ג, ליד ה"ש 314. כן ראו באופן דומה **דוח הוועדה לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל** 177 (2007) [academy.ac.il/SystemFiles2015/Vaadat-Shohat.pdf](http://academy.ac.il/SystemFiles2015/Vaadat-Shohat.pdf) (להלן: **דוח ועדת שוחט**); "ועדת שוחט לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה" ויקיפדיה 8.10.2015 ועדת\_שוחט\_לבחינת\_מערכת\_ההשכלה\_הגבוהה/he.wikipedia.org/wiki/ועדת\_שוחט\_לבחינת\_מערכת\_ההשכלה\_הגבוהה.

24 מצב דברים זה עשוי להשתנות, שכן לפי החלטת המל"ג מיום 30.12.2014, "ככל שמדובר בתוכניות שאינן דורשות תקצוב ואשר פתיחתן לא תפגע באיכות המוסד ולא תפגע בתוכניות דוקטורט במוסדות אחרים ואשר עומדות בתנאים [מסוימים, המפורטים בהמשך ההחלטה], המל"ג אינה רואה מניעה לבחון את האפשרות לאפשר למוסדות להשכלה גבוהה להם אין אישור להעניק דוקטורט

באופן עצמאי, בהגשת בקשות לפתיחת תכנית לדוקטורט בתחומים מוגדרים", כמפורט בהחלטה. ראו [che.org.il/wp-content/uploads/2014/08/legum-doctor.pdf](http://che.org.il/wp-content/uploads/2014/08/legum-doctor.pdf) והשמו הלטיני המלא – *Legum Doctor*. ראו אתר האוניברסיטה העברית בירושלים – הפקולטה למשפטים "לימודי התואר השלישי 'דוקטור למשפטים' (LL.D.)" ([new.law.huji.ac.il/sites/default/files/law/files/lymvdv\\_tvr\\_shlyshy.pdf](http://new.law.huji.ac.il/sites/default/files/law/files/lymvdv_tvr_shlyshy.pdf)) (להלן: "לימודי התואר השלישי באוניברסיטה העברית"); אתר אוניברסיטת תל-אביב "תואר שלישי" [law.tau.ac.il/phd](http://law.tau.ac.il/phd); אתר אוניברסיטת בר-אילן – הפקולטה למשפטים "תואר שלישי רגיל" [law.biu.ac.il/node/1058](http://law.biu.ac.il/node/1058); אתר אוניברסיטת חיפה – הפקולטה למשפטים "לימודי דוקטורט – מסלול רגיל" [weblaw.haifa.ac.il/he/CandidatesInfo/Phd/Pages/Tracks.aspx](http://weblaw.haifa.ac.il/he/CandidatesInfo/Phd/Pages/Tracks.aspx).

26 ראו "לימודי התואר השלישי באוניברסיטה העברית", לעיל ה"ש 25; אתר אוניברסיטת בר-אילן – הפקולטה למשפטים "תכנית לדוקטורנטים מצטיינים בפקולטה למשפטים" [law.biu.ac.il/node/187](http://law.biu.ac.il/node/187); אתר אוניברסיטת חיפה – הפקולטה למשפטים "מסלול ישיר לדוקטורט בישראל ראו המועצה להשכלה גבוהה "קובץ נתונים לגבי הכשרת הדוקטורט בארץ" (2014) [weblaw.haifa.ac.il/he/CandidatesInfo/Phd/Pages/Tracks.aspx](http://weblaw.haifa.ac.il/he/CandidatesInfo/Phd/Pages/Tracks.aspx) קובץ נתונים-לאתר-לליוי-הקול-הקורא [che.org.il/wp-content/uploads/2014/08/legum-doctor.pdf](http://che.org.il/wp-content/uploads/2014/08/legum-doctor.pdf).

27 לפעילות הגוף להערכת תארים אקדמיים מחו"ל במשרד החינוך ראו אתר משרד החינוך "הערכת תארים אקדמיים מחו"ל" [cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/KishreiChutz/HaharachatTeharimAcademyim](http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/KishreiChutz/HaharachatTeharimAcademyim). המועצה להשכלה גבוהה מבהירה כי מוסדות להשכלה גבוהה מחוץ לארץ המבקשים לקיים פעילות אקדמית בישראל נדרשים, בהתאם לחוק המועצה להשכלה גבוהה, לקבל רישיון לכך מהמועצה להשכלה גבוהה. ראו אתר המועצה להשכלה גבוהה – הוועדה לתכנון ולתקצוב "פנו אלינו" [che.org.il/pniot/](http://che.org.il/pniot/). קיימים עדיין מי שבוחרים לקבל תואר דוקטור ממוסד שאינו מוכר על-ידי משרד החינוך. ראו, למשל, טלי חרות-סובר "קיבל תואר דוקטור בהתכתבות מאוקראינה – ועומד בראש החברה הממשלתית עמידר" **TheMarker** 21.9.2015 [www.themarker.com/career/1.2735281](http://www.themarker.com/career/1.2735281) ("בכירים לא מעטים מתהדרים בדוקטורטים שקיבלו מאוניברסיטאות עולמות, או שנקנו בכסף; המועצה להשכלה גבוהה ומשרד החינוך אינם מכירים בתארים האלה – אבל הדוקטורים מנהלים חברות ממשלתיות, נותנים חוות דעת בבתי משפט ומלמדים סטודנטים"); וכן טלי חרות-סובר "האזינו: כך מקבלים בכירים במשק תואר בהתכתבות מחרסון – ומציגים עצמם כדוקטורים" **TheMarker** 12.10.2015 [www.themarker.com/career/1.2749397](http://www.themarker.com/career/1.2749397); טלי חרות-סובר "הסיפור שלא ייאמן על דקאן ביה"ס לביטוח והדירקטור הנמרץ – שמחזיק בתואר ד"ר לא מוכר" **TheMarker** 15.10.2015 [www.themarker.com/career/1.2752377](http://www.themarker.com/career/1.2752377); טלי חרות-סובר ורוני לינדר-גנץ "מה ה'דוקטורים' אריק לשם, טל קבסה ואבנר סולימן לא מספרים לכם?" **TheMarker** 18.10.2015 [www.themarker.com/career/](http://www.themarker.com/career/)

מאפשר זאת גם לאנשים שאינם בעלי תואר דוקטור אם הם בעלי התמחות מקצועית ייחודית.<sup>28</sup>

ההגינות מחייבת לציין כי אין מדובר בתהליך פשוט כל-כך, כפי שעולה מהתיאור היבש. ראשית, רבים יאמרו כי היקף ההשקעה במהלך התהליך – אם נשווה, למשל, בין היקפי הזמן, המחשבה והמחקר הדרושים לעבודה סמינריונית בתואר הראשון לבין ההיקפים הדרושים לתזה בתואר השני ובתואר השלישי – אינו גדול ביחס ישר (ליניארי) אלא בצורה מעריכית (אקספוננציאלית).<sup>29</sup> הקצב שבו התהליך מתקדם תלוי במידה רבה במועמד. בכל מקרה מדובר בשנים ארוכות של לימוד, שחלק גדול ממנו עצמאי כמעט לחלוטין.<sup>30</sup> שנית, בתואר השני עם התזה, ובמיוחד בתואר השלישי, יש חשיבות רבה למנחה, שהוא במקרים רבים האדם היחיד שמעורה בפעילותו של התלמיד, ואשר מכון ומדריך אותו גם בהיבטים האקדמיים אבל גם בהיבטים המעשיים של פעילות בפקולטה, פרסומים, הצגה בכנסים וכדומה. בחירת מנחה מתאים היא מרכיב משמעותי מאוד בסיכויי הצלחתו של המועמד.<sup>31</sup> שלישית, העובדה שרוב האנשים שמסלימים תואר

1.2754048 ("עבור 18 אלף שקל בלבד תוכלו לקבל תואר דוקטור ברפואה משלימה מארה"ב או הודו... שכלל אינם מוכרים בישראל על ידי משרד החינוך וללא כל הנחיה ישירה מאותם מוסדות").  
28 ראו, למשל, ליאור דטל "הג'ובים החדשים של גרעון סער ושי פירון" *TheMarker* 9.9.2015 [www.themarker.com/news/1.2728101](http://www.themarker.com/news/1.2728101) ("שר החינוך לשעבר... יכהן כמרצה וכנשיא חבר הנאמנים של הקריה האקדמית אונו, ושר הפנים לשעבר ישמש מרצה ואיש סגל בכיר"; לשניהם תואר ראשון בלבד).

29 להיקפה של עבודת דוקטורט ראו, למשל: *The PhD Programme*, UNIV. CAMBRIDGE (2016), [www.law.cam.ac.uk/admissionscoursespostgraduate-research/phd-programme](http://www.law.cam.ac.uk/admissionscoursespostgraduate-research/phd-programme).

30 השלמת מסלול ההכשרה במלואו היא משימה קשה מאוד שרק מתי מעט מסוגלים לה, ולכן רק ספורים מבין האלפים המסיימים לימודי תואר ראשון בכל שנה יסלימו אותה. היא מחייבת שילוב של כישורים ומשאבים: כישורים אקדמיים – היכולת האינטלקטואלית להעלות רעיונות מעניינים והיכולת לחקור אותם; וכישורים אישיותיים – אישיות הכוללת את הסבלנות ויכולת ההתמדה לשבת שנים ארוכות וללמוד כמעט לבד (שהרי למעט המנחה, איש אינו מלווה את הסטודנט בתהליך). ראו: Tara Brabazon, *10 Truths a PhD Supervisor Will Never Tell You*, *TIMES HIGHER EDUC.* (Jul. 11, 2013), [www.timeshighereducation.com/features/10-truths-a-phd-supervisor-will-never-tell-you/2005513.article](http://www.timeshighereducation.com/features/10-truths-a-phd-supervisor-will-never-tell-you/2005513.article). זאת ועוד, התהליך מתקיים כמעט ללא כל תגמול (כפי שנראה להלן, מימון הדוקטורט הוא אתגר רציני) או תמריץ חיובי (במהלך שנות הלימוד ציונים טובים במבחנים מהווים אינדיקציה להצלחה ולהישג, אבל בשנות המחקר הארוכות אין מקבילה של ממש, למעט משוב של מי שמוכנים לקרוא חלקים מהדוקטורט, בעיקר המנחה). מדובר בתהליך פסיכולוגי לא-קל, המזכיר את בדידותו של הרץ למרחקים ארוכים (על כך ראו שגיא גרין "לאן אתה רץ: על הריצה בחיים ובספרים" *הארץ* 29.9.2010 [www.haaretz.co.il/literature/1.1223131](http://www.haaretz.co.il/literature/1.1223131)). לדיון נרחב יותר על השראה ואקדמיה ראו להלן פרק-משנה ב,3, ועל הקושי הכלכלי בהשלמת המסלול ראו להלן פרק-משנה א,4. עצות טובות של עמיתים והומור הם שתיים מהדרכים להתמודד עם הלחצים והקשיים המתעוררים בתהליך הדוקטורט. ראו מעין אלכסנדר "טיפים לכתוב תזה" *הלב והמעין* 18.12.2012 [maayanale.wordpress.com/2012/12/18/dissertation-tip/](http://maayanale.wordpress.com/2012/12/18/dissertation-tip/), אתר PHD COMICS, [phdcomics.com/comics.php](http://phdcomics.com/comics.php).

31 להסבר "מציאותי" של הדברים ראו Brabazon, לעיל ה"ש 30.

דוקטור לא יעבדו באקדמיה אינה מפתיעה – גם רוב הקצינים המשלימים את בית-הספר לקצונה (בה"ד 1) אינם נשאים שם בתפקידי הדרכה. אבל ההבדל הוא שתואר הדוקטורט מקנה את הכשירות העקרונית להישאר באקדמיה, ושחלק לא-מבוטל מאלה הטורחים לרוכשו עושים כן בדיוק במטרה להצטרף לאקדמיה. אלא שהמציאות היא אחרת. הסיכוי לקבל משרת הוראה קבועה, במודל המוביל לקביעות ומתואר ברשימה זו, אינו גדול.<sup>32</sup>

לטעמי, הסיפור העיקרי של מהלך הלימודים האקדמיים – מהתואר הראשון ועד השלישי – הוא היחשפותו הגוברת של הסטודנט לחופש האקדמי. ככל שמתקדמים במעלה התארים, הרכיבים המוכנים פוחתים, הקבוצה שהתלמיד משתייך אליה הולכת וקטנה, ושיקול-הדעת של כל פרט לעצב את התהליך – אותו חופש שממנו ייחנה בעיצוב הקריירה האקדמית שלו, אם אכן יבחר ויצליח להתקבל לקריירה זו – הולך ומתגבר. עם ההתקדמות בסדר התארים, מספר קורסי-החובה הולך ופוחת, ועל הסטודנט לבחור בנושא מחקר ולתרום בו תרומה עצמאית – הן בתואר השני ובמיוחד בתואר השלישי. לסטודנט לתארים המתקדמים יש יועץ (הוא המנחה) וכן מפקח מקצועי (היא ועדת התזה, אשר תאשר בסופו של התהליך את הענקת התואר), אבל תרומתו של הסטודנט היא מרכזית. שיקול-הדעת שלו – ולא רק הישגיו האקדמיים – הם חלק מרכזי בהכנה שלו לקריירה של אקדמאי.

תואר הדוקטורט הינו לא פחות – אבל גם לא יותר – מאשר "כרטיס הכניסה" למשרה בהשכלה הגבוהה בישראל.<sup>33</sup> הוא המעביר אדם ממעמד של סגל אקדמי זוטרי לסגל אקדמי בכיר,<sup>34</sup> והוא המאפשר תחילת קידום<sup>35</sup> בארבע הדרגות האקדמיות שניתן

32 בראשית דיון ראו: Brenda Iasevoli, *A Glut of Ph.D.s Means Long Odds of Getting Jobs*, NPR (Feb. 27, 2015), [www.npr.org/sections/ed/2015/02/27/388443923/a-glut-of-ph-d-s-means-long-odds-of-getting-jobs](http://www.npr.org/sections/ed/2015/02/27/388443923/a-glut-of-ph-d-s-means-long-odds-of-getting-jobs). ראו במיוחד את הדיון להלן בפרקי-משנה 4 ו-א.

33 לדיון מקיף בהשפעתם של לימודי הדוקטורט ראו: Christine Halse & Susan Mowbray, *The Impact of the Doctorate*, 36 STUD. HIGHER EDUC. 513 (2011).

34 ראו "סגל אקדמי" ויקיפדיה 23.12.2015 סגל\_אקדמי [he.wikipedia.org/wiki/אקדמי](http://he.wikipedia.org/wiki/אקדמי).

35 כפי שאציין בהמשך הדברים, תהליך הקידום הוא תהליך מקצועי-פנימי המתקיים במוסדות ההשכלה הגבוהה. עם זאת, המל"ג היא המעניקה הסמכה למוסדות לקיים תהליך כזה, ככל שהיא משתכנעת שהם הגיעו – מבחינת גודלם, הוותק שלהם וההישגים של חבריהם – לרמת "בשלות" המאפשרת להם להתיר קידומים פנימיים. הקידום שלי לדרגת פרופסור חבר, בשנת 2010, נעשה בתהליך משולב, שבו החליטו המוסדות הפנימיים של המרכז הבינתחומי הרצליה – תחילה ברמת הפקולטה למשפטים שבה אני חבר ואז ברמת המוסד כולו – להמליץ על הקידום, והמל"ג אישרה אותו. בשנת 2011 אישרה המל"ג למרכז הבינתחומי הרצליה להעניק באופן עצמאי דרגות פרופסור חבר. ראו ס' 9, 15 ו-21 לחוק המועצה להשכלה גבוהה; החלטה 1417/11 של המועצה להשכלה גבוהה (8.11.2011) [che.org.il/wp-content/uploads/2012/04/68-503.pdf](http://che.org.il/wp-content/uploads/2012/04/68-503.pdf); והשוו, למשל, יובל סער "המאירת רותו מודן והמעצב עידו ברונזי קיבלו דרגות של פרופסור חבר" **הארץ** 1.5.2014 ("ועדת המינויים של המועצה להשכלה גבוהה אישרה הענקת דרגת פרופסור חבר למאירת רותו מודן ולמעצב עידו ברונזי, שניהם מרצים בכירים בבצלאל").



להתמנות אליהן: מרצה, מרצה בכיר, פרופסור חבר ופרופסור מן המניין.<sup>36</sup> אנלוגיה מועילה לקורא הישראלי היא השלמת קורס הקצינים,<sup>37</sup> אשר מקנה את "כרטיס הכניסה" למעמד פיקודי בכיר יותר. מדובר, כמובן, בהכשרה קצרה בהרבה מבחינת משכה, אבל כמו הדוקטורט, גם היא יוצרת שינוי במעמד: זוהי דרישת-הקדם למעבר ממעמד (ומסולם הדרגות של) החוגרים (והנגדים) למעמד (ולקידום בסולם הדרגות של) הקצונה בישראל. רק בסיומו של קורס זה אדם יכול להתחיל להתקדם בסולם דרגות הקצונה הצבאי, אשר כולל אומנם שלבים רבים בהרבה מסולם הקידום האקדמי, אבל דומה לו בכך שהקידום יכול להיעשות מדי כמה שנים על בסיס הערכה מקצועית.<sup>38</sup>

ראוי להרחיב באשר לכוונתי במילים "לא פחות – אבל גם לא יותר": בעוד חלק מהמועמדים למשרת הוראה אקדמית במשפטים בישראל לומדים במוסדות לימוד בישראל, באנגליה או במדינות נוספות המקיימות את הכללים האמורים, שעיקרם לימודים לתואר דוקטורט כ"כרטיס כניסה" לאקדמיה, אחרים לומדים במדינות שבהן מקובלים כללים שונים מעט. דבר זה מעלה קשיים מעשיים ב"תרגום" התארים שנרכשו בחוץ-לארץ לסולם הדרגות הישראלי, ומעמיד בספק את המשך חיוניותו של תואר הדוקטור כתנאי להוראה.

כפי שמגלים ישראלים הלומדים בחוץ-לארץ, קיימים שני מודלים אקדמיים שונים מזה המקובל בישראל: **האחד**, המכביד יותר, מתקיים כחלק ממסורת הלימוד הקונטיננטלית. בגרמניה, למשל, כרטיס הכניסה לאקדמיה אינו דוקטורט יחיד, אלא שני תוארי דוקטור, כלומר, שני דוקטורטים שונים ונפרדים הנעשים זה אחר זה בתהליך ארוך במיוחד. התוצאה מעניינת, ומסבירה מדוע הדוקטורט נפוץ שם יותר מאשר במדינות כישראל. הדוקטורט המחקרי הראשון נעשה בגרמניה על-ידי שיעור משמעותי מאוד של 15.4% מכלל הבוגרים של האוניברסיטות בגרמניה וכ-15.6% מכלל בוגרי התארים במשפטים.<sup>39</sup>

36 לדין השוואתי מקיף למדי ראו: [en.wikipedia.org/wiki/Professor](http://en.wikipedia.org/wiki/Professor), 13.7.2016, [www.haifa.ac.il/images/pdf/minuim\\_vehaalaot/takanon.pdf](http://www.haifa.ac.il/images/pdf/minuim_vehaalaot/takanon.pdf); וכן אתר האוניברסיטה העברית בירושלים "תקנון המינויים וההעלאות" חלק 11 – המסלול הקליני בפקולטה לרפואה [academic-secretary.huji.ac.il/sites/default/files/acs/files/minuyim\\_vehalaot\\_2016.pdf](http://academic-secretary.huji.ac.il/sites/default/files/acs/files/minuyim_vehalaot_2016.pdf).

37 המורכב בישראל, ברגיל, משני תת-קורסים: הראשון ("קורס הקצינים") הוא צבאי כללי, והוא המכשיר אדם לשמש קצין; והשני ("השלמה חילית") הוא קורס מקצועי המכשיר אותו לשרת בתפקידו הספציפי – קצין בחיל הרגלים, קצין מודיעין, קצין משפטים וכדומה. ראו "קורס קצינים" ו**ויקיפדיה** 1.6.2016 [he.wikipedia.org/wiki/קורס\\_קצינים](http://he.wikipedia.org/wiki/קורס_קצינים); "השלמה חילית" ו**ויקיפדיה** 20.6.2016 [he.wikipedia.org/wiki/השלמה\\_חילית](http://he.wikipedia.org/wiki/השלמה_חילית).

38 ראו "דרגות צה"ל" ו**ויקיפדיה** 5.6.2016 [he.wikipedia.org/wiki/דרגות\\_צה"ל](http://he.wikipedia.org/wiki/דרגות_צה).

39 לגבי משפטים: דוח משנת 2013 מציין כי בסמסטר החורף של שנת הלימודים 2010–2011 היו בגרמניה 104,411 סטודנטים למשפטים, שרובם הגדול למדו לתארים הראשונים. מספר הלומדים

לאחר השלמת הדוקטורט הראשון, רק ספורים בגרמניה בוחרים להתחיל בעבודת מחקר חדשה, שנייה ונפרדת, הקרויה habilitation,<sup>40</sup> ומשם להמשיך להתמודדות על קבלת משרה אקדמית.<sup>41</sup> כפי שמסביר דוח רשמי משנת 2013 שעסק במצב המחקר המשפטי בגרמניה:

"A *habilitation* is the highest academic qualification a scholar can achieve in Germany. Earned after obtaining a doctorate degree, a *habilitation* requires the candidate to write another professorial thesis based on independent scholarship, reviewed by and defended before an academic committee in a process similar to that for the doctoral dissertation. A *habilitation* bestows on the successful candidate the official permission to teach and is therefore a

לתואר דוקטור ("ראשון") היה 7,399, כלומר כ-7% מכלל הסטודנטים למשפטים, אבל הדוח קובע כי שיעור בוגרי המשפטים הממשיכים לתואר דוקטור עומד על 15.6%. ההבדל בנתונים נעוץ כנראה במשך הארוך של הלימודים בגרמניה: עד לשנים האחרונות, כאשר החל תהליך של התאמת התארים באירופה ("תהליך בולוניה"), לא היה מקובל בגרמניה להבחין בין תואר ראשון לתואר שני. היה מקובל ללמוד כחמש שנים לתואר אקדמי ראשון, שהיה מכונה "דיפלומה" או "[מעבר] בחינה ממשלתית", והיה מקביל לתואר שני במדינות אחרות. בגרמניה משך הלימודים הממוצע לתואר המשפטי הראשון עומד עדיין כיום על 10 סמסטרים. בישראל משך הלימודים במשפטים הוא 7–8 סמסטרים, אבל מידע אמפירי מראה כי משך הלימודים הממוצע של מקבלי תואר ראשון במשפטים בשנת תשס"ט היה 4.4 שנים. ראו: Prospects of Legal Scholarship in Germany: Current Situation, Analyses, Recommendations 81, 102–103, 114 (Wissenschaftsrat 2012), available at [www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/2558-12\\_engl.pdf](http://www.wissenschaftsrat.de/download/archiv/2558-12_engl.pdf) (להלן: דוח Wissenschaftsrat); הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה השכלה גבוהה בישראל – תשס"ט 45 (2012) [www.cbs.gov.il/publications12/1475\\_haskhala\\_gvoha08\\_09/pdf/h\\_print.pdf](http://www.cbs.gov.il/publications12/1475_haskhala_gvoha08_09/pdf/h_print.pdf); Anne Mertens & Heinke Röbken, Does a Doctoral Degree Pay Off? An Empirical Analysis of Rates of Return of German Doctorate Holders, 66 HIGHER EDUC. 217 (2013).

40 מהמילה הלטינית *habilis*, שמשמעותה מתאים, ראוי, בעל כישורים. ראו *Habilitation, Career Structure*, לעיל ה"ש 19. לפירוט ראו דוח Wissenschaftsrat, לעיל ה"ש 39, בעמ' 110–111, ובמיוחד בטבלות 16–17, שמהן עולה כי בשנים 2003–2005 הושלמו בגרמניה מדי שנה יותר מ-1,800 עבודות דוקטורט. כמה עבודות habilitation הושלמו? בין השנים 2008 ו-2010 נרשם ממוצע של 41 עבודות בשנה.

41 כאמור, 15.4% מכלל בוגרי האוניברסיטות הגרמניות משלימים תואר דוקטורט ("ראשון"), אולם 90% מהם אינם עובדים באקדמיה, אלא בתעשייה או במגזר הציבורי. בארצות-הברית, לשם השוואה, כמעט 30% מבוגרי הדוקטורט נשארים באקדמיה, ובקנדה – יותר מ-37%. ראו Mertens & Röbken, לעיל ה"ש 39, בעמ' 217–218. הדבר מעלה את השאלה מדוע כה רבים עושים את התואר. החוקרות מעלות את השאלה אם רכישת דוקטורט כדאית מבחינה כלכלית, ומגיעות למסקנה כי לתואר זה יש השפעה חיובית על ההכנסה ברוב תחומי הלימוד, ובמיוחד בכלכלה ובמשפטים.

prerequisite for becoming a full university professor in Germany... [T]here is no English equivalent for this term..."<sup>42</sup>

באשר למקבילה ל-habilitation במדינות המשפט המקובל, ככל שיש כזו, ניתן לציין כי בדיסציפלינות שונות, בעיקר בתחומים המדעיים, מקובל לצפות שמועמד לקבלה לסגל האקדמי יעבור תקופת השתלמות נוספת לאחר השלמת הדוקטורט, המכונה "בתר-דוקטורט" (ובכינוי המוכר יותר – "פוסט-דוק").<sup>43</sup> הדבר מוסבר, עקרונית, בהערכה שהשלמת דוקטורט לבדה אינה מעידה בצורה מספיקה על "בשלותו" של המועמד ועל השלמת תהליך הכשרתו להיות חבר סגל אקדמי. מעבר לכך, בתר-הדוקטורט נועד לפתור את הוויכוח עתיק-היומין בין אלה התומכים בכך שמועמד להוראה ישלים, באופן יעיל ומהיר, את כל מהלך הלימודים במוסד אחד בלבד לבין המצפים לכך שמועמד למשרה אקדמית יעבור לפחות חלק מתקופת הלימוד שלו במוסד אחר, על-פירוב במדינה אחרת, שבה הוא ייחשף לתחומי מחקר ולשיטות מחקר חדשים ויוכל ליצור קשרים בין-לאומיים שישתרו אותו במהלך הקריירה האקדמית שלו. במונחים מעשיים, הציפייה שהמועמד יעשה בתר-דוקטורט משקפת גם את עודף ההיצע בתלמידי דוקטורט לעומת מיעוט המשרות.

בשנים האחרונות הולך וגדל, גם בישראל, מספר העושים בתר-דוקטורט במשפטים, וזאת, בין היתר, לנוכח הציפייה שמועמדים למשרת הוראה יוכלו להציג מאמרים פרי-עטם, ובמידת האפשר כאלה שהם כתבו לבדם ואשר אינם חלק מעבודת הדוקטורט שלהם. חלק מן הדוקטורנטים הישראלים משלימים את השכלתם בתקופת השתלמות מעבר לים, וחלקם עוברים השתלמות באחד ממכוני המחקר בפקולטות למשפטים בישראל. עם זאת, חשוב להדגיש, אין מדובר בדרישה פורמלית ומחייבת, ובוודאי אין מדובר ברכישת תואר מסודר שלם נוסף; מדובר, לכל-היותר, בתקופת-ביניים של מחקר עצמאי שבין השלמת הדוקטורט ועד לקבלת משרת ההוראה הנכספת.<sup>44</sup> במקביל יש גם ויכוח ממשי אם יש עדיין טעם לחייב כל מועמד להוראה אקדמית לעמוד במודל הפורמלי, הממושך והיקר של דוקטורט. הטענה המרכזית היא שהדוקטורט שימש בעבר

42 דוח Wissenschaftsrat, לעיל ה"ש 39, בעמ' 9 (ההדגשות במקור).

43 ראו "פוסט-דוקטורט" ויקיפדיה 13.5.2016 פוסט-דוקטורט/he.wikipedia.org/wiki/פוסט-דוקטורט.

44 עם זאת, לגבי מסיימי דוקטורט בישראל, בכלל התחומים, יש כנראה ממש בקביעה העיתונאית כי "הדוקטורט עצמו, על כל שנותיו המייגעות, אינו אלא תחנה מוקדמת במרוץ רב השנים לעבר המשרה האקדמית הנכספת: באוניברסיטאות בישראל אין מה לדבר על משרה אקדמית קבועה ללא פוסט-דוקטורט". ראו נעמי דרום "למי משתלם לעשות דוקטורט?" **הארץ** 30.12.2010. [www.haaretz.co.il/misc/1.1237776](http://www.haaretz.co.il/misc/1.1237776). חשוב להבהיר כי רוב המסיימים דוקטורט – לאחר כל המאמץ העצום ומשאבי הזמן והכסף שהם השקיעו לשם כך – לא ייקלטו במשרות הוראה אקדמיות בישראל. חלקם ייקלטו במשרות הוראה בארצות-הברית, ורבים אחרים יפעלו בפרקטיקה המשפטית. לדיון ראו מירי ימיני **מגמות אינטרנציונליזציה במערכת החינוך בישראל** 22–23 (מרכז טאוב, נייר מדיניות מס' 2014.01, 2014). [taubcenter.org.il/wp-content/files\\_mf/h2014.01internationalizationofeducation.pdf](http://taubcenter.org.il/wp-content/files_mf/h2014.01internationalizationofeducation.pdf).

מעין תקופת התמחות שבה חוקר צעיר למד את אומנותו אצל אקדמאי ותיק, כמעט כמו שוליה שעבד אצל בעל מלאכה בגילדה הימניימית או מתמחה העובד אצל עורך-דין באנגליה או בישראל. אבל כיום, כאשר התזה בדוקטורט נוטה להתמחות ברכיב מוגבל וספציפי מאוד של ידע, ואינה כוללת הכשרה בהוראה, קשה לראות מדוע יש לשמר את הקשר ההכרחי הזה בין דוקטורט לבין משרת הוראה באקדמיה.<sup>45</sup> תהייה זו מובילה אותנו במישורין למצב הנוהג באקדמיה המשפטית בארצות-הברית.

**המודל השני**, המכביד לכאורה הרבה פחות, קיים בארצות-הברית. ייתכן שהדבר יפתיע את הקורא, אבל בארצות-הברית, גם באוניברסיטות היוקרתיות ביותר, לרוב המרצים **במשפטים** אין דוקטורט, ואם יש להם תואר דוקטור – הוא אינו במשפטים.<sup>46</sup>

45 ניתן לחשוב על פתרון שבו יהיו שתי רמות משרה, ויהיה אפשר ללמד גם ללא תואר דוקטור. כך, למשל, סבור הפרופסור לאנגלית רוב ג'נקינס (המתייחס בדבריו לפחות לתחומים ההומניים באקדמיה האמריקאית): "The truth is: You don't need a Ph.D. for most of the available teaching jobs" (Rob Jenkins, *Stop Resisting a 2-Tier System*, CHRON. HIGHER EDUC. (Sep. 28, 2015), [www.chronicle.com/article/Stop-Resisting-a-2-Tier-System/233413](http://www.chronicle.com/article/Stop-Resisting-a-2-Tier-System/233413)). ראו גם דיון בקביעות למשרות שצ'קן הוראה: Michael Bérubé & Jennifer Ruth, *Time for a Teaching-Intensive Tenure Track*, CHRON. HIGHER EDUC. (Jun. 2, 2015), [www.chronicle.com/article/Time-for-a-Teaching-Intensive/230605](http://www.chronicle.com/article/Time-for-a-Teaching-Intensive/230605). פתרון אפשרי אחר הוא הפיכת הדוקטורט לאקדמי פחות וקיצור משך הלימוד לקראת קבלתו. ראו גם: Joshua Rothman, *Fixing the Ph.D.*, NEW YORKER (Jun. 4, 2014), [www.newyorker.com/books/joshua-rothman/fixing-the-ph-d](http://www.newyorker.com/books/joshua-rothman/fixing-the-ph-d). ואולי הפתרון הוא דווקא העמקת הדרישות בדוקטורט והחזרה מסוימת של "עטרה ליושנה" – ראו: Arturo Casadevall, *Put the "Ph" Back in PhD*, JOHNS HOPKINS PUB. HEALTH MAG. (Summer 2015), [magazine.jhsph.edu/2015/summer/forum/rethinking-put-the-ph-back-in-phd](http://magazine.jhsph.edu/2015/summer/forum/rethinking-put-the-ph-back-in-phd).

46 בשנים האחרונות יש נטייה גוברת לקבל להוראה במשפטים מועמדים בעלי תואר דוקטור שאינו משפטי. ניתן להציע שלושה הסברים לכך. ראשית, הואיל ולימודי משפטים מותנים בתואר ראשון ארבע-שנתי, יש הממשיכים את מסלול ההכשרה שלהם מן התואר הראשון עד לדוקטורט, וזאת במקביל ללימודי המשפטים שלהם. גם בישראל יש מגמה להציע לסטודנטים תארים משולבים במשפט ובדיסציפלינות נוספות. כך, למשל, רוב הסטודנטים לתואר ראשון במשפטים במרכז הבינתחומי הרצליה לומדים במקביל לתואר הראשון במשפטים גם תואר ראשון (ולעיתים גם שני) בתחומים כגון מנהל עסקים, ממשל, כלכלה פיננסית ופסיכולוגיה. ראו אתר המרכז הבינתחומי הרצליה "תואר ראשון במשפטים – מסלולי הלימוד" [www.idc.ac.il/he/schools/law/undergraduate/pages/tracks.aspx](http://www.idc.ac.il/he/schools/law/undergraduate/pages/tracks.aspx). הפקולטה למשפטים באוניברסיטת חיפה מאפשרת לתלמידיה, במקביל ללימודיהם לקראת תואר במשפטים, להשלים תואר ראשון (B.A.) בחוג נוסף, וזאת "מתוך תפישה הרואה את המשפט כדיסציפלינה משיקה לתחומי ידע רבים". ראו אתר אוניברסיטת חיפה "לימודים בתוכניות משותפות לתואר ראשון במשפטים (LL.B.) ותואר ראשון (B.A.) בחוג נוסף" [weblaw.haifa.ac.il/he/programs/llb/JoinProgrames/Pages/default.aspx](http://weblaw.haifa.ac.il/he/programs/llb/JoinProgrames/Pages/default.aspx). שנית, לנוכח העניין הגובר בעולם המשפט במקצועות המשלבים "משפט ו..." ועלייתן של אסכולות משפטיות המחייבות ידע חוץ-משפטי (למשל, כלכלה ומשפט או משפט ופיזיקה), ולנוכח המורכבות הגוברת של ההסדרה המשפטית באופן כללי בעשורים האחרונים, ידע משלים למשפטים אצל מועמד להוראה – החל בתחומים כגון כלכלה או רפואה ועד ספרות וקולנוע – נתפס כדבר חיובי ביותר.

כדי לקבל משרת הוראה במשפטים, די בשני תארים ראשונים הנרכשים בזה אחר זה: תואר ראשון בכל תחום שהוא, הנלמד במכללה במשך ארבע שנים, ולאחר־מכן תואר ראשון במשפטים.

התוצאה נראית תמוהה: ראשית, משום שבאקדמיה האמריקאית, בוודאי באוניברסיטות המובילות, מלמדים שלושה תארים למשפטים – בדיוק כמו בישראל;<sup>47</sup> שנית, מאחר שברוב התחומים האקדמיים האחרים נדרש גם בארצות־הברית דוקטורט כתנאי למשרת הוראה; ושלישית, משום שבפועל התארים המתקדמים אינם מיועדים עוד לשירותה של הכשרת האקדמיה האמריקאית, כלומר להכשרת מועמדים להוראת משפטים בארצות־הברית,<sup>48</sup> שכן רוב המרצים למשפטים הם כאמור בעלי תואר משפטי ראשון בלבד.<sup>49</sup> במקום זאת, התואר השני משמש מקור הכנסה לבתי־הספר, ומיועד

**שלישית,** המשבר הכלכלי ועליית מחיר ההשכלה הגבוהה בארצות־הברית הפחיתו מאוד את היקף משרות ההוראה הנפתחות מדי שנה. התחרות הגוברת בין המועמדים מחייבת אותם להציע כישורים גבוהים ומגוונים יותר – למשל, דוקטורט בתחום שאינו משפטי אך בעל רלוונטיות לעולם המשפט. ראו גם: Linda R. Crane, *Interdisciplinary Combined-Degree and Graduate Law Degree Programs: History and Trends*, 33 J. MARSHALL L. REV. 47 (1999); John Cawley, *Job Market Mentor: The Interdisciplinary Ph.D.*, VITAE (Feb. 23, 2015), [chroniclevitae.com/news/914-job-market-mentor-the-interdisciplinary-ph-d](http://chroniclevitae.com/news/914-job-market-mentor-the-interdisciplinary-ph-d); Lynn M. LoPucki, *Dawn of the Discipline-Based Law Faculty*, 65 J. LEGAL EDUC. 506 (2016).

47 התארים האלה הם תואר ראשון, המכונה כיום J.D.; תואר שני, המכונה LL.M.; ותואר שלישי, המכונה בשמות שונים – על־פירוב S.J.D. או J.S.D., המשקפים את המקור הלטיני *Scientiae Juridicae Doctor*, כלומר, דוקטורט במדעי המשפט. לפירוט כלל התארים המתקדמים שבת־ספר למשפטים בעלי הכרה מוסמכים להעניק בארצות־הברית ראו: *Post-J.D. and Non-J.D. Programs*, ABA (2016), [www.americanbar.org/groups/legal\\_education/resources/llm-Doctor\\_of\\_Juridical\\_Science](http://www.americanbar.org/groups/legal_education/resources/llm-Doctor_of_Juridical_Science), WIKIPEDIA, לדיון ראו: [en.wikipedia.org/wiki/Doctor\\_of\\_Law](http://en.wikipedia.org/wiki/Doctor_of_Law), 11.5.2016, [en.wikipedia.org/wiki/Doctor\\_of\\_Law](http://en.wikipedia.org/wiki/Doctor_of_Law), 12.7.2016, WIKIPEDIA.

48 רק כדי לשבר את האוזן אציין כי הדוקטורט האמריקאי במשפטים פותח בסוף המאה התשע־עשרה ובראשית המאה העשרים ככלי להכשרת משפטנים לאקדמיה האמריקאית. בשנות החמישים עדיין היה תואר כזה לכ־30% מהסגל בבית־הספר למשפטים בהרווארד ולכ־20% מהסגל בבית־הספר למשפטים בייל. כיום תואר שלישי אמריקאי במשפטים אינו נפוץ מאוד – בשנת 2006 הוענקו 97 תארים כאלה בכ־35 מוסדות בארצות־הברית, והוא מיועד בעיקר למי שמעוניינים להיות מרצים מחוץ לארצות־הברית, כגון ישראלים או טייוונים. ראו: Gail J. Hupper, *The Academic Doctorate in Law: A Vehicle for Legal Transplants*, 58 J. LEGAL EDUC. 413, 414–416 (2008) (להלן: Hupper, *The Academic Doctorate in Law*); Gail J. Hupper, *The Academic Doctorate in Law: Origins Through World War II*, 49 AM. J. LEGAL HIST. 1, 55 (2007).

49 אם אתם מוטרדים מרמת האקדמאים בארצות־הברית, הביאו בחשבון שקבלת משרת הוראה נעשית לאחר מיון משמעותי ביותר. בשנת 2003 הוערך שרק כ־1.5% מהמשפטנים בארצות־הברית מועסקים בהוראה בדרך כלשהי, ומהם רק כמחצית במסלול אקדמי מלא העשוי להוביל למשרה עם קביעות. ההערכה הייתה ש־10% לכל־היותר ממבקשי משרות ההוראה יצליחו לקבל הצעה למשרה

לסטודנטים אמריקאים וזרים המבקשים לרכוש תואר מוסמך (ללא תזה), בדרך-כלל בתחום התמחות ייחודי, כגון מיסים או קניין רוחני, במסגרת תוכנית יוקרתית בתחום, ובעיקר לסטודנטים זרים המבקשים ללמוד לתואר שני כדי ליהנות מ"חוויה אמריקאית".<sup>50</sup> חלק קטן מבין אלה המבקשים לרכוש את התואר עושים זאת כדי להמשיך משם לתואר דוקטורט, הנחוץ במדינות המוצא שלהם, תחת הנחייתם של מרצים שאינם בעלי תואר דוקטור.<sup>51</sup>

אבל אם מצב דברים זה נראה לכם מוזר, חשבו על הצד האחר של המשוואה: כל אדם שסיים לימודי משפטים בארצות-הברית סיים שבע שנות לימוד מלאות – לא פחות בעצם מרופא! אין מדובר באנלוגיה מקרית. התוכנית המקובלת בלימודי רפואה כוללת שלוש שנות לימודים קדם-קליניים, שבסופם התלמיד מקבל תואר "בוגר במדעי הרפואה" (B.Med.Sc.); שלוש שנות לימודים קליניים; וכן שנת התמחות – בסך-הכל שבע שנות הכשרה.<sup>52</sup> לאחר-מכן אותו אדם יכול לעבוד כרופא, הוא ה"דוקטור" הקלסי והגנרי. אבל מי שרוצה לעשות דוקטורט צריך להמשיך בלימודיו עד להשלמת התואר

כזו. אף-על-פי-כן המספרים מרשימים: לפי נתוני 2010 ההערכה היא כי בכ-200 בתי-ספר מוכרים יש יותר מ-10,000 חברי סגל במשרה מלאה, ויותר מ-140,000 סטודנטים לתואר J.D. המבקשים ליהפך לעורכי-דין ולהצטרף ליותר ממיליון עורכי-הדין הפעילים בארצות-הברית. בסופו של דבר, המרצים למשפטים הם מי שסיימו בהצלחה תואר במשפטים באחת מקומץ אוניברסיטות-העלית שהקבלה אליהן קשה ביותר, רצוי לאחר שהשלימו תקופת התמחות אצל שופט פדרלי ולעיתים גם תקופת עבודה במשרות בכירות במשרד המשפטים. למידע מפורט בדבר התעסוקה במשפטים בארצות-הברית ראו: Occupational Employment and Wages, U.S. BUREAU LAB. STAT. (May 2016), [www.bls.gov/oes/current/oes251112.htm](http://www.bls.gov/oes/current/oes251112.htm); Richard E. Redding, 'Where Did You Go to Law School?' Gatekeeping for the Professoriate and Its Implications for Legal Education, 53 J. LEGAL EDUC. 594 (2003); Susan P. Liemer & Hollee S. Temple, Did Your Legal Writing Professor Go to Harvard? The Credentials of Legal Writing Faculty at Hiring Time, 46 U. LOUISVILLE L. REV. 383 (2008); Brent E. Newton, Preaching What They Don't Practice: Why Law Faculties' Preoccupation with Impractical Scholarship and Devaluation of Practical Competencies Obstruct Reform in the Legal Academy, 62 S.C. L. REV. 105 (2010).

50 שכוללת גם סיכוי מסוים לעבוד בארצות-הברית לאחר סיום הלימודים. לדיון מקיף ראו: Carole Silver, States Side Story: Career Paths of International LL.M. Students, or 'I Like to Be in America', 80 FORDHAM L. REV. 2383 (2012); Frank Sullivan, Jr., Book Review: International LL.M. Students: A Great Resource for U.S. Law Schools, 22 IND. INT'L & COMP. L. REV. 219 (2012); Julie M. Spanbauer, Lost in Translation in the Law School Classroom: Assessing Required Coursework in LL.M. Programs for International Students, 35 INT'L J. LEGAL INFO. 396 (2007).

51 ואם זה נראה לכם מוזר, ניתן גם להעלות תמיהה כיצד ייתכן שהדוקטורט הגרמני ה"ראשון" יכול לספק את הדרישה להשלמת דוקטורט כתנאי להוראה אקדמית בכל מקום שבו הדבר נדרש – ובכלל זה בישראל – אבל לא בגרמניה עצמה.

52 ראו "לימודי רפואה בישראל" ויקיפדיה 14.4.2017 לימודי\_רפואה\_הישראלית [he.wikipedia.org/wiki/לימודי\\_רפואה\\_הישראלית](https://he.wikipedia.org/wiki/לימודי_רפואה_הישראלית).

P.H.D. או M.D.-Ph.D.<sup>53</sup> מדובר, באופן ברור למדי, בתואר המיועד לאלה מן הרופאים שאינם חפצים בקריירה קלינית, אלא בקריירה מחקרית.<sup>54</sup> כיצד הדבר משליך על משפטים? בתי-הספר למשפטים בארצות-הברית ביקשו במשך זמן רב לתת ביטוי לכך שהתואר במשפטים אינו תואר ראשון "רגיל", אלא תואר מתקדם הניתן ב-Graduate School ומשלים שבע שנות לימוד. היו מן הסתם גם שיקולי שיווק, שהרי לא קל לשכנע תלמידים לעשות תואר ראשון שני. מדובר בתקופה ארוכה מאוד, ובהתחשב בשכר-הלימוד הכולל ובהמתנה לכניסה לשוק העבודה – גם בתהליך יקר ביותר.<sup>55</sup> בהתאם, החל בשנות השישים של המאה העשרים החליפו בתי-הספר למשפטים בארצות-הברית את שם התואר שהם מעניקים לבוגרי בית-הספר למשפטים מ-J.D. לתואר LL.B., כלומר, Juris Doctor. אבל אין זה אומר שהמשפטים בארצות-הברית השלימו דוקטורט, והם – בניגוד לרופאים – אינם רשאים לכוון את עצמם "דוקטור".<sup>56</sup> כאמור, בתי-הספר האמריקאיים למשפטים מעניקים גם תואר שני ותואר שלישי, אבל בפועל הדוקטורט למשפטים מיועד, כאמור, בעיקר לסטודנטים הזרים, וביניהם הישראלים.

### 3. קבלת מרצה לסגל

#### (א) כשיש שניים לטנגו

עם השלמת הדוקטורט – בישראל או בחוץ-לארץ, דבר המהווה נושא מורכב בזכות עצמו<sup>57</sup> – מגיע אחד השלבים הקשים בתהליך ההחלטה האישית של כל פרט: האם

53 ראו, למשל, אתר אוניברסיטת תל-אביב – הפקולטה לרפואה "מסלול לימודי תואר שלישי (PhD) לרופאים (MD, DMD) med.tau.ac.il/PhD-for-Doctors"; "מסלול משולב MD-PhD Doctor of Medicine, WIKIPEDIA, 18.5.2017, en.wikipedia. ; med.tau.ac.il/midrasha-md-phd .org/wiki/Doctor\_of\_Medicine

54 השוו: MD-PhD, WIKIPEDIA, 14.5.2016, en.wikipedia.org/wiki/MD-PhD

55 יש התוהים – הן לגבי רופאים הן לגבי משפטים – אם התהליך היקר הזה, שקובע לפני עשרות רבות של שנים, הוא עדיין התהליך המתאים לעידן שלנו, בוודאי בתקופה שבה יש מחסור ברופאים ואבטלה בקרב עורכי-דין. לדיון בשאלה אם אכן נדרש תהליך של ארבע-עשרה שנה – בממוצע – להכשרתו המלאה של רופא בארצות-הברית ראו: Brian Palmer, *Should It Really Take 14 Years to Become a Doctor?*, SLATE (Mar. 13, 2014), www.slate.com/articles/health\_and\_science/medical\_examiner/2014/03/physician\_shortage\_should\_we\_shorten\_medical\_education.html

56 השוו משה גורלי "ואולי לכל אחד כדאי להתהדר בתואר דוקטור" **הארץ** 16.7.2002 www.haaretz.co.il/misc/1.809924

57 מחקרים שונים מצביעים על נטייה גוברת של דוקטורנטים ישראלים למשפטים ללמוד בחוץ-לארץ, ובמיוחד בארצות-הברית. על-פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, המתייחסים לאוניברסיטות בלבד, מבין 3,831 חברי הסגל האקדמי הבכיר בכל האוניברסיטות בישראל, כ-67% קיבלו את תואר הדוקטורט שלהם בישראל. מבין הקטגוריות שצוינו האחוז הנמוך ביותר של מקבלי תואר שלישי בישראל הוא במשפטים, שם המספר יורד ל-54.3%. ראו **שנתון סטטיסטי לישראל 2011**, לעיל ה"ש 5, לוח 8.45. פרופ' חיים זנדברג (המוטרד מהשפעת החינוך המשפטי האמריקאי) מעריך כי "שיעור

לנסות להשתלב באקדמיה או לחפש משרה בעולם הפרקטיקה? ואם החליט מסיים הדוקטורט לחפש משרה באקדמיה – האם להתמודד על משרה במוסדות ההשכלה הגבוהה בישראל או שמא לשאוף לקריירה במדינה אחרת (שהרי הדוקטורט הוא תואר בין-לאומי מוכר)?

מדובר באחת ההחלטות החשובות שיקבל אותו אדם במהלך חייו המקצועיים: הוא השלים מסלול ארוך, ולפי הסטטיסטיקה הרווחת הוא נמצא עמוק בשנות השלושים לחייו, ולעיתים קרובות הוא כבר נשוי והורה. עכשיו עליו לבחור היכן יעבוד ועם מי, באיזה תחום מקצועי, ובעבור איזו תמורה כספית. אפשרות אחת היא להתמודד על תקן באקדמיה, ובכך לממש את חלומו האקדמי. אם יבחר בכך, צפוי לו מאבק לא־קל, שכן מספר התקנים באקדמיה קטן בהרבה ממספר מסיימי הדוקטורט,<sup>58</sup> והליך הקבלה מורכב וממושך.<sup>59</sup> אפשרות שנייה היא לבחור בכיוון מעשי יותר, כגון עבודה במשרד עורכי־דין, פעילות כמומחה־יועץ, תפקיד במשרדי הממשלה או משרת שיפוט.

חברי הסגל האקדמי המשפטי שרכשו תואר שלישי בצפון אמריקה מגיע בעשור האחרון ל-65%, והוא נמצא בעלייה מתמדת מאז שנות השמונים של המאה הקודמת, או עמד על 30% בלבד". ראו זנדברג, לעיל ה"ש 16, בעמ' 420. כן ראו דיון מפורט אצל Hupper, *The Academic Doctorate in Law*, לעיל ה"ש 48, בעמ' 415 ו-448 (המעריכה שכמעט חצי מאנשי הסגל בפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל־אביב הם בעלי דוקטורט אמריקאי). ראו גם: Joseph M. Edrey & Sylviane Colombo, *Haifa and Its Law School: Toward the Future*, 51 J. LEGAL EDUC. 338, 341 (2001) (המעריכים כי יותר ממחצית חברי הסגל סיימו דוקטורט מחוץ לישראל וכי לרובם יש תארים אקדמיים בתחומים נוספים מלבד משפטים). להרחבת הדיון ראו: Walter Ackerman, *The Americanization of Israeli Education*, 5 ISR. STUD. 228 (2000); Dorit Tubin & Orit Lapidot, *Construction of 'Glocal' (Global-Local) Identity Among Israeli Graduate Students in the USA*, 55 HIGHER EDUC. 203 (2008).

58 ראו דרום, לעיל ה"ש 44 (המדווחת כי על־פי נתונים של אוניברסיטת תל־אביב משנת 2010, משך הלימודים הממוצע של דוקטורנטים הוא כשש שנים, והוא יכול להגיע עד לחמש־עשרה שנה אצל הדוקטורנטים האיטיים ביותר, והגיל הממוצע של המסיימים הוא 39.5). ראו גם דיאנה בחור־ניר "אקדמיה: 13,000 שקל למרצה בכיר באוניברסיטה. במכללה פרטית הוא עשוי לקבל 35 אלף" **גלובס** 25.9.2007 [www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000257315](http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000257315). יש גם אנשים מבוגרים בהרבה, לפחות בארצות־הברית, המשלימים את לימודיהם ומבקשים להשתלב באקדמיה. ראו: John Cawley, *Older and on the Market*, VITAE (Jul. 6, 2015), [chroniclevitae.com/news/1056-older-and-on-the-market](http://chroniclevitae.com/news/1056-older-and-on-the-market). כן ראו את הנתונים להלן בפרק־משנה ג', ליד ה"ש 314, שמהם עולה כי מספר התלמידים לתואר דוקטורט בישראל עומד כיום על יותר מ־10,000 – כפול ממספר תקני הסגל האקדמי הבכיר בכל מוסדות הלימוד המתוקצבים.

59 ודוק, בניגוד למקצועות אחרים – שניתן להתחילם בגיל צעיר יחסית, להתקדם בסולם דרגות ארוך ולקיים קריירה של עשרות שנים – גיל הכניסה לאקדמיה גבוה, מספר הדרגות קטן, וקצב הקידום איטי: "לתפקיד סגל בכיר מתקבלים בממוצע בגיל 38 (אחרי צבא, ותארים ראשון, שני, שלישי ופוסט־דוקטורט). הגיל המינימלי לסיים פוסט־דוקטורט ולהיכנס לתפקיד סגל בכיר (מרצה), בלי עיכובים ואם יש תקנים פנויים, הוא 32. מרצה חייב להגיע תוך שבע שנים לתפקיד 'מרצה בכיר' ולקבל קביעות כדי שלא יפוט. לקבל דרגה של 'פרופסור־חבר' ייקח בערך 7–10 שנים נוספות, ועוד 7–10 שנים יחלפו עד לקבלת דרגת 'פרופסור מהמניין'. כלומר, מערכת הקידום היא איטית, ומלווה



במקביל יש גם צד אחר לאותו ריקוד, אשר מתייחס ברצינות רבה מאוד לנושא של איתור מועמדים לסגל. פקולטות, גם אלה למשפטים, מקיימות כמעט כל הזמן תהליך מורכב של איתור ומיון מועמדים לצירוף לסגל. גם אם אין תקן זמין, חשוב תמיד לפקוח עין על המתרחש בקרב המועמדים, ולבחון שמא ראוי לעשות מאמץ מיוחד למען מועמד מתאים במיוחד. חשוב לי להדגיש כי ההחלטה על קבלת מועמד היא אחת ההחלטות החשובות ביותר הן לסגל והן למוסד. הסיבה לכך כפולה. ראשית, הפקולטה היא במידה רבה סגל הפקולטה, לפחות בראייתם של חברי הסגל.<sup>60</sup> כלומר, יש סיבות רבות מדוע סטודנטים נרשמים לפקולטה פלוני דווקא, אבל מבחינת הסגל הרכיב המשמעותי ביותר במוניטין של הפקולטה הוא הסגל עצמו, שהוא המהות שלה, ולא גורמים כגון המתקנים הפיזיים, רמת השירותים הניתנים לסטודנט או אחוז הסטודנטים המוצאים תעסוקה בסיום לימודיהם.<sup>61</sup> שנית, כאשר אדם מתקבל לעבוד באקדמיה, משמעות הדבר היא לעיתים קרובות שהוא יעבוד שנים רבות, לפעמים עשרות שנים, במסגרת אותו מוסד, לעיתים עד ליציאתו לגמלאות.<sup>62</sup> במהלך התקופה יפעל אותו אדם עם

בהליכי אישור קפדניים, הכרוכים בקבלת המלצות מבכירי המומחים בעולם. בחור-נר, לעיל ה"ש 58.

60 אחד המובנים המרכזיים של המונח *faculty* באנגלית מתייחס לסגל, ולא רק למחלקה עצמה במוסד האקדמי. ראו: "The whole body of Masters and Doctors, sometimes including also the students, in any one of the studies, Theology, Law, Medicine, Arts; The whole teaching staff of a college, university, or school. Orig. and chiefly U.S."

61 נושא שאיני נכנס אליו ברשימה זו לעומק הוא דירוגם של בתי-הספר, שהוא גורם משמעותי מאוד ברישום ללימודים בארצות-הברית. הדירוג המוביל בארצות-הברית הוא זה של העיתון U.S. NEWS (ראו: *Rankings & Advice*, U.S. NEWS [www.usnews.com/rankings](http://www.usnews.com/rankings)), והביקורת עליו רבה. לדיון על המתודולוגיה של הדירוג, משמעותו, השלכותיו והנסיגות "לשחק" איתו ראו, למשל: Paul L. Caron & Rafael Gely, *Dead Poets and Academic Progenitors: The Next Generation of Law School Rankings*, 81 IND. L.J. 1 (2006); Wendy Espeland & Michael Sauder, *Rankings and Diversity*, 18 S. CAL. REV. L. & SOC. JUST. 587 (2009); Darren Bush & Jessica Peterson, *Jukin' the Stats: The Gaming of Law School Rankings and How to Stop It*, 45 CONN. L. REV. 1235 (2013); Robert L. Jones, *A Longitudinal Analysis of the U.S. News Law School Academic Reputation Scores Between 1998 and 2013*, 40 FLA. ST. U. L. REV. 721 (2013) כן ראו: Nick Anderson, *The U.S. News and World Report College Rankings: A Public vs. Private Dilemma*, WASH. POST (Sep. 9, 2015), [www.washingtonpost.com/news/grade-point/wp/2015/09/09/the-u-s-news-and-world-report-college-rankings-a-public-vs-private-dilemma/?tid=sm\\_fb](http://www.washingtonpost.com/news/grade-point/wp/2015/09/09/the-u-s-news-and-world-report-college-rankings-a-public-vs-private-dilemma/?tid=sm_fb); Admissions & Student Aid, *Make Your Own College Rankings*, CHRON. HIGHER EDUC. (Feb. 27, 2015), [www.chronicle.com/article/Make-Your-Own-College-Rankings/151473](http://www.chronicle.com/article/Make-Your-Own-College-Rankings/151473); Malcolm Gladwell, *The Order of Things: What College Rankings Really Tell Us*, NEW YORKER (Feb. 14, 2011), [www.newyorker.com/magazine/2011/02/14/the-order-of-things](http://www.newyorker.com/magazine/2011/02/14/the-order-of-things).

62 מדובר בנושא רגיש, במיוחד לאנשי אקדמיה, וזאת משני טעמים עיקריים: ראשית, מסלול ההכשרה הארוך והתחרות על התקנים מביאים לידי כך שאקדמאים רבים מתחילים את הקריירה האקדמית

קבוצה של חברי סגל שהשינויים הפרסונליים בה אינם תכופים. הוא יכלה במחיצתם וישתף איתם פעולה בפעילויות ובמטלות השונות של הפקולטה שיתקיימו במהלך התקופה. הוא יתבגר עם עמיתיו לסגל, יראה בפרישתם של חברי הסגל המבוגרים, ויקבל עם עמיתיו החלטות בדבר קבלת חברי סגל צעירים. הייתי אומר שחברות בסגל אקדמי היא יותר מאשר קבלה לעבודה והתחייבות על-פי חוזה עבודה: אולי מוגזם לתאר את ההשתייכות לסגל אקדמי כמעמד, אבל חברות במועדון עם תנאי קבלה משמעותיים היא בהחלט תיאור ראוי של הדברים.<sup>63</sup> כחברי מועדון, שאיפתם היא לקבל אנשים שיִשְׁמרו את מעמדו של המועדון, אבל התוצאה היא גם שהם מקבלים אנשים שנוח להם איתם, בשיטת "חבר מביא חבר", ולא דווקא על-פי שיקולים של יכולת אקדמית בלבד.

שלהם בשנות השלושים המאוחרות לחייהם, ואף בגיל מבוגר יותר. התוצאה היא שעומד לרשותם מספר שנים מצומצם יחסית לפעילות אקדמית וגם לצבירת זכויות סוציאליות לקראת פרישה. שנית, כיום ברי כי חוקרים מגיעים לשיא יכולתם המקצועית לאחר צבירת שנות ותק אקדמיות רבות, וייתכן בהחלט שהם יכולים להמשיך בפעילות אקדמית פורייה הרבה מעבר לגיל הפרישה הקבוע בדין – שישים ושבע. לפי ס' 4 לחוק גיל פרישה, התשס"ד-2004, מעביד יכול לחייב עובד, גבר או אישה, לפרוש מעבודתו **בשל גילו** בהגיעו לגיל זה. הוראה זו חלה גם על אקדמאים בישראל. בארצות-הברית בוטל גיל פרישת-החובה של עובדים אקדמאים בשנת 1994, ובאנגליה – בשנת 2011. בשנת 2012 עתרו פרופסורים ישראלים אחדים לבג"ץ בדרישה שיותר להם להמשיך בעבודתם, הואיל ו"העבודה הינה עבורם אמצעי להגשמה עצמית, לבריאות ולאריכות ימים". לשיטתם, הוצאת עובד לגמלאות על בסיס גיל, מבלי להביא בחשבון את יכולותיו וכישוריו, פוגעת בצורה קשה בזכויותיו, ולכן דין ס' 4 לחוק גיל פרישה להיפסל. בג"ץ, במותב של שבעה שופטים, דחה את העתירה. הנשיאה נאור קבעה כי ס' 4 האמור הינו חוקתי, ושאלה עידוד מתהליכי דיון וחשיבה המתקיימים בממשלה ובכנסת בעניין זה. השופטת ברק-ארז הביעה את הדעה כי קיום גיל פרישה מעורר מעבדים להעניק קביעות לעובדיהם, וכי דבר זה חשוב במיוחד באקדמיה, מכיוון שהקביעות מגינה על חופש הביטוי והחירות האקדמית של החוקרים. ראו בג"ץ 9134/12 **גביש נ' הכנסת** (פורסם בנבו, 21.4.2016); עידו באום "בג"ץ: ניתן להכריח לפרוש בגיל 67 – אך יש להעלות את גיל הפנסיה" **TheMarker** 24.4.2016 [www.themarker.com/law/1.2924609](http://www.themarker.com/law/1.2924609). כן ראו ע"א (ארצי) 209-10 **וינברגר – אוניברסיטת בר אילן** (פורסם בנבו, 6.12.2012). כן ראו: Marianne C. DelPo, *Too Old to Die Young, Too Young to Die Now: Are Early Retirement Incentives in Higher Education Necessary, Legal, and Ethical?*, 30 SETON HALL L. REV. 827 (2000); Michael D. Jacobsen, *Note: Old School? O.K.: No Need to Return to Mandatory Retirement in Higher Education*, 18 ELDER L.J. 71 (2010); Beverley Earle & Marianne DelPo Kulow, *The 'Deeply Toxic' Damage Caused by the Abolition of Mandatory Retirement and Its Collision with Tenure in Higher Education: A Proposal for Statutory Repair*, 24 S. CAL. INTERDISC. L.J. 369 (2015); *Compulsory Retirement Age at 65 Fully Abolished*, BBC NEWS (Oct. 1, 2011), [www.bbc.com/news/business-15127835](http://www.bbc.com/news/business-15127835).

63 על ההבחנה הקלסית בין חוזה למעמד ועל השלכותיה ראו, למשל, גיא מונדלק "עובדים או זרים בישראל? חוזה התשתית' והדפיציט הדמוקרטי" **עיוני משפט** כז 423, 431–432 (2003); דנ"א 4465/98 **טבעול (1993) בע"מ נ' שף-הים (1994) בע"מ**, פ"ד נו(1) 56, 76–77 (2001).

**(ב) ההליך**

מדברים אלה ניתן להתחיל להבין כמה חשוב לבחור חבר סגל בקפידה, ועד כמה חשוב לחברי הסגל הקיימים של הפקולטה להיות מעורבים בהליך זה.<sup>64</sup> נמשיך כעת בדיון בהליך.

כאמור, פקולטות מקיימות מעקב שוטף אחר הדוקטורנטים העשויים להיות מועמדים רלוונטיים לפקולטה עם השלמת הכשרתם. לעיתים הפקולטה פונה לפרט, לפעמים הפקולטה מקבלת המלצה על מועמד ראוי, ופעמים רבות המועמד פונה במישרין לחברי הסגל הרלוונטיים ומגיש מועמדות.

למיטב הבנתי, הליך הקבלה למשרה אקדמית בישראל הוא גמיש מאוד, במובן זה שאין "יריד תעסוקה" שנתי או מועד קבוע לקבלה לעבודה, ואין נוהל אחיד או אפילו קבוע כיצד מועמד מאותר, נבחן ומקבל הצעה למשרה. הכל נקבע במשא-ומתן ישיר בין כל מועמד לבין הפקולטה הרלוונטית, ותלוי בנהליה ובמסורתה, ובמידה רבה גם במועד שבו סיים המועמד את תואר הדוקטורט שלו ואת התחייבויותיו האחרות, בין בארץ ובין בחוץ-לארץ.

בארצות-הברית מצב הדברים מסודר מעט יותר: התאחדות בתי-הספר האמריקאיים למשפטים (Association of American Law Schools) מקיימת בכל שנה כנס תעסוקה (Faculty Recruitment Conference) בעיר וושינגטון, שבו מועמדים נפגשים עם ועדות הקבלה של בתי-הספר.<sup>65</sup> ריכוז בתי-הספר והמועמדים לאתר אחד הוא יעיל ונוח, אבל קודמים לו חודשים רבים של הכנות ותכנונים, שבמסגרתם בתי-הספר שבהם למדו המועמדים משתתפים בניסיון לסייע להם להשיג עבודה.<sup>66</sup> כמו-כן, לאחר הכנס מתקיימים ראיונות אישיים רבים, המחייבים את המועמדים לטוס ברחבי המדינה ולהציג את יכולותיהם לפני חברי הסגל.<sup>67</sup>

ההליך המדויק של קליטת סגל שונה במעט בכל פקולטה, אבל על-פי-רוב יש מעורבות מסוימת של חברי הסגל במיון ובקבלת ההחלטות. מעורבות זו כוללת רכיבים כגון נוכחות בהרצאה אקדמית שהמועמד נושא לפני מליאת הסגל (job talk). אירוע זה

64 לתיאור ספרותי מבריק וסרדוני של התהליך ראו מאיה ערד **שבע מידות רעות** (2006). אחד המאפיינים הטובים של ספר זה הוא התיאור של "שני הצדדים" – הן של המועמדים למשרה והן של הסגל הבוחן את מועמדותם.

65 ראו: Recruitment Conference, ASSN AM. L. SCH. (Oct. 13, 2016), [www.aals.org/services/faculty-recruitment-services/faculty-recruitment-conference](http://www.aals.org/services/faculty-recruitment-services/faculty-recruitment-conference); AALS Recruitment Conference, YALE L. SCH., [www.law.yale.edu/teaching/candidates\\_aals.htm](http://www.law.yale.edu/teaching/candidates_aals.htm).

66 ראו, למשל: Law Teaching Placement Program: How to Get a Job Teaching Law, STAN. L. SCH. (2012–2013), [law.stanford.edu/wp-content/uploads/sites/default/files/child-page/137180/doc/slspublic/LawTeachingHandbook2012.pdf](http://law.stanford.edu/wp-content/uploads/sites/default/files/child-page/137180/doc/slspublic/LawTeachingHandbook2012.pdf); *How Do I Apply for a Teaching Job?*, COLUM. L. SCH., [web.law.columbia.edu/law-teaching/what-you-need-know-about-law-school-teaching/how-do-i-apply-teaching-job](http://web.law.columbia.edu/law-teaching/what-you-need-know-about-law-school-teaching/how-do-i-apply-teaching-job).

67 לדין ראו, למשל: *The Mechanics of the Academic Job Market in Law*, U. CHI. L. SCH., [www.law.uchicago.edu/careerservices/academicmarketmechanics](http://www.law.uchicago.edu/careerservices/academicmarketmechanics).

מאפשר לכל הסגל לפגוש את המועמד פיזית, לשוחח איתו ולהתרשם מאישיותו, אבל חשוב לא פחות – הוא מאפשר לסגל להתרשם מתפקודו של המועמד "תחת לחץ", מיכולתו להרצות ולהתמודד עם שאלות מקצועיות, ואולי מעל לכל מיכולתו "להופיע לפני קהל", כפי שיקרה בכיתת ההוראה אם יתקבל לסגל. הליכים נוספים עשויים לכלול ראיונות אישיים של המועמד עם חברי סגל בכירים, העברת החומרים האקדמיים שכתב לקריאתם של מומחים בתחום פעילותו, קבלת מכתבי המלצה והערכה מחברי סגל במוסדות אחרים בארץ ובחוץ-לארץ ומהמנחים של אותו מועמד, ועוד.

### (ג) על שיקולים ושיקול-דעת

כאשר פקולטה למשפטים מחפשת מועמדים למשרת מרצה, היא שואפת לקבל את המועמד הטוב ביותר מבחינתה, כלומר, את המועמד שיוכל – על-פי שיקול-דעתם של חברי הפקולטה והנהלת המוסד כיום – לתרום לפקולטה את התרומה האיכותית והמשמעותית ביותר, ולהבטיח את עתידה המקצועי ואת המוניטין שלה. השיקולים המרכזיים קשורים לצורכי הפקולטה ולכישורי המועמד. השיקול של צורכי הפקולטה עניינו התאמת המועמד לבית-הספר מבחינת תחומי פעילותו המחקריים וההוראתיים. יש פקולטות השואפות להתמחות ולהוביל בתחום מסוים, ולכן הן יקבלו מספר רב של מרצים בתחום זה, אולם דומני שרוב בתי-הספר שואפים לקיים איזון טוב בין כל תחומי המחקר והפעילות המרכזיים במשפט, ושיקול זה משמעותי בקבלה לסגל. השיקול האחר עניינו כאמור רמתו האישית וכישוריו של המועמד: הציונים שבהם סיים את לימודיו, הערכות המנחים שלו וההערכה של חברי הסגל בנוגע לפרסומיו. אם למועמד יש כישורים יוצאי-דופן, ייתכן בהחלט שהוא יתקבל לסגל גם אם אין לפקולטה צורך דוחק בחוקר או במורה מתחום פעילותו.

עד כאן מדובר בשיקולים שהם ללא ספק ענייניים וראויים. הם מסבירים מדוע מינוי מועמדים נחשב מקצועי. האמון ביושרה האקדמית של הסגל מסביר את קיומם של הליכי המינוי האקדמי באופן עצמאי, ללא התערבות חיצונית וללא שקיפות. אבל מצב הדברים מורכב יותר.

הסתייגות אחת היא שבכל קבלה של מועמד יש מרכיב של הימור, ניחוש או לפחות הערכה מושכלת באשר לעתיד: את הפוטנציאל קל יחסית לראות, אבל רק הזמן יבהיר מי ייהפך לאקדמאי מוביל, לחוקר רציני, למורה מעולה, ומי יתקשה להשתפר, להתקדם ולמצות את יכולותיו באקדמיה, דבר שעלול להוביל לאי-קידומו ולסיום הקריירה האקדמית שלו או להישארותו כחבר בעל תרומה מוגבלת בלבד לקהילה האקדמית.

הסתייגות שנייה, וקרובה, קשורה לחשש שלא רק שיקולים אקדמיים "טהורים" יובאו בחשבון בכל הליך מינוי אקדמי, אלא גם שיקולים אישיים. אכן, בשמם של הסטנדרטים האקדמיים והחירות האקדמית, אין מחייבים כיום פקולטות, אף לא במוסדות המסובסדים על-ידי המדינה, להביא בחשבון בעת המינוי שיקולים שונים אשר טעמים של מדיניות ציבורית (ואולי גם שיקולים דווקניים אקדמיים) היו אולי מצדיקים את הבאתם בחשבון.

כך, למשל, פקולטה אינה חייבת כיום להביא בחשבון את העובדה שהמועמד למד

בישראל או שיש לו זיקה למוסד עצמו (למשל, למד במוסד או שימש בו עוזר-הוראה או עוזר-מחקר), ובוודאי אינה חייבת לתת לו עדיפות על מועמד שלמד בחוץ-לארץ. הפקולטה רשאית להעדיף "תוצרת הארץ", ורשאית לשאוף לקבל בוגרים שלה לשורותיה, אבל היא גם חופשית לחלוטין לקבל מועמד שנקודת הקשר הראשונה שלו איתה היא מכתב הפנייה שלו. כלומר, מוסדות הלימוד בישראל המעניקים תואר דוקטור אינם חייבים לקלוט את בוגריהם, וגם שאר בתי-הספר בישראל אינם חייבים להעדיף "בוגרים ישראלים" על בוגרי מוסדות בחוץ-לארץ. כאמור, זהו דיון ותיק באקדמיה, שנע בין שיקולים של העדפת "תוצרת הארץ" ואנשים בעלי זיקה ונאמנות למוסד לבין הטיעון שלפיו על המוסד להעדיף לקבל לשורותיו בוגר של מוסד אחר, שיביא עימו ידע "חדש" ו"עדכני", ולא אדם שהידע שלו פותח וקודם בידי הסגל הקיים. אנלוגיה אפשרית היא לקבוצת ספורט מקצועית, דוגמת מועדוני הכדורגל של מכבי תל-אביב או ארסנל באנגליה. לכל אחד מהמועדונים הללו יש אקדמיה לנוער וקבוצות נוער תחרותיות, אשר בוגריהן המוצלחים ביותר משתלבים לעיתים בקבוצה הבוגרת או עוברים לקבוצה מקצועית אחרת, אבל בוודאי אין כל היגיון להגביל אותן בגיוס ל"תוצרת העצמית" שלהן, ויש לברך אותן על עצם השקעתן בטיפוח דור-העתיד של הספורט.<sup>68</sup>

באופן דומה, החירות האקדמית, שבשמה משאירים בידי הרשויות האקדמיות את שיקול-הדעת לקבוע אם למועמד יש הידע והכישורים הרלוונטיים הדרושים לתמהיל הקיים בבית-הספר, משמעותה שהפקולטה גם אינה מחויבת להביא בחשבון שיקולים של מגוון או גיוון (diversity) בסגל ההוראה – לא מבחינת המין או הנטייה המינית של המועמד, לא מבחינת עמדותיו הרעיוניות או תחומי המחקר וההוראה שלו, ולא מבחינת נסיון החיים שצבר או הדרך שעבר עד לקבלת תואר הדוקטור. תוצאת הדברים היא שעולות טענות רציניות למדי שלפיהן פקולטות נוטות "לשכפל את עצמן", ובכלל זה לא לקבל בעלי דעה חריגה ולא לקבל נשים או קבוצות מיעוטים. בארצות-הברית קולות אלה נשמעים ברמה, ולעיתים נעשה מאמץ לשנות את הדברים.<sup>69</sup>

68 למען הגילוי הנאות – אלה קבוצות הכדורגל שאני אוהד. ראו: Arsenal F.C. Academy, WIKIPEDIA, 9.7.2016, en.wikipedia.org/wiki/Arsenal\_F.C.\_Academy; אתר מכבי תל-אביב – www.maccabi-tlv.co.il/; וכן אתר בית-הספר לכדורגל בקרית-שלום – www.maccabi-tlv.co.il/בית-הספר-לכדורגל-בקרית-שלום/2014/08.

69 בפתח סימפוזיון שעסק בנושא זה כותבת פרופ' רוד: "In principle, the legal profession in the United States and United Kingdom is deeply committed to diversity and inclusion. In practice, it lags behind... The facts are frustratingly familiar. Women and lawyers of color remain underrepresented at the top and overrepresented at the bottom of the legal profession. A cottage industry of research attempts to explain such inequalities" Deborah L. Rhode, *Colloquium – Foreword: Diversity in the Legal Profession: A Comparative Perspective*, 83 FORDHAM L. REV. 2241, 2241 (2015). גם במקצוע עריכת-הדין Bourree Lam, *The Least Diverse Jobs in America*, THE ATLANTIC (Jun. 29, 2015), www.theatlantic.com/business/archive/2015/06/diversity-jobs-

מכל מקום, נקודה שבה מצב הדברים בישראל עדיף בבירור על זה הקיים באקדמיה האמריקאית היא מגוון המוסדות שבהם למדו המועמדים הישראלים לתואר דוקטור. המרצים הישראלים השלימו את לימודי הדוקטורט שלהם באחת מארבע אוניברסיטות בישראל ובמגוון רחב של מוסדות באנגליה, בארצות-הברית, בקנדה ובמדינות נוספות. בארצות-הברית, אף-על-פי (ואולי מפני) שתנאי הכניסה למשרת הוראה אקדמית הוא תואר ראשון במשפטים בלבד, תואר הניתן על-ידי אוניברסיטות רבות, ניכרת דומיננטיות רבה של שני בתי-ספר בלבד – הרווארד וייל – ואלה מספקים את עיקר סגל ההוראה באקדמיה האמריקאית.<sup>70</sup>

---

professions-america/396632/. למצב בישראל ראו המועצה להשכלה גבוהה **פלורליזם ושוויון הזדמנויות בהשכלה גבוהה: הרחבת נגישות האקדמיה לערבים, דרוזים וצ'רקסים בישראל** (2013) pdf.פלורליזם-מעודכן-לאינטרנט/2013/03/wp-content/uploads/2013/03/Academic\_Bias, ;che.org.il/wp-content/uploads/2013/03/WIKIPEDIA, 17.4.2016, en.wikipedia.org/wiki/Academic\_bias תמרה טראובמן "שיעור המזרחים בסגל האקדמי – פחות מ-9% הארץ" 18.10.2007 1.1450987 www.haaretz.co.il/misc/18.10.2007 in.bgu.ac.il/women- **דו"ח הוועדה לקידום וייצוג נשים במוסדות להשכלה גבוהה** (2015) forum/DocLib/Pages/research/armon2015.pdf ; שחר חי "אחוזי חסימה: תקרת זכוכית ונשות האקדמיה" ynet 17.10.2013 0,7340,L-4441381,00.html ;www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4441381,00.html ירדן סקופ "האוניברסיטאות רוצות למשוך סטודנטים ערבים, אבל משאירות את השפה הערבית בחוץ" הארץ 27.9.2015 1.2739165 www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.2739165 ("האוניברסיטאות מושכות סטודנטים כדי למלא אולמות, ובה בעת מתחמקות משילוט בערבית ולא דואגות לתרגום ערבי ראוי באתרי האינטרנט שלהן. הייצוג הערבי בסגל כמעט אפסי"). וגם את רוב המתמחים והשופטים בבית-המשפט העליון הפדרלי וכן שיעור משמעותי מהנשיאים ומשאר נושאי-המשרה המרכזיים בארצות-הברית. עובדה זו מהווה חותם כשירות מקצועי אבל תעודת עניות לגיוון המחשבתי של אותם אנשים, מוכשרים ככל שיהיו. השור: Jacob Gershman, *Most Law-School Hires Graduated from Harvard, Yale or Stanford*, WALL ST. J. (Nov. 14, 2013), blogs.wsj.com/law/2013/11/14/most-law-school-hires-graduated-from-harvard-yale-or-stanford/; Catherine Rampell, *Yale, Harvard Law Taking Over Supreme Court*, N.Y. TIMES (Jul. 16, 2010), economix.blogs.nytimes.com/2010/07/16/yale-harvard-law-taking-Daniel Gordon, *Hiring Law Professors: Breaking the* over-supreme-court/?\_r=0 **גם: ראו** Back of an American Plutocratic Oligarchy, 19 WIDENER L.J. 137, 149 (2009) Joel Warner & Aaron Clauset, *The Academy's Dirty* אינה ייחודית לתחום המשפט. ראו: Secret, SLATE (Feb. 23, 2015), www.slate.com/articles/life/education/2015/02/university\_hiring\_if\_you\_didn\_t\_get\_your\_ph\_d\_at\_an\_elite\_university\_good.html

## (ד) דיון ביניים – קצת דומה אבל גם די שונה

הרחק הרחק בצפון,  
בארץ פינלנד הקרה,  
נמצא עמק החיות המפורות,  
בו גרות חיות מפורות וחביבות.<sup>71</sup>

כפי שרוב הקוראים כבר יודעים בוודאי, וכפי שאסביר ביתר פירוט בהמשך רשימה זו, האקדמיה ושוכניה, האקדמאים, הם מקום עבודה וקבוצת עובדים ייחודית. האקדמיה, על רף הכניסה הגבוה שלה ותנאי העבודה הייחודיים בה, מבטיחה לאקדמאים חופש אקדמי וחירות מחשבתית, מזמנת להם אתגרים אינטלקטואליים, מספקת להם משאבים נאותים לפעילות ומעניקה להם ביטחון תעסוקתי. האקדמיה אינה מקבלת את כולם ואינה מתאימה לכולם, אבל לאנשים מסוימים היא מקום עבודה מושלם.

אכן, האקדמאים הם קבוצה מיוחדת. על-פירוב מדובר באנשים מוכשרים מאוד, השקועים בתחומי העניין שלהם ברמת עומק ומחויבות שאינה מצויה ברגיל. מכאן אין תמה שאנשים אלה עשויים להיתפס כמעט אקסצנטריים.<sup>72</sup> אבל הסובלנות החברתית כלפיהם וכלפי החירויות שהם מתירים לעצמם, כגון העדר קוד לבוש,<sup>73</sup> היא כדאית, שכן אנשים אלה עשויים להגיע להישגים יוצאי-דופן, לטובת האומנות, התרבות, הטכנולוגיה והחינוך, לתפארתם שלהם ושל המוסדות שהם מועסקים בהם, ולקידום האנושות כולה. לעיתים המיתוסים הרלוונטיים בציבור נכונים למדי. למשל, מיתוס

71 טובה ינסון עמק החיות המפורות (אוריאל אופק מתרגם, 1966); דוד רפ "תרגום חדש לספר בסדרת 'משפחת המומינים' מעניק לו את הכבוד הראוי" **הארץ** 12.12.2010 [www.haaretz.co.il/gallery/](http://www.haaretz.co.il/gallery/) 1.1234585.

72 השוו: Eccentric Academics, CHRON. HIGHER EDUC. (May 8, 2006), [www.chronicle.com/article/Eccentric-Academics/46779](http://www.chronicle.com/article/Eccentric-Academics/46779); Thomas H. Benton, *In Praise of Eccentric Professors*, CHRON. HIGHER EDUC. (Mar. 1, 2004), [www.chronicle.com/article/In-Praise-of-Eccentric/44532](http://www.chronicle.com/article/In-Praise-of-Eccentric/44532).

73 מן המפורסמות הוא שאקדמאים במדינות רבות אינם נוטים לאמץ קוד לבוש פורמלי. הדבר בולט פחות בישראל, שכן בה, להבדיל ממדינות מערביות רבות (וקרות יותר), אין קוד לבוש נוקשה, ורוב האזרחים מתלבשים casual גם בפעילותם המקצועית. אבל גם בישראל בעלי-מקצוע (דוגמת רופאים או עורכי-דין), בעלי-תפקידים בכירים ואנשי עסקים מעבירים מסר של מכובדות ומקצועיות באמצעות בגדיהם. ראו כללי לשכת עורכי הדין (מדי משפט), התשס"ו-2005. אנשי אקדמיה אינם טורחים בכך, ואולי בדרך זו הם שולחים את המסר המובהק ביותר: ערכנו אינו בלבושנו. בטור העוסק באופנת גברים צוטט מחקר מארצות-הברית ש"מצא שאנשים מעריכים יותר את אלו שדוחים את קוד הלבוש המקובל. אלא שבארץ אין קוד לבוש שאפשר לדחות אותו". ראו סהר שלו "נון וקונפורמיות בטרנינג אחד" **הארץ** 28.3.2014 [www.haaretz.co.il/gallery/fashion/](http://www.haaretz.co.il/gallery/fashion/) Kelly J. Baker, *I Look Like a Professor...*, VITAE :gentlemen/.premium-1.2279994 (Aug. 19, 2015), [chroniclevitae.com/news/1103-i-look-like-a-professor](http://chroniclevitae.com/news/1103-i-look-like-a-professor); *Dressing for Academia*, TENURE, SHE WROTE (Jul. 15, 2013), [tenureshewrote.wordpress.com/2013/07/15/dressing-for-academia/](http://tenureshewrote.wordpress.com/2013/07/15/dressing-for-academia/).

הפרופסור המפוזר – או למען הדיוק פזור-הדעת<sup>74</sup> – מתאר יפה את המצב בעת כתיבה אקדמית. כך, לקראת סיום כתיבתו של מאמר זה, אשר נפרש על-פני כמעט מאתיים עמודים וכולל מאות רבות של מקורות, הרגשתי כמי שמנסה לחבר תצרף (פזל) של אלף חלקים בראש. האם זו באמת הפתעה לגלות שלא זכרתי בבוקר היכן החניתי את הרכב בערב הקודם?

מכאן, בקצרה, לנושא החופש האקדמי. כאשר אני מדבר על חופש אקדמי, אני מתכוון לא רק למשמעות המקובלת והחשובה מאוד – החופש המוקנה למרצים, לסטודנטים ולמוסדות האקדמיים לחתור להרחבת הידע באשר הוא ללא התערבות חיצונית לא-עניינית<sup>75</sup> – וגם לא רק לשליטה בתוכן הקורס ובחומר הקריאה שלו או לחופש הביטוי האקדמי;<sup>76</sup> אני מתכוון למשמעות המהותית של חופש אקדמי לגבי אקדמאים רבים בפעילותם היומיומית – החירות "לחשוב על" ו"לחקור את" התחומים שמעניינים אותך באמת.

אתם יכולים לתאר לעצמכם מקום עבודה אחר שבו אתם קובעים לעצמכם את תחום העבודה, את קצב הפעילות ואת הזמן והמקום שבו יוצגו תוצרי עבודתכם? האקדמאי נהנה מחירות מרבית בפעילותו, במיוחד המחקרית, משום שהוא שולט באופן בלעדי כמעט בפעילותו המקצועית: הוא שבוחר לעצמו את תחומי המחקר, את דרך המחקר, ואת המקום והשפה שבהם יוצגו ממצאיו ויפורסמו, ובחירותיו נבחנות רק פעמים מספר בכל הקריירה שלו, על-ידי עמיתים שאוהדים את צורת המחקר והעבודה הזו. זה מה שהאקדמיה מציעה, ונראה שרק האקדמיה מציעה זאת. לשם השוואה, חוקרים במכוני מחקר פרטיים, ואפילו ציבוריים, נדרשים לחקור (או להימנע מלחקור) תחומים מסוימים על-פי בחירתן של הרשויות הרלוונטיות;<sup>77</sup> ומי שמתמנה למשרת שיפוט נהנה אומנם מהוראת אי-התלות הקבועה בחוק-יסוד: השפיטה,<sup>78</sup> אבל לשופט בישראל אין אפשרות לבחור באילו תיקים ידון, כלומר, על אילו עניינים יידרש לחשוב.<sup>79</sup>

74 ראו: *Absent-Minded Professor*, WIKIPEDIA, 18.4.2016, en.wikipedia.org/wiki/Absent-minded\_professor.

75 ראו "חופש אקדמי" ויקיפדיה 29.6.2016 חופש\_אקדמי/he.wikipedia.org/wiki/.

76 ראו אמנון רובינשטיין "חופש הביטוי האקדמי" **משפט ועסקים** יג 11 (2010).

77 ראו, למשל: Sara Reardon, *U.S. Congress Moves to Block Human Embryo Editing*, SCI. AM. (Jun. 29, 2015) www.scientificamerican.com/article/u-s-congress-moves-to-block-human-embryo-editing/; Natasha Bertrand & Brett LoGiurato, *A Nearly 20-Year-Old Ban is Preventing a Huge Government Agency from Researching Gun Violence*, BUSINESS INSIDER (Dec. 4, 2015) www.businessinsider.com/congressional-ban-on-gun-violence-research-2015-11; Rita Rubin, *Tale of 2 Agencies: CDC Avoids Gun Violence Research But NIH Funds It*, THE JAMA NETWORK (Apr. 26, 2016) jamanetwork.com/journals/jama/fullarticle/2513131.

78 ראו ס' 2 לחוק, שלשוננו: "בעניני שפיטה אין מרות על מי שבידו סמכות שפיטה, זולת מרותו של הדין."

79 החריג לכך הוא שבית-המשפט העליון יכול לבחור אם לקבל תיק לדיון, במסגרת בקשת רשות



להערכתי, ככל שבעל-התפקיד בכיר יותר – בעסקים או בממשל – כן הוא פנוי פחות לדון בנושאים שהוא מבקש ליזום או לקדם, ונתח גדול יותר מזמנו מוקדש לעיסוק בפתרון בעיות חשובות ה"מועלות" אליו מדרגים נמוכים יותר, מן האזרח, מן העיתונות או מצורכי החיים. זו כנראה הסיבה מדוע – אף שהשכר המוצע במוסדות הלימוד הציבוריים (ואולי גם הפרטיים) נמוך מאפשרויות ההשתכרות של איש האקדמיה במגזר הפרטי<sup>80</sup> – גן-העדן האקדמי מושך אליו רבים ומוכשרים.<sup>81</sup> כפי שציין פרופ' משה עינת, פרופסור חבר להנדסת חשמל וחבר סגל באוניברסיטת אריאל, בריאיון עיתונאי:

"אני מרצה בתחום מבוקש מאוד... וברור לגמרי שגם היום, אם הייתי בחברת היי-טק השכר היה אחר לגמרי. גם עם התוספות, אתה נותר נחות משמעותית לעומת העולם בחוץ. אם ניקח שכר של פרופסור חבר על-פי הטבלאות – ונשווה להייטק, אפשר להגיע לכפול בלי להתאמץ'.  
מדוע, אם כך, להישאר בשורות האקדמיה?  
'העבודה שלי הכי טובה בעולם... אני יכול לקום בבוקר ולהחליט מה בא לי לחקור – השפעת קרני התיש על קרני השמש או השד יודע מה. החופש לחקור את הדברים שבאמת מעניינים אותך הוא מה שעושה את העבודה מעניינת. אין את זה בשום מקום אחר – החופש האקדמי לחשוב מה מעניין אותך ולרוץ אחרי הדבר הזה. לקדם את האנושות. מובן שאם זה לא באמת יעניין ולא יהיה חשוב מספיק – המערכת בסוף תפלוט אותך'".<sup>82</sup>

כפי שאציין ביתר פירוט בהמשך רשימה זו, התוצאה היא שחווה ההעסקה האקדמי שונה מאוד מנורמות מקובלות במשק העבודה, והפער בין המודל האקדמי הקלאסי לבין חווה ההעסקה המודרני הולך וגובר. כך, למשל, לצעירים הנכנסים כיום לשוק העבודה מסבירים כי חלק גדול ממקומות העבודה שהיו קיימים בדורות הקודמים פשוט נעלמים, במובן זה שאין עוד צורך להעסיק עובד אנושי במשרה מלאה לשם ביצועם. עוד מסבירים להם כי עליהם לרכוש כישורים רלוונטיים לשוק העבודה, וכי עליהם לצפות

ערער (שני) אזרחי או פלילי או בבג"ץ, אבל גם אז עליו להיכנס במידה מסוימת לעובי הקורה, כלומר, לחשוב על הנושאים שמטרידים את המתדיינים. השוו: David Fontana, *Docket Control and the Success of Constitutional Courts*, in *COMPARATIVE CONSTITUTIONAL LAW* 624, (Tom Ginsburg & Rosalind Dixon eds., 2011).

80 ראו גם בחורניר, לעיל ה"ש 58.

81 השוו: Siva Vaidhyanathan, *Mind Games: Making the Case for an Academic Calling in a Neoliberal Age*, BOOKFORUM (Apr./May 2014), [www.bookforum.com/inprint/021\\_01/12972](http://www.bookforum.com/inprint/021_01/12972).

82 ראו אפרת אהרונר "השכר באקדמיה: המרצים משתכרים 8,700–15,600 שקל בחודש" **גלובס** 8.10.2014 [www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000977179](http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000977179). השוו: Jessica Gross, *What Motivates Us at Work? More Than Money*, TED (May 21, 2015), [ideas.ted.com/what-motivates-us-at-work-7-fascinating-studies-that-give-insights/](https://ideas.ted.com/what-motivates-us-at-work-7-fascinating-studies-that-give-insights/).

להחליף במהלך הקריירה שלהם הן מקומות עבודה והן תחומי פעילות, ולשדרג בתוך כך את מיומנויותיהם.<sup>83</sup> חוזה ההעסקה הקלסי במוסדות ההשכלה הגבוהה הוא אם כן אנכרוניסטי וכמעט אנומלי בימינו, שכן מדובר במשרה המאפשרת לאדם לקבל קביעות ולהיות מועסק באותו מקום עבודה עשרות שנים, וב-בזמן גם נותנת לו שיקול-דעת עצום בקביעת תחומי פעילותו וכן חסינות מקיפה – היא החירות האקדמית או החופש האקדמי – מפני התערבות בתוכני ההוראה או המחקר שלו. אני מאמין (ובעיקר מקווה) שדרך העסקה זו תשרוד חרף ההתקפות האידיאולוגיות והכלכליות עליה והאתגרים הטכנולוגיים שהיא ניצבת בפניהם.<sup>84</sup> כפי שאסביר ביתר פירוט בהמשך הדברים, קשה להניח שיהיה אפשר להחליף את החוקרים במכונות או בעובדים זולים יותר ממדינות זרות, ויש להניח שגם בעתיד יהיה צורך ליצור "מקומות בטוחים" לאנשים יצירתיים כדי שיוכלו לחקור ולחשוב בהם בטווחי זמנים ארוכים. מכאן שאני מעריך ומקווה שמוסדות המחקר ימשיכו להציע לחוקרים תעסוקה וקביעות באופן שיאפשר להם לפעול במסגרת מוסד אחד ובמסגרת תחום פעילות מרכזי אחד עשרות שנים, כל עוד יחפצו בכך וכל עוד יעמדו ברמות האקדמיות המקובלות.

דרך אגב, רבים סבורים כי מצב דברים זה יוצר קושי רב בניהולה של הפקולטה. מצד אחד, מוסדות להשכלה גבוהה נהנים מאוטונומיה רבה בניהול משטרם הפנימי, והם עושים כן בהתאם למסורת שהתבססה במוסדות האוניברסיטאיים לאורך קרוב לאלף שנה.<sup>85</sup> הם עצמאים יחסית מהתערבות, לפחות בתחומים האקדמיים, ומרבית המנהל

83 חוקרים טוענים כי מחצית המקצועות מצויים בסיכון גבוה למיכון, ביניהם אפילו משפטים וראיית-חשבון. הערכות מכמתות את ההסתברות לאובדן משרות בעתיד לנוכח התקדמות המיכון והמחשוב על סולם בין 0 ל-100, כאשר 100 משקף אובדן ודאי. כך, לדוגמה, ההערכה לגבי תחום הטלמרקטינג היא 99; לגבי רואי-חשבון – 94; לגבי כלכלנים – 43; ולגבי רופאי שיניים – 0.4. ראו "העבודה שלך בסכנת הכחדה" *TheMarker* 21.1.2014, 1, 20–21; אשר שכטר "בוטסאפ יש 55 עובדים שמשרתים 450 מיליון לקוחות. ככל שהטכנולוגיה מתפתחת הפירות הולכים לפחות ופחות אנשים. בעתיד מי בכלל יוכל לקנות משהו?" *TheMarker* 4.4.2014; Sam Biddle, *If TaskRabbit Is the Future of Employment, the Employed Are Fucked*, VALLYWAG (Jul. 23, 2014), valleywag.gawker.com/if-taskrabbit-is-the-future-of-employment-the-employed-1609221541. כן ראו את הדיון להלן בפרק-משנה ד1.

84 קיימים איומים שונים על "אורח החיים" האקדמי, שהוא נינוח יחסית ויקר לתחזוקה. ראו, במיוחד, את הדיון להלן בפרק-משנה א5.

85 מצב דברים זה נמשך אף כיום – התפיסה הרווחת רואה באוטונומיה של מוסדות ההשכלה הגבוהה עקרון-יסוד. באירופה הדבר מעוגן בהצהרת בולוניה משנת 1999, ובמדינות המשפט המקובל הדבר נתפס כאחד הרכיבים של החירות האקדמית. בישראל עצמאותם של מוסדות ההשכלה הגבוהה בכל הקשור לכלכל ענייניהם האקדמיים והמנהליים כטוב בעיניהם מעוגנת מפורשות בס' 15 לחוק המועצה להשכלה גבוהה. ראו גם: *Bologna Declaration*, WIKIPEDIA, 28.3.2017, en.wikipedia.org/wiki/Bologna\_declaration; *Academic Freedom*, WIKIPEDIA, 19.2.2017, en.wikipedia.org/wiki/Academic\_freedom. על התהליכים המובילים בתחום הניהול והארגון של אוניברסיטות בעשורים האחרונים ראו: Ivar Bleiklie & Maurice Kogan, *Organization and Governance of Universities*, 20 HIGHER EDUC. POL'Y 477 (2007).

הפנימי – בוודאי כל שלבי המיון וההערכה האקדמית – נתונים בידיהם. אבל מצד אחר, גם חברי הסגל נהנים מחירות אקדמית. זוהי חירות אישית המעניקה למרצה "מעטפת" של הגנה – לא רק כלפי החברה בכללותה, אלא גם כלפי המוסד האקדמי עצמו – המאפשרת לו לקיים את פעילותו המקצועית לפי שיקול-דעתו הבלעדי, לשלוט בתכנים האקדמיים של פעילותו המחקרית וההוראתית, ולנהל את זמנו לפי סדרי העדיפות האישיים שלו, והכל בכפוף להליכי קידום ומינוי המתקיימים בטווחי זמן ארוכים של שנים זה מזה.

חשובו על כך: נבחרתם או מונחתם לִדְקֵן הפקולטה, ואתם אחראים לניהול קבוצה של מרצים. אבל יכולת הניהול שלכם, במובן של מתן הוראות לסגל כזה, מוגבלת מאוד. מדובר בהרבה יותר מאשר הקושי לתאם בין פרטים אינדיווידואליים מאוד ובעלי אישיות חזקה ולארגנם כמערכת, או כשאלתו הרטורית של נשיא צרפת הגנרל דה-גול: "איך ניתן לשלוט על אומה שיש לה 246 סוגי גבינות?"<sup>86</sup> מכיוון שבמסגרת שבניהולכם כדקנים חלים עקרונות החירות האקדמית, אינכם יכולים לומר לחברי הסגל איך ללמד את הקורסים שלהם; אתם צריכים לקבל את הסכמתם להוראת קורסים חדשים; ואינכם יכולים לומר להם באילו תחומים לחקור, היכן לפרסם ובאילו כנסים להשתתף. לחצים חברתיים ומקצועיים, לחצים חבריים וקיומם של הליכי מינוי וקידום מדי כמה שנים הם הכלים המרכזיים העומדים לרשותכם. דימוי שמקובל להשתמש בו בהקשר זה הוא ניסיון "לרעות חתולים" (herding cats).<sup>87</sup>

86 ובמקור: "Comment voulez-vous gouverner un pays qui a deux cent quarante-six variétés de fromage?" ראו: Charles de Gaulle, WIKIPEDIA, 15.10.2015, en.wikiquote.org/wiki/Charles\_de\_Gaulle.

87 חתולים, כידוע, אינן חיות המצייתות לפקודות. השוו: *Herding Cats*, URBAN DICTIONARY (Jan. 3, 2009), [www.urbandictionary.com/define.php?term=herding%20cats](http://www.urbandictionary.com/define.php?term=herding%20cats); *Working with Academics Is Like Herding Cats*, THE BIG APPLE (Jun. 5, 2012), [www.barrypopik.com/index.php/new\\_york\\_city/entry/working\\_with\\_academics\\_is\\_like\\_herding\\_cats\\_education\\_adage](http://www.barrypopik.com/index.php/new_york_city/entry/working_with_academics_is_like_herding_cats_education_adage); Jonathan Jones, *Incentives Are a Powerful Tool, but Do Universities Know How to Use Them?*, THE GUARDIAN (Dec. 11, 2013), [www.theguardian.com/higher-education-network/blog/2013/dec/11/academic-incentives-carrots-and-sticks](http://www.theguardian.com/higher-education-network/blog/2013/dec/11/academic-incentives-carrots-and-sticks); Rosemary Deem, *Herding the Academic Cats: The Challenges of "Managing" Academic Research in the Contemporary UK University*, 14(2) PERSPECTIVES: POL'Y & PRAC. HIGHER EDUC. 37 (2010); F. William Brown & Dan Moshavi, *Herding Academic Cats: Faculty Reactions to Transformational and Contingent Reward Leadership by Department Chairs*, 8 J. LEADERSHIP STUD. 79 (2002); John McCormack, Carol Propper & Sarah Smith, *Herding Cats? Management and University Performance* (Cent. Mkt. & Pub. Org. Working Paper No. 13/308, Jun. 2013), [www.bris.ac.uk/cmpo/publications/papers/2013/wp308.pdf](http://www.bris.ac.uk/cmpo/publications/papers/2013/wp308.pdf); Minerva Cheevy, *Advanced Faculty Wrangling Techniques*, THE CHRONICLE (Sep. 23, 2011), [www.chronicle.com/blognetwork/researchcentered/2011/09/23/advanced-faculty-wrangling-techniques/](http://www.chronicle.com/blognetwork/researchcentered/2011/09/23/advanced-faculty-wrangling-techniques/).

באשר ליחסה של החברה אל האקדמאי, יחס זה ניתן לתיאור, בהומור המתבקש, כיחסם של ההינדים בהודו אל הפרה הקדושה – הפרה יכולה להסתובב היכן שהיא רוצה, ולעשות "כרצונה" בכל מקום ואתר, ועל האוכלוסייה נאסר לפגוע בה; רק להעריץ, להאכיל ולנקות. באשר לאקדמאי, הלה מצפה שהחברה תישא במימון הוצאותיו אך לא תתערב בעבודתו – לא בתחום המחקר שלו ולא בדעות שהוא מביע – גם כאשר חלקים גדולים מבני החברה אינם מסכימים איתו.

#### 4. על "פס הייצור" של הסגל האקדמי ועל ריאליזם כלכלי

כפי שצינתי, נקודת הכניסה המהותית לאקדמיה היא כאשר מוסד אקדמי מקבל לשורותיו את המועמד ומעניק לו מינוי לדרגת מרצה בתוך המוסד הפותח לפניו את מסלול הקידום האקדמי. למוסד הקולט יש שיקול-דעת נרחב בבחירת המועמדים, אבל תנאי-הסף הפורמלי הוא שאותו אדם רכש תואר דוקטור בתחום רלוונטי.

מתיאור זה עולה הרושם כאילו אדם בעל כישורים מקצועיים אקדמיים ראויים – למשל, לא רק שהוא סיים את הדוקטורט, אלא גם עבודת הדוקטורט שלו עומדת להתפרסם כספר, הוא כתב ופרסם מאמרים אקדמיים, והוא מחזיק באמתחתו מכתבי המלצה של אקדמאים בכירים, ניסיון הוראתי וכדומה – פונה יום אחד אל הוועדה לאיתור מועמדים של בית-ספר למשפטים בישראל, והכל לכאורה מבלי שיהיה צורך בהיכרות קודמת בין אותו מועמד לבין בית-הספר למשפטים שאליו פנה. בתיאור זה ראשית התהליך היא במיון המועמדים, ובשלב זה מגיע מועמד "מן המוכן", כאילו מדובר במעין *deus ex machina*<sup>88</sup> מבלי שאנו מתעניינים יותר מדי בתהליך הארוך שאותו עבר עד למועד זה. האם זה אכן מצב הדברים? ואם כן – האם מצב דברים זה ראוי, ואת טובתו של מי הוא משרת?

**ראשית**, אציין כי להערכתי זה אכן, במידה רבה, מצב הדברים. כפי שצינתי בחלק 3א(ב), כאשר פקולטה למשפטים מחפשת מועמדים למשרת מרצה, היא שואפת לקבל את המועמד בעל הכישורים המחקריים וההוראתיים הקיימים והפוטנציאליים הטובים ביותר – הכל לפי מיטב הכרתה המקצועית.

**שנית**, האינטואיציה שלי, ומן הסתם גם של רבים מהקוראים, הייתה שראשיתו של תהליך הקבלה ל"סגל האקדמי הבכיר" – לפחות לגבי חברי סגל שלמדו בישראל – היא בהימנות עם "הסגל האקדמי הזוטר". אבל מצב הדברים מורכב יותר. העובדה היא שאין קשר רציף בין שני ה"סגלים". חברי הסגל האקדמי הבכיר הם בעלי דוקטורט שזכו במינוי אקדמי במוסד להשכלה גבוהה – מה שאני מכנה בעלי "כרטיס חבר מלא" בקהילה האקדמית. חברי הסגל האקדמי הזוטר נמצאים בתווך שבין תלמידי התואר הראשון לבין חברי הסגל האקדמי הבכיר. מדובר בכל מי שנושאים תפקידים אקדמיים במסגרת העברת קורסים באקדמיה ואשר אינם נמנים עם הסגל האקדמי הבכיר. ברגיל

<sup>88</sup> בכתובה הדרמטית מדובר באמצעי שבו הכותב "משתיל" רכיב חדש כדי לפתור בעיות בעלילה. ראו דאוס אקס מכינה" ויקיפדיה 2.2.2016 דאוס\_אקס\_מכינה/ wiki/he.wikipedia.org.

מדובר באחת משתי תת-קבוצות – מורים מן החוץ, שאליהם אתייחס בהמשך, ותלמידים לתארים מתקדמים הממלאים תפקידי הוראה.<sup>89</sup> העניין הוא שלא נכון לתאר תהליך שבו סטודנט לומד מהתואר הראשון ועד התואר השלישי, ואז מתקבל כחבר סגל בדרגת מרצה וממשיך במסלול עד לדרגת פרופסור מן המניין. האמת היא שחלק קטן מאוד מן הנמנים עם שתי קבוצות אלה של מורים מן החוץ ותלמידים לתארים מתקדמים ייקלטו אי-פעם כחברי סגל בכיר, ולרובם גם אין רצון בכך.

אנלוגיה לא-אלגנטית וגם לא לגמרי מדויקת לכך לקוחה שוב מעולם השירות **הצבאי**, שבו יש הבחנה בין **חיילים** (תלמידי תואר ראשון); **מפקדים שאינם קצינים** (כל חברי הסגל האקדמי הזוטר שמטפלים בקורסים – בודקים, עוזרי-הוראה, מתרגלים), שחלק מהם עשויים ליהפך לקצינים; ו**מפקדים שהינם קצינים** (בעלי "כרטיס השחקן" המשיך אותם לדרג האקדמי הבכיר). אבל אנלוגיה זו, כאמור, אינה מדויקת בהיבטים רבים: צה"ל אינו מגייס קצינים מקרב בוגרי בתי-ספר לקצינים בצבאות זרים;<sup>90</sup> יתרה מזו, המסלול שחבר סגל אקדמי זוטר עושה לפני שהוא נהפך לחבר סגל אקדמי בכיר הוא ארוך מאוד – ארוך בהרבה מזה שחוגר עושה לפני שהוא נהפך לקצין.

אולי מתאימה יותר כאנלוגיה ההבחנה בין המסלול של נגדים לבין המסלול של קצינים בצבא – שני מסלולי קריירה פיקודיים מקבילים המשתרעים לאורך קריירה שלמה עד לפרישה משירות-הקבע.<sup>91</sup> אנלוגיה זו מתאימה במובן זה שסטודנטים שבוחרים לאחר התואר הראשון להמשיך את הכשרתם בישראל לקראת התמודדות על תפקיד אקדמי נדרשים בדרך-כלל לשנים ארוכות מאוד, שבהן הם ממלאים במקרים רבים תפקידים של סגל אקדמי זוטר לא רק לשם הכשרתם, אלא בעיקר לשם פרנסתם ולשם התערוותם בקהילה האקדמית. על-פי נתונים של אוניברסיטת תל-אביב משנת 2010, משך הלימודים הממוצע של דוקטורנט הוא שש שנים (אבל יש הנדרשים לחמש-עשרה שנה להשלמת הדוקטורט), והגיל הממוצע של המסיימים הוא 39.5.<sup>92</sup> אבל

89 ראו "סגל אקדמי" ו**ויקיפדיה** 23.12.2015 סגל\_אקדמי/he.wikipedia.org/wiki.

90 הדבר התקיים בראשית המדינה, כאשר מתנדבי חוץ-לארץ, בוגרי צבאות מלחמת-העולם השנייה, השתלבו בצה"ל וסייעו לו רבות, אבל כיום הוא אינו רלוונטי. השוו אתר משרד הביטחון – אגף ביטחוני חברתי "מח"ל – מתנדבי חוץ לארץ". [www.noar.mod.gov.il/Out to Israel/Pages/Mahal.aspx](http://www.noar.mod.gov.il/Out%20to%20Israel/Pages/Mahal.aspx).

91 שתי הערות משלימות: ראשית, רוב החיילים יוצאים להכשרה לקצונה במהלך שירות-החובה שלהם או מייד בראשית שירות-הקבע – נדיר (אם כי אפשרי) שנגד בשירות-קבע יוצא לקורס קצינים ועובר למסלול הקצונה; שנית, גם במסלול הנגד, במיוחד בדרגותיו הבכורות, קיימת האפשרות למלא תפקידים בכירים ומורכבים, אבל יש "תקרה" מסוימת, המקבילה לדרגת הקצונה של סגן-אלוף.

92 ראו דרום, לעיל ה"ש 44. גיל זה קרוב מאוד לגיל סיום הקריירה הצבאית והפרישה מצה"ל. ראו "שירות בצה"ל" ו**ויקיפדיה** 31.5.2016 שירות\_בצה"ל/he.wikipedia.org/wiki. מעניין שבמקביל ללחץ הציבורי להעלות את גיל הפרישה מצה"ל ולקרבו למקובל ביתר חלקי שירות המדינה, צה"ל עצמו מבקש דווקא להוריד את גיל הפרישה של קציניו. ראו עמירם ברקת "בצבא מתכוננים: אנשי קבע ייצאו לפנסיה בגיל 42?" **גלובס** 19.5.2015 [www.globes.co.il/news/article.aspx?did=](http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=19.5.2015)

ההבדל המרכזי – והסיבה העיקרית שבגינה אני דן בנושא כאן – הוא המשמעות האישית מרחיקת-הלכת של כל מסלול על הפרט הבוחר בו מבחינת תהליך ההכשרה, הפרק בחיים שבו הוא מתבצע והשלכותיו הכלכליות. הדברים אמורים בשל ההבדל המרכזי שבין המסלול האקדמי לבין המסלול הצבאי: הן הקצינים והן הנגדים משלימים את מסלולי השירות שלהם ופורשים בשנות הארבעים לחייהם. לעומתם, רבים מאנשי האקדמיה מבצעים שני מסלולים דומים בזה אחר זה עד שהם פורשים בגיל שישים ושימונה: לימודים, עבודה כחברי סגל זוטרים, ואז, אם הכל הולך בצורה הטובה ביותר, הם מתחילים את המסלול האקדמי הבכיר כמרצים.

**שלישית,** כאשר אדם מסיים את לימודי התואר הראשון שלו, במהלך שנות העשרים של חייו, ובוחר במסלול אקדמי, הוא בוחר במסלול יקר מאוד מבחינה כלכלית. אבל בניגוד לחבריו, הבוחרים בקריירה מקצועית העשויה להניב שכר נאה ובבוא העת פנסיה מכובדת, יכולת ההשתכרות של הדוקטורנט מוגבלת, שהרי הוא מקדיש את עיקר זמנו ליצירת הנכס ההוני הקרוי "דוקטורט", שיהווה כרטיס הכניסה שלו לקריירה האקדמית. אם נביט על טבלות השכר של קצינים ונגדים בצה"ל, נראה כי השכר בראשית הדרך אכן נמוך, אבל הוא משתפר מאוד במהלך הקריירה, שהרי אדם בשנות השלושים המאוחרות לחייו הוא מן הסתם בעל משפחה וצריך לעשות לפרנסתו.<sup>93</sup> לא זה, למרבה הצער, מצבם של חברי הסגל הזוטר. בניגוד לקצינים ולנגדים, שהם שתי קריירות מקבילות, מועמדים לדוקטורט עושים בעצם שתי קריירות בזו אחר זו – קריירה ארוכה בדרג זוטר ובשכר, שהוא עדיין נמוך יחסית חרף מאמצים מרשימים של ארגוני הסגל הזוטר,<sup>94</sup> שלאחריה הם מתחילים קריירה ארוכה חדשה, וכמובן בתחתית מדרג השכר.<sup>95</sup>

1001037877 ; מוטי בסוק "יעמוד בהתחייבות? 'צה'ל יעביר לאוצר את כל נתוני השכר והגמלאות"

**TheMarker** 14.12.2016 1.3152065 [www.themarker.com/news/1.3152065](http://www.themarker.com/news/1.3152065)

93 ראו, למשל, שאול אמסטרדמסקי "שכר אלופים עלה ב-11%, שכר סג'מים ב-2% בלבד" **כלכליסט** 30.7.2015 [www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3665701,00.html](http://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3665701,00.html) ; מוטי בסוק "יעלון: 'שכר הנגדים בצה'ל נמוך; קשה לנו להסתכל להם בעיניים'" **TheMarker** 28.10.2014 [www.themarker.com/news/1.2470423](http://www.themarker.com/news/1.2470423)

94 ראו המועצה להשכלה גבוהה "לוחות שכר באוניברסיטאות – סגל אקדמי זוטר, עמיתי הוראה ומורים מן החוץ" (2014) טבלאות-שכר-2014 [che.org.il/wp-content/uploads/2012/04/טבלאות-שכר-2014-סגל-אקדמי-זוטר-עמיתי-הוראה-ומורים-מז-החוץ.pdf](http://che.org.il/wp-content/uploads/2012/04/טבלאות-שכר-2014-סגל-אקדמי-זוטר-עמיתי-הוראה-ומורים-מז-החוץ.pdf) ; באוניברסיטאות-החל-מינואר-2014 [news.walla.co.il/item/2517624](http://news.walla.co.il/item/2517624) 18.3.2012 **וואלה** ; ירון דישון "הסוף של תופעת 'מרצי הקבלן'?" **וואלה** 18.3.2012 [news.walla.co.il/item/2517624](http://news.walla.co.il/item/2517624) ; אהרונ, לעיל ה"ש 82 ("ההבדל המהותי הוא בין שכרם של חברי הסגל הבכיר לזה של חבריהם מן הסגל הזוטר – עמיתי הוראה, אסיסטנטים, מורים ותלמידי מחקר. שכר הבסיס של אלה מתחיל מ-5,000–6,000 שקל, וכעבור עשור ותוספות נלוות יגדל את רף ה-10,000, לאו דווקא מלמעלה. במקרים של עוזרי הוראה, גם אחרי עשור יישאר השכר מחצית מכך").

95 השו"ע עמי ברנד "אקדמיה: 18 אלף שקל בחודש לפרופסור עם 10 שנות ותק" **גלובס** 2.10.2011 [www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000686302](http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000686302)

**רביעית,** כאמור, מבחינת מוסדות ההשכלה הגבוהה, האופן שבו המועמד מממן את עצמו עד לסיום הדוקטורט הוא עניינו הפרטי. כלומר, על-פי מצב הדברים כיום, בית-ספר למשפטים יכול בהחלט להתעלם מכל הקורות את המועמד עד לקבלת תואר הדוקטור, ובעיקר לא להשתתף במימון הרב הנדרש לשם כך.<sup>96</sup> דברים אלה נכונים, כמובן, לא רק לגבי סטודנטים למשפטים. עמיתי המוערך פרופ' דוד לוי-פאור השמיע לאחרונה את זעקתו של "דור-ההמשך" באקדמיה. לדבריו:

"רוב האנשים יגידו לך שהכשל המרכזי באקדמיה בישראל זה בריחת מוחות, אבל הבעיה המרכזית מבחינתי היא הכשרת דוקטורנטים. הכשרת חוקרים בישראל נעשית במודל מיושן שכולל תואר שני מחקרי ארוך מאוד, בלי מלגות, שאינו מסוגל לתת תשובה לצרכים המחקריים והחברתיים של הסטודנט, ואחריו בא דוקטורט שאורכו 7 שנים במוצק, לא 4–5. זה הממוצע בפועל. לכן אנשים מתחילים את המסלול האקדמי שלהם בגיל 38–40 במוצק. זה בזבוז יכולות ובזבוז מאמצים במהלך בניית הקריירה. האנשים האלה חיים מהיד לפה ולא עושים את הדוקטורט שלהם כמו שצריך, ומצד שני לא מצליחים להקדיש זמן למשפחה כי אין מערכת מסודרת שתיקח את הטובים ביותר ותשקיע בהם בתוכנית מובנית של חמש שנים, כמו בארה"ב. יצירת מערכת כזאת מחייבת שינוי חשיבה בקרב ראשי האוניברסיטאות, ומחייבת תקציבי מלגות לדוקטורנטים. דוקטורנט כזה שמתחיל את התכנית בגיל 24 וגומר בגיל 29 עולה למדינה חצי מיליון שקל."<sup>97</sup>

השאלה, כמובן, היא שאלה של מדיניות ציבורית ברמה הלאומית, והיא מחייבת תשובה. המדינה יכולה להחליט שאין לה עניין במימון דור-ההמשך של החוקרים בישראל או שהיא אינה מעוניינת להכשירם בישראל, אלא בחוץ-לארץ בלבד. התוצאה המצערת תהיה לא רק פגיעה ברמתה של ההשכלה הגבוהה בישראל, אלא גם פגיעה קשה בשוויון, משום שההזדמנות ללימודים גבוהים לא תעמוד דווקא לטובים ביותר,

96 אחד המאפיינים הייחודיים של האקדמיה במדינות דוברות הגרמנית היא הקתדרה – "כס ההוראה" בתרגום מילולי (Lehrstuhl). הפרופסור הבכיר המופקד על הקתדרה מנהל "רשות מחקר" עצמאית בזעיר-אנפין: הוא שולט בתקציבים, בחדרים, בספרייה ובשירותי מזפירות, ושליטתו זו מאפשרת לו לשכור אנשי סגל זוטרים ממנו. אלה חוקרים ומלמדים תחת הנחייתו, עורכים את מחקריהם העצמאיים – הדרושים להם כחלק מהתהליך הארוך של ההכשרה האקדמית – ובו-בזמן עוזרים לפרופסור במחקריו שלו. ראו: Stefan Koriath, *Legal Education in Germany Today*, 24 WIS. INT'L L.J. 85, 101 (2006); Susanne Baer, *A Different Approach to Jurisprudence? Feminisms in German Legal Science, Legal Cultures, and the Ambivalence of Law*, 3 CARDOZO WOMEN'S L.J. 251, 257 (1996).

97 ראו נדן פלדמן "אקדמאים בישראל חיים מהיד לפה, ולא עושים את הדוקטורט שלהם כמו שצריך" *TheMarker* 25.4.2015 [www.themarker.com/magazine/1.2607752](http://www.themarker.com/magazine/1.2607752)

על-פי כל אמת-מידה רלוונטית שתיקבע, אלא למי שיוכלו לגייס את סכומי-העתק הנדרשים לשם מימון לימודים בחוץ-לארץ.<sup>98</sup>

**חמישית,** להבנתי, על-פי מצב הדברים כיום, אלפי הסטודנטים הלומדים לתוארי דוקטורט בישראל ובחוץ-לארץ, לרבות אלה המבהירים את שאיפתם להישאר בישראל ולפתח בה את הקריירה האקדמית שלהם, אינם זוכים כיום בתמיכה כלכלית ציבורית ראויה. דומני שקל להסביר מדוע השקעה של כספי ציבור במועמדים לאקדמיה, לפחות במוכשרים ובמבטיחים שביניהם, הינה דבר ראוי וכדאי: למדינה יש אינטרס ברור בפיתוח ההשכלה הגבוהה. לשם כך יש לשכנע את האנשים המוכשרים ביותר לא לעזוב את לימודיהם לאחר סיום התואר הראשון ולהתחיל בקריירה מקצועית, אלא להמשיך בלימודים ולמלא תפקידים תובעניים במסגרת ההוראה והמחקר בפקולטה. בהעדר מימון ציבורי יוכלו להמשיך בלימודיהם רק המועמדים הבאים מקבוצות חברתיות כלכליות מבוססות או אלה הזוכים במלגות, כאשר נותני המלגה עשויים לבוא מקרב קבוצות-אינטרס או אידיאולוגיות ספציפיות. התוצאה עלולה להיות שדור-העתיד של החוקרים בישראל לא יכלול את המועמדים המוכשרים ביותר מבחינת המיון האקדמי, אלא את מי שיכולים לממן את לימודיהם או את מי שבעלי דעה זו או אחרת מעוניינים לממן, וזו תוצאה בעייתית מאוד מבחינה ציבורית.

**שישית ואחרון, בינתיים:** לאחר העלאת הנושא לסדר-היום הציבורי ומאמץ של ארגון הסגל הזוטר חל שיפור מסוים בתנאי ההעסקה של חברי הארגון – הן של תלמידים לתארים מתקדמים והן (כפי שנראה מייד) של המורים מן החוץ. ניכרת גם הבנה גוברת של הממשלה והמועצה להשכלה גבוהה בדבר הצורך לסייע לתלמידי התארים המתקדמים באמצעות מתן מלגות במהלך לימודיהם. מדובר במיוחד ביוזמה של המועצה להשכלה גבוהה – שאומצה על-ידי ממשלת ישראל בשנת 2010 – להקמת מרכזי מצוינות. כל מרכז אמור לעסוק בתחום מחקרי אחר ולאגד מסה קריטית של חוקרים מובילים, ואחת ממטרות התוכנית היא עידוד קליטתם של חברי סגל חדשים.<sup>99</sup> כמו-כן ראוי לציין את המאמץ שעושים מוסדות לימוד רבים המקיימים לימודים לתארים מתקדמים, לרבות המרכז הבינתחומי בתוכניות המוסמך שלו, לסייע לתלמידיהם באמצעות משרות סגל זוטר ומלגות. לציון מיוחד, בוודאי בתחום המשפט, ראוי מרכז צבי מיתר ללימודי משפט מתקדמים הפועל באוניברסיטת תל-אביב, אשר מציע

98 זאת ועוד, סיועה של המדינה במימון מאפשר לה גם שליטה מסוימת בתחומי הלימוד שהמועמדים פונים אליהם, ויש בהחלט אפשרות שהמדינה, משיקוליה הציבוריים הרחבים, תבקש לעודד לימודים בדיסציפלינות פופולריות פחות. דרך אגב, מצבם של הדוקטורנטים אינו טוב גם בארצות-הברית. ראו, למשל: Julie Clarenbach, *Debt and the PhD*, ESCAPE THE IVORY TOWER (Jan. 22, 2014), [www.escapetheivorytower.com/2014/01/debt-and-the-phd/](http://www.escapetheivorytower.com/2014/01/debt-and-the-phd/).

99 ראו ענת לוי "תיאור וניתוח תקציב ההשכלה הגבוהה בשנים האחרונות" 7, 9 (הכנסת – מרכז המחקר והמידע, 20.10.2013) [www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m03271.pdf](http://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m03271.pdf); המועצה להשכלה גבוהה – הוועדה לתכנון ולתקצוב **מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל 2014** (2014) [che.org.il/wp-content/uploads/2014-בישראל-ההשכלה-הגבוהה-מערכת.pdf](http://che.org.il/wp-content/uploads/2014-בישראל-ההשכלה-הגבוהה-מערכת.pdf) (להלן: **מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל 2014**).



ללומדים לתארים מתקדמים – במיוחד לאלה השואפים להשתלב באקדמיה – תנאים פיזיים נאותים, נגישות לסגל וגם הזדמנויות אקדמיות יפות.<sup>100</sup>

## 5. בעיות במודל ההעסקה של הסגל האקדמי – מ"מגדל השן" ועד עובדי קבלן

לביטחון תעסוקתי – כלומר, להגנות השונות העומדות לעובד כנגד כוחו של המעביד לפטרו באופן מיידי וללא כל עילה – יש ערך רב, וזאת הן מבחינה מהותית והן מבחינה כלכלית.

**מבחינה מהותית**, עצם הידיעה של עובד כי הוא אינו חשוף כעלה נידף לשגיונותיו של מעבידו וכי פיטוריו מחייבים שלבים מוקדמים שונים – מתן הודעה, מתן הסבר, קיום הליך בירור וכדומה – מספקת לו שלוות־נפש מסוימת, המאפשרת לו לעשות את עבודתו ברוגע. ככל שמדובר בתפקיד בכיר יותר, הנושא עימו סמכויות רבות יותר ושיקול־דעת נרחב יותר, כן מתבררת גם חשיבותן הציבורית של הגנות אלה, שכן הן מספקות לעובד את הכוח לעמוד בפני רצונו של מעסיקו ולסכל ולמנוע פעילויות בלתי־ראויות – בין בממשל בין בתאגיד פרטי. מכאן, למשל, ההגנות הנרחבות שהוענקו לשופטים פדרליים בחוקת ארצות־הברית: סעיף 3(1) לחוקה האמריקאית קובע כי "השופטים, הן של בית־המשפט העליון והן של בתי־המשפט הנמוכים, יכהנו במשרותיהם כל עוד התנהגותם הולמת ותמורת שירותיהם יקבלו, במועדים קבועים, שכר, אשר לא יופחת במשך תקופת כהונתם".<sup>101</sup> מדובר בהגנה משולשת – הבטחת קביעות בעבודה ללא הגבלת גיל, הגבלת פיטורים לעילה של התנהגות בלתי־הולמת והגנה מפני הפחתת שכר.<sup>102</sup> את הצדקתה האידיאולוגית של הגנה זו סיפק אלכסנדר המילטון בפדרליסט 78 משנת 1788, המסביר כך:

"אם אפוא עלינו לראות בבתי־המשפט את חומות המגן של חוקה מוגבלת מפני הסגות גבול של הרשות המחוקקת, ישמש שיקול זה נימוק חזק בעד מינוי שופטים לצמיתות, שהרי שום דבר לא יתרום יותר מזה לאותה רוח עצמאית אצל השופטים, שבלעדיה לא ייתכן המילוי הנאמן של חובה תובענית כל־כך".<sup>103</sup>

100 ראו אתר אוניברסיטת תל־אביב "מרכז צבי מיתר ללימודי משפט מתקדמים" law.tau.ac.il/Zvi\_Meitar.

101 לתרגום זה ראו ארנון גוטפלד **תחילתה של אומה: יישום הרעיון החוקתי בארצות־הברית 1776–1800** (1989), 246.

102 לדין ראו: List of Justices of the Supreme Court of the United States, WIKIPEDIA, 10.6.2016, en.wikipedia.org/wiki/List\_of\_Justices\_of\_the\_Supreme\_Court\_of\_the\_United\_States.

103 ראו אלכסנדר המילטון, ג'יימס מדיסון וג'ון ג'יי **הפדרליסט** 391 (אהרן אמיר מתרגם, 2001).

יש עובדים חזקים, אשר מאמינים בכוחם ובערכם, ועל-כן משוכנעים שהם ימצאו תמיד עבודה.<sup>104</sup> אבל לרבים שלוות-הנפש שהקביעות מקנה היא חשובה מאוד. באקדמיה הקביעות משמעותית אף מעבר לכך. קל להבין מדוע אקדמאים – כאנשים האמורים לחקור ולהביע את דעותיהם המקצועיות גם אם הן חורגות מהדעות המקובלות והרווחות, דווקא משום האפשרות שהם יציעו דרכי חשיבה חלופיות שעשויות לשנות את הקונוונציה – הם אחת הקבוצות שלגביהן קיומו של ביטחון תעסוקתי מהותי הוא חיוני, ומהווה כמעט תנאי לזהותם ככאלה. כאשר משרתו או מימון מחקריו של האקדמאי תלויים באחרים, במיוחד אם אלה גורמים מסחריים או פוליטיים, יש בכך כדי לפגוע באמינותו וביושרה האקדמית שלו.

לקביעות בעבודה יש כאמור גם **שווי כלכלי ישיר**.<sup>105</sup> עבודה מובטחת משמעותה תזרים הכנסה קבוע לטווח ארוך. בעבודה כזו להליך הפיטורים יש עלויות ישירות ועקיפות מבחינת המעסיק, כגון פגיעה ביחסי התעסוקה מול כל העובדים, במיוחד כאשר הם מאוגדים על-ידי ארגון מקצועי. לכן יש המעדיפים לעבוד בשירות הציבורי, גם אם השכר ותנאי העבודה נחותים בהשוואה למגזר האזרחי, רק משום שהוא מעניק הגנה תעסוקתית משמעותית יותר.<sup>106</sup> נזכיר: עד לרפורמות בהשכלה הגבוהה, לפני כשני עשורים, כל האקדמיה בישראל הייתה למעשה חלק מהמגזר הציבורי בישראל.

אבל העולם התעסוקתי השתנה לא מעט בעשורים האחרונים. **ראשית**, מוסד הקביעות עצמו מצוי תחת התקפה כלכלית ואידיאולוגית חריפה,<sup>107</sup> במיוחד בארצות-הברית, ועימו אפילו מוסד הקביעות החזק מאוד הנהוג באקדמיה לגבי חלק קטן מאנשיה.<sup>108</sup> לאחרונה החליטה מכללה מדינתית בפלורידה לא להציע עוד משרות עם

104 השוו אורית-קלייר ארזי "חושבים שוועד עובדים וקביעות יצילו אתכם? חישבו שוב" **גלובס** 7.2.2013 [www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000820291](http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000820291)

105 ראו, למשל, גיא רולניק "מה השווי הכלכלי של קביעות בשוק העבודה הישראלי?" **TheMarker** 23.8.2013 [www.themarker.com/markerweek/thisweek/1.2104512](http://www.themarker.com/markerweek/thisweek/1.2104512)

106 ראו מעין מנלה "כמה שנים צריך מורה לעבוד כדי להגיע לשכר הממוצע במשק?" **כלכליסט** 30.8.2013 [www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3611313,00.html](http://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3611313,00.html). לדיון מעניין ראו גיא רולניק "מה דעתכם על משכורת של 40 אלף שקל למוזכירה עם קביעות לכל החיים?" **גיא רולניק בלוג** 20.6.2014 [www.guyrolnik.com/?p=521](http://www.guyrolnik.com/?p=521); והשוו יאיר נתיב "לא רק גוגל: המקומות שהכי שווה לעבוד בהם בארץ" **mako** 29.3.2013 [www.mako.co.il/special-amex-typ/magazine/Article-caa4703aa24bd31006.htm](http://www.mako.co.il/special-amex-typ/magazine/Article-caa4703aa24bd31006.htm)

107 השוו טלי חרותי-סובר "לא' לביטול הקביעות" **הארץ** 19.10.2014 [blogs.haaretz.co.il/Kevin\\_Carey,Embrace\\_the\\_New\\_Academic\\_Freedom:\\_Technology,taliherutisover/2223/Not\\_Tenure,CHRON.HIGHER\\_EDUC.\(Jul.29,2013\),www.chronicle.com/article/Embrace-the-New-Freedom-/140569](http://blogs.haaretz.co.il/Kevin_Carey,Embrace_the_New_Academic_Freedom:_Technology,taliherutisover/2223/Not_Tenure,CHRON.HIGHER_EDUC.(Jul.29,2013),www.chronicle.com/article/Embrace-the-New-Freedom-/140569)

108 מאבק תקיף במיוחד מנהל סקוט ווקר, המושל הרפובליקאי של מדינת ויסקונסין. ראו: Monica Davey & Tamar Lewin, *Unions Subdued, Scott Walker Turns to Tenure at Wisconsin Colleges*, N.Y. TIMES (Jun. 4, 2015), [www.nytimes.com/2015/06/05/us/politics/unions-subdued-scott-walker-turns-to-tenure-at-wisconsin-colleges.html?\\_r=0](http://www.nytimes.com/2015/06/05/us/politics/unions-subdued-scott-walker-turns-to-tenure-at-wisconsin-colleges.html?_r=0); Kimberly Hefling, *Walker Erodes College Professor Tenure*, POLITICO (Jul. 12, 2015), [www.politico.com/](http://www.politico.com/)

קביעות למרצים שתשכור. "אני תומך בחופש אקדמי", אמר אחד מחברי ההנהלה, "אבל חופש אקדמי אינו חסינות אקדמית".<sup>109</sup> ניתן לתאר את מגבלות כוחו של המעביד לפטר כעלות כלכלית נוספת, שמועברת לצרכן ולמשלם המיסים, ואשר מגינה על קבוצות עובדים חזקות במיוחד או מעניקה חסינות לעובדים שאינם ממלאים את תפקידם וראויים לפיטורים. אבל ניתן גם להביע חשש מפני שרירותו של המעביד בקביעת תנאי ההעסקה, ובמיוחד בקביעת דרכי סיומה.<sup>110</sup>

**שנית,** יש האומרים – אף אם בצורה מוקצנת מעט – כי "המעסיק הממשלתי מהסיפורים של אבא ואמא כבר אינו אותו מעסיק: את ההסכמים הקיבוציים החליפו חוזים אישיים, את הקביעות החליפו עובדי קבלן, ורק האתגר המקצועי מצליח לחפות על אובדן הביטחון התעסוקתי".<sup>111</sup> **שלישית,** בארצות-הברית ובבריטניה חוזקה ואומנם הקביעות בעשורים האחרונים, עם הסרת גיל הפרישה המחייב, אבל בארצות-הברית קיימת מתקפה חזקה במיוחד נגד הקביעות של אנשי האקדמיה. **רביעית,** גם באקדמיה

---

story/2015/07/scott-walker-college-professor-tenure-120009; Eric Kelderman, *Where Scott Walker Got His Utilitarian View of Higher Education – and Why It Matters*, CHRON. HIGHER EDUC. (Sep. 2, 2015), [www.chronicle.com/article/Where-Scott-Walker-Got-His/232803/?key=Gz50KgNrOXFHYHwwbDdGZW0Ha3ZkNUolNnZCbCt3bIBXGQ](http://www.chronicle.com/article/Where-Scott-Walker-Got-His/232803/?key=Gz50KgNrOXFHYHwwbDdGZW0Ha3ZkNUolNnZCbCt3bIBXGQ); Sarah Berger, *Scott Walker Tenure Controversy: How Wisconsin College Professors Are Reacting to State's Proposed Budget Cuts*, INT'L BUS. TIMES (Jun. 30, 2015), [www.ibtimes.com/scott-walker-tenure-controversy-how-wisconsin-college-professors-are-reacting-states-1984121](http://www.ibtimes.com/scott-walker-tenure-controversy-how-wisconsin-college-professors-are-reacting-states-1984121); Blake Neff, *Walker Wins: New Budget Will Repeal University Tenure*, DAILY CALLER (Nov. 7, 2015), [dailycaller.com/2015/07/11/walker-wins-new-budget-will-repeal-university-tenure/](http://dailycaller.com/2015/07/11/walker-wins-new-budget-will-repeal-university-tenure/); Nancy Kendall, *Scott Walker Is Undermining Academic Freedom at the University of Wisconsin*, NEW REPUBLIC (Jun. 9, 2015), [www.newrepublic.com/article/121999/gov-scott-walker-weakens-tenure-university-wisconsin](http://www.newrepublic.com/article/121999/gov-scott-walker-weakens-tenure-university-wisconsin); Rebecca Schuman, *The Tenure Apocalypse*, SLATE (Jun. 17, 2015), [www.slate.com/articles/life/education/2015/06/scott\\_walker\\_and\\_the\\_post\\_tenure\\_universi](http://www.slate.com/articles/life/education/2015/06/scott_walker_and_the_post_tenure_universi) Jonathan Rees, *If We Don't Hang Together...*, ראו גם: [ty\\_an\\_apocalyptic\\_scenario.html](http://ty_an_apocalyptic_scenario.html) VITAE (Jun. 11, 2015), [chroniclevitae.com/news/1031-if-we-don-t-hang-together](http://chroniclevitae.com/news/1031-if-we-don-t-hang-together); Rebecca M. Blank, *Why State Lawmakers Must Support Tenure at Public Universities*, CHRON. HIGHER EDUC. (Jun. 24, 2015), [www.chronicle.com/article/Why-State-Lawmakers-Must/231093/](http://www.chronicle.com/article/Why-State-Lawmakers-Must/231093/).

109 ראו: Andy Thomason, *Over Objections, College in Florida Drops Tenure-Like System for New Hires*, CHRON. HIGHER EDUC. (Sep. 23, 2015), [www.chronicle.com/blogs/ticker/over-objections-college-in-florida-drops-tenure-like-system-for-new-hires/104925](http://www.chronicle.com/blogs/ticker/over-objections-college-in-florida-drops-tenure-like-system-for-new-hires/104925).

110 השוו ינון אוהיון "תביעה: הסוֹשֶׁף ב'עלמה' קרסה תחת העומס" *ynet* 6.9.2015 [www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4697765,00.html](http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4697765,00.html).

111 ראו מיקי פלד "פרדוקס המגזר הציבורי" *כלכליסט* 27.5.2014 [www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3632067,00.html](http://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3632067,00.html).

הישראלית המודל של קביעות לסגל האקדמי הבכיר כבר אינו עומד בתוקפו, ועל כך אבקש להרחיב מעט.

ניתן לדבר על ארבעה מודלים שונים של העסקה בקרב חברי הסגל האקדמי בישראל כיום. שלושה מהם דומים במידה רבה: הראשון הוא תנאי ההעסקה של חברי סגל בכיר "ותיקים" באוניברסיטות, אשר נהנו, החל בשנת 1972, לא רק מקביעות, אלא גם מ"פנסיה תקציבית"<sup>112</sup> ומתנאי העסקה נדיבים נוספים; השני הוא תנאי ההעסקה של חברי סגל בכיר מהדור הנוכחי באוניברסיטות, אשר זכאים, על-פי הסדר שהוחל בראשית שנות האלפיים, לפנסיה צוברת, המשולמת מדי חודש על-ידי המעביד והעובד, כמו-גם לקביעות;<sup>113</sup> השלישי הוא תנאי ההעסקה של חברי סגל בכיר במכללות הפרטיות, אשר נקבעים בחוזים אישיים. חוזים אלה אינם כפופים להנחיותיה של המועצה להשכלה גבוהה ואינם מפורסמים בפומבי,<sup>114</sup> ואף שחלק מהסגל – בכירים ו"כוכבים" – אכן מרוויחים כנראה שכר גבוה במידה משמעותית מזה המשולם באוניברסיטות,<sup>115</sup> לא בטוח שזה מצבם של כלל חברי הסגל. על כך יש להוסיף שתנאי העסקתם אינם חייבים לכלול הסדרים מקבילים לאלה הנהוגים באוניברסיטות, כגון שבתון, קרן מחקר וכמובן קביעות. בכל מקרה, עצם ההעסקה והמשכורת תלויות בהמשך קיומו הכלכלי של המוסד הפרטי.

ודוק: ניתן להעריך שהביטחון התעסוקתי (ולאו דווקא תנאי השכר) של האקדמאים באוניברסיטות טוב מזה של עמיתיהם במכללות הפרטיות, שכן יש להניח שהממשלה

112 כלומר, שיטה שבה המעביד אינו מעביר הפרשות לפנסיה המופקדות בחיסכון ארוך-טווח, אלא משלם את תשלומי הפנסיה מהתקציב השוטף, בגיבוי תקציב המדינה. אלא ש"כיום ברור מה שלא היה מובן לפני עשרות שנים, שהשיטה של פנסיה תקציבית אינה יכולה להמשיך להתקיים, שכן במציאות שבה תוחלת החיים הולכת ומתארכת, אין זה סביר להטיל על דור אחד לשלם את תשלומי הפנסיה של הדור הקודם". ראו אשר בן-אריה וגיא דוידוב "הפנסיה התקציבית מגיעה לנו; האוצר מייבש את האוניברסיטאות" **גלובס** 23.11.2014 [www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000988312](http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000988312).

113 השוו ליאור דטל "חבית חומר נפץ: חובות הפנסיה של האוניברסיטאות – כ-26 מיליארד שקל" **TheMarker** 21.10.2012 [www.themarker.com/career/1.1846573](http://www.themarker.com/career/1.1846573); אלפי שאולי "נחתכה פנסיית עובדי הסגל הבכיר באוניברסיטה" **ynet** 15.11.2012 [www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4306059,00.html](http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4306059,00.html).

114 אתר המועצה להשכלה גבוהה כולל טבלות מפורטות בדבר השכר של הסגל האקדמי הזוטר והבכיר באוניברסיטות ובמכללות הציבוריות. ראו אתר המועצה להשכלה גבוהה – הוועדה לתכנון ולתקצוב "טבלאות שכר" [che.org.il/?s=%D7%98%D7%91%D7%9C%D7%90%D7%95%D7%AA+&lang=he](http://che.org.il/?s=%D7%98%D7%91%D7%9C%D7%90%D7%95%D7%AA+&lang=he) והמקורות המצוינים שם. להשוואה בין-לאומית ראו: PAYING THE PROFESSORiate: A GLOBAL COMPARISON OF COMPENSATION AND CONTRACTS (Philip G. Altbach et al. eds., 2012).

115 ראו, למשל, ליאור דטל "המרצים מהאוניברסיטאות עוברים למכללות: עם משכורות של 80 אלף שקל קשה להתווכח" **TheMarker** 21.1.2011 [www.themarker.com/career/1.598638](http://www.themarker.com/career/1.598638); אור קשתי "מי מקבל כמה: על שכר הבכירים במכללות הפרטיות" **הארץ** 9.2.2014 [blogs.haaretz.co.il/orkashti/396](http://blogs.haaretz.co.il/orkashti/396); בחור-ניר, לעיל ה"ש 58.

לא תניח למוסדות הציבוריים לקרוס כלכלית, גם אם תמצא ליקויים בדרך ניהולן. אבל הדברים אינם ודאיים: בשנים האחרונות נחשפו בציבור תנאי העסקה המועדפים מאוד שמהם נהנו חברי הסגל הוותיקים ביחס למקובל במגזר הציבורי – פרישה מוקדמת בגיל שישים, אפשרות ליציאה לפנסיה אחרי עשר שנות העסקה ועוד. לנוכח תיאור המרצים כקבוצת עובדים "מסודרת", בצירוף מצבן הכלכלי הבעייתי של חלק מהאוניברסיטות והנטל שהסדרי הפרישה הוותיקים מטילים עליהן, אין פלא שנשמעים כיום קולות באוצר המדינה המדברים בגלוי על צמצום תנאי הפרישה של חברי הסגל הוותיקים באוניברסיטות. קשה להעריך שהדבר יתממש, אבל אלה דברים שיש לזכור ולהביא בחשבון לעתיד לבוא.<sup>116</sup>

**המודל הרביעי**, ודומני שהמטריד ביותר מבחינה ציבורית, הוא תנאי העסקה של אנשים אשר עושים בפועל עבודה כשל בעלי משרה אקדמית, הכוללת הוראה שעשויה להיות בהיקף של משרה מלאה ואף יותר מכך,<sup>117</sup> ולעיתים גם מחקר, אבל הם אינם חברי סגל פנימי במוסד להשכלה גבוהה. מיהם אנשים אלה?

מדובר במי שמועסקים כ"מורים מן החוץ", כלומר, באנשים שמועסקים למעשה כעובדי קבלן מבחינת דיני העבודה. מוסד ה"מורה מן החוץ" כולל שלוש קטגוריות. שתיים מהן כוללות אנשים העובדים במשרה מלאה במקום תעסוקה אחר: האחת כוללת אנשי סגל אקדמי במוסד אקדמי אחר; והאחרת כוללת מומחים מן הפרקטיקה. האחרונים אינם אקדמאים במשרה מלאה, אבל תחומי התמחותם מאפשרים להם להעביר ידע ומיומנות ייחודיים, אשר במקרים רבים אין להם מקבילה בקרב חברי הסגל הפנימי. מדובר, למשל, בעורכי-דין בכירים, בבכירים מפרקליטות המדינה או בשופטים. אבל קיימת גם קטגוריה שלישית: "מורים מן החוץ שמועסקים במסלול העסקה זה בכמה מוסדות להשכלה גבוהה בהיקפי העסקה גדולים, וזו עבודתם העיקרית. אשר

116 ראו אלי ציפורי "האוצר דורש לקצץ את הפנסיה התקציבית באוניברסיטה העברית" **גלובס** 19.11.2014 [www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000987545](http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000987545); "משרד האוצר דורש מהאוניברסיטה העברית להעביר את ניהול הפנסיה התקציבית של גמלאי ופעילי האוניברסיטה לקרן חיצונית, ובמקביל להרע את תנאי הפנסיה התקציבית – כך נודע ל'גלובס'. המשמעות של הרעת התנאים היא למעשה 'תספורת' למקבלי הפנסיה התקציבית, אלו שכבר יצאו לגמלאות ואלו שממשיכים לעבוד במוסד האקדמי. לדרישת האוצר עשויה להיות משמעות מרחיקת לכת, משום שזו הפעם הראשונה שהאוצר דורש ממוסד ציבורי כלשהו לקצץ בתנאי הפנסיה התקציבית על רקע העלויות הכבדות שלה. לדרישה כזו, אם תצא לפועל, יהיו גם השלכות משפטיות כיוון שמדובר בהסכמי שכר ופנסיה שהאוצר מבקש למעשה לפתוח." על תנאי השכר ראו עוד אלי ציפורי "על חשבונכם: חגיגת הפנסיה התקציבית באוניברסיטאות" **גלובס** 24.2.2012 [www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000919610](http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000919610); וכן ליאור דטל ויורם גביון "כך מממן הציבור את הפנסיות באוניברסיטה העברית" **גלובס** 24.12.2014 [www.themarker.com/news/education/1.2519495](http://www.themarker.com/news/education/1.2519495). אבל ראו גם אשר בן-אריה וגיא דוידוב "קל להציג את תשלומי הפנסיה כ'סרח עודף'" **TheMarker** 17.6.2014 [www.themarker.com/opinion/1.2350472](http://www.themarker.com/opinion/1.2350472).

117 לנתונים ראו אסף ויניגר "מורים מן החוץ במכללות האקדמיות המתוקצבות" (הכנסת – מרכז המחקר והמידע, 24.12.2013) [www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m03456.pdf](http://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m03456.pdf).

למורים מקבוצה זו נטען כי הסדרי ההעסקה הקיימים אינם מקנים להם תנאי עבודה נאותים וביטחון תעסוקתי.<sup>118</sup> מדובר, למשל, באנשים בעלי תואר דוקטור מלא וראוי אשר לא נקלטו כחברי סגל פנימי מפאת המגבלות בתקנים בכל האקדמיה הישראלית, אבל אינם מוכנים – לפחות בינתיים – לעזוב את תחום האקדמיה, ומחכים שיתפנה תקן. מה שהם עושים הוא מעין מסלול "אקסטרני", לא-רשמי, שבמסגרתו הם צריכים לקבץ להם מדי שנה קורסים ללמד במוסדות השונים לשם פרנסתם. יש מהם העורכים מחקר אקדמי, אבל לא כחלק מתהליך הקידום האקדמי הרשמי שתואר בראשית המאמר, וברגיל אין הם זכאים למשרד, לתקציב מחקר ולשירותים אחרים שעומדים לרשות מרצה "פנימי".

דוח של מרכז המחקר והמידע של הכנסת משנת 2013 חשף כי "66% מהמרצים במכללות הציבוריות מועסקים בתנאים של עובדי קבלן... הם מפורטים מדי סמסטר או בסיום השנה האקדמית ומועסקים ברובם במשרה חלקית". הדוח מציין כי כ-37% מהמרצים במכללות הפרטיות הם מורים מן החוץ, ואילו באוניברסיטות כ-40% מהמשרות האקדמיות הן של מורים מן החוץ, עמיתי הוראה או סגל זוטרי. עם זאת, בניגוד למצב במכללות, תנאי ההעסקה באוניברסיטאות השתפרו בעקבות המאבקים שניהלו ארגוני הסגל הזוטרי בשנים האחרונות. כיום רק 8% מהמרצים באוניברסיטאות מועסקים כמורים מן החוץ.<sup>119</sup> מצב דברים זה הניע מורים מן החוץ לצאת למאבק ציבורי,<sup>120</sup> שהוביל לניסיון של המועצה להשכלה גבוהה לפתור את הבעיה באמצעות הכרה במתווה העסקה חדש – "סגל עמיתי".<sup>121</sup> נכון למועד זה, כיוון הדברים נראה חיובי.<sup>122</sup>

מצב דברים זה אינו ייחודי לישראל. בארצות-הברית – שבה דוקטורט, כזכור, אינו תנאי למשרת הוראה באקדמיה ולכן היקף המורים הפוטנציאליים גבוה בהרבה – הועלתה ההערכה כי השכר הנמוך המשולם להם מחייב כ-100,000 מרצים במשרה חלקית – שהם כרבע מכלל המורים מן החוץ (adjuncts) – להיזקק לסיוע ציבורי בתחומים כגון תזונה וביטוח בריאות.<sup>123</sup> נתונים אחרים מצביעים על כך שמספר המורים

118 שם, בעמ' 1 (ההדגשה במקור). הדוח כולל נתונים ומידע רב.

119 ליאור דטל "66% מהמרצים במכללות הציבוריות מועסקים בתנאים של עובדי קבלן" *TheMarker* 20.8.2013. כתבה זו מבוססת על הדוח של אסף ויינגר "סוגיית המורים מן החוץ במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל" (הכנסת – מרכז המחקר והמידע, 21.7.2013) [www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m03264.pdf](http://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m03264.pdf)

120 דטל, שם.

121 ויינגר, לעיל ה"ש 117, בעמ' 6–7.

122 ראו, למשל, מיקי פלד "הסוף למרצי הקבלן: 1,100 מורים מהמכללות יקבלו תקן" *כלכליסט* 9.12.2013; [www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3618913,00.html](http://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3618913,00.html); טלי חרות-סובר "הסכמים קיבוציים לסגל הזוטרי בשני מוסדות אקדמיים" *TheMarker* 21.1.2015 [www.marker.com/career/1.2544624](http://www.marker.com/career/1.2544624)

123 ראו: Jordan Weissmann, *Someone Calculated How Many Adjunct Professors Are on Public Assistance, and the Number Is Startling*, *SLATE* (Apr. 13, 2015), [www.slate.com/blogs/](http://www.slate.com/blogs/)

מן החוץ הוא יותר ממיליון (!) או כ-76% מכלל מורי המכללות. זהו היפוך של המצב ששרר בשנת 1969, שאז כמעט 80% מחברי הסגל במכללות היו במסלול קביעות. הנתונים מראים כי 31% מהמורים מן החוץ חיים על גבול קו העוני או למטה ממנו, הואיל והם מקבלים שכר כולל על הוראת קורס שלם, על כל חלקיו, אשר נמוך משכר המינימום הן במונחים של תשלום לשעה והן במונחים של שכר בעבור משרה שנתית מלאה. מורים מן החוץ גם מדווחים על תחושה שהם אינם זוכים בכבוד מצד המורים במסלול ה"פנימי" – אותו מיעוט הזוכה בביטחון תעסוקתי ובתנאים כלכליים משופרים – וכי הדבר מהווה רכיב מרכזי באכזבתם מעבודתם.<sup>124</sup> כאשר שואלים אנשים אלה מדוע הם ממשיכים לעבוד בתנאים-לא-תנאים, חלקם עונים כי הסכמתם ללמד היא בגדר ניסיון "לשים רגל בדלת" למקרה שתתפנה באותו מוסד משרת הוראה, וחלקם מביעים אופטימיות – מופרזת כנראה – באשר לסיכוייהם לקבל משרה כזו.<sup>125</sup> אבל "אקדמאים עצמאיים" (freelance academics) מדווחים על הקושי במעבר ובפעילות במעמד זה.<sup>126</sup> לאחרונה החל אומנם דיון ציבורי ואף מאבק ציבורי בנושא זה,<sup>127</sup> אבל לנוכח מצבה הכלכלי של האקדמיה בארצות-הברית קשה לצפות להצלחה ניכרת של מאמץ זה.<sup>128</sup>

moneybox/2015/04/13/adjunct\_pay\_a\_quarter\_of\_part\_time\_college\_faculty\_receive\_public\_assistance.html; Stacey Patton, *The Ph.D. Now Comes with Food Stamps*, CHRON. HIGHER EDUC. (May 6, 2012), [www.chronicle.com/article/From-Graduate-School-Matt-Debenham-I'm-an-Adjunct-Who-Also-Works-in-a-Grocery](http://www.chronicle.com/article/From-Graduate-School-Matt-Debenham-I'm-an-Adjunct-Who-Also-Works-in-a-Grocery) :to/131795. לסיפור אישי ראו: Matt Debenham, *I'm an Adjunct Who Also Works in a Grocery Store*, BUZZFEED (May 2, 2015), [www.buzzfeed.com/mattdebenham/bagging-groceries-grading-papers#.sezGY6rL0](http://www.buzzfeed.com/mattdebenham/bagging-groceries-grading-papers#.sezGY6rL0).

Peter Schmidt, *Adjuncts Blame Workplace Disrespect for Job Dissatisfaction*, CHRON. HIGHER EDUC. (May 5, 2015), [www.chronicle.com/blogs/ticker/adjuncts-blame-workplace-disrespect-for-job-dissatisfaction/98369](http://www.chronicle.com/blogs/ticker/adjuncts-blame-workplace-disrespect-for-job-dissatisfaction/98369); Caroline Fredrickson, *There Is No Excuse for How Universities Treat Adjuncts*, THE ATLANTIC (Sep. 15, 2015), [www.theatlantic.com/business/archive/2015/09/higher-education-college-adjunct-professor-salary/404461/](http://www.theatlantic.com/business/archive/2015/09/higher-education-college-adjunct-professor-salary/404461/); Marlana Eck, *How to Be an Adjunct (and Also a Cliché)*, CHRON. HIGHER EDUC. (Sep. 1, 2015), [www.chronicle.com/article/How-to-Be-an-Adjunct-and-Also/232767](http://www.chronicle.com/article/How-to-Be-an-Adjunct-and-Also/232767). עם זאת, לא ברור אם הסטודנטים מבינים בדיוק את ההבדל בין המרצים המשתכרים יפה לבין אלה החיים משכר-רעב. השוו: Laura McKenna, *The Cost of an Adjunct*, THE ATLANTIC (May 26, 2015), [www.theatlantic.com/education/archive/2015/05/the-cost-of-an-adjunct/394091/?utm\\_source=SFTwitter](http://www.theatlantic.com/education/archive/2015/05/the-cost-of-an-adjunct/394091/?utm_source=SFTwitter).

Dan Berrett, *Tenured Spots Are Shrinking, but Adjuncts Are Undaunted*, 59(10) CHRON. HIGHER EDUC. A1 (2012). לסדרה ארוכה של סיבות נוספות ראו: Debra Erickson, *Why It's So Hard to Leave Academe*, CHRON. HIGHER EDUC. (Oct. 7, 2015), [www.chronicle.com/article/Why-It-s-So-Hard-to-Leave/233670](http://www.chronicle.com/article/Why-It-s-So-Hard-to-Leave/233670).

Katie Rose Guest Pryal, *Thriving as a Freelance Academic*, VITAE (May 8, 2015), [chroniclevitae.com/news/999-thriving-as-a-freelance-academic](http://chroniclevitae.com/news/999-thriving-as-a-freelance-academic).

127 ראו, למשל, Fredrickson, לעיל ה"ש 124.

128 ראו: David Perry, *How Adjuncts Want to Be Hired*, VITAE (Jun. 3, 2015), [chroniclevitae.com](http://chroniclevitae.com).

## פרק ב: מה בעצם מרצה עושה?

### 1. מבוא: על תנאי השירות הטובים ב"מגדלי השן"

כותב רבי-המכר (ועורך-הדין בעברו) ג'ון גרישמ<sup>129</sup> בחר לתאר כך את הדמות הספרותית של תומס קלהן, פרופסור למשפטים:

"תומס קלהן היה אחד מן המרצים האהודים ביותר בטולין, בעיקר משום שסירב ללמד לפני השעה אחת-עשרה בבוקר. הוא נהג לשתות הרבה... ומבחינתו, שעותיו הראשונות [של] הבוקר נועדו לשינה ולתהליכי ההתאוששות שלאחריה..."

הוא היה אהוד גם משום שנראה גזעי – ג'ינס דהויים, ז'קטים מבד טוויד, עם טלאי-מרפק משופשפים כהלכה, ללא גרביים וללא עניבות. המראה האקדמאי-ליברלי-אופנתי. הוא היה בן ארבעים-וחמש... עברו היה עשיר בקשרים אינטימיים עם הסטודנטיות שלו.

\* \* \* \*

בבקרים שבהם ישן עד שעה מאוחרת, וכאלה היו רבים, הוקיר את חירותו. עשרים שנה חלפו מאז סיים את לימודי המשפטים ורוב בני מחזורו ככלו עצמם לשבוע עבודה בן שבעים שעות, בתעשיות-פרקליטים מלחיצות. שנתיים החזיק מעמד כעורך-דין בשוק הפרטי. איזשהו ענק וושינגטוני, שהעסיק מאתיים עורכי-דין, שכר אותו מיד כשסיים את לימודיו בג'ורג'טאון ותחב אותו לצינוק משרדי..."

קלהן רצה לחיות יותר מחמישים שנה ולכן פרש מן השעמום של עריכת-דין בשוק הפרטי. הוא עשה תואר שני במשפטים ונהיה מרצה. הוא ישן עד שעה מאוחרת, עבד חמש שעות ביום, כתב מאמר מדי פעם ורוב הזמן נהנה עד מאד..."

הוא הקריב קורבן. רבים מבני מחזורו היו שותפים במשרדי ענק, שמם התנוסס

com/news/1023-how-adjuncts-want-to-be-hired; Elizabeth Segrán, *The Adjunct Revolt: How Poor Professors Are Fighting Back*, THE ATLANTIC (Apr. 28, 2014), [www.theatlantic.com/business/archive/2014/04/the-adjunct-professor-crisis/361336/](http://www.theatlantic.com/business/archive/2014/04/the-adjunct-professor-crisis/361336/); Claudio Sanchez, *Part-Time Professors Demand Higher Pay; Will Colleges Listen?*, NPR (Feb. 3, 2014), [www.npr.org/2014/02/03/268427156/part-time-professors-demand-higher-pay-will-colleges-listen](http://www.npr.org/2014/02/03/268427156/part-time-professors-demand-higher-pay-will-colleges-listen).

<sup>129</sup> John Grisham, WIKIPEDIA, 13.7.2016, [en.wikipedia.org/wiki/John\\_Grisham](http://en.wikipedia.org/wiki/John_Grisham); ראו:



על נייר המכתבים ומשכורתם הגיעה לחצי מיליון דולר... אך הוא לא קינא בהם.<sup>130</sup>

אלה מבני המחזור שלי בלימודי התואר הראשון במשפטים באוניברסיטת תל-אביב אשר פעילים עדיין כעורכי-דין עומדים במקומות בכירים במשרדי עורכי-דין בישראל, וכך ראוי לעורכי-דין בעלי ותק של כעשרים וחמש שנה. משיחות איתם אני מתרשם שגרישם אכן משקף דעה רווחת למדי בקרב קהילת עורכי-הדין, שלפיה אלה מבני כיתתם שעברו לאקדמיה בחרו בסוג נדיב במיוחד של פנסיה מוקדמת. גם בעיתון הארץ נשמעה לאחרונה הערכה דומה למדי, שלפיה האקדמיה (בכללותה, לא רק זו המשפטית) היא "כמו לונה פארק והדוקטורים הם הילדים שמסרבים לחזור הביתה". עוד נאמר שם, בגיליון שיוחד ל"פרות קדושות" שקיימות עדיין בחברה:

"אבל מה הם עושים בין כותלי האקדמיה, ומדוע כה רבים ממאנים לעזוב? ילדים בכניסתם וקשישים בצאתם, תמיד באותו ז'קט חום. מבחינת עלות-תועלת, זו עסקה לא רעה כלל וכלל: לקרוא ולכתוב, פה ושם מבחן וחודשים ארוכים של חופשה. חסינים מפני סכנות, בעולם ללא משטרה וללא פשע, הם מלדבר על פוליטיקה, קפטריה מלוא הלחם וללא טיפת זיעה באפם."<sup>131</sup>

ודוק: ללא טיפת זיעה!

במבט חיצוני על האקדמיה, התפיסה הרווחת כוללת שני מרכיבים מרכזיים. האחד הוא שקריירה אקדמית כוללת "תנאי שירות" מעולים: היא מעניקה לאקדמאי אפשרות לבצע עבודה מלאה סיפוק באופן כמעט עצמאי, מעמידה לרשותו מקום עבודה רגוע ושליו, ומאפשרת לו לעבוד בקצב נינוח ועם אנשים צעירים, מוכשרים ומלאי הֵנִיעָה. במקביל האקדמיה דורשת מהאקדמאי רק מעט שעות הוראה בשנה, וכן מספקת לו תגמול נאה הן מבחינת תנאי השכר והקביעות והן מבחינת ההערכה שהציבור רוחש לאקדמאים. המרכיב האחר הוא התפיסה של האקדמיה כמקום מבודד – "מקום מפואר ומנותק שבו יושבים חוקרי האקדמיה ועוסקים במחקריהם מבלי לראות את מה שקורה

130 ראו ג'ון גרישם **חיק שקנאי** 20, 67–68 (שרון פרמינגר מתרגמת, 1993). גרישם מתאר בספר יחסים רומנטיים בין המרצה לבין תלמידתו וגיבורת הספר – שאותה גילמה בסרט ג'וליה רוברטס – אבל גם מביא את הקריירה של המרצה לסיום בהתפוצצות הפורשה שלו, הרבה לפני גיל חמישים. בית-הספר למשפטים טולין (Tulane) אכן קיים ואכן ממוקם בניו-אורלינס. הוא מדורג במקום החמישים ואחת מבין בתי-הספר למשפטים בדירוג העיתונאי הנפוץ בתחום. ראו: *Best Law Schools, U.S.* (2017), [grad-schools.usnews.rankingsandreviews.com/best-graduate-schools/top-law-schools/law-rankings/page+3](http://grad-schools.usnews.rankingsandreviews.com/best-graduate-schools/top-law-schools/law-rankings/page+3).

131 ראו קרולינה לנדסמן "הדוקטורט" הארץ 18.9.2015, 32; קרולינה לנדסמן "להיות דוקטור זה בעצם להיות ילד מגודל" הארץ 17.9.2015, 1732483. [www.haaretz.co.il/magazine/premium-1.2732483](http://www.haaretz.co.il/magazine/premium-1.2732483).

במציאות<sup>132</sup>, מקום שהבאים אליו אינם רוצים לעזוב אותו תמורת שום הון שבעולם כמעט. במונחי התרבות היהודית אפשר לתאר את האקדמיה כמעט כעיר מקלט, אם כי כמובן לא במובנו המקורי של המונח.<sup>133</sup>

אתחיל בהתמודדות עם המרכיב הראשון האמור. אנסה להראות, בפרק-משנה 2, ובהמשך לפרקים הקודמים של המאמר, כי העבודה באקדמיה היא "לא פיקניק", אם לומר את הדברים בפשטות. רוב אנשי האקדמיה מקיימים פעילויות בהיקף נרחב ומורכב בהרבה מזה שהציבור, ואפילו הקהילה המקצועית המשפטית, מודעים לו, ובתנאי שכר נמוכים בהרבה מכפי שהם סבורים. במסגרת פרק-משנה 2 אתייחס לשלוש הפעילויות העיקריות באקדמיה – פעילות הוראה, פעילות אזורית כחבר בקהילה האקדמית ופעילות כתיבה – ואתייחס ביתר פירוט לשני נושאים הקשורים לכתיבה: לדילמה של האקדמאי בישראל אם לכתוב בעברית או באנגלית ואם לפרסם בישראל או בחוץ-לארץ; וכן לנושא השיפוט המקצועי על-ידי עמיתים, שהוא אחד המאפיינים המובהקים של האקדמיה ואחת הפעילויות המכבידות ביותר על חבריה.

בפרק-משנה 3 אתייחס לאחד ההיבטים המרכזיים לטעמי של האקדמיה – היצירתיות. מאפיין זה חיוני בעיניי לביצוע ראוי של המטלות האקדמיות, כגון כתיבה והוראה, אבל הוא גם אחת ההצדקות המרכזיות לקיום האקדמיה ולתמיכה הציבורית בה. נקודת המוצא תהיה משאבים והזדמנויות שבלעדיהם אין לפוטנציאל היצירתי סיכוי להבשיל וללבלב. משם אעבור לבחון כיצד בעצם ניתן "להפיק" יצירות. אתחיל בשאלה אם ניתן לאתר ולמייין אנשים בעלי פוטנציאל יצירתי, ואתמודד עם כמה הטיות נפוצות בתחום, כגון השאיפה לאתר "גאונים", ורצוי – צעירים. אעבור לשאלת התנאים הפיזיים הדרושים ליצירה, ואסיים בשאלה אם ניתן להציע דרך פעולה, שיטה, טכניקה, למימוש הפוטנציאל היצירתי.

## 2. פעילות בפקולטה ומסלול הקידום

נניח שאדם השלים את המסלול הארוך של לימודים והכשרות, ולאחר שנות מאמץ רבות הגיש את מועמדותו לסגל של אחת הפקולטות למשפטים. הבה נניח עוד כי בסיום תהליך המיון הצליח אותו אדם להתקבל למשרה אקדמית בדרגת הפתיחה – מרצה. מה קורה מכאן והלאה?

התשובה העקרונית נחלקת לשלושה רכיבים – פעילות הוראה, פעילות "אזורית" וכתיבה אקדמית – כאשר מרכיב לרכיב עולים היקפי העצמאות האקדמית ושיקול-הדעת המהותי שבידי המרצה.

132 מכאן דימוי "מגדל השן" של האקדמיה. ראו באתר מילון השפה העברית "מגדל השן" – [www.safa-ivory-tower.org/](http://www.safa-ivory-tower.org/); [en.wikipedia.org/wiki/Ivory\\_tower](http://en.wikipedia.org/wiki/Ivory_tower); [ivrit.org/expressions/ivory.php](http://ivrit.org/expressions/ivory.php); 22.12.2015, WIKIPEDIA, Ivory Tower.

133 לפתח דיון ראו "עיר מקלט" ויקיפדיה 29.6.2016 עיר\_מקלט [he.wikipedia.org/wiki/עיר\\_מקלט](http://he.wikipedia.org/wiki/עיר_מקלט).

**(א) מטלה ראשונה – הוראה**

ההוראה היא אחת המטלות המרכזיות המעסיקות את חברי הסגל. מכל פעילויותיו של חבר הסגל, היא לא רק הגלויה ביותר לציבור, אלא גם היחידה שניתן לקבוע בה אמות-מידה ברורות ואובייקטיביות יחסית, ולעגן אותן בחוזה ההעסקה של המרצה: הסטנדרט המקובל באוניברסיטות ובמכללות המובילות הוא 16 שעות הוראה סמסטריאליות בשנה. אופן הביצוע המדויק של מטלה זו נקבע על-פי יכולותיו של המרצה וצורכי המערכת: יש מרצים המלמדים קורסים "גדולים" של 4 שעות בסמסטר ואף יותר, ויש שמלמדים קורסים "קטנים" יותר של 2 שעות הוראה; יש מרצים המבקשים ללמד את מלוא שעות ההוראה שלהם בסמסטר אחד, ויש המבקשים לפצלן בין הסמסטרים. יש גם חריגים שונים לכלל: יש מוסדות המכירים בפעילויות אקדמיות אחרות כתחליף לשעות הוראה – למשל, מילוי תפקיד דקן, ניהול מעבדות או הדרכת תלמידים לתארים מתקדמים; יש מוסדות המוכנים להפחית בשעות ההוראה הנדרשות מחברי סגל בדרגות שונות, דוגמת חברי סגל צעירים בראשית דרכם, הזקוקים לזמן נוסף למחקריהם; יש גם חברי סגל שאינם במסלול אקדמי מלא, ואשר מלמדים שעות הוראה נוספות הואיל ואין הם נדרשים לערוך מחקר. דברים אלה נקבעים בחוזה ההעסקה, הכולל גם הוראות בדבר ציפיותיו של מוסד הלימודים שהמרצה יהיה נוכח במשרדו בקמפוס, במיוחד בזמן הסמסטר, וכן מגבלות לגבי ההיתר העקרוני שיש למרצה לעבוד גם מחוץ לקמפוס.<sup>134</sup>

**כיצד נקבעים תחומי ההוראה של מרצה, ומה כוללת מטלה זו?** ברגיל, הפקולטה שואפת לאפשר לכל אחד מחבריה ללמד קורסים בתחומים אשר מעניינים אותו במיוחד וקרובים לידיעותיו ולפעילותו האקדמית. הקורסים שאותם יוכל מועמד ללמד והתאמתם לצורכי הפקולטה הם שיקול רלוונטי בזמן גיוסו של המרצה לסגל מלכתחילה. חלק מן המרצים – בין מרצונם, כדי "לרענן" את תחומי ההוראה שלהם, בין לנוכח התרחבותם של תחומי המחקר שלהם ובין לבקשת דקן הפקולטה – עשויים ללמד טווח רחב של קורסים, אשר לא כולם חופפים את ליבת העניין המקצועי שלהם.

לכאורה מדובר בשעות הוראה מעטות יחסית, במיוחד למרצה שכבר לימד את הקורס פעמים רבות. אבל חשוב לי להדגיש כי מדובר במטלה משמעותית ביותר, אשר אינה מתמצה בשעות שבהן המרצה נמצא בכיתה. נוסף על שעות ההוראה הפרונטלית בכיתה הלימוד, ההוראה כוללת סדרה ארוכה של פעילויות נוספות המוטלות על המרצה: קריאה שוטפת של חומרים בנושא הקורס ועדכון של הסילבוס ושל הקורס עצמו; הכנת מטלות הקורס, ובמיוחד עבודות ומבחנים; הכנת פתרונות לכל אלה; והדרכת הבודקים והמתרגלים. גם אם המרצים אינם בודקים את המטלות בעצמם, הם קוראים בוודאי פניות של סטודנטים וערעורים על ציונים.

134 דוגמה לכל זה ראו בהסדרים שחלים על חברי הסגל הבכיר באוניברסיטת תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב **מדריך לסגל האקדמי הבכיר**, 11, 13–15 (2013) [www.tau.ac.il/~vaadbhir/docs\\_new/](http://www.tau.ac.il/~vaadbhir/docs_new/) [staffnewguide-2013.pdf](http://staffnewguide-2013.pdf). השוו, למשל, לאתר אוניברסיטת בן-גוריון בנגב "מדריך לסגל אקדמי בכיר" [in.bgu.ac.il/hr/Pages/seniorguidehebrew.aspx](http://in.bgu.ac.il/hr/Pages/seniorguidehebrew.aspx) ולמקורות המצוינים שם.

זאת ועוד, בעידן שבו יש מגוון רחב של מוסדות לימוד שסטודנטים פוטנציאליים יכולים לבחור מביניהם, ושבו הן לנרשמים והן לסטודנטים יש מידע רב על כל הרכיבים של חוויית הלימודים, לרבות רמת ההוראה (מאחר שהסטודנטים המשתתפים בקורס מביעים את דעתם על איכות הקורס ואיכות ההוראה, בין היתר במשוב המועבר בסוף הקורס), דומני שחלפו הימים שבהם יכלו המרצים להרשות לעצמם לשעמם ולהשתעמם בכיתות, לקרוא מדפים מזהיבים ולהתעלם מ"הצבעת הסטודנטים ברגליים" בכיתות ריקות מלומדים.<sup>135</sup> "מרצים נדרשים כעת להיות זמינים כמעט בכל מכללה ואוניברסיטה, ולא רק בשעת הקבלה הישנה והמוכרת."<sup>136</sup> כפי שד"ר איימי פארה פאולר, חברתו של ד"ר שלדון קופר (בכינויה של ד"ר מים ביאליק), מסבירה לו לאחר שהוא נכשל בנסיונו ללמד קורס אקדמי (כישלון שהוא מתקשה להתמודד עימו):

135 ראו בעניין זה ליאור דטל ודפנה לוצקי "המרצים נגד הסטודנטים: 'הם עילגים ומפונקים'" **TheMarker** 13.10.2013 [www.themarker.com/news/education/1.2138628](http://www.themarker.com/news/education/1.2138628) (לפי סקר ההוראה השנתי שערכה התאחדות הסטודנטים, בשיתוף מכון מאגר מוחות, "כ-40% מ-9,268 הסטודנטים שהשתתפו בסקר טענו כי איכות ההוראה במוסדות הלימוד שלהם היא בינונית ומטה"); מורן רגב "איפה נמצאים הסטודנטים המרוצים בישראל?" **ynet** 18.10.2015 [www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4712064,00.html](http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4712064,00.html) (בסקר השנתי שערכה התאחדות הסטודנטים בשנת 2015 לבדיקת שביעות-רצונם של הסטודנטים נמצא כי הציונים הגבוהים ביותר התקבלו במרכז הבינתחומי הרצליה, במרכז האקדמי רופין ובמרכז האקדמי למשפט ולעסקים; האוניברסיטאות דורגו במקומות ה-26 (בר-אילן), ה-29 (חיפה), ה-30 (תל-אביב) וה-31 (העברית) מבין 36 מוסדות מדורגים); תומר ולמר "לראשונה: ועדה תבדוק כישורי הוראת המרצים" **ynet** 21.2.2012 [www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4193031,00.html](http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4193031,00.html) ("המועצה להשכלה גבוהה אישרה... הקמה של ועדת בדיקה, ראשונה מסוגה, לאיכות ההוראה של המרצים בכל המוסדות האקדמיים בישראל. במסגרת ההחלטה התקדימית, נקבע כי בקרוב יגובש כמל"ג צוות ייעודי שיקבע קריטריונים להערכת כישורי ההוראה של המרצים ויבחן דרכים לקידום הנושא ושיפורו").

136 על מערכת היחסית החדשה בין מרצים לסטודנטים – על יתרונותיה ובעיקר חסרונותיה – ראו ירדן סקופ "הקן החם לגחמות הסטודנטים" **הארץ** 20.4.2014 [www.haaretz.co.il/news/education/](http://www.haaretz.co.il/news/education/). premium-1.2300496 ("התקשורת במייל מטשטשת את הגבול בין הסטודנטים למרצים, ומשאירה אותם פעורי פה מול התבטאויות פוגעניות ובקשות אינסופיות להקלות בלימודים"); אריה קיזל "מלכוד הקשר הווירטואלי ה'משמעותי' בין מרצים לבין סטודנטים" **ביטאון מכון מופ"ת** 52, 23 (2014) [www.mofet.macam.ac.il/ktiva/bitaon/Documents/bitaon52.pdf](http://www.mofet.macam.ac.il/ktiva/bitaon/Documents/bitaon52.pdf). לתיאור פסימי למדי של מערכת ההשכלה בישראל ראו עוז אלמוג ותמר אלמוג "על בוגרים ושקרים" **הד החינוך** פז(4) 60 (2013) [portal.macam.ac.il/ArticlePage.aspx?id=7974](http://portal.macam.ac.il/ArticlePage.aspx?id=7974) (המסבירים כי הבוגר המצוי של התיכונים והאקדמיה בישראל "שייך לדור שאינו מסוגל להעמיק בקריאה, להשתוקק לידע ולחתור לאמת. אם לא נכיר במציאות הזאת ואם לא נמצא לה תגובה חינוכית הולמת, החינוך האקדמי יקרוס. הוא כבר קורס"). ראו גם יוסף ויילר ויניב פרידמן "על החינוך לשטחיות" **עיוני משפט** כה 421 (2001).

"[I]n its essence, teaching is a performance art. In the classroom paradigm, the teacher has the responsibility to communicate, as well as entertain and engage."<sup>137</sup>

נטל ההוראה מכביד במיוחד על המרצה החדש. בעיה אחת היא שהכנת קורס אקדמי חדש היא מטלה המחייבת השקעת זמן ומחשבה בהיקף עצום. מדובר במאות רבות של שעות עבודה, וזאת דווקא בתקופה שבה המרצה החדש צריך גם להשקיע מאמץ רב כדי לזכות בהכרת הקהילה המדעית הן בין כותלי המוסד שהוא מועסק בו, הן בכלל האקדמיה הישראלית וכיום גם בזירה הבין-לאומית. הלחץ שהמרצה החדש נתון בו הוא אפוא גדול. בעיה שנייה היא הדרישה שהוא ילמד היטב ויזכה במוניטין כמורה טוב. לכל מרצה המעביר קורס חדש נדרשות שנים אחדות של "הרצה" עד שהקורס "מתאזן". בתקופה זו המרצה לומד לעומק את החומר האקדמי, את דרך העברתו וקצב העברתו, את הציפיות של הסטודנטים ואת הנקודות הבעייתיות שמחייבות התעכבות וחזרה. רק לאחר ששלבים אלה מתמלאים הוא יכול להעביר את הקורס בצורה המיטבית. חשוב לזכור כי לחבר הסגל החדש יש אומנם כל הכישורים האקדמיים להכין ולהעביר קורס, אולם ברוב המקרים אין לו כל הכשרה שהיא בחינוך ובהוראה.<sup>138</sup> ההנחה שלכל מי שהיה סטודנט למשפטים בתארים הראשון, השני והשלישי, ואולי שימש מתרגל בקורס או אף הדריך קורס עצמאי, יש היכולת "לחצות את הקו" וליהפך למרצה האחראי על קורס שלם במלוא היבטיו היא הנחה נדיבה מאוד.<sup>139</sup> ניתן להציע למרצה החדש עצות,

137 ראו: Series 4 Episode 14 – The Thespian Catalyst, BIG BANG THEORY TRANSCRIPTS, [bigbangtrans.wordpress.com/series-4-episode-14-the-thespian-catalyst/](http://bigbangtrans.wordpress.com/series-4-episode-14-the-thespian-catalyst/). ראו גם: The Big Bang Theory (Season 4), WIKIPEDIA, 7.7.2016, [en.wikipedia.org/wiki/The\\_Big\\_Bang\\_Theory\\_\(season\\_4\)](http://en.wikipedia.org/wiki/The_Big_Bang_Theory_(season_4)). הסבר זה מניע את ד"ר קופר לבקש שיעורי משחק משכנתו, כדי לשפר את יכולותיו כמרצה.

138 באופן אישי אציין כי יש לי ארבעה תארים במשפטים – LL.B. (1990) ו-LL.M. (1995) מאוניברסיטת תל-אביב, וכן LL.M. (1997) ו-S.J.D. (1999) מאוניברסיטת Northwestern בשיקגו – אולם אין לי הכשרה מקצועית בהוראה, ואף-על-פי-כן זהו המקצוע שבו אני עוסק זה חמש-עשרה שנה. בעיה דומה במידת-מה קיימת במערכת הבריאות, שם לרבים מהרופאים הממלאים תפקידי ניהול אין כל הכשרה פורמלית בתחום. על רקע זה נחנך פרויקט חדש של מערכת הבריאות השואף להכשיר רופאים כעתודת ניהול למערכת הבריאות. ראו רוני לינדר-גנץ "סיירת מטכ"ל רפואית: 12 הרופאות והרופאים שנבחרו להיות חוד החנית של מערכת הבריאות" *TheMarker* 10.9.2015 [www.themarker.com/news/health/1.2728395](http://www.themarker.com/news/health/1.2728395). ראו גם: Peter Kugel, *How Professors Develop as Teachers*, 18 STUD. HIGHER EDUC. 315 (1993); Christine Gross-Loh, *Should Colleges Really Eliminate the College Lecture?*, THE ATLANTIC (Jul. 14, 2016), [www.theatlantic.com/education/archive/2016/07/eliminating-the-lecture/491135/](http://www.theatlantic.com/education/archive/2016/07/eliminating-the-lecture/491135/). להשלמת הדיון ראו להלן פרק-משנה ד1 (מבט טכנולוגי אמיץ לעתיד).

139 אנלוגיה משעשעת אפשר למצוא בטענה שהואיל ואדם עובר תספורת אצל ספר מדי חודש בחודשו, יש לו המיומנות ליהפך לספר בעצמו. משעשעת פחות העובדה שהנחת-עבודה דומה משמשת בשיטות המשפט המקובל, ובכלל זה בישראל, בהקשר של מינוי שופטים: אנו מניחים כי מי שהיו

אישיות ואף מקצועיות,<sup>140</sup> אבל בסופו של דבר כל חבר סגל עובר כמה שנים של ניסוי וטעייה עד שהוא מוצא את דרך ההוראה המתאימה לאישיותו, לסגנונו ולתחומים שהוא מלמד – את מה ש"עובד עבורו" ומתקבל בצורה טובה על-ידי הסטודנטים. אפשר רק לקוות כי הסגל הבכיר בפקולטה יסייע לחברים החדשים ויגלה אורך-רוח כלפיהם בעודם מטפסים במעלה עקומת הלמידה שלהם בשנות פעילותם הראשונות בסגל.<sup>141</sup>

### (ב) פעילות "אזרחית"

מרצה המתקבל לפקולטה נהפך לחבר, ל"אזרח", בקהילת חברים מקצועית, והוא צפוי לבלות עם קבוצה קבועה למדי של חברי סגל אקדמי – מה שקרוי faculty – לאורך תקופה של שנים רבות.

היקף הקשר הבין-אישי בין חברי הסגל הוא עניין הנתון לשיקול-דעתם: חלקם חברים טובים המבלים חופשות משפחתיות יחד, רבים סועדים יחד ארוחות צהריים, ואחרים מעדיפים להתבודד בעבודתם ומגיעים רק לאירועים מקצועיים, כגון סמינר מחלקתי. כל עוד הם מקיימים את פעילויותיהם המקצועיות בצורה התואמת את המקובל באותו מוסד ונוכחים בפקולטה בהיקף נאות, מוסדות אקדמיים רבים מכירים בהעדפה – אשר יש הרואים בה צורך – של מרצים לעבוד בביתם, שם הם מוצאים את רמת הריכוז וההשראה הדרושה להם.

אבל פה נוסף רכיב משמעותי שאינו מאפשר לחברי הסגל להתנתק לחלוטין מעמיתיהם ומהקמפוס: לפקולטה יש אוטונומיה ניכרת בניהול ענייניה,<sup>142</sup> ואת רוב

---

עורכי-דין, והופיעו שנים ארוכות בבית-המשפט, מסוגלים בשלב מסוים "לחצות את הקווים" וליהפך לשופטים בעצמם. אבל בשנים האחרונות אנו מבינים כי יש להקנות למועמדים לשפיטה מיומנויות ייחודיות לשופטים: כיצד לנהל דיון; כיצד לנהל פרוטוקול; כיצד לפעול במערכת בתי-המשפט, עם מזכירות, קלדניות, משמר בתי-המשפט וכדומה; כיצד לכתוב פסק-דין ועוד. אולם טרם הגענו – וכנראה גם לא נגיע – לנהל של שיטות המשפט הקונטננטליות, שלפיו הבחירה בקריירה שיפוטית נעשית סמוך לאחר סיום ההכשרה כעורך-דין, ומובילה להכשרה בבית-ספר לשופטים במשך תקופה ארוכה, שבסופה האדם ממונה לכהונה שופט בגיל צעיר יחסית, לעיתים אפילו באמצע שנות העשרים לחייו.

140 קיימים קורסי ייעוץ להוראה ויש חוקרים המתמחים בתחום. ראו, למשל, אתר אוניברסיטת תל-אביב "פרופ' נירה חטיבה" [education.tau.ac.il/profile/nira](http://education.tau.ac.il/profile/nira); נירה חטיבה "איך מלמדים הוראה טובה?" תפוז 9.1.2011 [www.tapuz.co.il/blogs/viewentry/1876663](http://www.tapuz.co.il/blogs/viewentry/1876663).

141 יש כמובן ספרות מקצועית, הנחיה מוסדית ואתרים קולגיאליים המיועדים לסייע בתחום. ראו, למשל: JEFFREY P. BAKKEN & CYNTHIA G. SIMPSON, A SURVIVAL GUIDE FOR NEW FACULTY MEMBERS: OUTLINING THE KEYS TO SUCCESS FOR PROMOTION AND TENURE (2011); Ashleigh Vanhouten, *Survival Manual for New Faculty*, UA (Sep. 9, 2015), [www.universityaffairs.ca/features/feature-article/survival-manual-for-new-faculty](http://www.universityaffairs.ca/features/feature-article/survival-manual-for-new-faculty); CSUN *New Faculty Survival Guide*, CAL. ST. U. NORTHRIDGE, [www.csun.edu/sites/default/files/CSUN-New-Faculty-Survival-Guide.Vana\\_.pdf](http://www.csun.edu/sites/default/files/CSUN-New-Faculty-Survival-Guide.Vana_.pdf).

142 ואם אוטונומיה זו אינה בידי הפקולטה, היא נתונה למוסד ההשכלה הגבוהה עצמו. הדבר נובע הן ממסורות הניהול של מוסדות כאלה בעולם ובישראל, והן מהוראתו המפורשת של ס' 15 לחוק

פעולות הניהול העצמי האקדמי אי־אפשר להפקיד בידי סגל מנהלי, ככל שכוח־אדם כזה עומד בכלל לרשות חברי הפקולטה.<sup>143</sup> זאת, הן משום שאופי ההחלטות עוסק בניהול פעילותם של חברי הסגל עצמם והן משום שתוכן ההחלטות מצריך פעמים רבות היערכות, תכנון, חשיבה וקבלת החלטות ברמה שמחייבת את הפעלת כישוריהם המקצועיים של חברי הסגל האקדמי הבכיר.

המשמעות המעשית היא שעל חברי הסגל מוטלת האחריות לסדרה ארוכה של מטלות, אשר לא לכולן ציבור הסטודנטים מודע. אחת המטלות היא הוועדות הפנימיות הרבות של הפקולטה שחברי הסגל נוטלים בהן חלק: ועדות העוסקות בפיתוחן ובאישורן של תוכניות הוראה, בקבלה ללימודים, בהפסקת לימודים, בתארים המתקדמים, בגיוס חברי סגל, בקידום ועוד. יש גם פרויקטים מיוחדים המוטלים על אחד או כמה מבין חברי הסגל, כגון הכנת דוח רחב־היקף על פעילות הפקולטה, שאותו יש להגיש למועצה להשכלה גבוהה מדי כמה שנים. בין תחומי הפעילות הרבים הנוספים אציין כאלה הקשורים לפעילות הסטודנטים: אחריות לכתב־העת המשפטי של הפקולטה, אחריות לקליניקות המשפטיות, קבלת החלטות בדבר פרסים ומלגות המוענקים לסטודנטים, מעורבות במשלחות סטודנטים ועוד. יש גם פעילויות רבות

---

המועצה להשכלה גבוהה, שעניינו "חופש פעולה". לפי סעיף זה, מוסד מוכר להשכלה גבוהה "הוא בן חורין לכלכל עניניו האקדמיים והמינהליים, במסגרת תקציבו, כטוב בעיניו". כאשר המונח "ענינים אקדמיים ומינהליים" מוגדר שם ככולל "קביעת תכנית מחקר והוראה, מינוי רשויות המוסד, מינוי מורים והעלאתם בדרגה, קביעת שיטת הוראה ולימוד, וכל פעולה מדעית, חינוכית או משקית אחרת". עד כמה רחבה חירותם של מוסדות ההשכלה הגבוהה לכלכל את עניניהם המנהליים במסגרת תקציבם כטוב בעיניהם? בג"ץ נדרש לעניין בעתירה של מוסדות השכלה גבוהה נגד החלטתו של משרד האוצר להפעיל כלפיהם סמכויות אכיפה לפי חוק יסודות התקציב, התשמ"ה-1985, ולאסור עליהם להנהיג שינויים בתנאי השכר של עובדיהם לא בהתאם למה שהוסכם או הונהג לגבי כלל עובדי המדינה. ראו בג"ץ 3250/13 **האוניברסיטה העברית בירושלים נ' שר האוצר** (פורסם בנבו, 9.8.2015). נשיאת בית־המשפט העליון, השופטת נאור, עמדה על חשיבותו של החופש האקדמי. היא ציינה כי "ליבת החופש האקדמי היא החופש לקבוע את הרכב הסגל האקדמי, את תנאי הקבלה ללימודים, את תחומי הלימוד ואופן ההוראה והמחקר" (פס' 29). עם זאת, גם לחופש האקדמי יש מגבלות (פס' 30), ובמקרה דנן סברה הנשיאה כי "אין בחופש האקדמי שניתן לעותרים, על אף חשיבותו, כדי להצדיק היעדר פיקוח על נורמות שכר ראיות בהתאם לחוק יסודות התקציב. לעותרים תפקיד ציבורי. ובעיקר – הם נהנים ממימון ציבורי. על כן מן הראוי להטיל עליהם כללים מתחום המשפט הציבורי ונורמות ציבוריות ראיות. כל זאת, תוך התאמה לאופיים המיוחד ולחופש האקדמי שניתן להם. חופש זה אין משמעותו היעדר פיקוח כלל. הוא אינו מאפשר לחמוק מכללי המנהל התקין. הוא אינו מצדיק היעדר ריסון בתחום השכר ואינו מכשיר חריגות שכר" (פס' 32). ראו גם חיים ביאור "בג"ץ דחה עתירת האוניברסיטאות להורות לאוצר להפסיק את הפיקוח התקציבי עליהן" **TheMarker** 10.8.2015 [www.themarket.com/career/1.2704361](http://www.themarket.com/career/1.2704361).

<sup>143</sup> מחסור בכוח־אדם מנהלי הוא תלונה רווחת בקרב חברי סגל, במיוחד בקרב אלה החוזרים מארצות־הברית, שם קיים – או לפחות היה קיים עד למשבר הכלכלי האחרון – סיוע מנהלי משמעותי מאוד לחברי הסגל.

אחרות, כגון תיאום פעילותם של מרצים אורחים, ארגון הרצאות וכנסים, ועוד. בנקודה זו יש להוסיף ארבע הערות חשובות:

**ראשית**, עד כה התייחסתי למטלות פנים-פקולטאיות, אלא שעל אלה נוספות פעילויות חוץ-פקולטאיות. חברי סגל הפקולטה מעורבים בתהליכים דומים המתרחשים **ברמה הכלל-קמפוסית** – חיצונית לפקולטה אך פנימית למוסד – כגון ועדות מוסדיות, תכנון כנסים, מעורבות בפעילותן של הספריות, שיפוט משמעתי ועוד. הם חברים פעילים **בקהילה המשפטית** העשירה הקיימת בישראל ובכלל הפעילות האקדמית בישראל: הם משתתפים בכנסים משפטיים ובין-תחומיים, ולעיתים אף בארגונים; הם חברים באגודות מקצועיות; הם משתתפים בסמינרים מחלקתיים המתקיימים במוסדות אחרים ועוד. לבסוף, הם פעילים **בקהילה המקצועית הבין-לאומית** בתחומי פעילותם – הן כחברים בארגונים וכמארגני פעילויות והן כמשתתפים בהם.

**שנית**, בחלוקה של תחומי הפעילות הללו – אשר נעשית ומתואמת ברגיל על-ידי הֶקְנִיָּה ולשכתה – מובאים בחשבון העדפות אישיות של חברי הסגל, תחומי פעילותם וכדומה, אבל בסופו של יום הציפייה היא שכל המרצים חברי הסגל, גם החדשים שביניהם, ישתלבו בפעילות ויתרמו את חלקם בפעילות הקולקטיבית. אין מדובר בנטל של מה-בכך, ורובו נעשה כחלק ממשורת המרצה ועל-פירוב ללא תגמול נוסף, שהרי הדבר נדרש מעצם המעמד של מרצה, ו"האצילות מחייבת"<sup>144</sup>.

זאת ועוד, לרכיב הזה של השתתפות במטלות המוטלות על הסגל כקבוצה אנו קוראים "אזרחות טובה" או תרומה לקהילה,<sup>145</sup> ואנו מביאים אותו בחשבון, ברמה מסוימת, בהחלטות בדבר קבלה וקידום של סגל אקדמי. אבל פה אנו נתקלים בהתלבטות לא-קלה. יש חברי סגל המצוידים בכישורים מנהליים טובים, אך יש אחרים שהם "פרופסורים מפוזרים". יש חברי סגל שהם בעלי כישורים חברתיים טובים, ואשר נהנים מניהול ועדות מקצועיות, אך יש אחרים שמעדיפים להמעיט בכך. יש חברי סגל שנהנים מאוד מהדרכת סטודנטים ומ-mentoring, אבל יש אחרים שאינם מרגישים בנוח בתהליך כזה. יש מרצים שנהנים להשתתף בכנסים מקצועיים או להתבטא בתקשורת, בעוד אחרים מעדיפים להימנע מכך, גם אם הם מבינים את החשיבות של הופעה ייצוגית של המרכז.<sup>146</sup>

מובן שאנו מתחשבים בנטיות-ליבם של חברינו, בכישוריהם וברצונותיהם בעת חלוקת המטלות. אבל הנטל הוא קבוצתי, וקשה להסכים לכך שחלק מחברי הסגל

144 בחלק מן המקרים, במיוחד כאשר מדובר בפעילות בהיקף משמעותי במיוחד, ניתן לאשר פעילות כ"מקבילה לקורס", ומרצה עשוי לקבל כנגדה זיכוי בשעות ההוראה שבהן הוא מחויב במסגרת משרתו (ראו לעיל ליד ה"ש 134). אולם בפועל, למיטב ידיעתי, רוב הפעילויות ה"אזרחיות" נעשות ללא תגמול ספציפי, כחלק מן המעמד של חבר סגל אקדמי. ראו גבריאלי בן יהודה (רעם) "האצילות מחייבת" **במה חדשה** 7.3.2005 stage.co.il/Stories/451474.

145 BRUCE MACFARLANE, THE ACADEMIC CITIZEN: THE VIRTUE OF SERVICE IN UNIVERSITY (2007). LIFE (2007).

146 להבנת עמדה זו ראו: Christy Wampole, *The Conference Manifesto*, N.Y. TIMES (May 4, 2015), mobile.nytimes.com/blogs/opinionator/2015/05/04/the-conference-manifesto/.



יתבקשו להקצות משאבי זמן וחשיבה לטובת מטלות כאלה ואילו אחרים ישוחררו מהן כליל. בחיי המעשה נמצא ברגיל האיוון, באשר חברי הסגל, המודעים למטלות, מוצאים את אלה הקרובות יותר לליבם.

**שלישית,** אנו גם עושים כל מאמץ לא להביא לידי פגיעה בחופש האקדמי של המרצה, ולשחרר אותו מפעילות כאשר הוא נתון בעומס חריג. מהו מצב העלול לפגוע בחופש האקדמי? להבנתי, מצב כזה מתהווה בכל ניסיון להפעיל לחץ על מרצה בעניין שקשור לשיקול-הדעת האקדמי, גם אם מדובר בניסיון לקדם מטרות ראויות של הפקולטה. דוגמה מובהקת היא מכתבי המלצה לסטודנטים. האם ראוי שמרצים יכתבו מכתב המלצה כדי לסייע לסטודנטים ולסטודנטים-לשעבר להתקבל למשרות או לתארים מתקדמים? בוודאי. זהו אינטרס הן של הסטודנטים, הן של המוסד והן של הסגל, ודומני שהדברים ברורים. אבל דומני שברי לכל כי אי-אפשר **לחייב** מרצה לתת המלצה לסטודנט כאשר הדבר אינו תואם את היושרה האקדמית שלו.<sup>147</sup>

**רביעית,** ואולי חשוב מכל: המטלה המורכבת, האחראית והמכבידה ביותר המוטלת על חבר הסגל האקדמי היא אולי שיפוט עמיתים – ה־peer review. כפי שאסביר ביתר פירוט מייד (בסעיף-קטן (ה)), שיפוט זה מחייב קריאה מעמיקה של חומרים אקדמיים ומתן חוות-דעת מקצועית איכותית ואחראית, ועל-פירוב הוא נעשה בצורה דיסקרטית וללא קבלת קרדיט אקדמי או כספי.

### (ג) פעילות כתיבה אקדמית

פעילות הכתיבה האקדמית היא הרכיב שבו אופייה הייחודי של המשרה האקדמית מתבטא בצורה הברורה ביותר, גם אם לסטודנט היא אינה מוכרת ברובה, כלומר, "שקופה" לגביו. הפעילות האקדמית של חבר סגל נבדלת מכל משרה או תעסוקה אחרת

147 בארצות-הברית, באופן ייחודי, אין צורך בהתמחות פורמלית לאחר סיום הלימודים האקדמיים: אם אדם השלים את לימודי המשפטים ועבר בחינה של לשכת עורכי-הדין במדינה שבה הוא רוצה לעסוק במקצועו, הוא יכול לפתוח בה משרד באופן מיידי. עם זאת, סטודנטים רבים מבקשים להתמחות תקופה מסוימת אצל שופטים, ולשם כך הם מבקשים מכתבי המלצה ממרצים. מכתבים כאלה יכולים להידרש גם לשם קבלה לעבודה ראשונית או קבלה לתוכניות אקדמיות שונות. כלומר, גם בארצות-הברית יש מקום למכתב ההתמחות. הנושא ממוסד במיוחד בהתמחות היוקרתית ביותר – בבית-המשפט הפדרלי. למן שנת 2005 קיימת מערכת ממוכנת להשגת מועמדות להתמחות – ובכלל זה להגשת מכתבי המלצה למתמחים – באתר פדרלי ברשת. ראו: U.S. Courts, Online System for Clerkship Application and Review (OSCAR) (2016), oscar.uscourts.gov/ הספר למשפטים מעוניינים מאוד שתלמידיהם יתקבלו להתמחויות אלה, ורבים מן המרצים משקיעים משאבים בעצה ובהמלצה כדי לסייע בדבר. כן ראו: Laurie A. Lewis, Clerkship-Ready: First-Year Law Faculty Are Uniquely Poised to Mentor Stellar Students for Elbow Employment with Judges, 12 APPALACHIAN J.L. 1 (2012); Ruggero J. Aldisert, Ryan C. Kirkpatrick & James R. Stevens III, Rat Race: Insider Advice on Landing Judicial Clerkships, 110 PA. ST. L. REV. 835, 838, 842–843 (2006).

המוכרת לנו – הן ברמת האוטונומיה שיש לחבר הסגל בהתוויה ובניווט של הקריירה המקצועית שלו והן במידת האחריות האישית שהוא נוטל על עצמו. אסביר את הדברים. במודל האקדמי הבריטי, שעל-פיו אנו פועלים בישראל, יש ארבע דרגות אקדמיות: מרצה, מרצה בכיר, פרופסור חבר ופרופסור מן המניין.<sup>148</sup> משמעות הדבר היא שאדם המתקבל למשרת מרצה יקודם במהלך כל הקריירה המקצועית שלו – וברגיל מדובר בפרק-זמן של כעשר עד חמש-עשרה שנה ממועד קבלתו הראשונית להוראה – שלוש פעמים. זה הכל. הדבר יוצר בעיות שונות,<sup>149</sup> כגון תסכול, לחץ וחרדה הנגרמים למועמד עקב משך הזמן וגודל המאמץ הנדרשים לשם מעבר ממשוכה-דרגה אחת אל הבאה: תהליך הקידום נמשך חודשים רבים, ומחייב הערכה כוללת של המועמד על-ידי מעריכים פנימיים וחיצוניים וכן קבלת החלטות של ועדות שונות. לתחושת הלחץ של המועמד תורמים פערי השכר המשמעותיים שקיימים בין הדרגות<sup>150</sup> וכן העובדה שמשמעותה של אחת מאותן העלאות בדרגה היא גם קבלת קביעות.<sup>151</sup> זאת ועוד, כל נקודה כזו בקריירה חשובה ביותר הן לפרט הן למוסד. כאשר ה"תיק" של מועמד לקידום בדרגה אקדמית מוכן, נבחנות ההוראה, הפעילות ה"אזרחית" וכמובן הפעילות האקדמית של אותו מועמד, והשאלה היא אם הוא עומד בסטנדרטים המקובלים – במוסד, בדיסציפלינה שהמועמד משתייך אליה (במקרה דגן משפטים) ובאקדמיה בכלל<sup>152</sup> – וראוי לקידום. במובן מסוים משימה ההערכה קלה יותר עתה

148 הדבר יוצר קושי ב"תרגום" דרגות אקדמיות ישראליות למונחים המקובלים בארצות-הברית, שם כבר בדרגת הכניסה לאקדמיה כלולה המילה "פרופסור", בעוד בישראל זוהי דרגה בכירה מאוד. לעומת זאת, המונח "מרצה" שמור בארצות-הברית למרצים מן החוץ, ולא לסגל פנימי במשרה מלאה. אחד הפתרונות הוא התאמת הדרגות בישראל למקובל בארצות-הברית. במהלך כזה החל בישראל רק הטכניון בינתיים, והלגיטימיות שלו טרם הועמדה למבחן. ראו רוני לינדר-גנץ וליאור דטל "באקדמיה זועמים: מרצים בטכניון מקבלים תואר פרופסור משנה" *TheMarker* 4.3.2013 [www.themarker.com/career/1.1945483](http://www.themarker.com/career/1.1945483).

149 להעלאות בדרגה האקדמית אין פרק-זמן מינימלי או מקסימלי – כל חבר סגל מתקדם בקצב שלו – אולם יש פרק-זמן מקובלים, ויש מוסדות שמצפים להיקף פרסום ולקצב פרסום גבוהים יותר בעוד אחרים "סלחנים" יותר. לנתונים ראו, למשל, האוניברסיטה העברית בירושלים "פרק מתוך נשים באוניברסיטה, דו"ח היחידה לתכנון ופתוח אקדמי, תשס"ג" (2003) [www.huji.ac.il/huji/info\\_gen\\_report\\_3.htm](http://www.huji.ac.il/huji/info_gen_report_3.htm). עוד ראו "פרופסור ויקיפדיה" 5.6.2016 [he.wikipedia.org/wiki/פרופסור](http://he.wikipedia.org/wiki/פרופסור).

150 בעיקר במוסדות המתוקצבים. השוו דיאנה בחור-ניר "פרופסור להישרדות" **גלובס** 24.9.2007 [www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000257283](http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000257283). למצב בצה"ל השוו אמסטרדםסקי, לעיל ה"ש 93; מירב ארלוזורוב "מה דובר צה"ל שכח לציין בנתוני הפנסיה של פורשי צה"ל?" *TheMarker* 25.3.2014 [www.themarker.com/news/1.2278584](http://www.themarker.com/news/1.2278584).

151 בשוק התעסוקה המודרנית הקביעות היא אחת מזכויות-היתר המשמעותיות ביותר לגבי איש הסגל – הן מבחינת מעמדו כמועסק והן מבחינת הידיעה שהוא חופשי לפעול בתחומי פעילותו המקצועית ללא חשש מפני פיטורים. לשינויים המתרחשים במודל ההעסקה האקדמי הקלסי ראו לעיל פרק-משנה 5א.

152 זאת, בין היתר, משום שבועדות קידום מוסדיות יש נציגים מפקולטות שונות, ואת כולם יש לשכנע כי הקידום ראוי. כדי להדגים כמה מן הסטנדרטים הרווחים ביותר בהחלטות בדבר קידום, אביא

מכפי שהייתה במעמד צירופו של חבר הסגל, שכן ניתן כבר להעריך באיזו מידה הוא הצדיק את הציפיות והתקווה שנלוו לגיוסו, אולם מדובר עדיין במלאכת הערכה מסובכת ואינדיווידואלית מאוד. אין בה כללים מוחלטים, ובסופו של התהליך קיימת אפשרות שחבר הסגל לא יקבל קביעות או קידום בדרגה.

הבעיה היא שבעוד בשני המרכיבים הראשונים קל יחסית להשוות את פעילותו של המועמד לחבריו – שכן יש משובי הוראה וידוע לקהילה האקדמית, בוודאי לדקן, כיצד ובאיזו מידה תרם המועמד כ"אזרח" הקהילה – הרכיב האקדמי קשה הרבה יותר לכימות ולהערכה. כפי ששומע כל חבר סגל חדש כאשר הוא שואל על דברים אלה מראש, כאשר הוא מתחיל לבנות את הקריירה שלו, אי־אפשר לתת תשובה ברורה מהו אותו סך כולל של הישגים אקדמיים שמצדיק קידום. פשוט אי־אפשר לקבוע בביור כמה מאמרים או ספרים אדם צריך לכתוב כדי לזכות בקידום בדרגה; בכמה כנסים עליו להשתתף; אם עדיף לו להתמקד בפעילות בישראל או בחוץ־לארץ או גם וגם; אם עדיף לו לכתוב לבד או לשתף פעולה עם חוקרים נוספים; אם עדיף לו לפעול עם חוקרים בדרגתו או עם בכירים ממנו; ואם עליו להתמקד בפעילות בתחום יחיד או שמא הוא יכול – ואולי אף צריך – לשאוף לכתובה בין־תחומית. אין פה מכסה או קצבה שיש למלא. התשובה היא שאף־על־פי שניתן לתת הערכה כללית בנושא, כל מקרה נבחן על־ידי הוועדות המקצועיות לגופו. ועדות אלה, אשר נהנות מרמה גבוהה של אוטונומיה ופועלות באופן דיסקרטי, צריכות להשתכנע – על־פי מכלול המידע שמועבר לידיהן, לרבות חוות־דעת של אנשי־מקצוע בתחום פעילותו של המרצה – כי הוא הגיע לרמה כוללת המזכה אותו, באופן אישי ועל־פי עניינו, בקידום.

אבל אפשר לספר אותו סיפור אחרת לגמרי: במהלך עשרות שנות קריירה אקדמית יש רק שלוש העלאות בדרגה, שהן שלוש "נקודות הביקורת" היחידות שיש לעמיתים לגבי פעילותו של חבר הסגל. למפקד בצה"ל יש טווח ארוך של דרגות: נגד יכול להתקדם מדרגת סמל שבע דרגות עד דרגת רב־נגד (רנ"ג), ולקצין בצבא יש האפשרות

---

הלצה אקדמית ידועה, המסבירה מדוע האל עצמו לא היה זוכה בקביעות במוסד אקדמי. זוהי הלצה, אבל היא מעידה בהחלט על הנורמות הרווחות בתחום זה. זאת ועוד, זוהי הלצה רווחת בקהילה הבין־לאומית, אבל יש לה עוקץ מיוחד לגבי אקדמאים ישראלים הכותבים בעברית. הנה חלק מהסיבות הרבות שבגינן לא היה האל מקבל קביעות: (1) לאל הטוב היה רק פרסום אחד, וגם הוא היה בעברית (!) וללא אסמכתות, פרסומו היה ללא שיפוט מקצועי, ויש החולקים על כך שהאל עצמו אכן כתב אותו; (2) יש בעיות רבות במחקר של האל – הקהילה המדעית לא הצליחה לחזור על התוצאות שלו, הוא לא קיבל אישורים לניסויי אנוש, וכאשר ניסוי אחד לא הצליח, הוא ניסה "לכסות" על כך על־ידי הטבעת מושאי הניסוי; (3) יש בעיות רבות בהתנהלותו האקדמית של האל – לעיתים תכופות הוא לא הגיע לכיתה והסתפק בהוראה לתלמידיו לקרוא את הספר, שעות הקבלה שקיים היו בלתי־סדירות ולעיתים קרובות התרחשו במקומות כגון מדבר או על ראש הר, ועוד ועוד. ראו: 26 Reasons Why God Never Received Tenure at the University, WARCry, [warcry.net/Stuff/godtenur.html](http://warcry.net/Stuff/godtenur.html); Why God Will Never Get Tenure at Any University, BIBLE.ORG (2016), [bible.org/illustration/why-god-will-never-get-tenure-any-university](http://bible.org/illustration/why-god-will-never-get-tenure-any-university)

התיאורטית לעלות מדרגת סגן-משנה שמונה דרגות עד לדרגת רב-אלוף.<sup>153</sup> נוסף על כך, קצינים בצה"ל ממלאים תפקידים קצובים בזמן, כלומר, פעם בשנתיים בערך נבחן לגביהם שינוי תפקיד, ומספר פעמים לא-קטן במהלך הקריירה שלהם נידונה העלאה בדרגה. מתח ודינמיות אלה קיימים במידה פחותה באקדמיה, וטוב שכך.

הביאו עתה בחשבון את הצד האחר – הצד של המרצה. כאשר מרצה מתקבל לפקולטה, הוא מקבל פרק-זמן של שנים מספר שבו הוא אוטונומי כמעט לחלוטין להחליט על דרכו המקצועית. ברי לו שזהו הזמן שבו עליו לפרוה – ליהפך מתלמיד למרצה, לגורם תורם בקהילה האקדמית ובמחקר בתחום פעילותו. דימוי שימושי הוא המעבר מגולם לפרפר: שנים רבות אסף הסטודנט ידע ומיומנויות; ועתה, כאשר יש בידו מאגר גדול של כישורים, במיוחד לנוכח הדוקטורט והבתר-דוקטורט שעשה, הגיע הזמן לפרוש כנפיים ולהוכיח את עצמו.<sup>154</sup> המאמץ המרכזי של המרצה – במיוחד של זה ה"צעיר" מבחינת הוותק שלו בסגל האקדמי הבכיר – חייב להיות בתחום הפרסום האקדמי. המימרה *publish or perish* אולי מוגזמת, אבל לא במידה רבה.<sup>155</sup> המרצה מחליט בראש ובראשונה באילו תחומי מחקר להתמקד, על-פי נטיית-ליבו, משאביו ויכולותיו.<sup>156</sup> לאחר-מכן הוא בוחר כיצד לפעול בתחום המחקר: היכן ומתי לכתוב

153 ראו "דרגות צה"ל", לעיל ה"ש 38. התמונה בפועל שונה – רוב משרתי-הקבע אינם משלימים את מלוא הקידום בסולם הדרגות לדרגות בכירות יותר (דרגת סגן-אלוף ומעלה), ורובם יוצאים לפרישה בשנות הארבעים המאוחרות לחייהם בדרגת רב-סרן, כך שגם מספר הקידומים שלהם לאורך קריירה של עשרות שנים עומד ברגיל על 3–4 בלבד. כן ראו **דוח הוועדה לבחינת תקציב הביטחון** 42–45 (2015) [www.army.co.il/wp-content/uploads/2017/05/דוח-וועדת-לוקר.pdf](http://www.army.co.il/wp-content/uploads/2017/05/דוח-וועדת-לוקר.pdf) (המוכר בציבור כ"דוח ועדת לוקר"), שבמסגרתו ניתנו, בין היתר, המלצות בנוגע להגדלת גיל הפרישה מצה"ל.

154 אנלוגיה קרובה יותר לחלק מן הקוראים ניתן למצוא במשרדי עורכי-הדין: מתמחה או עורך-דין צעיר המגיעים לעבוד במשרד מביאים עימם ידע עדכני בכל תחומי המשפט. למעשה, יש להם הרבה יותר ידע מאשר לעורכי-דין שסיימו את לימודיהם לפני שנים רבות ואשר עוסקים בתחומים ספציפיים של המשפט. במובן זה יש פה פוטנציאל למיזוג הידע ה"טרי" אך האקדמי של המתמחה או של עורך-הדין הצעיר עם הידע המעשי והניסיון העשיר של עורך-הדין הוותיק יותר.

155 השו: Laszlo Barabasi, *Measuring Academic Impact*, CEU (Dec. 10, 2013), [www.ceu.hu/article/2013-12-10/measuring-academic-impact](http://www.ceu.hu/article/2013-12-10/measuring-academic-impact); *Publish or Perish? UNDERSTANDING* Philip (2016), [undsci.berkeley.edu/article/howscienceworks\\_15](http://undsci.berkeley.edu/article/howscienceworks_15). ביתר פירוט ראו: Postlewaite, *Publish or Perish: The Paradox*, 50 J. LEGAL EDUC. 157 (2000); Fred R. Shapiro, *They Published, Not Perished, but Were They Good Teachers?*, 73 CHI.-KENT L. REV. 835, 835 (1998) ("It is widely recognized that teaching is accorded a far lower priority than scholarship in the reward system for American university professors") Logan Wilson, *THE ACADEMIC MAN: A STUDY IN THE SOCIOLOGY OF A PROFESSION* 197 (1942) ("The prevailing pragmatism forced upon the academic group is that one must write something and get it into print. Situational imperatives dictate a ('publish or perish' credo within the ranks").

156 ודוק: תחומי המחקר האקדמי הם לעיתים קרובים אוטריים בעיני הציבור הרחב. לפעמים הם מובילים בתוך תקופה מסוימת לפיתוחים משמעותיים שמועילים לכלל, אבל יש להודות כי חלק

(למשל: בישראל או בחוץ-לארץ, בעברית או באנגלית); באילו ובכמה מן הכנסים הקיימים בתחום עליו לשאוף להשתתף; ובגדול – כיצד לנצל את זמנו והיכן למקד את פעילותו.

נזכיר: למעט שעות ההוראה בכיתות הלימוד, החירות האקדמית של חבר הסגל רחבה מאוד. יש חברי סגל המעדיפים לחקור עם שותפים או בקבוצת מחקר, ויש המעדיפים לפעול לבדם. יש המעדיפים לעבוד במשרדם בפקולטה, ורבים מעדיפים לעבוד בביתם. הדברים מקובלים למדי באקדמיה. אבל לאחר שנים מספר – פרק-זמן ארוך להפליא לעומת המקובל בכל מקום עבודה אחר – מגיע השלב שבו המרצה מועמד לקידום או לקביעות (וברגיל, הקביעות ניתנת כחלק מהעלאה לדרגת מרצה בכיר או פרופסור חבר). בשלב זה המרצה צריך להציג את מכלול הישגיו לפני חברי הסגל הבכירים ממנו, ולשכנעם כאמור כי מכלול פעילותו ראוי להערכה שתבטא בקידום ובמתן קביעות.<sup>157</sup>

לשון אחר, בחצי השנה שאינה מוקדשת להוראה, ובתקופה שאינה מוקדשת להכנת ההוראה או לפעילות "אזרחית", על איש האקדמיה להחליט כיצד לנצל את זמנו בצורה הטובה ביותר עד לשלב שבו אמורה להתקבל החלטה בדבר קידומו לדרגה הבאה.

---

מתחומי המחקר אכן משקפים לימוד לשם לימוד. כיצד יש להתייחס, למשל, למדענים אשר עוסקים – במשרה מלאה – בחקר השאלה "מה החתול חושב?" או נושאים בתואר "פרופסור לסריגה"? ראו: David Grimm, *What Are Cats Thinking? Inside the Mind of the World's Most Uncooperative Research Subject*, SLATE (Apr. 21, 2014), [www.slate.com/articles/health\\_and\\_science/science/2014/04/cat\\_intelligence\\_and\\_cognition\\_are\\_cats\\_smarter\\_than\\_dogs.html](http://www.slate.com/articles/health_and_science/science/2014/04/cat_intelligence_and_cognition_are_cats_smarter_than_dogs.html); *Inaugural Lecture by Professor of Knitting*, KNITTING INDUS. (Mar. 25, 2011), [www.knittingindustry.com/inaugural-lecture-by-professor-of-knitting/](http://www.knittingindustry.com/inaugural-lecture-by-professor-of-knitting/); והשוו איילת שני "מה הרפואה יכולה ללמוד מזוכב הפירות" הארץ 27.3.2014 [www.haaretz.co.il/magazine/27.3.2014](http://www.haaretz.co.il/magazine/27.3.2014) ayelet-shani/.premium-1.2281175 (ריאיון עם ד"ר לילך גלבע, מדענית וחוקרת ביולוגיה התפתחותית, האומרת שם, בין היתר, כי "הרעיון החשוב מבחינתי הוא שאם את חוקרת שאלה ביולוגית בסיסית, היישומים יימצאו והם יהיו מאוד חשובים לבריאות האדם, גם אם אני לא יודעת כרגע להגיד באיזה אופן"). גם בתנאים הליברליים יחסית האלה יש חוקרים שבוחרים לעסוק בתחום אשר לדעת עמיתיהם אינו נמצא ב"ליבת המחקר" ואין טעם להשקיע בו משאבים. אותם חוקרים עשויים לגלות כי אפילו חבריהם לתחום אינם תומכים בהמשך המימון של מחקריהם ובקידומם המקצועי. זוהי בעיה מסוג "צל"ש או טר"ש": מדען המתעקש להמשיך לחקור תחום שחבריו חושבים כי אין לו תוחלת עשוי למצוא את עצמו מובטל או בעל פרס נובל. ראו, למשל, "זרקור – מהות החיים שלי זה סגירה של פערי ידע" סיינטיפיק אמריקן ישראל 30.1.2005 [sciam.co.il/archives/2553](http://sciam.co.il/archives/2553); אפרת נוימן "התשוקה האדירה" של פרופ' מיכל שוורץ ניצחה את המוסכמות – ונותנת תקווה לחולי אלצהיימר" TheMarker 16.4.2017 [www.themarker.com/allnews/1.4024339](http://www.themarker.com/allnews/1.4024339).

<sup>157</sup> הדימוי המועיל ביותר שמצאתי הוא של מערכת כבישים (אולי כבישים מהירים, אולי דווקא כבישים במדבר מרוחק, בשני המקרים לא דימוי ישראלי כל-כך) שבה הנוסעים עוצרים רק אחת לשעות רבות – אם בשל רמזור ואם לשם תדלוק והצטיידות. בין לבין הם עצמאים כמעט לחלוטין לקבוע את קצב התקדמותם וכיוונה.

אדגיש: מדובר בלחץ משמעותי מאוד שהמרצה נתון בו, וזאת לא רק משום שהוא עלול לאבד את משרתו (לחץ לא־קטן בפני עצמו), אלא גם משום שאי־קידומו (או עיכוב גדול בקידום) פירושו הבעת אי־אמון עמוק בו – בשיקול־הדעת שלו, בנושא המחקר שבו בחר ובפרסומים שבהם בחר להתמקד. יתר על כן, אי־אמון זה הוא לא רק של חבריו במוסד האקדמי, אלא גם של הקהילה המקצועית שאיתה בחר לעבוד ואשר חוות הדעת של חבריה התבקשו לצורך התהליך. השכנוע הפנימי, המקצועיות האישית והיושרה של כל מרצה אומרים לו כיצד לפעול, באילו תחומים לחקור, כמה לכתוב. אבל יש גם לחץ עצום לנקוט אסטרטגיות לצמצום הסיכון – למשל, לבחור נושאים הנתפסים בקהילה המקצועית כ"אופנתיים"; לעבוד עם אנשים בעלי השפעה בתחום שעשויים להשפיע בזמן הקידום, ולא להתבטא בצורה ביקורתית נגד כתיבתם של אנשים כאלה; וכן לפרסם הרבה ככל האפשר, בתקווה להגיע למסה קריטית, ולא להסתכן בבחירה במספר קטן של מאמרים שהכותב חושב שהם איכותיים במיוחד. יש גם לחץ לכתוב באנגלית, ולכך אתייחס ביתר פירוט בסעיף הבא.

התוצאה מעניינת: מחד גיסא, התהליך הארוך לקראת קבלת קביעות מטיל ללא ספק לחץ עצום על המרצה. מכאן, למשל, הכותרת *Why Are Associate Professors So Unhappy?*<sup>158</sup> מאידך גיסא – וסלחו לי על הקלָקלָן<sup>159</sup> – בפועל רוב המרצים שמגיעים למעמד זה אכן מקבלים את הקביעות.<sup>160</sup> לאחר קבלת הקביעות, המרצה יכול להמשיך לפעול למעשה כאשר הלחץ המוסדי המופעל עליו קטן בהרבה.<sup>161</sup> אבל האמת היא שהלחצים הקיימים בפעילות האקדמית המודרנית אינם מצטמצמים רק להליכי הקביעות,<sup>162</sup> ואינם נעלמים עם קבלתה.<sup>163</sup>

158 ראו: Robin Wilson, *Why Are Associate Professors So Unhappy?*, CHRON. HIGHER EDUC. (Jun. 3, 2012), [www.chronicle.com/article/Why-Are-Associate-Professors/132071](http://www.chronicle.com/article/Why-Are-Associate-Professors/132071); *Reactions: Is Tenure a Matter of Life or Death?*, CHRON. HIGHER EDUC. (Feb. 21, 2010), [www.chronicle.com/article/Reactions-Is-Tenure-a-Matter/64321](http://www.chronicle.com/article/Reactions-Is-Tenure-a-Matter/64321).

159 להצעת האקדמיה ללשון העברית לתרגום המונח spoiler ראו "ספוילר" ויקיפדיה 27.6.2016 [he.wikipedia.org/wiki/ספוילר](http://he.wikipedia.org/wiki/ספוילר).

160 ראו, למשל: David Kroll, *Top 10 Reasons Being a University Professor Is a Stressful Job*, FORBES (Jan. 5, 2013), [www.forbes.com/sites/davidkroll/2013/01/05/top-10-reasons-being-a-university-professor-is-a-stressful-job/#3123acaf563e](http://www.forbes.com/sites/davidkroll/2013/01/05/top-10-reasons-being-a-university-professor-is-a-stressful-job/#3123acaf563e).

161 ראו, למשל: *Beyond Tenure*, NAT'L. INST. FAC. EQUITY (Oct. 7, 2016), [serc.carleton.edu/facultyequity/beyond\\_tenure.html](http://serc.carleton.edu/facultyequity/beyond_tenure.html); Philip F. Postlewaite, *Life After Tenure: Where Have All the Articles Gone?*, 48 J. LEGAL EDUC. 558 (1998). לחיבור עם נושא גיל הפנסיה של חברי סגל ראו דיון אצל: Cathy A. Trower, *The Older Faculty Who Aren't Stars or Sloths*, N.Y. TIMES (Aug. 16, 2010), [www.nytimes.com/roomfordebate/2010/08/15/aging-professors-who-wont-retire/the-older-faculty-who-arent-stars-or-sloths](http://www.nytimes.com/roomfordebate/2010/08/15/aging-professors-who-wont-retire/the-older-faculty-who-arent-stars-or-sloths).

162 ראו, למשל: Nels P. Highberg, *Handling the Stress of the Tenure Process*, CHRON. HIGHER EDUC. (Jan. 25, 2010), [www.chronicle.com/blogs/profhacker/handling-the-stress-of-the-tenure-process/22929](http://www.chronicle.com/blogs/profhacker/handling-the-stress-of-the-tenure-process/22929).

163 ראו Kroll, לעיל ה"ש 160.

חשוב לי להשלים פרק-משנה זה בשלושה דיונים משלימים: האחד נוגע בדילמה הפנימית באקדמיה בנושא שפת הכתיבה ומקום הפרסום – אם על החוקר הפעיל בישראל לכתוב בעברית או באנגלית ולפרסם בישראל או בחוץ-לארץ; דיון שני עניינו השיפוט המקצועי, ה-*peer review*, ומשמעותו באקדמיה; והאחרון הוא אזהרה מפני אידיאליזציה מוגזמת של גן-העדן האקדמי.

**(ד) דילמות בכתיבה האקדמית: בעברית או באנגלית? בישראל או בחוץ-לארץ?**  
 בחרתי להרחיב פה מעט בנושא מקום הפרסום ושפת הכתיבה, שהם עניינים מורכבים ורגישים באקדמיה הישראלית. מהו גדר הדיון?  
**מצד אחד**, יש עמדה שלפיה ראוי לכתוב כתיבה מדעית באנגלית, ולא בעברית, ולפרסם אותה בחוץ-לארץ, ולא בישראל. הטיעון המרכזי – אשר מכריע את הדיון לבדו כמעט – הוא ששפת המחקר הבין-לאומי היא אנגלית, וזירת הדיון המחקרי היא כתבי-העת הבין-לאומיים המובילים.<sup>164</sup> אלה מתפרסמים בארצות-הברית או באירופה, ושפתם העיקרית היא אנגלית. כתבי-עת כאלה נערכים על-ידי אקדמאים, למעט בתחום המשפט, שם העורכים הם ברגיל סטודנטים. העורכים ממיינים את המאמרים בקפידה, ולאחר שהם מבקשים חוות-דעת ממומחים בתחום, הם עשויים לדרוש תיקונים, שיפורים והבהרות לפני הפרסום, בתהליך הנמשך חודשים ארוכים. כך כתבי-העת נהפכים לתחרותיים ביותר אבל גם לאיכותיים ולמוערכים, מה שמתורגם בשפה המקצועית לראיית המאמרים המופיעים בהם כבעלי סמכא, ולכן הם גם נקראים ומצוטטים. ושוב: גם בתחום המשפט, כמו בתחומי המדע האחרים, כתבי-עת אלה ברובם אינם בעברית ואינם מתפרסמים בישראל.<sup>165</sup>

164 על נצחונה של השפה האנגלית ראו, למשל: Michael D. Gordin, *Absolute English*, AEON MAG. (Feb. 4, 2015), [aeon.co/essays/how-did-science-come-to-speak-only-english](http://aeon.co/essays/how-did-science-come-to-speak-only-english); Adam Huttner-Koros, *The Hidden Bias of Science's Universal Language*, THE ATLANTIC (Aug. 21, 2015), [www.theatlantic.com/science/archive/2015/08/english-universal-language-science-research/400919/](http://www.theatlantic.com/science/archive/2015/08/english-universal-language-science-research/400919/); *The World in Words: How Did English Become the Language of Science?*, PRI (Oct. 6, 2014), [www.pri.org/stories/2014-10-06/how-did-english-become-language-science](http://www.pri.org/stories/2014-10-06/how-did-english-become-language-science); David Brooks, *Talent Loves English*, N.Y. TIMES (May 26, 2015), [mobile.nytimes.com/2015/05/26/opinion/david-brooks-talent-loves-english.htm?\\_r=1](http://mobile.nytimes.com/2015/05/26/opinion/david-brooks-talent-loves-english.htm?_r=1); Chris Mooney, *The Strange Relationship Between Global Warming Denial and... Speaking English*, MOTHER JONES (Jul. 22, 2014), [www.motherjones.com/environment/2014/07/climate-denial-us-uk-australia-canada-english](http://www.motherjones.com/environment/2014/07/climate-denial-us-uk-australia-canada-english).  
 165 כלי מרכזי בהקשר זה הוא מדד הדירוג לכתבי-עת שפותח באוניברסיטת Washington & Lee בוורג'יניה. ראו: WASH. & LEE, [lawlib.wlu.edu/LJ/index.aspx](http://lawlib.wlu.edu/LJ/index.aspx). כתבי-עת ישראליים אחדים מתפרסמים באנגלית ומופיעים ברשימה המלאה של כתבי-העת. מביניהם, הדירוג הגבוה ביותר הוא של כתב-העת THEORETICAL INQUIRIES IN LAW של אוניברסיטת תל-אביב, אשר הגיע בשנת 2013 למקום 187 המכובד. השו"ג: Robert Anderson, *That's Right: Yet Another Post on Law Review Rankings*, WITNESSETH: LAW, DEALS, & DATA (Feb. 21, 2013), [witnesseth.typepad.com/blog/2013/02/thats-right-yet-another-post-on-law-review-rankings.html](http://witnesseth.typepad.com/blog/2013/02/thats-right-yet-another-post-on-law-review-rankings.html); באשר

הטיעון הוא זה: אם יש למלומד הישראלי דבר חוכמה בעל ערך, ראוי שהוא יתרום אותו – או למען הדיון יתמודד על האפשרות להציגו – בזירה המרכזית של המחקר העולמי, ולא בחלקה הקטנה יחסית של המחקר המתנהל בישראל ובעברית.

**מצד אחר**, יש כמה טעמי מדיניות משמעותיים מאוד המצדיקים עידוד של כתיבה בעברית ובישראל, במיוחד בתחום המשפט. אציג את העיקריים מביניהם:

- **אופייה של הכתיבה המשפטית** – הכתיבה המשפטית מגוונת מאוד, ונעה על הטווח שבין האוניוורסלי ללוקלי. קיימת כתיבה משפטית שנכתבת בלשון כללית ואשר מציעה תיאוריות ומודלים שאינם קשורים למדינה זו או אחרת. ניתוח כלכלי של המשפט<sup>166</sup> ופילוסופיה של המשפט נראים דוגמות מעולות לסוג כתיבה זה, שבו נקל להבין מדוע המלומד הישראלי צריך לשאוף להתמודד בזירה הכללית, העל-לאומית, כמו כל מלומד אחר.

אבל חלק גדול מהמשפט הוא לוקלי מאוד, ועניינו בעיותיה של מדינה זו או אחרת. לדוגמה, אם משפטן ישראלי יכתוב על נושא כגון הזכות לשאת נשק או עונש המוות – שניהם נושאים חשובים מאוד במשפט האמריקאי הפנימי אבל לא-רלוונטיים כמעט בשום מדינה מערבית אחרת – האין הוא נהפך למעשה למשפטן אמריקאי דומסטי? וגם אם הוא מוכיח את השתלבותו במחקר שם, מהי תרומתו בכך למשפט הישראלי? (וכאן, כמובן, עולה השאלה העדינה יותר – האם יש למשפטן הישראלי חובה לפתח את המשפט הישראלי?)

ולהפך: אם משפטן ישראלי יכתוב על סוגיות חוקתיות ישראליות בכתב-עת אמריקאי, האם יש לכך ערך אקדמי? התשובה היא כן – יש כתיבה עשירה של משפטן השוואתי המציגה הסדר משפטי פנימי של מדינה אחת לפני קהלים זרים – אבל אי-אפשר לא להעלות את התהייה אם כתיבתו לא הייתה משמעותית יותר אילו העלה את דברי הביקורת שלו על ההסדר לפני קהל רלוונטי מעט יותר: הקהל הישראלי.

- **ציבור הקוראים המיועד** – חלק גדול מן הכתיבה האקדמית, כדרכה של כתיבה מקצועית, במיוחד בחלקיה התיאורטיים והמורכבים יותר, מיועדת לאקדמאים-עמיתים. אבל למשפטנים, אולי יותר מאשר למלומדים מכל תחום אקדמי אחר, יש ממשק והשפעה רחבים הרבה יותר גם מחוץ לתחומם ואף בחיי המעשה. כך, הכתיבה המשפטית האקדמית מופנית לעיתים גם לעמיתים מתחומים אקדמיים אחרים, כגון כלכלנים, היסטוריונים, סוציולוגים ואנשי מדע המדינה. כמו-כן יש להם מגע נרחב עם קהל קוראים בקהילה המשפטית הישראלית שמחוץ לאקדמיה – עורכי-דין ושופטים – וזו יכולה להשפיע על תהליכים חברתיים, על חקיקה ועל פסיקה עתידית. לבסוף, למשפטנים יש גם קשר עם הציבור הרחב – למשל, דרך

לישראל ראו רונן פרי "דירוג כתבי עת משפטיים עבריים – יסודות עיוניים ומחקר אמפירי ראשוני" **דין ודברים** א 401 (2005).

166 לתרומתם הייחודית של חוקרים ישראלים בתחום זה ראו אורן גזל-אייל "הערות על העבר והעתיד של הניתוח הכלכלי של המשפט בישראל" **מחקרי משפט** כג 661 (2007).



מאמרי פרשנות ודעה (Op-Ed) בעיתונות ובאמצעות הופעות בתקשורת ובוועדות הכנסת.

- **טעמים לאומיים** – ההחלטה לחיות, ללמד, לחקור ולכתוב בישראל היא הכרעה ערכית. אקדמאים רבים שוהים במדינות זרות למשך תקופה ארוכה במהלך הכשרתם או במהלך הקריירה האקדמית שלהם בישראל, ורבים מהם ניצבים בפני האפשרות להישאר בחוץ-לארץ. כפי שכבר נאמר – גם אם בחוץ-לארץ לא קל, לעיתים נדמה ששם "היאוש נעשה יותר נוח".<sup>167</sup>

לבחירה לחיות בישראל יש השלכה גם על הקריירה האקדמית של החוקר. למשל, המשאבים העומדים לרשות החוקר בארץ מוגבלים יחסית לאלה הקיימים במדינות מערביות אחרות, והלשון העברית היא לשונה של קהילה אנושית קטנה יחסית. אבל ההחלטה של חוקר לפעול בישראל או בחוץ-לארץ, בעברית או באנגלית, נתפסת בישראל גם כמונחים אידיאולוגיים וכחלק מתמונה גדולה יותר של מאבקי הלאום: חוקר הנשאר בחוץ-לארץ נחשב בעבר "יורד" וכיום חלק מ"בעיית בריחת המוחות", ואילו חזרתו יכולה להיחשב אקט ציוני – לא בחירה אישית היכן לחיות, אלא בחירת ישראל כקהילה המדינית שבה הוא רוצה לפעול. באופן דומה, השימוש בלשון העברית כשפתה של הקהילה החיה בישראל וכשפת ההוראה והמחקר באקדמיה לא הייתה תופעה טבעית, אלא הורתה בפעולה מופלאה של החייאת השפה העברית ובמאבק עיקש על השימוש בה בכל תחומי החיים, ובמיוחד באקדמיה. כיצד אפוא ניתן וראוי להתמודד עם רקע מורכב זה? באופן עקרוני קיימות **שלוש אפשרויות**:

אפשרות-קיצון **אחת** היא להתעקש על פעילות בישראל ובעברית בלבד, גם במחיר צמצום ניכר של קשרי המחקר הבין-לאומיים של ישראל ושל היכולת לקיים חילופי מידע ומומחיות עם מדינות אחרות. דומני שבדין לכל כי ניסיון כזה אינו מציאותי, בוודאי לא במדינה דמוקרטית מודרנית המשולבת עמוקות עם מדינות המערב, וכי הוא עלול, לכל-הפחות, להביא לידי דרדור חמור במצב ההשכלה בישראל. אפילו מדינות גדולות בהרבה מישראל – דוגמת צרפת, גרמניה וסין, אשר את שפתן ה"ייחודית" דוברות קהילות גדולות בהרבה מאוכלוסיית דוברי העברית – גילו כי אי-אפשר להתמודד עם עוצמתה הבין-לאומית של השפה האנגלית.<sup>168</sup>

167 כאמור בשירה של חוה אלברשטיין "לונדון", לפי מילותיו של חנוך לוין. ראו שירונט "לונדון" shironet.mako.co.il/artist?type=lyrics&lang=1&prfid=383&wrkid=1902 ; "לונדון (שיר)"

ויקיפדיה 14.6.2016 לונדון (שיר) he.wikipedia.org/wiki/

168 ראו, למשל: Michael Rundell, *Language, Culture, and the Dominance of English*, MACMILLAN DICTIONARY BLOG, www.macmillandictionaryblog.com/language-culture-and-the-dominance-of-english; Margaret Allen, *Vast Majority of European Union Citizens are Marginalized by Dominance of English Language*, SMU (Jan. 26, 2012), blog.smu.edu/research/2012/01/26/study-nearly-two-thirds-of-eu-citizens-are-marginalized-by-english-language-dominance/; Claire Shaw, *Is English Still the Dominant Language of Higher Education?* – Live Chat, THE GUARDIAN (Feb. 13, 2013), www.theguardian.com/higher-education-network/2013/feb/13/english-language-international-higher-education;

אפשרות-קיצון הפוכה היא לנסות להביא לידי שילוב מרבי של ישראל בקהילה הבין-לאומית על-ידי שימוש באנגלית בלבד כשפת הלימוד והמחקר. ניתן לראות את יתרונותיו של רעיון זה, אשר יקל מאוד על ישראלים לפעול מחוץ לגבולות המדינה, אבל אני מסופק אם זוהי אפשרות מציאותית, בין היתר משום שיש טעמי מדיניות משמעותיים מאוד, שחלקם תוארו לעיל, המצדיקים את דחייתה.

האם יש פתרון-ביניים העשוי להוות איזון מיטבי? לדעתי, הפעילות הראויה לאיש אקדמיה ישראלי משלבת שלושה רכיבים. איני מתיימר לקבוע את המינון של כל אחד מהרכיבים בפעילותו של כל מרצה, אלא רק להציג את עיקרי הדברים:

- **הרכיב הראשון** הוא פעילות אקדמית בישראל ובעברית. אפילו בשנות התשעים המוקדמות – מועד רחוק למדי משנות הבראשית של מערכת המשפט הישראלית – עדיין סבר פרופ' אהרן ברק כי "מקום חשוב בעשייה המשפטית נתון לדוקטרינה, כלומר לאקדמיה שלנו. דווקא בשלב ראשוני זה של משפחת המשפט שלנו, מוטל עליה תפקיד נכבד של גיבוש דוקטרינה, של הכללה והפשטה ושל כיוון דרכי ההתפתחות בעתיד".<sup>169</sup> כלומר, לאקדמיה המשפטית יש תפקיד בשיח המקצועי הפנימי עם קהילת המשפטנים הישראלית. על זאת יש להוסיף את הצורך לפעול בשפה העברית, במיוחד משום שאין חולק באקדמיה הישראלית שקיים לחץ על החוקרים לעבור לכתוב באנגלית. במפגש שהתקיים לאחרונה בין שישה דקנים של פקולטות למשפטים בישראל, מהם שניים מהאוניברסיטות, התברר כי –

"ששת הפרופסורים לא הסכימו על דבר כמעט, חוץ מעל כך שהמחקר האקדמי בתחום בעברית נמצא במשבר עמוק. בשל שיטת הקידומים של הסגל האקדמי שכופה עליהם המועצה להשכלה גבוהה, רבים מהחוקרים הישראלים במשפטים כותבים באנגלית לכתבי עת אמריקאיים וקורתיים. רבים מהמחקרים של מיטב המוחות הישראליים עוסקים בדין האמריקאי, שמתקבל בקלות רבה יותר לפרסום בכתב עת אמריקאי, וכך נזנח בהדרגה המחקר של הדין הישראלי.

Jorge Balan, *English Global Dominance and the Other Languages of Higher Education and Research*, COLUM. GLOBAL CTR. (Dec. 6, 2011), [globalcenters.columbia.edu/content/english-global-dominance-and-other-languages-higher-education-and-research](http://globalcenters.columbia.edu/content/english-global-dominance-and-other-languages-higher-education-and-research) ("In the Arab world, according to Sari Hanafi, the main dilemma faced by social scientists is to publish globally and perish locally versus to publish locally and perish globally"); Yuwen Wu, *Why Some English Words Are Controversial in China*, BBC NEWS (Apr. 30, 2014), [www.bbc.com/news/world-asia-china-27216910](http://www.bbc.com/news/world-asia-china-27216910).

169 אהרן ברק "שיטת המשפט בישראל – מסורתה ותרבותה" **הפרקליט** מ 197, 212 (1992) (להלן: ברק "שיטת המשפט בישראל").

לטענת כל הדקאנים, אם המשבר החריף לא יטופל מיידית, ייפסק המחקר המשפטי בעברית, והדין הישראלי לא יתפתח בצורה מושכלת ומעמיקה. התוצאה תהיה ששופטים יתקשו לבסס פסקי דין ברמה המשפטית, וזירת העשייה החקיקתית תיוותר רדודה ושטחית, נתונה לגחמותיהם של חברי הכנסת, שגם הם לא יוכלו לקדם חקיקה על בסיס מחקרי ידע.<sup>170</sup>

על רקע זה ניתן להביא את התגובות על בקשתם של חלק ממוסדות הלימוד – לרבות המרכז הבינתחומי – שהמל"ג תאשר לימודי משפטים באנגלית. נשיא האקדמיה ללשון העברית, פרופ' משה בר-אשר, פנה במכתב תקיף למל"ג בדרישה לדחות את הבקשה. טענותיו המרכזיות היו שהשפה העברית היא כלי מרכזי במקצוע המשפט ועריכת-הדין; שקריאת פסקי-דין בעברית על-ידי הסטודנטים תחזק את מעמדה של השפה העברית בארץ; ושלימוד הדין הישראלי מחומר מתורגם לאנגלית יהיה חלקי בלבד. אבל אולי העיקר הוא שהמכתב קושר את הדיון ל"מלחמת השפות" שהתקיימה בארץ לפני כמאה שנה, ורואה בו כרסום של "ההישג הבולט והמרשים של המפעל הציוני: השבת העברית לחיים. תהליך ההשבה הושלם משהחלו ללמד בעברית גם במוסדות להשכלה גבוהה". עתה, טען בר-אשר במכתבו, יש "למנוע את דחיקת העברית מן המוסדות להשכלה גבוהה. לצערנו התהליך החל, אך עדיין אפשר למנוע את ההידרדרות במדרון החלקלק."<sup>171</sup> בסופו של יום דחתה המל"ג את הבקשה לאחר תוכנית ללימודי תואר במשפטים באנגלית בישראל.<sup>172</sup>

דוגמה מעניינת אף יותר ניתן למצוא במאמר דעה שפרסם עיתון הארץ בשנת 2002.<sup>173</sup> במאמר מלינה פרופ' זהר שביט, חוקרת סמיוטיקה ותרבות באוניברסיטת תל-אביב, על הירידה במעמדה של השפה העברית בעשורים האחרונים. הפתרון שהיא מציעה – אולי במפתיע, הואיל ומדובר באשת אקדמיה שאינה מתחום המשפט – אינו חינוכי, אלא משפטי: "לנוכח הביזוי ההולך וגובר של השפה

170 ראו הילה רו ויסמין גואטה "לא ללמוד משפטים? מול עיניו של בנט עומדים ארגוני זכויות אדם שבהם יש עו"ד רבים" **TheMarker** 10.10.2013 [www.themarker.com/law/1.2137098](http://www.themarker.com/law/1.2137098).

171 אתר האקדמיה ללשון העברית, הודעות לעיתונות "האקדמיה פועלת לביטול התכנית ללימודי משפטים באנגלית (תשע"ד, 2014)" (1.4.2014) <http://hebrew-academy.org.il/2014/04/01/> **ynet** 1.4.2014 [m.ynet.co.il/Articles/4505838](http://m.ynet.co.il/Articles/4505838); והשוו טלילה נשר "באקדמיה ללשון זועמים: מרצים לא מקבלים עבודות בעברית" **הארץ** 29.2.2012 [www.haaretz.co.il/news/education/1.1652884](http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1652884).

172 ראו ירון סקופ "המועצה להשכלה גבוהה לא אישרה לימודי משפטים באנגלית" **הארץ** 9.4.2014. בהקשר דומה אציין, כהערת-אגב, כי היועצת הלשונית של רשות השידור הביעה את חששה שמא פירוקה של רשות השידור וארגונה מחדש יפגעו במחויבות של הרשות ושריה לשפה העברית ובתפקידה החלוצי של הרשות בהפצת חידושי הלשון של האקדמיה ללשון העברית. ראו רות אלמגור רמון "מי ישמור על העברית?" **הארץ** 12.8.2014 [www.haaretz.co.il/opinions/premium-1.2404472](http://www.haaretz.co.il/opinions/premium-1.2404472).

173 ראו זהר שביט "עקרונות לחוק העברית" **הארץ** 15.4.2002 [www.haaretz.co.il/misc/1.787100](http://www.haaretz.co.il/misc/1.787100).

העברית, אני סבורה שאין מנוס מחקיקת חוק שיגן עליה. אם לא נדע להגן על הלשון העברית נמצא את עצמנו תוך פחות מדור כעם עילג וחסר לשון. החוק המוצע יכלול הוראות רבות המיועדות להגן על השפה העברית בצורה פעילה, אשר יש שיאמרו כי היא מנוגדת לאתוס הרב-תרבותי והליברלי הרווח במדינות המערב. כך, ההוראות המוצעות מחייבות, בין היתר, שליטה בשפה העברית לשם קבלת אזרחות ישראלית ותעודת-בגרות, מתן שמות עבריים לילדים, מתן עדיפות לשפה העברית באמצעי התקשורת והגבלת השימוש בשפות אחרות (למעט ערבית) במרחב הציבורי. נוסף על כך שביט מציעה שהמדינה תבטיח סיוע לכל פרסום בעברית, ותחת הכותרת "ייצוג ללשון העברית באקדמיה" (סעיף 9 להצעה) היא מציעה כי "לצורך קידום אקדמי יחויבו חברי הסגל האקדמי לפרסם חלק ממחקריהם בעברית", וכי "כנסים מדעיים ואחרים, הממומנים על ידי המדינה או על ידי מוסדות ציבור, יתקיימו בלשון העברית וילוו במקרה הצורך בתרגום סימולטני".<sup>174</sup>

• **הרכיב השני** הוא פעילות אקדמית בחוץ-לארץ, על-פירוב באנגלית או בכל שפה אחרת שבה המרצה הישראלי יכול לפעול ברמה אקדמית.<sup>175</sup> דומני שנקודה זו אינה מחייבת פירוט נוסף.

• **הרכיב השלישי** הוא הרכיב המאזן, המתווך בין המשפט בישראל לבין המשפט בעולם. מבחינתי, אחד התפקידים החשובים ביותר של האקדמאי בישראל הוא להיות גורם מגשר בין הקהילות בישראל ובעולם. עמדו על כך מלומדים ישראלים אחרים. פרופ' רון חריס, למשל, מסביר כי **דווקא בישראל** חשוב במיוחד ללמד משפט השוואתי. בין הטעמים לכך הוא מונה את העובדות הבאות: השיטה המשפטית הישראלית היא בעלת מאפיינים מעורבים של משפט מקובל ומשפט קונטיננטלי; החברה הישראלית הטרוגנית ורב-תרבותית; ההיסטוריה של המשפט הישראלי העצמאי קצרה יחסית לשיטות משפט זרות; המשפט הישראלי אינו חלק

174 שם.

175 כיום, בתחום המשפט, השפה הזרה הרלוונטית היא אנגלית. אומנם, האבות המייסדים של המשפט הישראלי (כמרגם של תחום המשפט ההשוואתי בארצות-הברית) הגיעו על-פירוב מגרמניה, מאיטליה ומארצות מזרח אירופה, ובהתאם החינוך המשפטי שלהם היה בשיטת משפט קונטיננטלית ובשפה שאינה עברית או אנגלית. אלא שבדור הנוכחי הוגן לומר שאנגלית, לפחות מבחינה מעשית, היא השפה הזרה המרכזית שהמשפטן הישראלי שולט בה ברמה המאפשרת פעילות אקדמית. נוסף על כך, השפה האנגלית היא השפה השלטת בפעילות הבין-לאומית, גם המחקרית, ולא רק בתחום המשפטי. כמרגם, למדינות האנגלו-סקסיות יש השפעה גדולה מאוד על מדינות רבות אחרות, גם בתחום המשפט, ובתחום המשפט ההשוואתי הן "יצואניות" משמעותיות. ראו בנושאים אלה פבלו לרנר "המשפט המשווה בעידן של הרמוניזציה" **ספר אורי קיטאי – אסופת מאמרים משפטיים לכבודו עם פרישתו מכס השיפוט** 131, 142–143, 162–163 (בועז סנג'רו עורך, 2007); זנדברג, לעיל ה"ש 16; דפנה ברק-ארוז "משפט השוואתי כפרקטיקה – היבטים מוסדיים, תרבותיים ויישומיים" **דין ודברים** ד 81, 91–93 (2008); עלי זלצברגר ופניה עוז-זלצברגר "המסורת הגרמנית של בית-המשפט העליון בישראל" **עיוני משפט** כא 259 (1998); יורם שחר "יומנו של אורי ידין" **עיוני משפט** טז 537 (1991).

ממבנה פדרלי או אזורי ולכן אינו מקיים פרקטיקות השוואתיות פנימיות; ולבסוף, "השיטה הישראלית הינה קטנה ומעוטת משאבים משפטיים".<sup>176</sup> העובדה האחרונה אינה מתייחסת למספרם הכולל של העוסקים בתחום המשפט בישראל, אלא למספרם של אלה העוסקים בחשיבה שיטתית על המשפט הישראלי, ובראשם האקדמאים.<sup>177</sup> בעיניי, בראייה כללית ובפרט כמי שעוסק במשפט השוואתי בעצמו, דברים אלה הם בגדר מתן לגיטימציה – כמעט קריאה מפורשת – לאלה הרואים את תפקידם כסיוע בפיתוח המשפט הישראלי לפנות וללמוד משיטות המשפט האחרות. ומה לגבי הרכיב המשלים – הבאת מידע לגבי המשפט הישראלי למשפטנים הפועלים ברחבי העולם? גם רכיב זה קיים, וגם בו, להערכתי, יש לאקדמיה תפקיד מרכזי, אף אם לא בלעדי. ברוח זו כתבה פרופ' דפנה ברק-ארוז:

"ישראל היא מדינה קטנה שבה שיטת המשפט מתנהלת בשפה שהופכת את הפנייה ההשוואתית אליה (על ידי משפטנים ממדינות אחרות) לקשה במיוחד. מבחינה זו, ישראל נמצאת בעמדה שבה השתתפותה בדיון ההשוואתי היא בעלת הטיה משמעותית לעבר הצד של ייבוא. למרות זאת, ישראל נוטלת חלק מסוים גם בצד הייצוא של המשפט ההשוואתי. התרומה הישראלית לפרקטיקה ההשוואתית באה לידי ביטוי בעיקר בתרגום פסקי דין נבחרים של בית המשפט העליון לשפה האנגלית... חשיפתו של המשפט הישראלי כלפי חוץ מתבססת בפועל על ערוץ נוסף – הפרסומים האקדמיים של משפטנים ישראלים בכתבי עת זרים... במאמריהם המתפרסמים בכתבי עת זרים, רבים מן המשפטנים הישראלים עוסקים במשפט המקומי בהשוואה לשיטות משפט אחרות."<sup>178</sup>

האם מדובר בדגם פעילות אפשרי? להערכתי, בהחלט כן, אם כי המינוח המדויק תלוי בתחומי העניין של חבר הסגל ובהמשך הפלורליזם המחשבתי באקדמיה, המאפשר טווח נרחב לפעילות מרצים. אכן, יש הטיה מסוימת לטובת פרסומים לא בעברית ובחוץ-לארץ,<sup>179</sup> אבל אם נביט על הכתיבה של רבים מן הבכירים והמצליחים מקרב

176 ראו רון חריס "מדוע וכיצד ללמד משפט השוואתי בישראל?" **עיוני משפט** כה 443, 456–459 (2001) (להלן: חריס "משפט השוואתי בישראל").

177 "השיטה הישראלית... מתבססת, לשם התפתחותה, על קומץ עובדי חקיקה במשרד המשפטים ומשרדי ממשלה אחרים, על כתריסר שופטי בית-משפט עליון ועל מלומדי פקולטות למשפטים בודדות. על-כן, השיטה הישראלית בכללה והוראת המשפטים בישראל נאלצות לפנות אל עבר שיטות גדולות ועתירות משאבים משפטיים כדי להעשיר את עצמן ולהתפתח." שם, בעמ' 459.

178 ברק-ארוז, לעיל ה"ש 175, בעמ' 92–93.

179 אולי בדומה, או באנלוגיה, לפסוק "יִהְיֶה לְךָ זֶר, וְלֹא פִיךָ; נָכְרִי, וְאֶל שְׁפָתֶיךָ" (משלי כו 2).

האקדמאים בישראל, נראה כי היא משלבת כתיבה בישראל ובחוץ-לארץ, בנושאים בעלי עניין מיוחד לישראלים ובתחומים בעלי עניין כללי, "אוניוורסלי".<sup>180</sup>

#### (ה) על הליך הערכת העמיתים האקדמי – ה"Peer Review"<sup>181</sup>

וידאל הוא אדם רגשני שעדיין מאמין בכל האגדות האלה שעומדות באופן כה בסיסי בניגוד לאופי הספרדי. לדוגמא, קידום על פי יכולת וכישרון, ומתן הזדמנות למי שראוי לה, ולא על פי מעמד וקשרים. מובן שעם כל הקשרים והכסף שלו הוא יכול להרשות לעצמו לטפל באידיאלים נעלים.<sup>182</sup>

לעיתים מזומנות מתבקש חבר סגל אקדמי להעריך את עבודתו המקצועית של איש אקדמיה אחר. מדובר, למשל, בפנייה לחבר סגל לצורך שיפוט עבודת מחקר של תלמיד לתואר מתקדם – מוסמך או דוקטורט; בפנייה של קרן מחקר בבקשה להעריך הצעה, כלומר בקשה למימון, שהוגשה על-ידי איש אקדמיה אחר; בפנייה של כתב-עת או הוצאה לאור בבקשה לחוות דעה לגבי הערך האקדמי של מאמר או ספר שהוגשו לפרסום; או בפנייה של ועדות פנימיות של מוסד בבקשה לחוות דעת אם חבר סגל פלוני ראוי לקידום.

היה אם הסכים איש האקדמיה לקבל על עצמו מטלה מסוג זה, ולהשלימה בפרק-הזמן שהוקצב לעניין, הוא נדרש לקרוא חומרים אקדמיים שהיקפם עשוי להיות גדול מאוד (חשבו על טיוטה של ספר בן מאות עמודים, עבודת דוקטורט, או מכלול עבודתו של מרצה שהעלאתו בדרגה נשקלת), ולאחר שהתעמק בהם, הוא נדרש לתת חוות-דעת כנה ורצינית שצפויה להשפיע על עתידו האקדמי של עמית. בהקשר זה אתיחס להלן לחמש נקודות:

180 ראו, לדוגמה, את כתיבתם האקדמית של הפרופסור למשפטים מהפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל-אביב חיים גנו ("חיים גנו" ויקיפדיה 4.3.2016 חיים\_גנו/ he.wikipedia.org/wiki/חיים\_גנו) ושל הפרופסור למשפטים מהאוניברסיטה העברית בירושלים אלון הראל ("אלון הראל" ויקיפדיה 6.5.2016 אלון\_הראל/ he.wikipedia.org/wiki/אלון\_הראל).

181 על ההליך של scholarly peer review או refereeing ראו: Peer Review, WIKIPEDIA, 4.6.2016 en.wikipedia.org/wiki/Peer\_review. תרגום אפשרי של המונחים הללו לעברית הוא "ביקורת עמיתים", אולם אני מעדיף את המונח "הערכת עמיתים". השוו "ביקורת עמיתים" ויקיפדיה 20.5.2016 he.wikipedia.org/wiki/עמיתים. לדיון מקיף בהליך ההערכה האקדמית, על סוגיו השונים ומאות שנות ההיסטוריה שלו, ראו: Nancy McCormack, *Peer Review and Legal Publishing: What Law Librarians Need to Know about Open, Single-Blind, and Double-Blind Reviewing*, 101 LAW LIBR. J. 59 (2009).

182 ראו קרלוס רואיס סאפון **משחקו של המלאך** 11–12 (מרינה גרוסלרנר מתרגמת, 2010).

## (1) איך נוהל זה מתבצע? מהי משמעותו המעשית?

הגורם המבקש שיפוט פונה אל איש האקדמיה שחוות-דעתו מתבקשת, כלומר אל המעריך, הקרוי גם "שופט", "קורא חיצוני" או "לקטור". הלה נדרש להשקיע זמן ומאמץ רב, ולתת את חוות-דעתו המקצועית הכנה והמעמיקה ביותר, וזאת ללא תמורה כספית או לכל-היותר תמורת "הונורריום" סמלי.<sup>183</sup> על-פי הנוהל המקובל, ניתן להעביר את עיקרי הביקורת – את התוכן המהותי של חוות-דעתו המקצועית של הקורא החיצוני – לידי הכותב, אבל לא לזהות את שמו של המעריך. יתר על כן, כאשר הדבר אפשרי, נעשה גם מאמץ לא לזהות את שמו של הכותב לפני הקורא החיצוני, כך שהמעריך מקבל לידי טקסט של כותב אלמוני, והכותב מקבל לידי את עיקרי חוות-הדעת של מעריך אלמוני. נוהל זה – המכונה double-blind peer review – אמור להבטיח שהמעריך יאמר את דבריו באובייקטיביות מקצועית מוחלטת, מבלי שהוא יודע מיהו הכותב שעל גורלו המקצועי הוא משפיע, ואילו הכותב לא ידע מיהו האדם שהעיר הערות העלולות להקשות עליו מאוד לזכות בתואר או בפרסום המיוחלים.<sup>184</sup> בפועל קל יותר לוודא את הרכיב הראשון מאשר את האחרון, שכן ניתן להבטיח שהכותב לא ידע מיהו המבקר, אבל לעיתים עולה בידי המבקר לזהות את הכותב, במיוחד אם אין מדובר בכותב בראשית דרכו, וזאת על-פי סגנון כתיבתו או תוכן הטקסט.

## (2) מדוע שאקדמאי יקבל על עצמו מטלה של שיפוט?

משמעותו המעשית של הנוהל של שיפוט עמיתים, אם הוא מתקיים בצורתו המלאה, היא שקורא חיצוני אמור לעמוד **קשה** על ביצוע מטלה מקצועית שאינה מזכה אותו בתגמול כספי או מקצועי. במקום להקדיש "זמן איכות" לכתיבת מאמר מקורי משלו לפרסום אקדמי, הוא נדרש לקרוא חומרים של אחרים, כאשר רק אנשים ספורים ידעו על מאמציו. **מדוע שישכים לעשות כן?** התשובה היא שעצם הפנייה לאקדמאי שישמש קורא חיצוני מהווה אות כבוד והבעת אמון ביכולותיו המקצועיות, בשמו האקדמי הטוב וביושרו. כמו-כן, במידה מסוימת הדבר נותן למביע הדעה את הכוח להשפיע ולעצב מי יתקבל לאקדמיה, כתביו של מי יפורסמו ובאילו תחומים.

183 למיטב ידיעתי, יש מקרים שבהם ניתן תשלום סמלי – מענק קטן שנועד בעיקר לכסות חלקית את ההוצאות ולכבד את המעמד. מדובר להבנתי ב-*honorarium* (ראו: *Honorarium*, WIKIPEDIA, en.wikipedia.org/wiki/Honorarium, 19.11.2015), ולא בשכר עבודה (המשקף בצורה ריאליסטית כלשהי את היקף העבודה שהושקעה בהערכה המקצועית), אך מבחינת דיני המס ייתכן שהתשלום יחויב בכל-זאת במס הכנסה.

184 דרך טובה להסביר את הדברים היא באמצעות אנלוגיה למיונים לקבלה לתזמורות, המבוצעים כאשר יש מסך בין הבוחנים לנבחנים ורק המוזיקה מדברת. ראו, למשל: Norman Lebrecht, *Pictures at an Audition for the Vienna Philharmonic*, SLIPPED DISC (Nov. 30, 2014), [slippedisc.com/2014/11/pictures-at-an-audition-for-the-vienna-philharmonic/](http://slippedisc.com/2014/11/pictures-at-an-audition-for-the-vienna-philharmonic/).

האקדמאים תופסים את השיפוט החיצוני כמין "תורנות" שכולנו מבצעים למען כולנו, למען הקהילה: היום אני שופט מאמר של פלוני, ומחר אני מקבל חוות-דעת של אלמוני על מאמר שלי. לדידי, ככל שאני מבין את האקדמיה, מתן חוות-הדעת המקצועית של חבר סגל על עמית הוא אולי הביטוי האולטימטיבי ליושרה האינטלקטואלית שלו, ואולי הביטוי המשמעותי ביותר לחברותו בקהילה האקדמית. את המושג peer review ואת "הקדושה שבה אנשי אקדמיה תופסים" אותו הסביר פרופ' רון שפירא כך:

"עקרון השיפוט בידי עמיתים מיושם בפועל בכל שלבי העשייה האקדמית: בגיוס מועמדים למשרות אקדמיות, בקידום, בהענקת מענקי מחקר ובהכרה בפרסום אקדמי. לעיקרון זה שני פנים: מצד אחד – הצורך בהכרה של עמיתים לאקדמיה באיכות עבודתו של איש-האקדמיה ובהתאמתו לאתוס האקדמי; מצד אחר – ההדרה המוחלטת של חוות-דעת של מי שאינם אקדמאים מקצועיים מהליכי שיפוט אלה, על-סמך תביעת בלבדיות של האקדמאים להליכי השיפוט. עמידה על עיקרון זה נחשבת אצל אקדמאים ליסוד-מוסד של 'החופש האקדמי' או 'העצמאות האקדמית', שניהם כינויים הטוענים ברגש את פרויקט המקצוענות של אנשי-אקדמיה."<sup>185</sup>

### (3) מדוע האנונימיות של שיפוט העמיתים היא רעיון טוב?

הקהילה המקצועית בכל תחום ספציפי אינה אינסופית בגודלה. לכן ייתכן (ואף די סביר) שהמערך והכותב שמעו זה על זה, ואולי אפילו מכירים זה את זה או זה את חוגו המקצועי של זה, או שהקריירות שלהם הצטלבו או יצטלבו במהלך השנים. לכן טוב "לשחרר" הן את המבקר והן את המבוקר מן הצורך להתמודד ישירות עם זהותו של הצד האחר ומן הלחצים שזיהוי הדדי עלול לעורר.<sup>186</sup> בכך מתאפשר למערך להביע את דעתו המקצועית בצורה ה"נקייה" ביותר, ומתאפשר לכותב להתמודד עם הביקורת המקצועית ללא חשש שהיא נגועה בשיקולים אישיים (וכמובן ללא שאיפה כלשהי "להתחשבן" עם מבקרו). שניהם יכולים כך להתמקד רק בתוכן המהותי של הביקורת המקצועית. הקושי המרכזי שנוהל זה נועד להתמודד איתו מוכר לכולנו היטב: הקושי להעביר ולקבל ביקורת בשיחה ישירה. טלו, למשל, את שיחה ההערכה במקום העבודה. האם נציג המעביד יכול באמת להביע לפני העובד את עמדתו האמיתית והכנה בכל

185 ראו רון שפירא "מנחם מאוטנר: על החינוך המשפטי" **עיוני משפט** כז 821, 829 (2004) (להלן: שפירא "על החינוך המשפטי").

186 השו, באופן אנקדוטי, גל מור "סיפור שממחיש למה כדאי לחשוב לפני שמקללים אנשים בדרך לראיון עבודה" **חורים ברשת** 21.2.2015 [holesinthenet.co.il/uncategorized/](http://holesinthenet.co.il/uncategorized/) סיפור\_שממחיש\_למה\_כדאי\_לחשוב\_לפני\_שמקלל-3.



מאת האחוזים אם הוא אינו חושב שהעובד מעולה או כאשר הוא מודיע לו על פיטוריו? ברור לנו שהוא צריך למתן את עצמו ולהביא בחשבון שיקולים נוספים, כגון יחסיה האנוש עם העובד, הוותק שלו במקום העבודה ונסיבותיו האישיות, המורל בקרב העובדים וכדומה.<sup>187</sup>

באפשרות לקבל חוות-דעת אמיתית וכנה, שאינה חייבת להביא בחשבון את תגובתו של המוערך, יש יתרון מסוים, שקשה להתעלם ממנו. בארצות-הברית אנחנו מזהים בעיה דומה, שגורמת לאינפלציה בציונים: באקדמיה המשפטית האמריקאית המרצים מלמדים כיתות קטנות יחסית למקובל בישראל, אבל הם מחויבים לבדוק בעצמם את כל המבחנים, כלומר, לתת ציונים לכל תלמידיהם. התוצאה היא אינפלציה של ציונים. כפי שהסביר מרצה לממשל באוניברסיטת הרווארד, "מרצים רבים מחלקים ציונים גבוהים כדי לשמר... יחסים טובים עם הסטודנטים המיוחסים, הזקוקים לציונים גבוהים כדי להתקבל למשרות יוקרתיות וללימודי המשך במוסדות המובילים".<sup>188</sup> גם החשש מהטיה לרעה מוכר היטב באקדמיה, ומכאן, למשל, הקושי להסתמך על חוות-הדעת – **האנונימיות** – שסטודנטים כותבים על המרצים בסיום קורסים אקדמיים.<sup>189</sup>

#### (4) מדוע האנונימיות של שיפוט העמיתים אולי אינה רעיון כה טוב?

באקדמיה יש אמון עמוק בתהליך השיפוט על-ידי עמיתים, וקיימת הקפדה דווקנית על שמירת סודיותן של חוות-הדעת הניתנות ואי-חשיפתן לפני מושא הביקורת. אבל כאן האתוס של המקצועיות האקדמית נתקל באחד האתוסים המרכזיים של המשפט המקובל – הרעיון שהגינות ההליך מחייבת מתן הזדמנות ל"נאשם" להתעמת מול "מאשימו". הדברים אמורים במיוחד לגבי תהליכי שיפוט העמיתים במסגרת הליכי קידום: ועדה מקצועית פונה לקבל חוות-דעת על מועמד, ומקבלת

187 ראו: Allison M. Vaillancourt, *If I Cared, I Would Tell You*, VITAE (Jun. 18, 2015), [chroniclevitae.com/news/1039-if-i-cared-i-would-tell-you](http://chroniclevitae.com/news/1039-if-i-cared-i-would-tell-you); Vauhini Vara, *The Push Against Performance Reviews*, NEW YORKER (Jul. 24, 2015), [www.newyorker.com/business/currency/the-push-against-performance-reviews](http://www.newyorker.com/business/currency/the-push-against-performance-reviews).

188 ראו "הרווארד, האוניברסיטה בה הציון השכיח הוא A" **הארץ** 11.12.2013 [www.haaretz.co.il/news/world/america/premium-1.2187679](http://www.haaretz.co.il/news/world/america/premium-1.2187679) (עוד הוסיף המרצה ואמר: "הסטודנטים חיים בבוועה... כשהם יוצאים לעולם האמיתי, הם מופתעים מכך שלא מקבלים 'A' עבור חוסר עבודה וטיפשות"). ראו גם: Matthew Q. Clarida & Nicholas P. Fandos, *Substantiating Fears of Grade Inflation, Dean Says Median Grade at Harvard College Is A-, Most Common Grade Is A*, HARV. CRIMSON (Dec. 3, 2013), [www.thecrimson.com/article/2013/12/3/grade-inflation-mode-a/](http://www.thecrimson.com/article/2013/12/3/grade-inflation-mode-a/); Rebecca Schuman, *Confessions of a Grade Inflator*, SLATE (May 14, 2014), [www.slate.com/articles/life/education/2014/05/why\\_professors\\_inflate\\_grades\\_because\\_their\\_jobs\\_depend\\_on\\_it.html](http://www.slate.com/articles/life/education/2014/05/why_professors_inflate_grades_because_their_jobs_depend_on_it.html).

189 השו: Rebecca Schuman, *Needs Improvement*, SLATE (Apr. 24, 2014), [www.slate.com/articles/life/education/2014/04/student\\_evaluations\\_of\\_college\\_professors\\_are\\_biased\\_and\\_worthless.html](http://www.slate.com/articles/life/education/2014/04/student_evaluations_of_college_professors_are_biased_and_worthless.html).

החלטות לגבי מבלי שהיא חייבת לתת לו מידע מי בדיוק טוען טענות כלפיו, מבלי שהיא מאפשרת לו להתעמת עם אותו גורם, ומבלי שהיא חייבת לתת לו את הזכות להגיב.

(5) האם שיפוט העמיתים אכן עובד?

אף שהרעיון של הערכת עמיתים נשמע כמו דבר שהומצא על-ידי אבירים בימי הביניים, ואף שיש דוגמות מסוימות לקיומו כבר במאה השבע-עשרה, מחקר בנושא מצביע על כך שהליך של שיפוט מקצועי כזה נהפך לסטנדרט המדעי המקובל רק באמצע המאה העשרים.<sup>190</sup>

יש טענות רבות נגד הליך זה. ראשית, נשמעת טענה שההליך ממושך ומעכב קבלת החלטות לעיתים בחודשים ואף בשנים. אכן, שיפוט עמיתים נמשך זמן רב, שכן זוהי מטלה רצינית מאוד, אשר מצטרפת לכל הפעילות האקדמית והמנהלית של המרצה, ואשר יש להקדיש לה פרק-זמן ראוי.<sup>191</sup> בשנים האחרות הועלה הרעיון שהכותב ישלם בעבור זירוז הבדיקה, אולם רעיון זה מעורר חששות כבדים.<sup>192</sup> שנית, יש הטוענים כי השיפוט אינו יסודי ומעמיק דיו לגלות את כל הליקויים בטקסט הנבדק.<sup>193</sup> הבעיה מחמירה לנוכח נסיונות שנעשו לרמות את הגורם המפרסם, לרבות מקרים שבהם התברר כי הקורא החיצוני שניאות לבקר מאמר היה לא אחר מאשר הכותב עצמו. הדבר מחייב את מערכות כתבי-העת וההוצאות לאור

190 Michael Nielsen, *Three Myths about Scientific Peer Review*, MICHAEL NIELSEN (Jan. 8, 2009), [michaelnielsen.org/blog/three-myths-about-scientific-peer-review/](http://michaelnielsen.org/blog/three-myths-about-scientific-peer-review/); Aileen Fyfe, *Peer Review: Not as Old as You Might Think*, TIMES HIGHER EDUC. (Jun. 25, 2015), [www.timeshighereducation.com/features/peer-review-not-old-you-might-think](http://www.timeshighereducation.com/features/peer-review-not-old-you-might-think); Hadas Shema, *The Birth of Modern Peer Review*, SCI. AM. (Apr. 19, 2014), [blogs.scientificamerican.com/information-culture/the-birth-of-modern-peer-review](http://blogs.scientificamerican.com/information-culture/the-birth-of-modern-peer-review); Ray Spier, *The History of the Peer-Review Process*, 20 TRENDS IN BIOTECHNOLOGY 357 (2002). כן ראו: KATHLEEN FITZPATRICK, *PLANNED OBSOLESCENCE: PUBLISHING, TECHNOLOGY, AND THE FUTURE OF THE ACADEMY* 20–23 (2011). לדיון בשאלה עד כמה נהפך ההליך של הערכת עמיתים לחלק מהתרבות הכללית ראו, למשל: *Fifth-Grade Science Paper Doesn't Stand Up to Peer Review*, ONION (Apr. 15, 2005), [www.theonion.com/article/fifth-grade-science-paper-doesnt-stand-up-to-peer--1320](http://www.theonion.com/article/fifth-grade-science-paper-doesnt-stand-up-to-peer--1320).

191 לעצות חשובות וטובות למרצה הצעיר המתחיל לבצע הערכת עמיתים ראו, למשל: Jennifer Raff, *How to Become Good at Peer Review: A Guide for Young Scientists*, VIOLENT METAPHORS (Dec. 13, 2013), [violentmetaphors.com/2013/12/13/how-to-become-good-at-peer-review-a-guide-for-young-scientists/](http://violentmetaphors.com/2013/12/13/how-to-become-good-at-peer-review-a-guide-for-young-scientists/).

192 Luc Rinaldi, *Does Peer Review Do More Harm Than Good?*, MACLEAN'S (May 5, 2015), [www.macleans.ca/news/canada/does-peer-review-do-more-harm-than-good/](http://www.macleans.ca/news/canada/does-peer-review-do-more-harm-than-good/).

193 ראו Shema, לעיל ה"ש 190; Nielsen, לעיל ה"ש 190.

למאמץ נוסף על-מנת לוודא שההליך כשר.<sup>194</sup> אבל מעבר לבעיית היושרה, שיפוט של טקסט אינו דבר פשוט. המאמץ הנדרש כדי לרדת לסוף דעתו של הכותב ולעקוב אחר כל רכיב במחקר וכל פרט בהערות-השוליים הוא גדול מאוד. מדע הוא דבר מורכב, גם מדענים סובלים מהטיות פסיכולוגיות,<sup>195</sup> וזיהוי מְרָמָה מדעית אינו דבר פשוט.<sup>196</sup> התוצאה היא שלפעמים לא הקורא החיצוני מגלה את הטעויות בטקסט, אלא עמיתים של הכותב<sup>197</sup> או אפילו תלמידים מוכשרים שלו.<sup>198</sup> ויש להניח שלא כל הטעויות מתגלות – לא אלה שנעשו בתום-לב ולא אלה שנעשו בכוונת מכון.

**שלישית, יש כאמור טענות עקרוניות נגד ההליך עצמו, בבחינת "מי ישמור על השומרים".** טענות אלה כופרות במקצועיות וביושרה המיוחסות לשיפוט עמיתים בדרך שבה הוא מתבצע הלכה למעשה.<sup>199</sup> למשל, יש טענות להטיות של השיפוט לרעת קבוצות מסוימות.<sup>200</sup>

- 
- 194 ראו: Cat Ferguson, Adam Marcus & Ivan Oransky, *Publishing: The Peer-Review Scam*, 515 NATURE 480 (2014); Sarah Kaplan, *Major Publisher Retracts 64 Scientific Papers in Fake Peer Review Outbreak*, WASH. POST (Aug. 18, 2015), [www.washingtonpost.com/news/morning-mix/wp/2015/08/18/outbreak-of-fake-peer-reviews-widens-as-major-publisher-retracts-64-scientific-papers/](http://www.washingtonpost.com/news/morning-mix/wp/2015/08/18/outbreak-of-fake-peer-reviews-widens-as-major-publisher-retracts-64-scientific-papers/); Aja Romano, *Academic Journals Are Facing a Battle to Weed Out Fake Peer Reviews*, DAILY DOT (Dec. 11, 2015), [www.dailydot.com/H.-D.DANIEL, parsec/academic-journals-retraction-peer-review-scam/](http://www.dailydot.com/H.-D.DANIEL, parsec/academic-journals-retraction-peer-review-scam/); GUARDIANS OF SCIENCE: FAIRNESS AND RELIABILITY OF PEER REVIEW (1993).
- 195 Philip Ball, *The Trouble with Scientists*, NAUTILUS (May 14, 2015), [nautil.us/issue/24/error/the-trouble-with-scientists](http://nautil.us/issue/24/error/the-trouble-with-scientists).
- 196 Christie Aschwanden, *Science Isn't Broken*, FIVE THIRTY EIGHT (Aug. 19, 2015), [fivethirtyeight.com/features/science-isnt-broken/](http://fivethirtyeight.com/features/science-isnt-broken/); Julia Belluz & Steven Hoffman, *Science Is Often Flawed. It's Time We Embraced That*, VOX (May 13, 2015), [www.vox.com/2015/5/13/8591837/how-science-is-broken](http://www.vox.com/2015/5/13/8591837/how-science-is-broken); Adam Marcus & Ivan Oransky, *The Lessons of Famous Science Frauds*, VERGE (Jun. 9, 2015), [www.theverge.com/2015/6/9/8749841.science-frauds-potti-lacour](http://www.theverge.com/2015/6/9/8749841.science-frauds-potti-lacour).
- 197 Adam Marcus & Ivan Oransky, *How the Biggest Fabricator in Science Got Caught*, NAUTILUS (May 21, 2015), [nautil.us/issue/24/error/how-the-biggest-fabricator-in-science-got-caught](http://nautil.us/issue/24/error/how-the-biggest-fabricator-in-science-got-caught).
- 198 ראו, למשל: Steve Kolowich, 'We Need to Take a Look at the Data', CHRON. HIGHER EDUC. (May 21, 2015), [www.chronicle.com/article/We-Need-to-Take-a-Look-at/230313](http://www.chronicle.com/article/We-Need-to-Take-a-Look-at/230313).
- 199 PEER REVIEW OF LEARNING AND TEACHING IN HIGHER EDUCATION: INTERNATIONAL PERSPECTIVES 1–12 (Judyth Sachs & Mitch Parsell eds., 2014).
- 200 Teri W. Odom, *How to Remove Bias from Peer Review*, CHRON. HIGHER EDUC. (May 7, 2015), [www.chronicle.com/blogs/conversation/2015/05/07/how-to-remove-bias-from-peer-review/](http://www.chronicle.com/blogs/conversation/2015/05/07/how-to-remove-bias-from-peer-review/).

**רביעית,** אף שהשיפוט נעשה על-ידי אקדמאים מקצועיים, גם לאלה יש העדפות אישיות ומקצועיות שעלולות להפוך את השיפוט לבעייתית, אפילו אם הוא נעשה בשיטת double-blind, כלומר, מבלי שהכותב ידע מיהו השופט ומבלי שהשופט ידע מיהו הכותב.<sup>201</sup>

#### (ו) הערת-סיום: שתי רגליים על האדמה

יש להיזהר מתיאור אידילי מדי של העולם האקדמי. בעולם (אקדמי) מושלם היה איש האקדמיה מקבל את כל הזמן והמשאבים על-מנת להפיק את המיטב שביכולתו, תוך נטרול מרבי של לחצי העולם. אבל, כפי שרשימה זו כבר רמזה, איננו חיים בעולם מיטבי, וגם לחירות האקדמית יש מגבלות פנימיות. אזכיר שתיים:

(1) publish or perish – הלחץ ההולך וגובר על אנשי האקדמיה "לספק תוצרת" (כלומר, להפיק מספר מרבי של פרסומים, אשר יופיעו בכתבי-העת וההוצאות לאור המוערכים) או שקידומם ייעצר הינו בעייתי כשלעצמו. דרישות אלה – לכתיבה מהירה, להיקף פעילות גדול, לפרסום במקומות מוכרים – אינן מתאימות לכל אנשי האקדמיה, ואינן מבטיחות בהכרח תוצאות אקדמיות מיטביות.<sup>202</sup> בדור הקודם היה פחות לחץ על אנשי סגל לפרסם – או לפחות כך אומרים לנו – והיה להם פנאי לפעול בצורה איטית ומעמיקה יותר.<sup>203</sup> האם הכמות אינה משפיעה על האיכות? האם הלחץ לפרסם בתחומים מקובלים ובהוצאות אקדמיות ספציפיות, כלומר בעריכתם של אקדמאים מסוימים, ואולי גם בכיוון של הזרם המרכזי בכתיבה,<sup>204</sup> אינו פוגע בחופש האקדמי של האקדמאי? האם אין מה לומר בשבחה של

201 השוו: Not-So-Objective Scientists Cling to Accepted Wisdom, NPR (Mar. 16, 2014), [www.npr.org/2014/03/16/290614960/not-so-objective-scientists-cling-to-accepted-wisdom](http://www.npr.org/2014/03/16/290614960/not-so-objective-scientists-cling-to-accepted-wisdom).

202 דבר דומה ניתן לומר על הבחינות שאנו מאלצים את הסטודנטים שלנו לעבור. כל פורמט שנבחר מתאים לחלק מן הסטודנטים, אך לא לאחרים: בחינה בעל-פה טובה לחלק, אך אחרים יעדיפו להתבטא בכתב; בחינה ב"חומר סגור" מטרידה אנשים שמתקשים לשנן ולזכור על-פה; הגבלת מספר השורות של התשובה טובה לאלה שיודעים לצמצם בכתיבתם. כל אלה תכונות המקנות בפורמטים מסוימים יתרון לנבחנים אחדים על חבריהם בלי קשר לרמת הידע האקדמי שלהם בתחום הנבחן.

203 דוגמה אנקדוטית מעידן קודם היא זו של הכלכלן רונלד קוז (Ronald Coase), מאבות התחום של משפט וכלכלה, אשר עיקר תהילתו בחייו הארוכים (1910–2013) נסמכה על שני מאמרים שפרסם בשנים 1937 ו-1960. בשנת 1991 הוענק לו פרס נובל לכלכלה. ראו: Ronald Coase, WIKIPEDIA, [en.wikipedia.org/wiki/Ronald\\_Coase](http://en.wikipedia.org/wiki/Ronald_Coase), 24.7.2016. Decca Aitkenhead, *Peter Higgs: I Wouldn't Be Productive Enough for Today's Academic System*, THE GUARDIAN (Dec. 6, 2013), [www.theguardian.com/science/2013/dec/06/peter-higgs-boson-academic-system](http://www.theguardian.com/science/2013/dec/06/peter-higgs-boson-academic-system).

204 האם כדאי לעודד פעילות שאינה בליבת עולם המחקר והעלאת תיאוריות שאינן מקובלות על-פי הידע הקיים? לפעמים יש בסופה של דרך פעילות כזו פרס נובל. ראו "דן שכטמן" ויקיפדיה [he.wikipedia.org/wiki/דן\\_שכטמן](http://he.wikipedia.org/wiki/דן_שכטמן), 28.7.2016. Christopher Ferguson, *The Case Against Scholarly Consensus*, CHRON. HIGHER EDUC. (Aug. 10, 2015), [www.chronicle.com/article/The-Case-Against-Scholarly/232181/?key=QG0hI1VoMCxEYHBgaDgXaTxROH1qYx93.Ynkfbn53bl9SEw](http://www.chronicle.com/article/The-Case-Against-Scholarly/232181/?key=QG0hI1VoMCxEYHBgaDgXaTxROH1qYx93.Ynkfbn53bl9SEw).

האיטיות<sup>205</sup> ובשבחו של האקדמאי הפחות-אגרסיבי,<sup>206</sup> המתקשה לקדם את הקריירה שלו?<sup>207</sup> ייתכן, אבל אלה חלק מפשרות ההווה באקדמיה שבה גם האקדמאי חייב "להצדיק" את זכות הקיום שלו.

(2) "ריבונות" על הקורס – האם יש למרצה חירות אקדמית לעצב ולנהל את הקורס האקדמי שלו כראות עיניו? התשובה לכך היא חיובית במידה רבה: המרצים נהנים מאוטונומיה רבה בתחום זה, אבל יש לה מגבלות מסוימות, בוודאי בבית-ספר מקצועי דוגמת משפטים. בקורסי-החובה יש סילבוס מקובל מקדמת דנא, וקשה למרצה להצדיק סטיות דרמטיות מן המקובל בהם. מרצה פלוני עשוי להקדיש שיעור אחד בלבד לחופש הביטוי בקורס במשפט חוקתי, ואילו מרצה אלמוני עשוי להקדיש לכך שלושה שיעורים; אבל האם ניתן להצדיק שישה שיעורים רק על חופש הביטוי בקורס הכללי או לחלופין החלטה לא להתייחס לחופש הביטוי כלל?

לעיתים לא הנהלת המוסד מתערבת, אלא דווקא המדינה. כך היה, אם כי במידה מוגבלת, בחוק זכויות הסטודנט, התשס"ז-2007.<sup>208</sup> סעיף 2 לחוק מסביר כי מטרת החוק היא "לקבוע עקרונות לזכויות האזרח הישראלי ותושב ישראל לנגישות להשכלה גבוהה, ועקרונות לזכויות הסטודנט, מתוך הכרה במחויבות החברה בישראל לזכויות אלה ולשוויון הזדמנויות בהשכלה גבוהה". אולם הן הצעת החוק והן לשון החוק עצמו מצביעות על כך שהכוונה הייתה ללכת רחוק יותר בהתערבות באוטונומיה של מוסדות ההשכלה הגבוהה ולמנוע לא רק פגיעה בשוויון בקבלה ללימודים.<sup>209</sup> בהצעת החוק נאמר כי "יש חשיבות רבה לעגן בחקיקה את מעמדם של הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה", וכי "ההוראות המוצעות יסייעו לבצר את מעמדם ואת זכויותיהם של הסטודנטים בישראל, להבטיח שוויון הזדמנויות ולאפשר

205 השוו: MILAN KUNDERA, SLOWNESS: A NOVEL (Linda Asher trans., 1997); CARL HONORÉ, IN PRAISE OF SLOWNESS: CHALLENGING THE CULT OF SPEED (2005); ובנימה ספרותית עוד יותר סטן גדולני **שבחי האטיות** (ארנו בר מתרגם, 2000).

206 נירית בן-ארי "כך הביסו המוחצנים את המופנמים" **הארץ** 27.2.2014 [www.haaretz.co.il/literature/study/premium-1.2252122](http://www.haaretz.co.il/literature/study/premium-1.2252122); סיון קיין **שקט: כוחם של המופנמים בעולם שלא מפסיק לדבר** (שרה ריפין מתרגמת, 2014).

207 היכן עובר הקו בין איטיות לבין דחיינות? השוו: Derek Thompson, *The Procrastination Doom Loop – and How to Break It*, THE ATLANTIC (Aug. 26, 2014), [www.theatlantic.com/business/archive/2014/08/the-procrastination-loop-and-how-to-break-it/379142/](http://www.theatlantic.com/business/archive/2014/08/the-procrastination-loop-and-how-to-break-it/379142/).

208 דרך אגב, יש מספר קטן מאוד של חוקים שמתחילים במילים "חוק זכויות". ראו (לפי מועד החקיקה): (1) חוק זכויות מבצעים ומשדרים, התשמ"ד-1984; (2) חוק זכויות החולה, התשנ"ו-1996; (3) חוק זכויות הדייר בדירור הציבורי, התשנ"ח-1998; (4) חוק זכויות התלמיד, התשס"א-2000; (5) חוק זכויות נפגעי עבירה, התשס"א-2001; (6) חוק זכויות לאנשים עם מוגבלות המועסקים כמשתקמים (הוראת שעה), התשס"ז-2007; (7) חוק זכויות תלמידים עם לקות למידה במוסדות על-תיכוניים, התשס"ח-2008.

209 כפי שעולה מס' 3 ו-4 לחוק זכויות הסטודנט. הגנה זו נראית דומה, למשל, להגנה המוקנית לפרט בחוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, התשס"א-2000.

לסטודנטים מימוש של הפוטנציאל האישי שלהם. כמו כן יהיה בהן כדי לצמצם פערים חברתיים.<sup>210</sup> רוב המגבלות המוטלות בחוק זכויות הסטודנטים הן ברמה המוסדית, אבל חלקן משליכות גם על ניהול הקורסים, ולכן מתערבים גם ברמת חבר הסגל היחיד. כזו היא ההוראה בחוק המזכה סטודנטים "להיבחן בכל בחינה, לרבות בחינות בקורסי יסוד, בשנה שבה נלמד הקורס, בשני מועדים שקבע המוסד, בלא קשר לרמת הישגיו בבחינות הקודמות באותם תנאים ובלא פגיעה בזכויותיו של הסטודנט" (סעיף 15(ב)); כזו היא גם ההוראה הקובעת את זכותו של הסטודנט "לעין בכל מחברת בחינה שנבחן בה ובכל עבודה מסכמת בקורס שהגיש לאחר בדיקתן ופרסום הציונים שלהן, וכן... לקבל העתק מהן" (סעיף 15(ג)); וכזו היא גם ההוראה המעגנת את זכותו של הסטודנט "לערער על ציון של בחינה או עבודה" (סעיף 15(ד)). לא למותר לציין כי לפני קביעתן של חובות אלה בדין לא היה כל סטודנט זכאי תמיד לשני מועדי בחינה; היו מרצים שסירבו לפרסם את נוסח הבחינות ולא החזירו עבודות בדוקות; וכן הוטלו מגבלות על האפשרות להגיש ערעור על הציון. ודוק: לפי שעה מדובר בהתערבות מתונה, שאינה קובעת דבר לעניין מהות הקורס – תוכנו, דרך קביעת הציון או רמת הציונים בקורס. עם זאת, מדובר בהתערבות חקיקתית בנהלים אקדמיים.<sup>211</sup>

### 3. על יצירתיות ואקדמיה

The most important word  
in the technology industry  
is "innovation."  
It is also the most dangerous.<sup>212</sup>

בני גיל מסוים זוכרים פרסומת של קפה נמס עלית, שבו בחורה מבקשת מבן-זוגה "רפי תחדש לי, רפי, תרגש אותי..."<sup>213</sup> במובן מסוים, להבנתי, ואולי לא כל עמיתיי יסכימו עימי, זו מטרת-העל של האקדמאי: לכתוב, ללמד, להרצות, אבל הכל באופן יצירתי – באופן שיחדש ויעניין. יצירתיות היא מילת-המפתח; היא האמצעי שמממש להבנתי את

210 דברי ההסבר להצעת חוק זכויות הסטודנט, התשס"ז-2007, ה"ח 148.

211 ראו, למשל, יובל וורגן ואיתי פידלמן "החופש האקדמי והחופש המינהלי של מוסדות להשכלה גבוהה בישראל ובמדינות נבחרות" (הכנסת – מרכז המחקר והמידע, 20.12.2009) [www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m02381.pdf](http://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m02381.pdf); אהרן ברק "על ההשכלה הגבוהה והזכות לה" (הרצאה במסגרת כנס ההשכלה הגבוהה השלישי, הפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2013) [openscholar.huji.ac.il/sites/default/files/law/files/138malag.pdf](http://openscholar.huji.ac.il/sites/default/files/law/files/138malag.pdf).

212 ראו: Quentin Hardy, *The Most Dangerous Word in Tech*, N.Y. TIMES (Apr. 12, 2014), [bits.blogs.nytimes.com/2014/04/12/the-most-dangerous-word-in-tech/?\\_r=0](http://bits.blogs.nytimes.com/2014/04/12/the-most-dangerous-word-in-tech/?_r=0).

213 על הפרסומת, משנת 1998, ראו ורד שרון-ריבלין "הזכורות והאהובות של השנה" גלובס 6.1.2000 [www.globes.co.il/news/article.aspx?did=184284](http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=184284).

הפוטנציאל האינטלקטואלי של המלומד, והיא המצדיקה במידה רבה את קיומה של האקדמיה כמוסד וכמקום פיזי, ואת התמיכה הציבורית הנמשכת בה. אבל היצירות הן גם האתגר. על כך בפרק-משנה זה.

דומני שכולנו מסכימים כי רק חלק קטן מכלל בני-האדם הם כשרוניים במיוחד בתחומים מסוימים. אנו מניחים ומקווים כי אם רק יועמדו לרשות אנשים אלה כלים כגון חינוך, משאבים ופנאי, הם יוכלו לממש את הפוטנציאל שלהם ולהיות יצירתיים. ההגדרה האקדמית המקובלת של המונח "יצירתי" מחייבת שילוב של מקוריות ושימושיות.<sup>214</sup> הכוונה שלי בהקשר זה היא לאנשים שיכולים לא רק לפתח קריירה משגשגת בתחומם, אלא גם ללכת צעד אחד קדימה ולקדם בצורה משמעותית את הידע האנושי: לפתח את המדע והטכנולוגיה, ליצור יצירות-מופת באומנות, ללמוד ולנתח תופעות חברתיות – והכל באופן שיעניק לנו תובנות עמוקות יותר על חיינו, יעשיר את קיומנו הרוחני, ישפר את איכות החיים של בני-האדם ויאריך את משכם. ההערכה שלי היא שרבים מן האנשים האלה יעברו בשלב כלשהו באקדמיה. זאת, בין לצורך הכשרתם ובין לצורך פעילותם המקצועית. אם ניתן להסיק מכך מסקנה אופרטיבית, דומני שהיא זו: כעניין של מדיניות ציבורית נכונה, חברה צריכה להשקיע משאבים לשם קידום התחומים שהיא שואפת לראות בהם לימוד, התקדמות, יצירה וחדשנות. בכל חברה יהיו כמובן סדרי עדיפויות שונים בהקשר זה. אבל דומני שבכל חברה מתקדמת האקדמיה היא מועמדת רצינית להשקעה לשם השגתן של מטרות אלה.

פה מתעוררות בעיות לא-קלות. הצבתי פה רף גבוה בשני מובנים. הפשוט מבין השניים הוא הדרישה לקידום משמעותי של הידע האנושי. לאמיתו של דבר, "קפיצות-הדרך" הן נדירות. על-פירוב ההתפתחות היא איטית ונעשית על-ידי חוקרים רבים. לסטודנטים אני אומר שגם בעבודת סמינר סטודנט יכול לחדש, להציע תובנה שתוכל "להניע את הגלגל" המחקרי קדימה ולו במעט. דבר זה נכון בוודאי לגבי סטודנטים לתארים מתקדמים וחברי סגל אקדמי בכיר. הבעיה האחרת מורכבת יותר. בבסיס הדברים מונחת עמדה ערכית שלי בדבר חשיבותה העליונה של היצירותיות להתפתחות ולהתקדמות בחברה בכלל ובאקדמיה בפרט, אם כי אני יכול בהחלט להבין עמדות אחרות – למשל, בזכות שימור העבר, תיעוד, קטלוג וארכיביזציה של הישגי הדורות הקודמים.

הדרך אל היצירותיות, ההשראה או המוזה היא אחד הסודות המסתוריים ביותר של היקום: גם אם נטפח את בעלי הכישרון בתחומים שנבקש לקדם בחברה, עדיין לא נוכל לדעת בבטחה מי מהם יתעלה ויפיק את השיר, הציור, התגלית המדעית או התובנה

214 זו ההגדרה שהוצעה על-ידי מוריס שטיין בשנת 1953. ראו: Morris I. Stein, *Creativity and Culture*, 36 J. PSYCHOL. 311 (1953). לדיון רחב יותר ראו: Balder Onarheim & Morten Friis, *Applying the Neuroscience of Creativity to Creativity Training*, FRONTIERS (Oct. 16, 2013), [journal.frontiersin.org/article/10.3389/fnhum.2013.00656/full](http://journal.frontiersin.org/article/10.3389/fnhum.2013.00656/full); Anna Abraham & Sabine Windmann, *Creative Cognition: The Diverse Operations and the Prospect of Applying a Cognitive Neuroscience Perspective*, 42 METHODS 38 (2007).

שיקדמו את האנושות.<sup>215</sup> ההשראה – בכל שם שתבחרו לכנותה – היא חמקמקה. גם מי שמצליח לגעת בה מפעם לפעם אינו יכול להתחייב שהוא יוכל להגיע ל-zone בכל עת שיבקש. מי שימצא כיצד ניתן להגיע אל ההשראה הוא בוודאי גאון שיהיה זכאי לפרס נובל ולתודתם של אנשים יצירתיים בכל מקום.

אם ננסה בכל-זאת להציע מסקנות אופרטיביות, ניתן להציג מפת דרכים ובה ארבע נקודות מחוברות, שגם הן אינן מבטיחות, לפחות כיום, תוצאות ודאיות: (א) יש לעסוק בסדרי עדיפויות ובמימון – באילו תחומים נשאף ליצירתיות, ומי יישא בעלויות; (ב) צריך לאתר את האנשים בעלי הפוטנציאל היצירתי; (ג) צריך להעמיד לרשותם את התנאים ליצירה; (ד) יש לחפש אחר הדרך למימוש הפוטנציאל, לבחון אם יש טכניקה שעשויה לקדם את התכלית של השגת יצירתיות.

#### (א) סדרי עדיפויות לאומיים ומימון

יש כמובן מדרג מסוים בצרכים האנושיים. לא כל פרט ולא כל חברה יכולים להתפנות להשקיע משאבים במחקר, בפיתוח, ביצירתיות.<sup>216</sup> לא כל חברה בוחרת לעשות כן, אפילו היא יכולה לעשות כן: הדברים תלויים בסדר העדיפויות המדיני, הכלכלי והתרבותי של כל חברה. היו ויש מדינות שבוחרות, מטעמיהן, להשקיע את משאביהן בתחומים מסוימים שאולי לא ייחשבו בעינינו שימוש מיטבי במשאבים לטובת אזרחיהן. חשבו, למשל, על תוכנית הגרעין של קוריאה הצפונית כיום או על דוגמת העבר של קידום הישגי הספורט במדינות הגוש הסובייטי, שהיה כרוך בהשקעת הון עתק במתקנים וכן באיתור ובהכשרה של ספורטאים, אבל גם בלחצים כבירים עליהם להגיע להישגים ושימוש בסמים אסורים לצורך כך.<sup>217</sup>

כיום מדינות רבות, לא רק דמוקרטיות, הפנימו את הערך של חדשנות. אבל העמדת תנאים ליצירתיות ולחדשנות אינה דבר זול. אף אם נחשוב על תנאי-הסף, אלה כוללים הכשרה מקצועית ואקדמית, לאחר-מכן יצירת משרות בטוחות לחוקר וליוצר וכן העמדת משאבים לרכישת כלי עבודה וחומרים, מעבדות ומחשבים, ובשלב מאוחר יותר יצירת מוצרים והבאתם לידי ייצור המוני. לכן כל חברה מתמודדת עם סדרת שאלות של

215 ואשר יתבררו כמובן לאורך זמן כנכונים. לדיון בשגיאות של ועדת נובל – פרסים שהענקתם נראית בעייתית בדיעבד או החמצות מובהקות בהחלטות על אי-הענקת הפרס – ראו, למשל: Natalie Wolchover, *Top 5 Nobel Prize Goof-Ups*, LIVE SCI. (Oct. 5, 2011), [www.livescience.com/16391-top-5-nobel-prize-goof-ups.html](http://www.livescience.com/16391-top-5-nobel-prize-goof-ups.html); Erin Blakemore, *How Not to Win a Nobel Prize*, SMITHSONIAN (Oct. 5, 2015), [www.smithsonianmag.com/science-nature/how-not-to-win-nobel-prize-180956824/?no-ist](http://www.smithsonianmag.com/science-nature/how-not-to-win-nobel-prize-180956824/?no-ist).

216 Maslow's Hierarchy of Needs, WIKIPEDIA, 29.6.2016, [en.wikipedia.org/wiki/Maslow's\\_hierarchy\\_of\\_needs](http://en.wikipedia.org/wiki/Maslow's_hierarchy_of_needs).

217 East Germany at the Olympics, WIKIPEDIA, 17.8.2016, [en.wikipedia.org/wiki/East\\_Germany\\_at\\_the\\_Olympics](http://en.wikipedia.org/wiki/East_Germany_at_the_Olympics); Today's Leading Sporting Nations Draw Heavily on the Former East German Model, U. BIRMINGHAM (Jul. 27, 2012), [www.birmingham.ac.uk/news/latest/2012/07/27-July-East-German-Sports-Miracle.aspx](http://www.birmingham.ac.uk/news/latest/2012/07/27-July-East-German-Sports-Miracle.aspx).



מדיניות ציבורית – כמה כסף להקצות למחקר? באילו תחומים להשקיע? מי (כלומר איזה מגזר) יישא במימון הוצאות אלה? במסגרת רשימה זו לא אוכל להציע דיון מלא בשאלות אלה. אפתח בשתי הערות, ולאחר-מכן אתמקד בנושא של מימון עלות הלימוד של הסטודנט השואף להיות חוקר באקדמיה.

**ראשית,** כבר ראינו קודם דוגמה לתוצאה אחת, מוצלחת פחות, של קבלת החלטות בתחום של מימון ההשכלה הגבוהה: חלק מרכזי מהמשבר במדעי הרוח נובע מכך שהן המגזר הציבורי והן המגזר הפרטי אינם רואים כיום חשיבות מספקת בלימודים ההומניים. לכן מדינות, במסגרת מימון ההשכלה הגבוהה, משקיעות בהם פחות, ובמקביל חלק קטן יותר מציבור הסטודנטים בוחר לפנות ללימודים אלה.

**שנית,** שאלות דומות עולות בתחומים רבים של פעילות מחקרית. כך, למשל, חלק ניכר מהפיתוח של מוצרים רפואיים ותרופות נעשה על-ידי חברות פרמצבטיקה ובמימוןן. התוצאה הידועה היא שחברות כאלה אינן מעוניינות לפתח תרופות למחלות שהחולים בהן לא יוכלו לשאת במחירן – אם משום שמספרם נמוך ואם משום שהם ממוקמים במדינות עניות – וכן שהן קובעות פעמים רבות מחיר עתק לתרופות חדשניות, משום שהן מביאות בחשבון את עלות הפיתוח ואת הרווח למשקיעים, ולא (רק) את צורכי החולה.<sup>218</sup>

לגופו של עניין – מהן האפשרויות למימון שכר-הלימוד של הפרט?<sup>219</sup> זוהי כמובן שאלה מובהקת של מדיניות חברתית. קל לראות שאם הפרט יישא תמיד בכל העלויות, תוגבל נגישותן של ההשכלה ושל פעילויות המחקר והאומנות לבעלי ההון ולמי שהם מוכנים לתמוך בהם, והן לא יהיו זמינות דווקא לבעלי הכישרון על בסיס

218 ראו: Amy Nordrum, *Why Are Prescription Drugs So Expensive? Big Pharma Points to the Cost of Research and Development, Critics Say That's No Excuse*, INT'L BUS. TIMES (May 19, 2015), [www.ibtimes.com/why-are-prescription-drugs-so-expensive-big-pharma-points-cost-research-development-1928263](http://www.ibtimes.com/why-are-prescription-drugs-so-expensive-big-pharma-points-cost-research-development-1928263); Rhona MacDonald & Gavin Yamey, *The Cost to Global Health of Drug Company Profits*, 174 WEST. J. MED. 302 (2001); EvaluatePharma Group, *Orphan Drug Report 2014* (2014), available at [info.evaluategroup.com/rs/evaluatepharmaltd/images/2014OD.pdf](http://info.evaluategroup.com/rs/evaluatepharmaltd/images/2014OD.pdf); Annie Waldman, *Big Pharma Quietly Enlists Leading Professors to Justify \$1,000-Per-Day Drugs*, PRO PUBLICA (Feb. 23, 2017), [www.propublica.org/article/big-pharma-quietly-enlists-leading-professors-to-justify-1000-per-day-drugs?utm\\_source=pardot&utm\\_medium=email&utm\\_campaign=dailynewsletter](http://www.propublica.org/article/big-pharma-quietly-enlists-leading-professors-to-justify-1000-per-day-drugs?utm_source=pardot&utm_medium=email&utm_campaign=dailynewsletter); Shefali Luthra, *The \$4,500 Injection to Stop Heroin Overdoses*, WASH. POST (Jan. 27, 2017), [www.washingtonpost.com/business/the-4500-injection-to-stop-heroin-overdoses/2017/01/27/becaaca4-dcf6-11e6-ad42-f3375f271c9c\\_story.html?utm\\_term=.8a7185137674](http://www.washingtonpost.com/business/the-4500-injection-to-stop-heroin-overdoses/2017/01/27/becaaca4-dcf6-11e6-ad42-f3375f271c9c_story.html?utm_term=.8a7185137674).

219 ודוק: שכר-הלימוד הוא אולי ההוצאה המובהקת ביותר של סטודנטים, אבל הוא רכיב חלקי מאוד מכלל העלויות של הלימודים, הכוללות, למשל, את העלות של שכירת דירה באזור המוסד הלימודי וכן את הפער בהכנסות בין עבודה במשרה מלאה לבין משרת סטודנט. ראו, למשל, הילה ציאון "מחיפה עד ב"ש: מפת ביקושים של הסטודנטים" *ynet* 9.10.2015 [www.ynet.co.il/articles/9.10.2015.ynet.0,7340,L-4708711,00.html](http://www.ynet.co.il/articles/9.10.2015.ynet.0,7340,L-4708711,00.html).

"מריטוקרטי".<sup>220</sup> לעומת זאת, אם המדינה תישא בעלויות אלה לכל דורש, ייתכן שסבסוד כזה יפתח אנשים ללמוד גם אם הם אינם מתעניינים בלימודים, גם אם סיכוייהם למצוא עבודה בתחום שאותו למדו קטן מאוד, וגם אם הם מבקשים למעשה לעסוק בתחומי פעילות שבהם אין כל צורך בלימודים אקדמיים.<sup>221</sup> האם על המדינה לשאת במקצת העלויות – בין באמצעות מימון מוסדות הלימוד ובין באמצעות הקצאת מלגות למצטיינים בתחומים הנחשבים ראויים לכך? כצפוי, בסוגיה זו יש קשת של גישות שונות.<sup>222</sup>

בקצה האחד נמצאת ארצות-הברית, שם הפרט (ובעיקר הוריו) אמור לשאת במלוא העלויות ולממן את הלימודים מכיסו.<sup>223</sup> אלא שעלויות הלימודים האקדמיים בארצות-הברית היא יקרה להחריד, ורבים מהלומדים מצויים בסוף התהליך הלימודי עם חוב משמעותי, בשיעור שהולך וגדל אצל כל מחזור המסיים את לימודיו.<sup>224</sup> אכן, חלק מהבעיה היא העובדה שבשנים האחרונות עלות הלימודים בארצות-הברית נמצאת במגמת עלייה משמעותית. זהו מצב דברים מכביד במיוחד לנוכח המשבר הכלכלי הפוקד את ארצות-הברית זה שנים מספר והסגנון בשכר של מעמד-הביניים, שממנו באים רבים מהלומדים.<sup>225</sup>

<sup>220</sup> שאותו יקבעו אנשי-המקצוע, כלומר האקדמאים, על-פי נוהליהם ותהליכי המיון והקבלה המקובלים עליהם, אשר אינם ניתנים כמעט לבקרה או לפיקוח חיצוניים כמקובל כיום בכל מקרה של שימוש בכספי ציבור במדינה דמוקרטית.

<sup>221</sup> ראו דיון להלן, ליד ה"ש 350 ואילך, בדבר ההפרדה, במהלך לימודי התיכון, בין לימודים עיוניים שמובילים ללימודים אקדמיים לבין לימודים מקצועיים שמובילים להתמחות בתחומים טכניים או טכנולוגיים.

<sup>222</sup> ראו "שכר לימוד" ויקיפדיה 13.1.2016 שכר\_לימוד/ he.wikipedia.org/wiki/ OECD, PROMOTING RESEARCH EXCELLENCE: NEW APPROACHES TO FUNDING (2014), available at [www.oecd-ilibrary.org/content/book/9789264207462-en](http://www.oecd-ilibrary.org/content/book/9789264207462-en); לוי, לעיל ה"ש 99.

<sup>223</sup> בשאלה מי צריך לממן את הלימודים – הורים או ילדים – ראו: Meir Statman & Linda Herman, *Should Parents Pay for Their Children's College Education?*, WALL ST. J. (Mar. 16, 2014), [www.wsj.com/articles/SB10001424052702304815004579417262095065046](http://www.wsj.com/articles/SB10001424052702304815004579417262095065046). סקר של המל"ג מצא כי בישראל כ-60% מהסטודנטים מימנו את הוצאות המחיה שלהם מהכנסות מעבודה; ההורים תמכו במימון שכר-הלימוד של כמחצית הנשאלים ובכ-60% מהוצאות המחיה שלהם; כשליש ציינו מלגות ופיקודן לחיילים משוחררים כמקור למימון שכר-הלימוד. ראו **מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל 2014**, לעיל ה"ש 99, בעמ' 38.

<sup>224</sup> ראו: Jeffrey Sparshott, *Congratulations, Class of 2015. You're the Most Indebted Ever (For Now)*, WALL ST. J. (May 8, 2015), [blogs.wsj.com/economics/2015/05/08/congratulations-class-of-2015-youre-the-most-indebted-ever-for-now/](http://blogs.wsj.com/economics/2015/05/08/congratulations-class-of-2015-youre-the-most-indebted-ever-for-now/).

<sup>225</sup> הנתונים בארצות-הברית מראים כי עלות שכר-הלימוד במכללות עלתה בשיעור גבוה מהאינפלציה, משיעור העלייה בעלות הרפואה או משיעור העלייה במחירי המזון, בעיקר בשל הקיפאון בשכר הממוצע במשק. ראו: Tyler Kingkade, *One Chart That Makes It Clear College Tuition Is Becoming Unaffordable*, HUFFINGTON POST (Jun. 18, 2014), [www.huffingtonpost.com/2014/06/18/college-tuition-unaffordable-growth-median-income\\_n\\_5505653.html](http://www.huffingtonpost.com/2014/06/18/college-tuition-unaffordable-growth-median-income_n_5505653.html). גם עלות

שני גורמים מיתנו בכל-זאת את העלייה שחלה בעלות הלימודים: **האחד** הוא ההנחה בשכר-הלימוד שניתנה באוניברסיטות המדינתיות (שהן מוסדות ציבוריים, ולא פרטיים) לתושבי אותן מדינות; **והאחר** הוא מערך המלגות שהוצע על-ידי מוסדות אקדמיים (ציבוריים ופרטיים) ועל-ידי הממשל הפדרלי. אולם שוב, המשבר הכלכלי העמוק הפוקד רבות ממדינות ארצות-הברית מצמצם מאוד את ההטבות שהן יכולות להעניק לתושביהן, והכל דווקא בעידן של עליות משמעותיות בעלות הלימודים.<sup>226</sup> זאת ועוד,

---

Jill Barshay, *Think Tuition Is Rising Fast? Try Room and Board*, HECHINGER REP. (Apr. 8, 2015), [hechingerreport.org/think-tuition-is-rising-fast-try-room-and-board/](http://hechingerreport.org/think-tuition-is-rising-fast-try-room-and-board/); Ben Popken, *College Textbook Prices Have Risen 1,041 Percent Since 1977*, NBC NEWS (Aug. 6, 2015), [www.nbcnews.com/feature/freshman-year/college-textbook-prices-have-risen-812-percent-1978-n399926](http://www.nbcnews.com/feature/freshman-year/college-textbook-prices-have-risen-812-percent-1978-n399926); Dan Kopf, *Which Major Has the Most Expensive Textbooks?*, PRICEONOMICS (Aug. 24, 2015), [priceonomics.com/which-major-has-the-most-expensive-textbooks/](http://priceonomics.com/which-major-has-the-most-expensive-textbooks/); Kיום, גם אם הסטודנט עובד במהלך הלימודים, אין הדבר הופך את שכר-הלימוד לריאלי. ראו: Svati Kirsten Narula, *The Myth of Working Your Way Through College*, THE ATLANTIC (Apr. 1, 2014), [www.theatlantic.com/education/archive/2014/04/the-myth-of-working-your-way-through-college/359735/](http://www.theatlantic.com/education/archive/2014/04/the-myth-of-working-your-way-through-college/359735/); Jarrett Moreno, *How Much You Need to Work to Cover Tuition in 1978 vs. 2014*, ATTN: (Oct. 27, 2014), [www.attn.com/stories/197/how-much-you-need-work-cover-tuition-1978-vs-2014](http://www.attn.com/stories/197/how-much-you-need-work-cover-tuition-1978-vs-2014).

226 ראו, למשל: Kevin Carey, *The In-State Tuition Break, Slowly Disappearing*, N.Y. TIMES (May 18, 2015), [www.nytimes.com/2015/05/19/upshot/the-in-state-tuition-break-slowly-disappearing.html?smprod=nytcore-iphone&smid=nytcore-iphone-share&abt=0002&abg=0&\\_t=0](http://www.nytimes.com/2015/05/19/upshot/the-in-state-tuition-break-slowly-disappearing.html?smprod=nytcore-iphone&smid=nytcore-iphone-share&abt=0002&abg=0&_t=0); Michael Mitchell, Vincent Palacios & Michael Leachman, *States Are Still Funding Higher Education Below Pre-Recession Levels* (Ctr. on Budget & Pol'y Priorities, May 1, 2014), available at [www.cbpp.org/sites/default/files/atoms/files/5-1-14sfp.pdf](http://www.cbpp.org/sites/default/files/atoms/files/5-1-14sfp.pdf); Higher Education: *State Funding Trends and Policies on Affordability* (U.S. Gov't Accountability Off., Dec. 2014), available at [www.gao.gov/assets/670/667557.pdf](http://www.gao.gov/assets/670/667557.pdf); Colleen Casey, *Tuition Rates and Aid Decline Show a College Affordability Gap*, CHEAT SHEET (Oct. 25, 2013), [www.cheatsheet.com/stocks/tuition-rates-and-aid-decline-show-a-college-affordability-gap.html/?a=viewall](http://www.cheatsheet.com/stocks/tuition-rates-and-aid-decline-show-a-college-affordability-gap.html/?a=viewall); Maggie McGrath & Matt Schiffrin, *The Invisible Force Behind College Admissions*, FORBES (Jul. 30, 2014), [www.forbes.com/sites/maggiemcgrath/2014/07/30/the-invisible-force-behind-college-admissions/#28cf93d670a5](http://www.forbes.com/sites/maggiemcgrath/2014/07/30/the-invisible-force-behind-college-admissions/#28cf93d670a5); Sarah Brown, *How One State Reduced In-State Tuition for Undergrads*, CHRON. HIGHER EDUC. (Sep. 2, 2015), [www.chronicle.com/article/How-One-State-Reduced-In-State/232795/?key=SG4IK1BrMCwWNlqam1KNTlQO3JoZEgkNXhIbX8iblxCGA](http://www.chronicle.com/article/How-One-State-Reduced-In-State/232795/?key=SG4IK1BrMCwWNlqam1KNTlQO3JoZEgkNXhIbX8iblxCGA); Sisi Wei & Annie Waldman, *Debt by Degrees: Which Colleges Help Poor Students Most?*, PRO PUBLICA (Mar. 16, 2017), [projects.propublica.org/colleges/?utm\\_source=et&utm\\_medium=email&utm\\_campaign=dailynewsletter&utm\\_content=&utm\\_name](http://projects.propublica.org/colleges/?utm_source=et&utm_medium=email&utm_campaign=dailynewsletter&utm_content=&utm_name).

הלוואות הלימודים הפדרליות עצמן גרמו בינתיים למשבר כלכלי משמעותי.<sup>227</sup> בקצה האחר נמצאות רבות ממדינות אירופה היבשתית, שם המסורת היא שהמדינות נושאות במלוא עלותה של ההשכלה הגבוהה במוסדות האקדמיים, שרובם המכריע הם מוסדות ציבוריים.<sup>228</sup> בשנים האחרונות ניכרה מגמה של חיוב סטודנטים בעלויות חלקיות, בדרך-כלל בשיעור המתקרב לשכר-הלימוד האוניברסיטאי המקובל בישראל, העומד על כ-10,000 ש"ח בשנה; בבריטניה העלתה הממשלה השמרנית את תקרת שכר-הלימוד לשיעור שגבוה גם מהמקובל במוסדות הלימוד הפרטיים בישראל (כ-40,000 ש"ח בשנה).<sup>229</sup> מעניין שלאחרונה החליטה גרמניה לשנות כיוון ולהפחית את שכר-הלימוד לכל – גם לסטודנטים זרים, בין שהם מהגרים עניים ובין שהם סטודנטים מארצות-הברית המבקשים לחסוך בהוצאותיהם.<sup>230</sup>

227 ראו, למשל: Andrew Josuweit, *Student Debt Is Already a Hallmark Issue for 2016*, HUFFINGTON POST (Nov. 3, 2016), [www.huffingtonpost.com/andrew-josuweit/student-debt-is-already-a\\_b\\_8392530.html](http://www.huffingtonpost.com/andrew-josuweit/student-debt-is-already-a_b_8392530.html); *Student Loans in the United States*, WIKIPEDIA, en.wikipedia.org/wiki/Student\_loans\_in\_the\_United\_States, 18.8.2016. הדעה הרווחת היא שעיקר האחריות למשבר היא של בתי-הספר המקצועיים – for-profit colleges – ולא של האוניברסיטאות המסורתיות, שעליהן נסבה רשימה זו. ראו: Jim Tankersley & Danielle Douglas, *These Are the Schools Driving America's Student Loan Crisis*, WASH. POST (Sep. 10, 2015), [www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2015/09/10/these-are-the-schools-driving-americas-student-loan-crisis/?utm\\_term=.6b96739bbf0a](http://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2015/09/10/these-are-the-schools-driving-americas-student-loan-crisis/?utm_term=.6b96739bbf0a); Jon Boeckenstedt, *New Fafsa Changes Will Bring Unintended Consequences for Colleges*, CHRON. HIGHER EDUC. (Sep. 16, 2015), [www.chronicle.com/article/New-Fafsa-Changes-Will-Bring/233137](http://www.chronicle.com/article/New-Fafsa-Changes-Will-Bring/233137).

228 משמעות הדברים היא, בין היתר, שהמדינה יכולה לשלוט בצורה טובה יותר גם ב"עלויות הייצור", ולכן שכר המרצים באירופה נמוך יותר, במקרים רבים, מאשר בארצות-הברית. השוו עס: *Salary in Germany: PhD, Postdoc, Prof, Researchers*, data.chronicle.com/#/id=table; *Salary Comparisons*, EUR.; MY SCI., [www.myscience.de/en/jobs/salary\\_in\\_germany](http://www.myscience.de/en/jobs/salary_in_germany); U. INST. (Dec. 21, 2016), [www.eui.eu/ProgrammesAndFellowships/AcademicCareers/Observatory/CareerComparisons/SalaryComparisons.aspx](http://www.eui.eu/ProgrammesAndFellowships/AcademicCareers/Observatory/CareerComparisons/SalaryComparisons.aspx). לניסיון לתת תשובה לשאלה מדוע לא כדאי בעצם לעבור למודל של מכללה חינמית ראו: Matt Bruenig, *The Case Against Free College*, NEW REPUBLIC (Oct. 5, 2015), [newrepublic.com/article/123022/case-against-free-college](http://newrepublic.com/article/123022/case-against-free-college).

229 ראו תני גולדשטיין "שכל יקר: שכר הלימוד בארץ הוא מהגבוהים בעולם" *ynet* 28.10.2011 [www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4138539,00.html](http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4138539,00.html)

230 ראו: Christopher Denhart, *There Is No Such Thing as a Free College Education*, FORBES (Oct. 3, 2014), [www.forbes.com/sites/ccap/2014/10/03/there-is-not-such-thing-as-a-free-college-education/#2d04422e4c6e](http://www.forbes.com/sites/ccap/2014/10/03/there-is-not-such-thing-as-a-free-college-education/#2d04422e4c6e); Franz Strasser, *How US Students Get a University Degree for Free in Germany*, BBC NEWS (Jun. 3, 2015), [www.bbc.com/news/magazine-32821678](http://www.bbc.com/news/magazine-32821678); *How Does Germany Afford Free Tuition for All of Its Citizens?*, ATTN (Mar. 27, 2015), [www.attn.com/stories/211/how-does-germany-afford-free-tuition-all-its-citizens](http://www.attn.com/stories/211/how-does-germany-afford-free-tuition-all-its-citizens);

בישראל מתקיים מודל-ביניים מעניין: הסטודנטים משלמים (ושילמו תמיד) שכר-לימוד, אבל אינם נושאים במלוא עלות הלימודים.<sup>231</sup> המדינה, באמצעות הוועדה לתכנון ולתקצוב של המועצה להשכלה גבוהה, מחליטה על היקף הלימודים האקדמיים החיוני בעיניה – הן תחומי הלימוד הנחוצים והן מספר הסטודנטים הדרוש – ומסבדת אותם בשיעור שבין שכר-הלימוד האוניברסיטאי לבין שכר-הלימוד הריאלי, ששיעורו כשכר-הלימוד במוסדות הפרטיים, כלומר, היא מסבדת כשלושה רבעים ממחירם.<sup>232</sup> מי שאינם מתקבלים למוסדות המסובסדים (אוניברסיטות ומכללות) בגדר המכסות שנקבעו יכולים ללמוד במוסדות פרטיים, כלומר, לשלם את שכר-הלימוד הריאלי מכיסם או באמצעות מלגות, אם יזכו בהן.<sup>233</sup>

עד כאן דיברנו רק על ההוצאה על רכישת ההשכלה האקדמית, דהיינו, על הקניית הכישורים והכלים שיאפשרו לחוקר או לאדם היצירתי לפעול. ומה קורה לאחר-מכן? מי מממן את הפעילות היומיומית של אותם אנשים? מי מעניק להם משרות? נוסף על המדינה (המסייעת, למשל, במימון מוסדות ההשכלה הגבוהה) ונוסף על הפרט (התורם את חלקו, למשל, במימון שכר-הלימוד ולאחר-מכן בפעילותו כעצמאי), מי שנושאים בעיקר עלותם של החוקרים היצירתיים הם התעשייה, אשר מבצעת ומממנת כיום את רוב-רובו של המחקר, במיוחד בתחומים טכנולוגיים שגילויים בהם עשויים להפיק רווחים כלכליים,<sup>234</sup> ובמידה מסוימת גם "המגזר השלישי", הכולל מוסדות תרבות ומחקר (לרבות מוסדות השכלה גבוהה).

פילוח ההוצאות והגורמים הנושאים בהן מעלה את המסקנה שהמדינה, הציבור, התאגידים והמוסדות ללא כוונת רווח צריכים לבחור ולהחליט באילו מגזרים להשקיע משאבים לצורך מחקר, פיתוח, יצירתיות ואומנות.<sup>235</sup> נראה כי לפחות בישראל – כפי שיעיד המשבר במדעי הרוח שעליו דיברנו קודם – מדיניות ההשקעה הלאומית משקפת העדפה של מדע וטכנולוגיה על התחומים ההומניים. יש העדפה ברורה להשקעה ציבורית בתחומים הצפויים להניב תשואה כלכלית ומשרות בשכר גבוה ולקדם את

German Colleges Offer Free Degrees to Americans, 10NEWS (Oct. 9, 2014), [www.wtsp.com/story/news/2014/10/03/german-colleges--free-degrees--americans/16658027](http://www.wtsp.com/story/news/2014/10/03/german-colleges--free-degrees--americans/16658027).

231 לסקירה ראו גולדשטיין, לעיל ה"ש 229.

232 לדין מקיף על מודל המימון ראו המועצה להשכלה גבוהה – הוועדה לתכנון ולתקצוב מודל התקצוב של מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל (2012) [che.org.il/wp-content/uploads/2012/04/Model\\_tiktsuv.pdf](http://che.org.il/wp-content/uploads/2012/04/Model_tiktsuv.pdf).

233 ראו לוי, לעיל ה"ש 99. כן ראו "עכשיו זה הזמן להגיש בקשה: כל מה שצריך לדעת על המלגות הכי חמות בשוק" *mako* 28.7.2016 [www.mako.co.il/study-career-study/articles/Article-6f1c98631c12651006.htm](http://www.mako.co.il/study-career-study/articles/Article-6f1c98631c12651006.htm).

234 על הפרטת המחקר וסכנותיה ראו "הפרטת המחקר" אקרויני 1.6.2016 [ecowiki.org.il/\\_/הפרטת](http://ecowiki.org.il/_/הפרטת) המחקר.

235 לתחילת דיון בנושא ראו: Joe Nocera, *Government Nurtures Innovation*, N.Y. TIMES (May 2, 2014), [mobile.nytimes.com/2014/05/03/opinion/nocera-government-nurtures-innovation.html?\\_r=2](http://mobile.nytimes.com/2014/05/03/opinion/nocera-government-nurtures-innovation.html?_r=2).

דימויה של ישראל כ-"Start-Up Nation"<sup>236</sup> – כלומר, להשקעה בתעשיות עתירות ידע וטכנולוגיה – על-חשבון תחומים כגון תרבות ואומנות, שגם בהם יש אנשים יצירתיים פעילים.

נעבור למספרים: **בכמה כסף מדובר?** על-פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ההוצאה הלאומית על מחקר ופיתוח (מו"פ) אזורי בשנת 2014 הסתכמה ב-44.8 מיליארד שקל – גידול של 3.4% לעומת 2013 ו-4.1% מהתוצר המקומי הגולמי (תמ"ג). מרבית ההוצאה (84%) התבצעה על-ידי המגזר העסקי; 12% – על-ידי מגזר ההשכלה הגבוהה (שחלקו הגדול ממומן מתקציב המדינה); המגזר הממשלתי מימן במישרין 2% מההוצאות; ואילו המוסדות ללא כוונת רווח – 237.1%.

יש פה כמה נקודות ראויות להדגשה: ראשית, ההוצאה על מו"פ בישראל בשנת 2013 (במונחים של אחוז מהתמ"ג) הייתה גבוהה יותר מאשר בכל אחת ממדינות ה-OECD, שבהן הממוצע היה 2.2% מהתמ"ג.<sup>238</sup> שנית, יותר ממחצית הכסף למו"פ מגיע מחברות-ענק בחוץ-לארץ, דוגמת אפל, גוגל, מיקרוסופט ואינטל, המפעילות בישראל מרכזי פיתוח: נתוני 2013 מצביעים דווקא על ירידה בשיעור 20% בשיעור המימון הממשלתי הזורם למו"פ.<sup>239</sup> זאת ועוד, פורום המדענים הראשיים במשרדי הממשלה דיווח כי רק 15% מהמו"פ בארץ מתבצע על-ידי גורמים ממשלתיים, וכי לחצי ממשרדי הממשלה – ביניהם האוצר, החוץ והפנים – אין כלל מדען ראשי.<sup>240</sup> על-פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ההוצאה הלאומית על תרבות, בידור וספורט בשנת 2013 הייתה אפילו גדולה מזו שהוצאה על מחקר ופיתוח – 51.1 מיליארד ש"ח (4.9% מהתמ"ג). אלא שפה מומנה רוב ההוצאה במישרין על-ידי משקי-הבית בישראל, כלומר על-ידי האזרח הפרטי (89.5%), ויתר ההוצאה מומנה על-ידי הרשויות המקומיות

236 לכתיבה ברוח זו על ישראל ראו דן סינור ושאל זינגר **מדינת הסטארט-אפ: מנוע הצמיחה הכלכלי של ישראל** (יהודה בן-מוחה מתרגם, 2011); אבי עופר "מדינת הסטארט-אפ: מנוע הצמיחה הכלכלי של ישראל – פי הבלורית והאקזיט" **הארץ** 23.3.2011 [www.haaretz.co.il/literature/1.1168211](http://www.haaretz.co.il/literature/1.1168211). אבל השור ענבל אורפז "מחקר בטכניון: ישראל היא סטארט-אפ ניישן בינוני מאוד" **TheMarker** 12.8.2014 [www.themarker.com/technation/1.2404478](http://www.themarker.com/technation/1.2404478); עמרי מניב "הישראלים שבחרו בחינוך אחר: אומת הסטארט-אפ זקוקה ליצירתיות גם בביה"ס" **nana10** 19.8.2015 [news.nana10.co.il/Article/?ArticleID=1143936](http://news.nana10.co.il/Article/?ArticleID=1143936).

237 ראו אורה קורן "ההוצאה על מו"פ אזורי עלתה ב-2014 ב-3.4%" **TheMarker** 26.8.2015 [www.themarker.com/news/1.2716176](http://www.themarker.com/news/1.2716176); הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה "הודעה לתקשורת: עלייה של 3.4% בהוצאה הלאומית למחקר ופיתוח אזורי בשנת 2014" (25.8.2015) [www.cbs.gov.il/reader/newhodaot/hodaa\\_template.html?hodaa=201512227](http://www.cbs.gov.il/reader/newhodaot/hodaa_template.html?hodaa=201512227).

238 שם (בשני המקורות).  
239 ראו אמיר טייג "ישראל היא מעצמת מו"פ בזכות האמריקאים – ולא הודות לממשלה" **TheMarker** 15.7.2015 [www.themarker.com/technation/1.2684052](http://www.themarker.com/technation/1.2684052). להשלכות ראו, למשל, הראל עילם "גאונות ההייטק הישראלית נמכרת לחו"ל – ולא חוזרת ארצה" **כלכליסט** 24.8.2014 [www.calcalist.co.il/internet/articles/0,7340,L-3639053,00.html](http://www.calcalist.co.il/internet/articles/0,7340,L-3639053,00.html).

240 ראו מאיר אורבך "ההוצאה הלאומית על מו"פ בישראל היא הקטנה ב-OECD" **כלכליסט** 4.11.2013 [www.calcalist.co.il/internet/articles/0,7340,L-3616091,00.html](http://www.calcalist.co.il/internet/articles/0,7340,L-3616091,00.html).

(6.2%), הממשלה (2.6%) ומוסדות ללא כוונת רווח (1.7%).<sup>241</sup> תקציבו של משרד התרבות בישראל, העומד על כחמישית האחוז מתקציב המדינה, נמוך ביחס למדינות ה-OECD ורחוק מהצהרת אונסק"ו משנת 1997 שלפיה על מדינה להקצות אחוז אחד מכלל כספי הציבור לטובת פעילויות אומנותיות. "בשנים האחרונות נאבקים אמנים ומוסדות תרבות בישראל להעלאת תקציב התרבות ל-1%. המאבק, 'אחוז לנשמה', הגיע עד לכנסת ועורר הדים רבים, ובצדק, בתקשורת."<sup>242</sup>

### (ב) איתור ומיון של בעלי הפוטנציאל היצירתי

לכאורה, מדובר בשאלה קלה יחסית: כמה קשה יכול להיות לאתר את פרידה קאלו, זיגמונד פרויד, מארי קירי או סטיבן ג'ובס הבאים? האין מדובר באנשים כשרוניים במידה חריגה, אשר גדולתם ברורה לכל סביבתם עוד מילדות? האמת היא שאין מדובר בעניין טריוויאלי כלל ועיקר.

**ראשית**, לחלקים גדולים מאוכלוסיית העולם אין הזדמנות ממשית לפתח את הפוטנציאל שלהם: אין להם גישה למוסדות לימוד, למנחים מקצועיים, לעמיתים, לתקשורת, לקהל, להון. דוגמה יפה לכך הוא סיפורה של רוז פוסטאנס, העובדת הזרה מהפיליפינים שזכתה בעונה הראשונה של תחרות השירה "X פקטור" בישראל דווקא, ולא בארץ הולדתה, ואשר התקשתה לממש את הפוטנציאל שלה בשל מגבלות מעמדה המשפטי בישראל.<sup>243</sup> מי יודע כמה מלחינים, סופרים, מדענים או ארכיטקטים דגולים פוטנציאליים לא יזכו לממש את כשרונם? למרבה הצער, גם במדינות מפותחות כישראל

241 ראו הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה "הודעה לתקשורת: ההוצאה הלאומית לתרבות, לבידור ולספורט בשנת 2013: 51.1 מיליארד ש"ח" (28.8.2014) [www.cbs.gov.il/www/hodaot](http://www.cbs.gov.il/www/hodaot) 2014n/08\_14\_234b.doc. המרכיבים העיקריים של ההוצאה הלאומית הם מוזיקה ואומנויות הבמה (21.7%); ספורט ומשחקים (16.4%); רדיו, טלוויזיה וכבלים (12.9%).

242 ראו שרה ליבוביץ-דר "מאחורי הקלעים: במוסדות רבים הבכירים נהנים משכר גבוה מהמוצא" **מעריב** 7.2015. [www.maariv.co.il/culture/theater-art/Article-48854113](http://www.maariv.co.il/culture/theater-art/Article-48854113). כעולה ממאמר זה, שכר גבוה יחסית של בכירי מוסדות התרבות גורם לכך שהסכום העומד לרשותם של האומנים והיוצרים מוגבל עוד יותר.

243 ראו איתי שטרן "חיה בדוחק, מועמדת לגירוש: מה קרה לרוז פוסטאנס אחרי שהקונפטי נשר" **הארץ** 2.6.2015 [www.haaretz.co.il/gallery/music/premium-1.2649512](http://www.haaretz.co.il/gallery/music/premium-1.2649512); רן בוקר "רוז פוסטאנס תוכל לעבוד כזמרת בישראל" **ynet** 8.10.2015 [www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4708351,00.html](http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4708351,00.html). מעניין להזכיר, דווקא בימים אלה, שסטיב ג'ובס היה ילדו הביולוגי של מהגר סורי שהגיע לארצות-הברית בשנות החמישים. ראו: Meg Graham, *A Tweet Reminds the World: Steve Jobs Was a Syrian Migrant's Child*, CHICAGO TRIB. (Sep. 6, 2015), [www.chicagotribune.com/bluesky/Syrian-Migrant's-Child](http://www.chicagotribune.com/bluesky/Syrian-Migrant's-Child); originals/ct-steve-jobs-syria-migrant-tweet-0903-bst-story.html; ובנימה אופטימית יותר ראו: Barrett Nash, *The Future Is African*, TECHCRUNCH (Sep. 5, 2015), [techcrunch.com/2015/09/05/the-future-is-african/?ncid=rss#ri7hl0:KVZv](http://techcrunch.com/2015/09/05/the-future-is-african/?ncid=rss#ri7hl0:KVZv).

רק מעטים מבני-הנוער זוכים בהזדמנות אמיתית לקדם ולפתח את יכולותיהם, ודומני שהדברים ידועים.<sup>244</sup>

**שנית**, כפי שראינו ברשימה זו, יש תהליכי מיון וסינון רבים בתהליך הכשרתו של האקדמאי (שהוא עיקר ענייננו). בשלבים אלה נבחנים רכיבים שונים של יכולת עיונית ותכונות אישיותיות. אבל אלה אינם ממיינים בהכרח אנשים בהתאם לרמת היצירתיות שלהם, ואולי דווקא מעניקים יתרון לאנשים קונפורמיסטים על אינדיווידואליסטים קיצוניים, הנוטים אולי להכעיס את הקהילה המקצועית. אם נחשוב על דוגמה שקרובה מן הסתם לרוב הקוראים: העובדה שאדם התקבל ללימודי משפטים אקדמיים על-סמך ציוני בגרות ופסיכומטרי גבוהים מנבאת אולי שהוא יהיה סטודנט טוב, אבל אני מסופק אם היא מנבאת שהוא יהיה עורך-דין טוב, מצליח או יצירתי, הואיל והלימודים האקדמיים מדגישים יכולות עיוניות ספציפיות של קליטה והבנה של מידע, אבל בודקים ומתגמלים פחות את היצירתיות וכן חלק גדול מהיכולות המעשיות שיידרשו לעורך-דין פעיל.<sup>245</sup>

**שלישית**, חשוב להדגיש שגם אנשים מוכשרים ויצירתיים אינם יכולים, למרבה הצער, "להפעיל" את כפתור ההשראה כרצונם, ובוודאי אינם יכולים להתחייב לפעול ברמת יצירתיות עילאית בכל מהלך הקריירה הארוכה שלהם באקדמיה. התוצאה היא שגם בקרב מי שנחשבים אקדמאים מצליחים יש שונות הן ביחס לשלב בקריירה שבו הם "מבשילים" ומגיעים לשיאם והן באשר למספר הפעמים שהם יוכלו להניב תוצאות-שיא אקדמיות במהלך הקריירה שלהם.

**סיכום-ביניים**: תהליכי המיון הקיימים, טובים ככל שיהיו, אינם מאפשרים ניבוי מובהק של רמת היצירתיות והיקף התרומה המקצועית של אקדמאי במהלך הקריירה. פה הייתי רוצה להרחיב מעט בנקודה חשובה: על הקישור בין "גאון", "צעיר" ויצירתיות.

השמות הנערצים שהזכרתי קודם – שמות שעולים במוחנו מייד כאשר אנו חושבים על אנשים יצירתיים במיוחד – הם כולם יחידי-סגולה, "גאונים" בשפה העממית, אשר כמותם יש רק ספורים בקרב מיליארדי בני-האדם החיים על-פני כדור-הארץ. לא כל הגאונים רצו או יכלו לפעול במסגרת אקדמית; לא כולם זכו בהכרה ראויה בחייהם; לא

244 השוו נעה נבט "הצעירים שמתעקשים לא להתבכין ואומרים 'לא' למדינת תל אביב" **TheMarker** 29.8.2015 [www.themarker.com/markerweek/1.2717978](http://www.themarker.com/markerweek/1.2717978) ("בשנים האחרונות קמו בישראל כמה ארגונים שלא מוכנים להשלים עם התזה רבת השנים שרק המרכז יציל את הפריפריה. החומר האנושי בפריפריה טוב לא פחות, הם אומרים, כל מה שחסר שם הוא כלים והזדמנויות – ואת זה הם מתכוונים לתת להם"); נעה שפיגל "לא תאמינו מה הלך במוצ"ש בעפולה" **הארץ** 30.8.2015 [www.haaretz.co.il/gallery/music/premium-1.2719739](http://www.haaretz.co.il/gallery/music/premium-1.2719739) ("לצעירים בעפולה נמאס שכל ההופעות והתערוכות מתקיימות בתל אביב, אז הם עשו מעשה ובעזרת גיוס המונים הפיקו את פסטיבל 'מפצחים תרבות'... [ו]הצליחו למשוך קהל של יותר מ-10 אלף איש לאזור התעשייה של העיר").

245 השוו יסמין גואטה ואפרת נוימן "ציונים גבוהים זה לא הכל: הכישורים שיעזרו לסטודנטים להתקבל להתמחות" **TheMarker** 18.3.2015 [www.themarker.com/law/1.2592418](http://www.themarker.com/law/1.2592418)



כולם יכלו להקדיש את כל זמנם לפעילותם היצירתית – חלקם יכלו להשקיע רק את שעות הפנאי שעמדו לרשותם.

אנחנו מכירים היטב ומתחברים יפה למיתוס ה"גאון" – אותו יחיד סגולה המסוגל לעשות "קפיצת מדרגה" אשר מקדמת בצורה דרמטית את תחום הפעילות שלו – בספרות, באומנות, במדע וכדומה – ופותחת את השערים לאחרים ה"מוכשרים פחות". מיתוס ה"גאון" מתחבר למיתוס־משנה מוכרים היטב מהתרבות הפופולרית, דוגמת זה העוסק בסבל שנגרם לאותו אדם בשל כשרונו החריג ובייסורים שבהם נקנים הישגיו ("הגאון המיוסר" או "הגאון המשוגע")<sup>246</sup> או המיתוס בדבר המחיר הגבוה שאדם מוכן לשלם כדי לקבל כישורים מיוחדים "על־אנושיים".<sup>247</sup> אנחנו מכירים גם את הרעיון שבמקביל לגאון אחד פועל גאון אחר, והיריבות ביניהם עשויה לדרבן אותם ולקדם את היצירתיות שלהם.<sup>248</sup>

מיתוס נוסף שעליו ארחיב פה מעט הוא גילני. עניינו הגיל הצעיר שבו ה"גאון" מגיע לפסגת הישגיו. דוגמה למיתוס "הגאון הצעיר" הרווח בציבור נמצא בתיאור העיתונאי הבא מן הזמן האחרון:

246 ראו, למשל, בני לנדאו "ג'ק המטפף" הארץ 28.3.2001 [www.haaretz.co.il/misc/1.690152](http://www.haaretz.co.il/misc/1.690152); מנחם פרי "יונה שלא היתה" הספריה החדשה בעריכת מנחם פרי 1.1.2015 [www.newlibrary.co.il/](http://www.newlibrary.co.il/) 17319; טלי חרות־סובר "רחל מראני מנפצת את מיתוס האמן המיוסר" TheMarker page\_17319; עמית הרשקוביץ וסיון מזרחי "כרוניקה של אוסקר ידוע מראש: סרטי הגאון־עם־המחלה־הכרונית הכי טובים" mako 1.1.2015 [www.mako.co.il/culture-movies/articles/Article-e7131d1f325aa41006.htm](http://www.mako.co.il/culture-movies/articles/Article-e7131d1f325aa41006.htm). יש גם אישור מדעי לכך. ראו הלן תומסון "חוקרים מצאו קשר הדוק בין הפרעה דו־קוטבית לאינטליגנציה וליצירתיות" הארץ 20.8.2015 [www.haaretz.co.il/news/science/premium-1.2712024](http://www.haaretz.co.il/news/science/premium-1.2712024) רציניות במצב רוח, כמו הפרעה דו־קוטבית (מאניה־דפרסיה), עשויות להיות המחיר שמשלמים בני אדם על היותם אינטליגנטים ויצירתיים – כך עולה ממחקר חדש". המחקר גם מעלה את האפשרות שתנאי מצוקה בילדות דווקא תורמים ליצירתיותם של אנשים בהמשך החיים. ראו: Simon Makin, *Could Childhood Adversity Boost Creativity?*, SCI. AM. (Mar. 1, 2016), [www.scientificamerican.com/article/could-childhood-adversity-boost-creativity](http://www.scientificamerican.com/article/could-childhood-adversity-boost-creativity).

247 לכאן הייתי משייך את כל המיתולוגיות העוסקות ב"עסקות עם השטן" – מפאוסט (ראו: *Deal with the Devil*, WIKIPEDIA, 15.8.2016, [en.wikipedia.org/wiki/Deal\\_with\\_the\\_Devil](http://en.wikipedia.org/wiki/Deal_with_the_Devil)) ועד תמונתו של דוריאן גריי (ראו: *The Picture of Dorian Gray*, WIKIPEDIA, 27.8.2016, [en.wikipedia.org/wiki/The\\_Picture\\_of\\_Dorian\\_Gray](http://en.wikipedia.org/wiki/The_Picture_of_Dorian_Gray)); וכמובן כל את "גיבורי העל" – מאיש העטלף (Batman), דרך איש העכביש (Spiderman) ועד ה־X-men – המאבדים חלק מאנושיותם כנגד קבלת כוחות־העל.

248 לדיון ראו: Pam Weintraub, *Head to Head*, AEON (Oct. 8, 2015), [aeon.co/essays/does-every-creative-genius-need-a-bitter-rival](http://aeon.co/essays/does-every-creative-genius-need-a-bitter-rival); MARC HIRSHMAN, *A RIVALRY*. וקרויב יותר למקורות־אנו: OF GENIUS: JEWISH AND CHRISTIAN BIBLICAL INTERPRETATION IN LATE ANTIQUITY Wallace Hettle, *Envious? Who, Me?*, (Batya Stein trans., 1996) על הקנאה באקדמיה ראו: CHRON.HIGHER EDUC. (May 26, 2015), [www.chronicle.com/article/Envious-Who-Me-230389](http://www.chronicle.com/article/Envious-Who-Me-230389).

"גל מרקל הוא פנומן. בגיל 36 הוא הפרופסור לרפואה הצעיר בארץ, שרשם כמעט 20 פטנטים, ובמקביל עושה התמחות וטוחן תורנויות כמו כל רופא צעיר. אבל מעל הכל מרחפת תגלית אחת שלו, שהובילה לפיתוח תרופה חדשנית לסרטן." <sup>249</sup>

למען האמת, התייחסות לגיל שלושים ושש כאל גיל צעיר נחשבת "נדיבה" <sup>250</sup>. בקרב מדענים הועמד לא פעם "השעון האקדמי" על גיל שלושים, במיוחד על-ידי גאונים שזה היה מצב הדברים בעניינם. כך, איינשטיין אמר כי אדם שלא תרם את תרומתו הגדולה ביותר למדע עד גיל שלושים כבר לא יעשה כן לעולם. <sup>251</sup> באופן דומה, למדען הבריטי פול דירק (Paul Dirac), שזכה בפרס נובל לפיזיקה לשנת 1933 בגיל שלושים ואחת, מיוחס השיר הקליל הבא:

"Age is of course a fever chill / that every physicist must fear / He's better dead than living still / When once he's past his thirtieth year" <sup>252</sup>

אבל גם מיתוס זה ביחס ליצירתיות התברר כבלתי־מדויק: ניתוח נתונים על זוכי פרס נובל בכימיה מעלה כי גם בראשית המאה העשרים נעשו פריצות־הדרך כאשר החוקרים היו באמצע שנות השלושים לחייהם – כך שהחריגים הם כנראה הפיזיקאים מתחום מכניקת הקוונטים שזכו בפרס על תגליות שגילו בגיל צעיר יותר – וכי עד לסוף המאה העשרים עלה הגיל הממוצע שבו נעשו התגליות מ־37 ל־50 בקרב פיזיקאים; מ־36 ל־46 בקרב כימאים; ומ־38 ל־45 בקרב רופאים. <sup>253</sup>

249 ראו דיאנה בחור ניר "פרופ' מרקל ומלחמתו נגד גלימת ההיעלמות של הסרטן" כלכליסט 21.8.2015 Alexander Chee, *Against*: [www.calcalist.co.il/articles/0,7340,L-3667355,00.html](http://www.calcalist.co.il/articles/0,7340,L-3667355,00.html). השוו: Wunderkinds, LITERARY HUB (May 21, 2015), [lithub.com/against-wunderkinds/](http://lithub.com/against-wunderkinds/).

250 יש ציטוטים לא־מעטים, גם בתרבות הפופולרית, המתייחסים לכך שמי שהגיע לגיל המופלג של שלושים ושש "עקף" בכך את אחד הגאונים המובהקים של האנושות – מוצרט. ראו, למשל: Paul Michaud, *At Age 35 Mozart Was Dead*, CLOUD AVE (Aug. 24, 2009), [www.cloudave.com/1666/at-age-35-mozart-was-dead/](http://www.cloudave.com/1666/at-age-35-mozart-was-dead/); ER, Season 1, QUOTES, [www.quotes.net/show-quote/Tom\\_Lehrer](http://www.quotes.net/show-quote/Tom_Lehrer); Tom Lehrer, WIKIQUOTE, 9.4.2016, [en.wikiquote.org/wiki/Tom\\_Lehrer](http://en.wikiquote.org/wiki/Tom_Lehrer); 27801.

251 ראו: Zoë Corbyn, *Experience Counts for Nobel Laureates*, NATURE (Nov. 7, 2011), [www.nature.com/news/2011/111107/full/news.2011.632.html](http://www.nature.com/news/2011/111107/full/news.2011.632.html). בתרבות הפופולרית קיים רעיון דומה המתייחס ליצירים החשובים הרבים שסיימו את חייהם דווקא בגיל עשרים ושבע. ראו "מועדון 27" ויקיפדיה 22.8.2016 מועדון\_27. [he.wikipedia.org/wiki/27](http://he.wikipedia.org/wiki/27). קיימת גם שאלה נוספת בדבר המוניטין כגאון – היו מי שתוארו כגאונים בדורם ונשכחו, היו מי שגדולתם הוכרה רק באחרון, והיו מי שההערכה אליהם התהוותה בחייהם ושרדה עד היום. מי מהאנשים המוכרים והמוערכים ביותר בעולם כיום אכן ייזכר כגאון (או בכלל) בעוד עשרים, חמישים או מאה שנה?

252 מדענים רבים, לפחות בראשית המאה העשרים, הסכימו לדעה זו. ראו: Benjamin F. Jones, *Age and Great Invention*, 92 REV. ECON. STAT. 1 (2010).

253 ראו Corbyn, לעיל ה"ש 251.

ניתן להציע כמה הסברים לתופעה זו: ראשית, למן ראשית המאה העשרים חוו רוב מדינות העולם עלייה דרמטית בתוחלת החיים.<sup>254</sup> בהתאם לכך, הדחף למהר ולהקדים את הפעילות המקצועית פחת, ואילו משך הקריירה התארך. שנית, תקופת ההכשרה של אקדמאים התארכה עם השנים.<sup>255</sup> אין מדובר רק בהיבט הפורמלי של מספר השנים הדרוש להשלמת התארים, אלא גם במהות: כדי "לעמוד על כתפי ענקים",<sup>256</sup> יש צורך לשלוט בהיקף ידע עצום, אשר רק הולך וגדל. במובן מסוים – אשר רלוונטי לצעירים הבוחרים קריירה בראשית דרכם – המדע עומד אם כן בהנגדה ברורה להי-טק, שם ניתן לזהות יזמים צעירים שוויתרו על השלמת לימודיהם האקדמיים, על העומק והרוחב שהם מספקים, לטובת מיזם חדשני.<sup>257</sup> שלישית, מבחינה עובדתית, הן מחקרים מדעיים והן תיאורים אנקדוטיים מזהים כמה תופעות מעניינות: האחת היא פער בין תחומי המחקר השונים מבחינת הגיל שבו אנשים מגיעים לשיאם ומספר שנות הפעילות שלהם עד לאותה נקודה. בחלק מהתחומים, במיוחד ההומניים, חוקרים ואומנים מגיעים לשיאם בגילאים מתקדמים יחסית, לאחר שצברו היקף ידע ורוחב ראייה מספק;<sup>258</sup> תופעה שנייה היא עקומה סטטיסטית שלפיה

254 אסף שטול-טראורינג "תוחלת החיים הממוצעת בעולם עלתה בעשרים ואחת שנים בחצי המאה האחרונה" **הארץ** 12.4.2010 1.1197098 [www.haaretz.co.il/news/science/1.1197098](http://www.haaretz.co.il/news/science/1.1197098); Amanda Goodall & John Montgomery, *Who Says Innovators Have to Be Young?*, TIMES HIGHER EDUC. (May 22, 2014), [www.timeshighereducation.com/features/who-says-innovators-have-to-be-young/2013375.article](http://www.timeshighereducation.com/features/who-says-innovators-have-to-be-young/2013375.article).

255 השו: Jeff Grabmeier, *Breakthrough Scientific Discoveries no Longer Dominated by the Very Young, Study Finds*, PHYS.ORG: SOC. SCI. (Nov. 7, 2011), [phys.org/news/2011-11-breakthrough-scientific-discoveries-longer-dominated.html](http://phys.org/news/2011-11-breakthrough-scientific-discoveries-longer-dominated.html); Charles Q. Choi, *The Stroke of Genius Strikes Later in Modern Life*, LIVE SCI. (Nov. 7, 2011), [www.livescience.com/16911-scientific-breakthroughs-genius-aging.html](http://www.livescience.com/16911-scientific-breakthroughs-genius-aging.html); Olga Khazan, *Big Breakthroughs Come in Your Late 30s*, THE ATLANTIC (Feb. 14, 2014), [www.theatlantic.com/health/archive/2014/02/big-breakthroughs-come-in-your-late-30s/283858/](http://www.theatlantic.com/health/archive/2014/02/big-breakthroughs-come-in-your-late-30s/283858/).

256 הביטוי "עומדים על כתפי ענקים", המשקף את הרעיון של מחקר המבוסס על עבודתם של דורות קודמים, מצוטט בגיל מתוך מכתב של "ענק" מובהק – אייזק ניוטון (1676). לפירוט ראו: *Standing on the Shoulders of Giants*, WIKIPEDIA, 15.8.2016, [en.wikipedia.org/wiki/Standing\\_on\\_the\\_shoulders\\_of\\_giants](http://en.wikipedia.org/wiki/Standing_on_the_shoulders_of_giants).

257 ראו: Rosie Cima, *Why Nobel-Winning Scientists Are Getting Older*, PRICEONOMICS (Apr. 10, 2015), [priceonomics.com/why-nobel-winning-scientists-are-getting-older/](http://priceonomics.com/why-nobel-winning-scientists-are-getting-older/).

258 ראו, למשל: Eric Schwitzgebel, *55-Year-Old Philosophers vs. 55-Year-Old Scientists*, SPLINTERED MIND (May 21, 2010), [schwitzsplinters.blogspot.co.il/2010/05/55-year-old-Are\\_Older\\_Academics\\_Past\\_Their\\_Productive\\_Peak?](http://schwitzsplinters.blogspot.co.il/2010/05/55-year-old-Are_Older_Academics_Past_Their_Productive_Peak?); ראו גם: *Are Older Academics Past Their Productive Peak?*, TIMES HIGHER EDUC. (May. 12, 2016), [www.timeshighereducation.com/features/are-older-academics-past-their-productive-peak](http://www.timeshighereducation.com/features/are-older-academics-past-their-productive-peak). הדברים אינם אמורים רק באקדמאים: מחקרים שנערכו בקרב כלל האוכלוסייה מבהירים כי בעוד כישורי מהירות מתחילים לדעוך כבר בסוף שנות העשרה, כישורי מילוי וזיכרון חזותי מגיעים לשיא באמצע שנות השלושים, תפיסה רגשית מגיעה

לאחר שנות פעילות אחדות בתחום מסוים החוקר אכן מגיע לשיא, שממנו מתחילה ירידה הישגית, אבל זוהי ירידה איטית הנמשכת לאורך שנים;<sup>259</sup> תופעה שלישית היא שלמרות הדעה הרווחת, עיקר הירידה ביכולת הקוגניטיבית אינה מתרחשת בשנות השישים לחיים, אלא בגיל מאוחר יותר. אכן, כאשר מוסדות אקדמיים בארצות-הברית ובאנגליה ביטלו את חובת היציאה לפנסיה בעשור השביעי לחיים, התברר עד-מהרה כי חלק מן החוקרים משמרים בהחלט עניין ומרץ, וממשיכים בפעילות עמוק אל תוך גיל הזהב.<sup>260</sup> תוצאת הדברים היא שיש אומנם עלייה מובהקת בגיל הסגל האקדמי, גם בישראל (אם כי פה הסיבה היא אי-קבלת סגל צעיר, בעוד גיל פרישת-החובה נותר בינתיים על כנו),<sup>261</sup> אבל גם אם בטווח הארוך טמונה בכך בעייתיות מבחינה מוסדית-פנימית,<sup>262</sup> לפחות מבחינה מחקרית הדבר מזיק פחות מכפי שחששו אחדים.<sup>263</sup>

- 
- לשיאה בשלהי גיל המעבר, ואילו אוצר-המילים ממשיך להתרחב אף מעבר לגילאי השישים. ראו: Laura Entis, *At What Age Do Our Intellectual Abilities Peak?*, ENTREPRENEUR (Mar. 28, 2015), [www.entrepreneur.com/article/244288](http://www.entrepreneur.com/article/244288).
- 259 ראו: Max Fisher, *When Does Creativity Peak: Youth, Middle Age, or Old Age?*, THE ATLANTIC (Jun. 16, 2010), [www.theatlantic.com/entertainment/archive/2010/06/when-does-creativity-peak-youth-middle-age-or-old-age/345188/](http://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2010/06/when-does-creativity-peak-youth-middle-age-or-old-age/345188/).
- 260 ראו Goodall & Montgomery, לעיל ה"ש 254; Arthur Cropley, *Creative Performance in Older Adults*, in REFLECTIONS ON EDUCATIONAL ACHIEVEMENT: PAPERS IN HONOUR OF T. NEVILLE POSTLETHWAITE 75 (Wilfried Bos & Rainer H. Lehmann eds., 1995); Anne Tergesen, *Why Everything You Think about Aging May Be Wrong*, WALL ST. J. (Nov. 30, 2014), [www.wsj.com/articles/why-everything-you-think-about-aging-may-be-wrong-1417408057](http://www.wsj.com/articles/why-everything-you-think-about-aging-may-be-wrong-1417408057).
- 261 ראו לוי, לעיל ה"ש 99; עניין גביש, לעיל ה"ש 62.
- 262 אם כי יש גם היבטים חיוביים להעסקת עובדים מבוגרים, המתבררים כיום בשוק העבודה הכללי: "עובדים מבוגרים יותר הם עובדים טובים יותר", מסביר האקונומיסט. הם "יכולים להיות יעילים לא פחות מצעירים, וחברות משבחות את האמינות, המסירות והכישורים שלהם. ככל שהאוכלוסייה מזדקנת, כך גם שוק העבודה, וחברות שיתאימו עצמן מראש לשינוי ירוויחו – בדיוק כמו בני ה-60 שהן יעסיקו". ראו "המעסיקים מגלים: עובדים מבוגרים יותר הם עובדים טובים יותר" *TheMarker* [www.themarker.com/wallstreet/1.2732346](http://www.themarker.com/wallstreet/1.2732346) 17.9.2015.
- 263 ראו Goodall & Montgomery, לעיל ה"ש 254; Jason Pontin, *Seven over 70*, MIT TECH. REV. (Aug. 18, 2015), [www.technologyreview.com/s/540256/seven-over-70/](http://www.technologyreview.com/s/540256/seven-over-70/). אם לסכם את הדברים, המחקר העדכני ביותר, אשר בדק את הפרודוקטיביות של מדענים ואת השפעתם על עמיתיהם (כעולה ממספר הפעמים שמחקריהם צוטטו) אינו מוצא עדיפות מובהקת לשכבת גיל זו או אחרת – לא למדענים צעירים ולא למדענים מבוגרים. ראו: Shalini Saxena, *Young Scientists Don't Have the Most Impact or Make the Biggest Discoveries*, ARS TECHNICA (Nov. 8, 2016), [arstechnica.com/science/2016/11/young-scientists-dont-have-the-most-impact-or-make-the-biggest-discoveries/](http://arstechnica.com/science/2016/11/young-scientists-dont-have-the-most-impact-or-make-the-biggest-discoveries/); Roberta Sinatra et al., *Quantifying the Evolution of Individual Scientific Impact*, SCIENCE (Nov. 4, 2016), [science.sciencemag.org/content/354/6312/aaf5239](http://science.sciencemag.org/content/354/6312/aaf5239).

אבל לטעמי העיקר מצוי בנקודה אחרת, שאותה מעלה ההיסטוריון דרין מקמהון (Darrin M. McMahon): עצם המונח "גאון" הוא **אנכרוניזם**. רעיון ה"גאון" עלה באירופה במאה השמונה-עשרה – תקופה שנקראה "עידן ההשכלה" או "עידן הנאורות". אז זכו אישים שנתפסו כבעלי יכולות טבעיות חריגות מבחינת תבונה, יצירתיות או תוכנה בסוג ההערצה שבה זכו בהיסטוריה נביאים או קדושים.<sup>264</sup> הייתה זו מעין כת של גאונות אשר רבים מהמדענים עצמם הוטרדו ממנה ומן ההשלכות המעין-דתיות שלה. במחצית הראשונה של המאה העשרים נעשה עדיין שימוש במונח "גאון", פעמים רבות בניסיון להקנות סמכות עילאית לשליטים דיקטטוריים. אולם בסופו של דבר מיצה המונח את עצמו. סיבה אחת היא פשוט השימוש המופרז והבלתי-ראוי במונח "גאון".<sup>265</sup> סיבה נוספת היא שעם העלייה ברמת ההשכלה הצטמצמו הפערים: פער המידע בין האזרח ה"פשוט" לבין הרופא אינו עוד תהומי, ומכאן למשל הדרישה כיום כי הרופא יתכבד ויסביר למטופל את הטיפול, ויקבל ממנו את הסכמתו המושכלת.<sup>266</sup> מי שחזה עוד במאה התשע-עשרה את תהליך ה"השטחה" של ההשכלה ואת תוצאותיה השוויוניות היה אלקסיס דה-טוקוויל (גאון לא-קטן בפני עצמו), אשר כתב במבוא לחלק הראשון של ספרו על הדמוקרטיה באמריקה (1835):

"עכשיו השתנתה התמונה. מעט-מעט הונמכו המחיצות בין בני האדם; מחלקים את הרכוש, אנשים נעשים שותפים בשררה, ההשכלה הופכת להיות נחלת רבים, וכישורי כל המעמדות נוטים להשתוות. החברה נעשית דמוקרטית, וסוף סוף הדמוקרטיה קונה לה שביתה בדרכי נועם במוסדות ובמנהגיהם של הבריות."<sup>267</sup>

זאת ועוד, בעשורים האחרונים, עם הגידול בנגישותם של המידע וההשכלה, ניתן לראות גידול מובהק במספר האנשים החוקרים והיוצרים, אבל גם צמצום בפערים ביניהם.<sup>268</sup> נראה שכיום יש יותר אנשים יצירתיים ברמה המקצועית הגבוהה ביותר – מלחינים, מדענים, ציירים, סופרים, בין ב"משרה מלאה" ובין בשעות הפנאי שלהם –

264 ארבעים החברים באקדמיה לשפה הצרפתית מכונים עד היום "בני האלמוות". ראו: *Académie Française*, WIKIPEDIA, 18.8.2016, en.wikipedia.org/wiki/Académie\_Française.

265 דארין מ. מקמהון, *From Isaac Newton to the Genius Bar*, NAUTILUS (Oct. 16, 2014), nautil.us/issue/18/genius/from-isaac-newton-to-the-genius-bar.

266 על המונח "הסכמה מדעת" או "הסכמה מיועצת" (informed consent) ראו: *Informed Consent*, WIKIPEDIA, 28.8.2016, en.wikipedia.org/wiki/Informed\_consent; 30.7.2016, he.wikipedia.org/wiki/מדעת\_הסכמה.

267 ראו אלקסיס דה-טוקוויל *הדמוקרטיה באמריקה* 9 (אהרן אמיר מתרגם, 2008).  
268 השו: Philip G. Altbach, Liz Reisberg & Laura E. Rumbley, *Trends in Global Higher Education: Tracking an Academic Revolution* (United Nations Educ. Sci. & Cult. Org. (UNESCO), 2009), available at unesdoc.unesco.org/images/0018/001831/183168e.pdf.

מאשר אי-פעם בהיסטוריה,<sup>269</sup> אבל להבנתי, אף שקיימים גם כיום אישים פורצי-דרך הנחשבים "גאונים", בוודאי לפי רמת המשכל הנמדדת,<sup>270</sup> רק מעטים מהם זוכים באותה הערצה ובאותה הכרה שבהן זכו אישים כאלה בעבר, גם פְּעִידָן חובב הידוענות של ימינו.<sup>271</sup>

ניתן להציע כמה הסברים למצב דברים זה: ראשית, דומני שגם לאנשים מוכשרים מאוד קשה יותר לבלוט כיום בקרב קבוצה גדולה של עמיתים מוכשרים שהפערים ביניהם מצומצמים למדי.<sup>272</sup> ניתן לומר, דרך משל, שהיה כנראה קל יותר להיות חוקר בולט ולהיחשב גאון בישראל של ראשית המדינה – שבה פעלה פקולטה אחת למשפטים ומורים בה מעט – מאשר כיום, כאשר פועלות בישראל ארבע-עשרה פקולטות למשפטים ובהן מאות מרצים, שרבים מהם למדו במוסדות מובילים, ואשר מצויים במארג קשרים מקצועיים עשיר ומציגים ומפרסמים את מחקריהם בארץ ובחוץ-

269 Mario Cervantes, *Scientists and Engineers: Crisis, What Crisis?*, למשל: OECD OBSERVER (Dec. 2003), [www.oecdobserver.org/news/archivestory.php/aid/1160/Scientists\\_and\\_engineers.html](http://www.oecdobserver.org/news/archivestory.php/aid/1160/Scientists_and_engineers.html); Pamela Wilson, *Scientists, Engineers and Technical Workers*, DEPARTMENT FOR PROFESSIONAL EMPLOYEES (2002), [dpeaficio.org/programs/analyses/2002\\_sci\\_eng.htm](http://dpeaficio.org/programs/analyses/2002_sci_eng.htm); David Goodstein, *The Big Crunch*, CALIFORNIA INST. TECH. (Sep. 19, 1994), [www.its.caltech.edu/~dg/crunch\\_art.html](http://www.its.caltech.edu/~dg/crunch_art.html); M.F. Perutz, *Will Biomedicine Outgrow Support?*, Fig. 1 – "Semilogarithmic Plot of Membership of Some American Societies During This Century", 399 NATURE 299 (1999), available at [www.nature.com/nature/journal/v399/n6734/fig\\_tab/399299a0\\_F1.html](http://www.nature.com/nature/journal/v399/n6734/fig_tab/399299a0_F1.html).

270 גם שיטות המדידה של אינטליגנציה היכולות להעריך מהי רמת המשכל, ובהתאם מיהו "גאון", שנויות כיום במחלוקת. ראו "מנת משכל" ויקיפדיה 16.8.2016 [he.wikipedia.org/wiki/מנת\\_משכל](http://he.wikipedia.org/wiki/מנת_משכל).

271 אם כי פה ושם מתעורר עניין ציבורי בסיפוריהם האישיים של אישים כאלה, והם זוכים בעיבודים ספרותיים וקולנועיים ובמקום בתרבות הפופולרית, אפילו כאשר מדובר במדענים העוסקים בתחומים שקשים מאוד להבנה. כך, למשל, בעניינם של המתמטיקאים אלן טיורינג וג'ון נש והפיזיקאי סטיבן הוקינג. ראו: Alan Turing, WIKIPEDIA, 29.8.2016, [en.wikipedia.org/wiki/Alan\\_Turing](http://en.wikipedia.org/wiki/Alan_Turing); John Forbes Nash Jr., WIKIPEDIA, 30.8.2016, [en.wikipedia.org/wiki/John\\_Forb\\_Nash\\_Jr](http://en.wikipedia.org/wiki/John_Forb_Nash_Jr); Forbes\_Nash\_Jr. [he.wikipedia.org/wiki/סטיבן\\_הוקינג](http://he.wikipedia.org/wiki/סטיבן_הוקינג) 4.8.2016 ויקיפדיה.

272 העיתונאי הקנדי מלקולם גלדוול, בספרו החשוב משנת 2008 שבו ניסה "לפרק" את הדרך להצלחה, החליף את המונח "גאון" במונח טכני יותר וטעון פחות מבחינה רגשית ותרכותית: outlier – מונח בסטטיסטיקה המציין נתון הנופל הרחק מיתר הנתונים באותו מקבץ. התרגום העברי של הספר (מלקולם גלדוול מצוינים – ממה עשויה הצלחה) (שרה ריפין מתרגמת, 2009); לעומת המקור באנגלית: (MALCOLM GLADWELL, OUTLIERS: THE STORY OF SUCCESS (2008) אינו משקף שינוי מינוחי זה. בהקשר זה, מחקר עדכני מעלה את הסברה כי "התפלגות הפעמון" לא רק שאינה מתארת את האופן שבו בני-אדם פועלים, אלא שהיא מגבילה את דרכי פעולתנו. ראו: Shankar Vedantam, *Put Away the Bell Curve: Most of Us Aren't 'Average'*, NPR (May 3, 2012), [www.npr.org/2012/05/03/151860154/put-away-the-bell-curve-most-of-us-arent-average](http://www.npr.org/2012/05/03/151860154/put-away-the-bell-curve-most-of-us-arent-average).

לארץ. עם זאת, בתחומי חיים רבים אנו מחפשים עדיין אנשים יחידים-סגולה, גאונים בתחומם.<sup>273</sup>

**שנית,** אם נתייחס לסוג הכישורים והידע שעורר בעבר רושם רב, ניתן לומר שההתרחבות העצומה בהיקף הידע האנושי בצירוף נגישותם הרבה של מאגרי המידע – אשר זמינים כיום בכל שעה, נגישים מכל מכשיר אלקטרוני ומאפשרים חיפושים קלים – הובילו לשתי תוצאות ברורות. מחד גיסא, ההיקף העצום של הידע הנדרש כיום אינו מאפשר לאדם, בוודאי לא בנקל, לשלוט בכמה תחומי פעילות ומחקר אקדמיים: הרמב"ם – אותו מדען, רופא, חוקר, מנהיג, פוסק ופילוסוף, "איש אשכולות" יהודי בן המאה השתים-עשרה<sup>274</sup> – הוא מודל נערץ אבל כנראה ישים פחות בעידן ההתמקצעות וההתמחות של ימינו.<sup>275</sup> מאידך גיסא, ידע רחב או זיכרון מעולה, מאפיינים שהיו מוערכים מאוד בעבר, נעשו חיוניים פחות בימינו, כאשר כולנו נמצאים במרחק הקלדה קצר מתשובה לכל שאלה עובדתית שבעולם. ודוק: בעבר תוארו לא מעט מהאנשים שנחשבו גאונים כבעלי ידע אנציקלופדי או בין-תחומי,<sup>276</sup> אבל בעידן הנוכחי דומני שכישורים אנליטיים יזכו ביתר הערכה מ"ידע כללי".

**שלישית,** בעולם המשפט רוב המאמרים הם פרי עבודה של חוקר יחיד או לכל-היותר שניים. אבל לא זה המצב ברוב תחומי המחקר המדעי, שם מרבית הפעילות המחקרית אינה נעשית על-ידי חוקרים יחידים וירטואוזיים – מוחות מבריקים מבודדים במעבדותיהם – אלא בשיתוף-פעולה בין חוקרים.<sup>277</sup> לעיתים מדובר בשיתוף-פעולה בין קבוצות שלמות של חוקרים הפועלות יחד או במקביל לפתרון בעיות מדעיות מורכבות.<sup>278</sup> דומה שכיום, בעידן שבו יש אוכלוסייה משמעותית בעלת השכלה גבוהה

<sup>273</sup> דוגמה לכך היא קרן מקארתור האמריקאית, אשר מאתרת "גאונים" בכל התחומים ומעניקה מדי שנה מלגות של מיליון דולר כל אחת, כדי "לקנות" לאנשים אלה את הזמן והחירות שיאפשרו להם לקדם את תחום הפעילות שבו הם כה מוכשרים. 13 מבין 24 הזוכים במלגות בשנת 2015 הם אקדמאים. ראו: Andrew Mytelka, *13 Academics Are Among 24 Winners of 2015 MacArthur Fellowships*, CHRON. HIGHER EDUC. (Sep. 29, 2015), [www.chronicle.com/blogs/ticker/13-academics-are-among-24-winners-of-2015-macarthur-fellowships/105201](http://www.chronicle.com/blogs/ticker/13-academics-are-among-24-winners-of-2015-macarthur-fellowships/105201). בעולם המוזיקה הקלסית פועלת קרן גילמור, המעניקה לפסנתרנים פרס מבלי שיהיו מודעים לכך שפעילותם מועמדת לזכייה. ראו: *Gilmore Artist Award*, WIKIPEDIA, 24.8.2016, [en.wikipedia.org/wiki/Gilmore\\_Artist\\_Award](http://en.wikipedia.org/wiki/Gilmore_Artist_Award).

<sup>274</sup> ראו "רמב"ם" ויקיפדיה 31.8.2016 [he.wikipedia.org/wiki/רמב"ם](http://he.wikipedia.org/wiki/רמב).

<sup>275</sup> מכאן שאיתו של המרכז הבינתחומי בהרצליה – שהיא אחת ממטרותיו – להביא את תלמידי בית-הספר למשפטים לידי התמקצעות נרחבת בתחום אקדמי נוסף, כגון מערכות מידע, מנהל עסקים, ממשל וכדומה. ראו אתר המרכז הבינתחומי הרצליה "המרכז הבינתחומי הרצליה – רקע" [www.idc.ac.il/he/about/Pages/background.aspx](http://www.idc.ac.il/he/about/Pages/background.aspx).

<sup>276</sup> השוו: *Encyclopedic Knowledge*, WIKIPEDIA, 31.8.2016, [en.wikipedia.org/wiki/Encyclopedic\\_Knowledge](http://en.wikipedia.org/wiki/Encyclopedic_Knowledge).

<sup>277</sup> ראו: M.E.J. Newman, *Coauthorship Networks and Patterns of Scientific Collaboration*, 101 PNAS 5200 (2004), available at [www.pnas.org/content/101/suppl\\_1/5200.full](http://www.pnas.org/content/101/suppl_1/5200.full).

<sup>278</sup> שיא מעט קיצוני נקבע לאחרונה כאשר מאמר בתחום הפיזיקה פורסם במשותף על-ידי

וכישורים בכל תחום של פעילות אנושית, הדרך לפיתוח ולהתקדמות נעוצה בשיתוף-פעולה בין רשת גדולה של עמיתים, ופחות בהבלחות כישרון יחידניות.<sup>279</sup> דרך אגב, מגבלות המשאבים של המדענים וההכרה בכישורים הגוברים של ציבור ה"חובבנים" המוכשרים הובילו לקריאות לציבור – אשר נענו יפה – להשתתף בפעילויות כגון תרגום כתבים עתיקים, זיהוי מדעי של חרקים, פתרון בעיות מתמטיות וכמובן כתיבת ה"ויקיפדיה".<sup>280</sup> ומה לגבי הגאונים ומקומם בחיפוש אחר "השראה"? דומני שיש הרבה בעמדתו של הסופר Joshua Wolf Shenk :

"WHERE does creativity come from? For centuries, we've had a clear answer: the lone genius... But the lone genius is a myth that has outlived its usefulness. Fortunately, a more truthful model is emerging: the creative network, as with the crowd-sourced Wikipedia or the writer's room at 'The Daily Show' or – the

---

5,154 מחברים, ששמותיהם התפרשו על 24 מתוך 33 העמודים במאמר (ראו: Macrina Cooper White, *One Tiny Particle Inspires Scientific Paper with More Than 5,000 Authors*, HUFFINGTON POST (Jan. 6, 2015), [www.huffingtonpost.com/2015/06/01/paper-5000-authors-science\\_n\\_7409524.html](http://www.huffingtonpost.com/2015/06/01/paper-5000-authors-science_n_7409524.html)). אבל מאמרים רבי-משתתפים הם הנורמה בעולם המדע, ולא חריג, והנושא מעורר דיון וחשיבה, במיוחד לגבי מקרים שבהם מספר הכותבים גדול באופן קיצוני. ראו, למשל: Chris Woolston, *Fruit-Fly Paper Has 1,000 Authors*, 521 NATURE 263 (2015); Robert Lee Hotz, *How Many Scientists Does It Take to Write a Paper? Apparently, Thousands*, WALL ST. J. (Aug. 10, 2015), [www.wsj.com/articles/how-many-scientists-does-it-take-to-write-a-paper-apparently-thousands-1439169200](http://www.wsj.com/articles/how-many-scientists-does-it-take-to-write-a-paper-apparently-thousands-1439169200); Danielle Wiener-Bronner, *This Scientific Paper has 2,863 Authors. How?*, FUSION (Dec. 5, 2015), [fusion.net/story/133630/how-this-scientific-paper-came-to-have-2683-authors](http://fusion.net/story/133630/how-this-scientific-paper-came-to-have-2683-authors). על הולדתו של המונח kilo-author ראו: *Research Biologist Coins Term 'Kilo-Author' for Scientific Journal Articles*, NPR (Aug. 12, 2015), [www.npr.org/2015/08/12/431959428/research-biologist-coins-term-kilo-author-for-scientific-journal-articles](http://www.npr.org/2015/08/12/431959428/research-biologist-coins-term-kilo-author-for-scientific-journal-articles).

279 השו: Joshua Wolf Shenk, *The End of 'Genius'*, N.Y. TIMES (Jul. 19, 2014), [www.nytimes.com/2014/07/20/opinion/sunday/the-end-of-genius.html](http://www.nytimes.com/2014/07/20/opinion/sunday/the-end-of-genius.html); וכן McMahon, לעיל ה"ש 265.

280 Ben W. Brumfield, *2010: The Year of Crowdsourcing Transcription*, 280 COLLABORATIVE MANUSCRIPT TRANSCRIPTION (Feb. 2, 2011), [manuscripttranscription.blogspot.co.il/2011/02/2010-year-of-crowdsourcing.html](http://manuscripttranscription.blogspot.co.il/2011/02/2010-year-of-crowdsourcing.html); Allison Meier, *Museums Turn to Crowdsourcing to Unlock Secrets of Their Collections*, HYPERALLERGIC (May 28, 2013), [hyperallergic.com/71957/museums-turn-to-crowdsourcing-to-unlock-secrets-of-their-collection/](http://hyperallergic.com/71957/museums-turn-to-crowdsourcing-to-unlock-secrets-of-their-collection/); Julio Peironcelly, *3 Examples of Crowdsourcing Science*, NEXT SCIENTIST, [www.nextscientist.com/3-examples-crowdsourcing-science](http://www.nextscientist.com/3-examples-crowdsourcing-science); Gareth Cook, *How Crowdsourcing Is Changing Science*, BOSTON GLOBE (Nov. 11, 2011), [www.bostonglobe.com/ideas/2011/11/11/how-crowdsourcing-changing-science/dWL4DGWMq2YonHKC8uOXZN/story.html](http://www.bostonglobe.com/ideas/2011/11/11/how-crowdsourcing-changing-science/dWL4DGWMq2YonHKC8uOXZN/story.html); *Citizen Science*, WIKIPEDIA, 30.8.2016, [en.wikipedia.org/wiki/Citizen\\_science](http://en.wikipedia.org/wiki/Citizen_science).



real heart of creativity – the intimate exchange of the creative pair, such as John Lennon and Paul McCartney..."<sup>281</sup>

### (ג) יצירת התנאים הפיזיים ליצירה

המחקר האקדמי (כמו-גם זה הלא-אקדמי) העוסק בדרכים לקדם או להגביר יצירתיות התמקד באופן מסורתי בשני אפיקים: מיטוב (אופטימיזציה) של הסביבה היצירתית, שאליו נתייחס עתה, ואימונים או הדרכה ליצירתיות, שבהם נדון בחלק הבא.<sup>282</sup> השאיפה ליצור את התנאים הטובים ביותר ליצירה נראית ברורה מאליה. מצב הדברים הוא זה: לרשותכם עומד משאב נדיר – אדם מוכשר בצורה נדירה אשר צפוי להערכתכם להגיע להישגים יצירתיים או מחקרניים משמעותיים.<sup>283</sup> נניח שהייתם יכולים להשקיע משאבים כדי לוודא שאותו אדם יפיק מעצמו את המירב. מה הייתם עושים? התשובה האינטואיטיבית היא שהייתם עושים את המירב כדי להסיר חסמים, קשיים, לחצים ודאגות מאותו אדם ברוך-כישרון, כדי שיוכל להקדיש את כל משאביו לפעילות היצירתית. השלב הראשון הוא יצירת סביבת עבודה מתאימה לקריאה, לחשיבה, לניתוח ולכתיבה – למשל, חדר ממוזג, שקט, עם מעט הפרעות חיצוניות, ומקום להניח את כלי הכתיבה, המחשב וכל החומר המשמש למחקר. אבל כל אלה הם תנאים שניתן למצוא גם בספרייה העירונית. מעבידים רבים הולכים רחוק הרבה יותר. הם היו רוצים לראות את העובד המוכשר במשרד, ליד שולחן העבודה, כמה שיותר שעות ביום, ולא מבטל יום עבודה כדי להעביר את רכבו מבחן רישוי, לעשות קניות בשוק, לחפש חניה<sup>284</sup> או לעשות כל פעולה אחרת שיכולה להיעשות על-ידי אנשים אחרים, "חיוניים" פחות. זוהי תובנה רווחת כיום בשוק העבודה המודרני, במיוחד לגבי הפלח ה"עליון" של המועסקים.<sup>285</sup> להבדיל ממועל בפסייזצור – אשר פעולתו טכנית, שיקול-הדעת שלו

281 ראו Shenk, לעיל ה"ש 279.

282 לסקירת הספרות המדעית ראו Onarheim & Friis-Olivarius, לעיל ה"ש 214.

283 מונח מוכר לאדם כזה – בעיקר בהתייחס לאומנים, ליוצרים ולכוכבי טלוויזיה ותקשורת – הוא "טאלנט". ראו שמואל מרחב "למה חשוב להיות טאלנט" *TheMarker* 21.4.2011 [www.theMarker.com/magazine/1.629701](http://www.theMarker.com/magazine/1.629701).

284 אחת האנקדוטות הידועות בתחום זה היא החלטתה של אוניברסיטת ברקלי להעניק לחברי הסגל שלה שזכו בפרס נובל הטבה נחשקת מאוד – מקום חנייה משוכח בקמפוס לכל ימי חייהם. ראו: Cathy Cockrell, Barry Bergman, Roibín Ó hÉochaidh & Robert Sanders, *For Berkeley Physicist, Worldwide Fame and Campus Parking*, UC BERKELEY (Oct. 4, 2011), [news.berkeley.edu/2011/10/04/perlmutter-excellent-day/](http://news.berkeley.edu/2011/10/04/perlmutter-excellent-day/); *Berkeley's Prize for Nobel Winners: Free Parking*, NPR (Oct. 17, 2009), [www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=113883274](http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=113883274).

285 וכן לגבי תלמידי הישיבה, אשר בישראל נוצרו בעבורם התנאים להיות מי ש"תורתם אומנותם", כלומר, להתפנות ללימודים בכל שעות היום והלילה, תוך שחרורם העקרוני מעול הפרנסה, הטיפול במשפחה והשירות הצבאי. ראו "תורתו אומנותו" *ויקיפדיה* 27.8.2016 [he.wikipedia.org/wiki/תורתו\\_אומנותו](http://he.wikipedia.org/wiki/תורתו_אומנותו).

מצומצם ותנאי העבודה שלו פונקציונליים – עובד האמור להפעיל את שיקול-דעתו ולהיות יצירתי מקבל תנאים מעולים. ההנחה היא שכדי להפיק יותר מעובד כזה, יש לתת לו תנאי עבודה טובים.<sup>286</sup> לאמיתו של דבר, אנו נתקלים יותר ויותר בשאלה – אשר רלוונטית לחלק גדול מאוד מהעובדים במשק, לרבות עורכי-דין – מדוע יש עדיין צורך במשרד פיזי של המעסיק שאליו יש להגיע מדי יום כאשר הפעילות (הכתיבה, ההתכתבות הפנימית, המצגות, העברת התוצרת) היא בחלקה הגדול דיגיטלית.<sup>287</sup> אכן, רבות מן החברות העשירות והיצירתיות בעולם מודעות היטב לדבר. "המשרדים והקמפוסים של ענקיות הטכנולוגיה האמריקאיות מעוצבים כך שיעוררו השראה, ישפרו את פירון העובדים וייצרו אתוס קבוע על רקע השינוי המתמיד."<sup>288</sup> חברות אלה שואפות לשחרר את העובדים מטרדות היומיום ולתת להם פנאי להיות יצירתיים. ברמת הקיצון יש חברות המעניקות לעובדיהם תנאים מפליגים, החל בסביבת עבודה מרווחת עם עיצוב

286 כיצד ייראה המשרד העתידי? תאורה, מיוזג-אוויר, ריהוט מודולרי, חיבור לטבע – בכל אלה צפויים שיפורים שיעלו את פירון העובדים. Olga Khazan, *Thinking Outside the Cube*, THE ATLANTIC (Sep. 2015), [www.theatlantic.com/magazine/archive/2015/09/thinking-outside-the-cube/399374](http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2015/09/thinking-outside-the-cube/399374); Nicole Torres, *Gazing at Nature Makes You More Productive: An Interview with Kate Lee*, HARV. BUS. REV. (Sep. 2015), [hbr.org/2015/09/gazing-at-nature-makes-you-more-productive](http://hbr.org/2015/09/gazing-at-nature-makes-you-more-productive). אך עדיין "60% מעובדי המשרדים בארצות הברית מבלים את יומם בתוך מבון של מחיצות ללא פרטיות... הקיוביקל, כמו המצאות זדוניות אחרות בהיסטוריה של האנושות, מקורו בכוונות טובות". מאיה לקר "הגיהנום הוא קובייה: איך הפך הקיוביקל לנוף של חיינו" **הארץ** 8.5.2014. [www.haaretz.co.il/magazine/the-edge/premium-1.2314731](http://www.haaretz.co.il/magazine/the-edge/premium-1.2314731). הפער בין הכוונה המקורית של המעצבים לבין "הקובייה המדכאת שהשתלטה על המרחב המשרדי" (שם) הוא שהוביל לכתיבת הספר: NIKIL SAVAL, *CUBED: A SECRET HISTORY OF THE WORKPLACE* (2014). אבל יש נסיונות לשיפור המצב: Kriston Capps, *Is Your Open Office a Nightmare? The Dream of the Supercubicle Is Still Alive*, CITYLAB (Apr. 24, 2015), [www.citylab.com/work/2015/04/is-your-open-office-a-nightmare-the-dream-of-the-cubicle-is-still-alive/390609/](http://www.citylab.com/work/2015/04/is-your-open-office-a-nightmare-the-dream-of-the-cubicle-is-still-alive/390609/); Shane Ferro, *To Work, Open Offices Need to Be a Little Less Open*, HUFFINGTON POST (Nov. 17, 2015), [www.huffingtonpost.com/entry/open-office-flexibility\\_us\\_5618127be4b0dbb8000e8b8d?rb18xgvi](http://www.huffingtonpost.com/entry/open-office-flexibility_us_5618127be4b0dbb8000e8b8d?rb18xgvi). לדיון על "סוד היצירתיות", לרבות תנאי העבודה המעוררים אותה, ראו, לדוגמה: JONAH LEHRER, *IMAGINE: HOW CREATIVITY WORKS* (2012); 'Imagine' That: *Fostering Creativity in the Workplace*, NPR (Mar. 21, 2012), [www.npr.org/2012/03/21/148607182/fostering-creativity-and-imagination-in-the-workplace](http://www.npr.org/2012/03/21/148607182/fostering-creativity-and-imagination-in-the-workplace).

287 ראו: Carlo Ratti & Matthew Claudel, *If Work Is Digital, Why Do We Still Go to the Office?*, HARV. BUS. REV. (Apr. 13, 2016), [hbr.org/2016/04/if-work-is-digital-why-do-we-still-go-to-the-office](http://hbr.org/2016/04/if-work-is-digital-why-do-we-still-go-to-the-office); סוזן דומינוס "מה היה קורה אילו מנהלים היו מאפשרים לעובדיהם לעבוד מתי והיכן שהם רוצים?" **הארץ** 27.4.2016. [www.haaretz.co.il/magazine/premium-1.2926497](http://www.haaretz.co.il/magazine/premium-1.2926497) (מחקרים שנערכו בחברות גדולות בארצות-הברית מגלים שגמישות במקום העבודה מעלה את רמת האושר של העובדים ושל ילדיהם, משפרת את בריאותם ואינה פוגעת כלל ברמת ההישגים שלהם).  
288 "מהם המקומות שהכי כף לעבוד בהם בעולם?" **TheMarker** 12.3.2014. [www.themarker.com/12.3.2014](http://www.themarker.com/12.3.2014) [www.wallstreet.com/1.2267044](http://www.wallstreet.com/1.2267044).

ומוזיקה מרגיעים; המשך בגניילדים לילדיהם ושירותי מזון, כביסה וכושר לעובדים עצמם; וכלה בחדרי משחקים, מגרשי ספורט ועיסויים. מעבידים אלה יעשו כמעט כל דבר שיפחית את רמת המתח והלחץ של העובדים ויקל עליהם לחשוב, ליצור, ובעיקר לא לצאת מהמשרד.<sup>289</sup> הרעיון המשלים הוא לתת לעובדים את התנאים שיאפשרו להם להציע ולקדם רעיונות עצמאיים משלהם, שאינם קשורים במישרין לעבודתם. מאלה תוכל החברה לעיתים להפיק מוצרים מתקדמים, אשר יקדמו שווקים קיימים – ואולי אפילו ימציאו חדשים – וישיאו לחברה רווחים יפים.<sup>290</sup> המטרה הישירה היא לעודד את

289 ראו, למשל: Zach Bulygo, *Inside Google's Culture of Success and Employee Happiness*, KISSMETRICS (Feb. 11, 2013), [blog.kissmetrics.com/googles-culture-of-success/](http://blog.kissmetrics.com/googles-culture-of-success/); Tanner Christensen, *How to Create an Environment for Creativity at Work*, CREATIVE SOMETHING (Jul. 29, 2013), [creativesomething.net/post/56779530611/how-to-create-an-environment-for-creativity-at-work](http://creativesomething.net/post/56779530611/how-to-create-an-environment-for-creativity-at-work); Rick Nauert, *Positive Mood Improves Creativity*, PSYCH CENTRAL (Dec. 16, 2010), [psychcentral.com/news/2010/12/16/positive-mood-improves-creativity/21879.html](http://psychcentral.com/news/2010/12/16/positive-mood-improves-creativity/21879.html); Jenna Goudreau, *The 25 Most Creative Companies in the World*, BUS. INSIDER (Nov. 22, 2013), [www.businessinsider.com/the-most-creative-companies-in-the-world-2013-11](http://www.businessinsider.com/the-most-creative-companies-in-the-world-2013-11); Joel Stein, *Thirteen Months of Working, Eating, and Sleeping at the Googleplex*, BLOOMBERG (Jul. 22, 2015), [www.bloomberg.com/news/features/2015-07-22/thirteen-months-of-working-eating-and-sleeping-at-the-googleplex](http://www.bloomberg.com/news/features/2015-07-22/thirteen-months-of-working-eating-and-sleeping-at-the-googleplex).

290 תוצרי הקניין הרוחני של העובדים צפויים ברגיל להיות רכוש של החברה, בתור "אמצאה בשירות", וזאת לנוכח הוראת ס' 132(א) לחוק הפטנטים, התשכ"ז-1967, שלפיה "אמצאה של עובד, שהגיע אליה עקב שירותו ובתקופת שירותו... תקום לקנין מעבידו, אם אין ביניהם הסכם אחר לענין זה...". כלומר, "ההסדר המשפטי בישראל מקנה למעביד זכויות באמצאה (פטנט) או ביצירה שיצר עובד לצורך שירותו ובתקופת שירותו (תוצר שירות רוחני)". ראו שלומית יניסקי-רביד "מיהו עובד? מבט חדש על יחסי עובד-מעביד באמצעות סוגיית הפטנטים והיצירות 'של' עובדים" **עבודה, חברה ומשפט** יב 381, 382 (2010). על נושא הקניין הרוחני של חוקרים באקדמיה בארצות-הברית ובאירופה והשפעתו על יישומם ומימושם של פיתוחים בתעשייה, ראו, למשל: Manfred Schmiemann & Jean-Noël Durvy, *New Approaches to Technology Transfer from Publicly Funded Research*, 28 J. TECH. TRANSFER 9 (2003). זאת ועוד, פעילותו המחקרית של העובד נעשית ברגיל בהנחייתו, בפיקוחו ובמימונו של המעביד ובתחומים המעניינים את המעביד. אבל יש מעבידים שהשכילו להעמיד לרשות עובדיהם היצירתיים גם זמן חופשי "על-חשבון העבודה" ותוך ניצול משאבי החברה – דבר שהסתיים לעיתים בסיפורי הצלחה. הדוגמה המפורסמת ביותר היא הנניר הדביק שאותו פיתח עובד בחברה האמריקאית 3M בזמן החופשי שהועמד לרשותו. ראו: Kaomi Goetz, *How 3M Gave Everyone Days Off and Created an Innovation Dynamo*, FAST COMPANY DESIGN (Jan. 2, 2011), [www.fastcodesign.com/1663137/how-3m-gave-everyone-days-off-and-created-an-innovation-dynamo](http://www.fastcodesign.com/1663137/how-3m-gave-everyone-days-off-and-created-an-innovation-dynamo); Baldwin, *Time Off to Innovate: Good Idea or a Waste of Tech Talent?*, COMPUTER WORLD (Jul. 24, 2012), [www.computerworld.com/article/2506129/it-management/time-off-to-innovate--good-idea-or-a-waste-of-tech-talent-.html](http://www.computerworld.com/article/2506129/it-management/time-off-to-innovate--good-idea-or-a-waste-of-tech-talent-.html).

291 דירוג המצטיינים הנחשבים ביותר אכן כולל, גם בישראל, חברות הידועות כ"מפנקות" את עובדיהן, כמרגם חברות "יציבות" ובעלות ועד עובדים חזק. סקר של אתר **TheMarker** משנת 2017 דירג בראש טבלת החברות שכדאי לעבוד בהן את חברת Google, אשר "הדיחה" מהפסגה את חברת החשמל. Google אומנם אינה מקום עבודה בטוח, אבל היא מציעה "אתגר ודימוי זוהר", בעוד חברת החשמל "נחשבת מקום עבודה המספק ביטחון תעסוקתי גבוה במיוחד לצד שכר ממוצע שגובהו כיום 24 אלף שקל בחודש". ראו טלי חרות-סובר "גוגל כבשה את הפסגה: 100 החברות שהכי כדאי לעבוד בהן בישראל" **TheMarker** 7.5.2017 [www.themarker.com/magazine/1.7.5.2017](http://www.themarker.com/magazine/1.7.5.2017) 4057138. כן ראו ליעד ליבנה "ג'יב החלומות" **כלכליסט** 27.5.2014 [www.calcalist.co.il/local/27.5.2014](http://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3632061,00.html) 4057138. גוגל נמצאת גם בראש הדירוג האמריקאי לשנת 2017 שפרסם המגזין **FORTUNE**. ראו: [beta.fortune.com/best-companies](http://beta.fortune.com/best-companies).

292 חשוב להדגיש כי חלק גדול מהפיתוח והמציירותיות בעולם מתקיימים לא באקדמיה, אלא בתאגידים פרטיים, אשר שואפים לייצר מוצרים מתקדמים ומקבלים הגנה משפטית על הקניין הרוחני שפיתחו. רק כדי לשבר את האוון ראו: *The Idea Factory: How Bell Labs Created the Future*, NPR (Apr. 27, 2012), [www.npr.org/2012/04/27/151534929/the-idea-factory-how-bell-labs-created-the-future](http://www.npr.org/2012/04/27/151534929/the-idea-factory-how-bell-labs-created-the-future); והשור: *the-future*, *Philosophy of Science: What Is Science?*, THOUGHT CO. (Apr. 6, 2016), [www.thoughtco.com/what-is-the-scientific-method-250561](http://www.thoughtco.com/what-is-the-scientific-method-250561).

293 ראו במיוחד: Zhang Xiaojie, *The Faculty Salary System of the Medieval University*, 50 (2017) *CHINESE STUD. HIST.* 14; והשוו אומברטו אקו **שם הורד** (עמנואל בארי מתרגם, 1987).

294 ואולי זה פשוט בזבוז מוחלט של משאבים? בסין קיימת חברת-ענק, ששווייה כ-139 מיליארד דולר, אשר משלבת פעילויות מקבילות לאלה שנעשות במערב על-ידי פייסבוק, אמזון, טוויטר וכדומה. יש לה כמיליארד משתמשים, והיא נחשבת חדשנית אולי אף יותר ממקבילותיה האמריקאיות. Dorinda Elliott, *Tencent: The Secretive, Chinese Tech Giant that Can Rival Facebook and Amazon*, *FAST COMPANY* (Apr. 17, 2014), [www.fastcompany.com/3029119/most-innovative-companies/tencent-the-secretive-chinese-tech-giant-that-can-rival-facebook-a](http://www.fastcompany.com/3029119/most-innovative-companies/tencent-the-secretive-chinese-tech-giant-that-can-rival-facebook-a).

"China's most powerful Internet company is headquartered in a bland, glassy tower in southern Shenzhen. Unlike Silicon Valley's funky campuses, there is nothing to reveal that this might be a hub of creativity. An insurance company, perhaps?"

שהמעביד צריך לגלות אורך-רוח כלפי העובדים, ושמתיך חירות לעובד לא להגיע למשרדו בכל יום, אלא לעבוד מכל מקום ובכל שעה שבהם הוא מוצא השראה וריכוז, מקדם תפוקה ויצירתיות.<sup>295</sup>

מניסיון אישי אני מאמין שאם אדם נמצא בתקופה מחקרית פורייה – מאותם טעמים מסתוריים שאיננו מבינים עד תום – פינוי זמנו עשוי לסייע לו. אבל אני מסופק אם זמן הוא מה שחסר למי שמרגיש "לא-יצירתי". זאת ועוד, יש תהליכי חשיבה שאינם מתבצעים כלל בחלק המודע של פעילות המוח, אלא מתקיימים דווקא כאשר המוח עסוק בפעילות אחרת – פעילות ספורטיבית, כגון הליכה או ריצה; פעילות חברתית או תרבותית; פעילות פיזית, כגון גילוח, מקלחת, רחיצת כלים או נהיגה; וכמובן, בזמן השינה.<sup>296</sup> טלו, למשל, את האגדה על הדרך שבה פתר ארכימדס את החידה המדעית כיצד ניתן לגלות אם הכתר של המלך אכן עשוי זהב טהור. הסיפור הוא שכאשר רחץ ארכימדס בבית-מרחץ ציבורי, הוא הבין לפתע שגופו השקוע באמבט דוחה נפח מים השווה לנפחו. כך הבין ארכימדס כיצד ניתן למדוד את נפחו של כל גוף שהוא, ומרוב התלהבות על התובנה שצצה בראשו, הוא יצא בריצה לרחוב כשהוא עירום וצעק "אֵאֵאֵה", כלומר, "מצאתי", ביוונית. הביטוי משמש מאז בהשאלה לציון תגלית או תובנה חדשה, חשובה ומפתיעה.<sup>297</sup>

כן השוו: Justin Parkinson & Luke Jones, *Does Free Food Make for a Happier Office?*, BBC NEWS (Nov. 20, 2014), [www.bbc.com/news/magazine-30113648](http://www.bbc.com/news/magazine-30113648).

295 השוו הילה ויסברג "לא משנה אם אתה יושב בסלון או מתנדנד על ערסל בשמש, מה שמשנה הוא התפוקה" *TheMarker* 13.3.2014 [www.themarker.com/career/1.2268278](http://www.themarker.com/career/1.2268278) (דבריו של בכיר במיקרוסופט שניהל צוות שחבריו פוזרים ברחבי העולם).

296 איינשטיין סיפר כי חשב על הרעיון של תורת היחסות בזמן רכיבה על אופניים. על הקשר בין פעילות גופנית ליצירתיות ראו: Christopher Bergland, *The Neuroscience of Imagination*, PSYCHOLOGY TODAY (Feb. 8, 2012), [www.psychologytoday.com/blog/the-athletes-way/201202/the-neuroscience-of-imagination](http://www.psychologytoday.com/blog/the-athletes-way/201202/the-neuroscience-of-imagination); Stephanie Medford, *How Doing the Dishes Boosts My Creativity*, EVERYDAY ARTISTRY BLOG (Jul. 16, 2014), [stephanie-medford.squarespace.com/blog/doing-dishes-boosts-creativity](http://stephanie-medford.squarespace.com/blog/doing-dishes-boosts-creativity); Heather Caliri, *All I Need to Know about Creativity I Learned from Washing Dishes*, THE HAPPIEST HOME (May 22, 2013), [www.thehappiesthome.com/all-i-need-to-know-about-creativity-i-learned-from-washing-dishes/](http://www.thehappiesthome.com/all-i-need-to-know-about-creativity-i-learned-from-washing-dishes/); Leo Widrich, *Why We Have Our Best Ideas in the Shower: The Science of Creativity*, BUFFER BLOG (Jan. 22, 2016), [blog.bufferapp.com/why-we-have-sleep-and-our-best-ideas-in-the-shower-the-science-of-creativity](http://blog.bufferapp.com/why-we-have-sleep-and-our-best-ideas-in-the-shower-the-science-of-creativity); על שינה ויצירתיות ראו: *Creativity*, WIKIPEDIA, 27.4.2016, [en.wikipedia.org/wiki/Sleep\\_and\\_creativity](http://en.wikipedia.org/wiki/Sleep_and_creativity). באופן אישי אומר כי אני מוצא לעיתים השראה בזמן המקלחת או הנהיגה, ודומני כי אני לבד בעניין זה. השוו: Norman Lebrecht, *Top Soloist: I Study Scores While Driving My Car*, SLIPPED DISC (Sep. 17, 2015), [slippedisc.com/2015/09/top-soloist-i-study-scores-while-driving-my-car/](http://slippedisc.com/2015/09/top-soloist-i-study-scores-while-driving-my-car/). 297 לדין ראו "אאורקה" ויקיפדיה 14.10.2015 [he.wikipedia.org/wiki/אאורקה](http://he.wikipedia.org/wiki/אאורקה). להרחבה ראו גם "יצירתיות" ויקיפדיה 12.8.2016 [he.wikipedia.org/wiki/יצירתיות](http://he.wikipedia.org/wiki/יצירתיות).

**(ד) מציאת הדרך להפקת התוצאה היצירתית**

קשה ומתסכל לאדם בעל פוטנציאל יצירתי להמתין ל"מוזה" שתגיע, להברקה, להשראה, במיוחד אם פרנסתו תלויה בכך. כותבים אין-ספור – ובכלל זה אנשים יצירתיים מאוד – תיארו את הסבל הנובע מ"מחסום יצירתי" (מה שמכונה writer's block אצל סופרים, אבל מוכר היטב ליוצרים בכל התחומים), מההמתנה לבואה של המוזה.<sup>298</sup> **האם ניתן למצוא שיטה, תכשיר, טכניקה, דרך ישירה ליצירתיות? התשובה, בינתיים, היא לא.** אי-אפשר להבטיח לאדם שהמוזה תשרה עליו.<sup>299</sup> אבל אין זה אומר שלא נעשים נסיונות בכיוון.<sup>300</sup>

נוסף על הניסיון להבטיח תנאי עבודה מיטביים קיים מחקר מדעי בנוגע לטכניקות של "אימון ליצירתיות",<sup>301</sup> וקיימת כמובן תעשייה לא-קטנה של ספרי יעץ, המנסים להסביר כיצד להיות יצירתיים<sup>302</sup> וכיצד להתגבר על המשבר היצירתי.<sup>303</sup> קטגוריה

298 מקור המונח "מוזה" במיתולוגיה היוונית. תשע המוזות הונהגו על-ידי אפולו, אל האור, היופי והאומנויות, ועיקר תפקידן היה להעניק השראה ליוצרים השונים, בעיקר למשוררים, למוזיקאים ולפילוסופים. מאז ועד ימינו מופיעה המוזה לא רק כתפיסה מופשטת של הוויה יצירתית, אלא כדמות מוחשית, על-פירוב דמות אישה, המסייעת ליוצר. ראו "מוזה" ויקיפדיה 12.7.2016. [he.wikipedia.org/wiki/Muse](https://en.wikipedia.org/wiki/Muse); Muse, WIKIPEDIA, 10.7.2016, [en.wikipedia.org/wiki/Muses\\_in\\_Popular\\_Culture](https://en.wikipedia.org/wiki/Muses_in_Popular_Culture), WIKIPEDIA, 10.7.2016, [en.wikipedia.org/wiki/Muses\\_in\\_Popular\\_Culture](https://en.wikipedia.org/wiki/Muses_in_Popular_Culture); ראו גם: Maya Sapiurka, *Coming Up Blank: The Science of Writer's Block*, THE CONVERSATION (Oct. 19, 2015), [theconversation.com/coming-up-blank-the-science-of-writers-block-47853](https://theconversation.com/coming-up-blank-the-science-of-writers-block-47853).

299 ניתן כנראה לשפר את היצרנות של העובדים, אך לא את היצירתיות שלהם. ראו, למשל: Olga Khazan, *The Rise of Work-Doping*, THE ATLANTIC (Aug. 27, 2015), [www.theatlantic.com/health/archive/2015/08/the-rise-of-work-doping/402373/?curator=MediaREDEF](http://www.theatlantic.com/health/archive/2015/08/the-rise-of-work-doping/402373/?curator=MediaREDEF).

300 דוגמה משעשעת היא הסרט The MUSE (Herb Nanas, 1999), שבו השחקנית שרון סטון מגלמת מוזה בשר-ודם, הפתרון המושלם למחסום היצירתי. ראו את תקציר הסרט באתר SERET *The Muse (1999 Film)*, WIKIPEDIA, [www.seret.co.il/movies/s\\_movies.asp?MID=164](http://www.seret.co.il/movies/s_movies.asp?MID=164); 26.4.2016, [en.wikipedia.org/wiki/The\\_Muse\\_\(1999\\_film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Muse_(1999_film)).

301 לסקירת הספרות המדעית בנושא ראו Onarheim & Friis-Olivarius, לעיל ה"ש 214. לדוגמה יישומית ראו: Tom Jacobs, *How to Inspire Creative Thinking: Details, Details*, PACIFIC STANDARD (Jul. 27, 2015), [www.psmag.com/health-and-behavior/how-to-inspire-creative-thinking-details-details](http://www.psmag.com/health-and-behavior/how-to-inspire-creative-thinking-details-details): "The study finds that using mental imagery to recall specific elements of a recent experience can put one into a detail-oriented state of mind. This subsequently leads to higher scores on a standard test of creative thinking".

302 ראו, לדוגמה: NEIL PAVITT, *HOW TO BE CREATIVE: DEMYSTIFYING THE CREATIVE PROCESS* (2014).

303 ראו, לדוגמה: NANETTE LITTLESTONE, *OVERCOMING WRITER'S BLOCK: MOVING FROM FEAR TO PASSION* (Kindle ed. 2015).

נוספת בתחום זה היא ספרות המנסה להתחקות אחר מנהגיהם של "גאונים" מתחומים שונים, כדי לנסות לפענח את "סודותיהם".<sup>304</sup> בתרבות הפופולרית זכה בעניין רב ספרו של העיתונאי הקנדי מלקולם גלדוול **מצוינים – ממה עשויה הצלחה** משנת 2008. בספר זה ניסה גלדוול להבין כיצד בדיוק הגיעו אנשים מסוימים לאותם הישגים, לאותה גדולה שאנו מכנים "גאונות". אחת התובנות שהציע היא "כלל עשרת אלפים השעות", שלפיו כדי להגיע להצלחה גדולה, אֵל לאדם להסתמך רק על הכישרון הבסיסי, אלא עליו להשקיע זמן רב בלימוד ובתרגול הכישרים כדי שיוכל לממש את הפוטנציאל הגלום בו. להערכתו, מדובר בהשקעה של עשרת אלפים שעות. הרעיון מעניין, אך אינו עומד בהכרח בביקורת מדעית.<sup>305</sup> התפתחויות מדעיות חדשות מלמדות אותנו, בין היתר, כי יש הסתברות גבוהה יותר שאנשים הנמנים עם קבוצות מסוימות יהיו יצירתיים,<sup>306</sup> אבל הדבר אינו מבטיח מי מהם יהיה יצירתי ומתי. את התקווה המשמעותית ביותר מספק חקר המוח – תחום שעשה צעדים גדולים בשנים האחרונות גם ביחס להבנת היצירתיות, וזאת במיוחד בעקבות התפתחותם של אמצעי דימות ומיפוי.<sup>307</sup>

- 304 CAN AKDENIZ, 7 HABITS OF HIGHLY CREATIVE PEOPLE (Kindle ed. 2014); ראו, למשל: MASON CURREY, DAILY RITUALS: HOW ARTISTS WORK (2013); Kevin Short, *Here's How the World's Most Brilliant People Scheduled Their Days*, HUFFINGTON POST (May 1, 2014), [www.huffingtonpost.com/2014/03/29/brilliant-people-schedules\\_n\\_5055953.html](http://www.huffingtonpost.com/2014/03/29/brilliant-people-schedules_n_5055953.html).  
אך השוו: Casey N. Cep, *The Myth of the Artist's Creative Routine*, PACIFIC STANDARD (Apr. 16, 2014), [www.psmag.com/the-myth-of-the-artist-s-creative-routine-caf2d60d18](http://www.psmag.com/the-myth-of-the-artist-s-creative-routine-caf2d60d18).  
305 ראו גלדוול, לעיל ה"ש 272, בעמ' 39–66; "מצוינים: ממה עשויה הצלחה" ויקיפדיה 15.4.2016.  
מצוינים: ממה עשויה הצלחה; he.wikipedia.org/wiki/הצלחה; אבל ראו מֶטֶמַחֶקֶר פְּסִיכּוֹלוֹגִי הַמוֹצֵא Drake Baer, *New Study Destroys Malcolm Gladwell's 10,000 Hour Rule*, BUS. INSIDER (Jul. 3, 2014), [www.businessinsider.com/new-study-destroys-malcolm-gladwells-10000-rule-2014-7](http://www.businessinsider.com/new-study-destroys-malcolm-gladwells-10000-rule-2014-7); Benedict Carey, *How do You Get to Carnegie Hall? Talent*, N.Y. TIMES (Jul. 14, 2014), [www.nytimes.com/2014/07/15/science/which-matters-more-talent-or-practice.html?\\_r=0](http://www.nytimes.com/2014/07/15/science/which-matters-more-talent-or-practice.html?_r=0).  
העובד הישראלי משלים עשרת אלפים שעות בכחמש שנות עבודה. ראו מירב ארלוזורוב "בישראל עובדים קשה מדי – ולא טוב" *TheMarker* 21.2.2013 [www.themarker.com/career/1.1934726](http://www.themarker.com/career/1.1934726).  
306 מדענים סבורים כי יש קווי אישיות – כגון הפרעות במצבי־רוח או נירוטיות – אשר נפוצים יותר אצל אנשים יצירתיים. יש אולי מי שחושבים כי תכונות אלה הן "מחיר" שכדאי לשאת בשביל יצירתיות, אולם יש לזכור כי החפיפה בין הקבוצות אינה מלאה, ויש אנשים רבים הסובלים מתנודות קיצוניות במצבי־הרוח או מנירוטיות שאינם מתרגמים זאת לעבודות־מופת. ראו לעיל ה"ש 246. כן ראו: Tanya Basu, *A New Theory of Why Neurotics Are Creative*, TIME (Aug. 27, 2015), [time.com/4011917/neuroticism-creativity-daydreaming/](http://time.com/4011917/neuroticism-creativity-daydreaming/); Olga Khazan, *The Invisible Storm of the Neurotic Mind*, THE ATLANTIC (Sep. 3, 2015), [www.theatlantic.com/health/archive/2015/09/the-invisible-storm-of-the-neurotic-mind/403444/](http://www.theatlantic.com/health/archive/2015/09/the-invisible-storm-of-the-neurotic-mind/403444/).  
307 ראו, למשל: Scott Barry Kaufman, *The Real Neuroscience of Creativity*, SCI. AM. (Aug. 19, 2013), [blogs.scientificamerican.com/beautiful-minds/the-real-neuroscience-of-creativity](http://blogs.scientificamerican.com/beautiful-minds/the-real-neuroscience-of-creativity);

אנו רואים כיום את תחילתו של ניסיון ללכת צעד אחד קדימה מההבנה הגוברת של התהליכים המתרחשים במוח בזמן חשיבה יצירתית<sup>308</sup> לעבר היכולת להביא לידי יצירתה של חשיבה יצירתית.<sup>309</sup> אולם בעניין זה עוד חזון למועד.

### פרק ג: מעבר לבתי-הספר למשפטים

בפרק ב ראינו מדוע האקדמיה, בכוונת מכוון, היא מקום עבודה מבודד ומוגן, "מגדל שן" המיועד לאפשר לחוקרים את הזמן למחשבה איטית ועמוקה, ואת האפשרות להתנתק מטרדות היומיום. אבל ברשימה זו שומה עלינו להרחיב את המבט אל מעבר לתחום העניין העיקרי שלנו – בתי-הספר למשפטים בישראל – וכך אנסה לעשות בפרק זה.

פרק-משנה 1 יפתח ב"ספירת מלאי" קצרה, ויתאר, באופן מספרי, מה האקדמיה בישראל כוללת; פרק-משנה 2 יעסוק בהרחבה במשבר במדעי הרוח – נושא המתחבר במישורין לעלייתה של האקדמיה המשפטית בישראל, לפחות מבחינת גודלה הפיזי והיקפה המספרי; פרק-משנה 3 ישאל, בזהירות, אם "מה שעולה חייב גם לרדת"; פרק-משנה 4 ידבר בקצרה על מערכת היחסים שבין הפקולטה למשפטים לבין יתר חברי הקמפוס; פרק-משנה 5 יעסוק ביחסים שבין האקדמיה המשפטית לבין הגורמים המקצועיים, במיוחד עורכי-הדין והשופטים; ופרק-משנה 6 יעסוק ביחסים שבין האקדמיה לבין החברה בכללותה.

---

Megan Erickson, *The Neuroscience of Creativity and Insight*, BIG THINK (Aug. 26, 2012), Arne Dietrich, *The Cognitive Neuroscience of Creativity*, 11 PSYCHOL. BULL. & REV. 1011 (2004); Anna Abraham, *The Promises and Perils of the Neuroscience of Creativity*, 7 FRONT. HUM. NEUROSCI. 246 (2013); Arne Dietrich, *Who's Afraid of a Cognitive Neuroscience of Creativity?*, 42 METHODS 22 (2007), available at [xa.yimg.com/kq/groups/19919040/820842454/name/2007\\_Dietrich\\_Who-s-afraid-of-a-cognitive-neuro-science-of-creativity\\_2007\\_Methods.pdf](http://xa.yimg.com/kq/groups/19919040/820842454/name/2007_Dietrich_Who-s-afraid-of-a-cognitive-neuro-science-of-creativity_2007_Methods.pdf).

308 ראו, למשל: Siyuan Liu et al., *Brain Activity and Connectivity During Poetry Composition: Toward a Multidimensional Model of the Creative Process*, WILEY ONLINE LIBRARY (May 26, 2015), available at [onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/hbm.22849/full](http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/hbm.22849/full).

309 ראו Balder Onarheim & Morten Friis-Olivarius, לעיל ה"ש 214; Balder Onarheim & Morten Friis-Olivarius, *Applying the Neuroscience of Creativity to Creativity Training*, 7 FRONT. HUM. NEUROSCI. 656 (2013); Marie J.C. Forgeard & Jeanette G. Elstein, *Advancing the Clinical Science of Creativity*, 5 FRONT. PSYCHOL. 613 (2014).



## 1. ראשית-דבר – "ספירת מלאי"

אפתח בתיאור מספרי של מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל. **מספר מוסדות הלימוד** – בשנת הלימודים תשע"ה כללה מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל 65 מוסדות, מהם 7 אוניברסיטות מחקר, האוניברסיטה הפתוחה, 36 מכללות אקדמיות (מהן 21 מכללות המתקצבות על-ידי המדינה ו-15 מכללות חוץ-תקציביות) וכן 21 מכללות אקדמיות לחינוך.<sup>310</sup>

**היקף הסגל האקדמי** – על-פי נתוני המל"ג, בעשור הראשון של האלף הנוכחי חלה ירידה משמעותית במספר חברי הסגל האקדמי הבכיר באוניברסיטות בישראל – מ-4,684 ל-4,305. הואיל ובאותה תקופה עלה מספר הסטודנטים במוסדות אלה, היחס בין מספר הסטודנטים למספר חברי הסגל עלה מ-16 ל-1 עד ל-26 ל-1. אבל מגמה זו השתנתה בעקבות המאמץ לקליטת סגל שהחל בראשית העשור הנוכחי, שבמסגרתו נקלטו באוניברסיטות כ-1,040 משרות סגל אקדמי בכיר (מהן כ-99 באריאל) וכ-522 במכללות. רוב הנקלטים באוניברסיטות היו פוסט-דוקטורנטים מחוץ-לארץ. רוב הנקלטים במכללות הועסקו כסגל אקדמי זוטרי בישראל לפני קליטתם. יש לציין כי תקציבה של הוועדה לתכנון ותקצוב (ות"ת) נמצא במגמת עלייה מובהקת בשנים האחרונות: למן שנת תש"ע, שאז עמד התקציב על 6.9 מיליארד ש"ח, עלה התקציב בכל שנה עד לכדי 9.4 מיליארד ש"ח בשנת תשע"ה.<sup>311</sup>

הנתונים שפרסם פרופ' דן בן-דוד בשנים 2013 ו-2015 נראים חיוביים פחות, לפחות באוניברסיטות. בין השנים 1973 ו-2012 גדלה האוכלוסייה בישראל ב-142%. באוניברסיטות לבדן גדל מספר הסטודנטים ב-240% בין השנים 1974 ו-2012. אלא שבין השנים 1973 ו-2010 דווקא קטן מספר אנשי הסגל הבכירים בשתי האוניברסיטות המובילות בישראל – האוניברסיטה העברית ואוניברסיטת תל-אביב – ב-17% וב-26% בהתאמה. התוצאה היא שאם בשנת 1973 היו 131 אנשי סגל בכירים לכל 100,000 נפש באוכלוסייה, עד השנה האקדמית תשע"א (2010–2011) ירד יחס זה ל-62 אנשי סגל בכירים לכל 100,000 נפש – ירידה של 53%. באוניברסיטה העברית, באוניברסיטת תל-אביב ובטכניון נרשמה באותה תקופה ירידה של כ-20% בהיקף הסגל האקדמי הבכיר. להערכת בן-דוד, היקף הסגל המחקרי הכולל עלה ב-14% בלבד באותה תקופה. אם מביאים בחשבון את כל המכללות ה"לא-מחקריות", כפי שבן-דוד מתאר אותן, אזי

310 שלושה מבין 65 המוסדות הללו מוסדרים על-ידי מל"ג יו"ש: אוניברסיטת אריאל בשומרון ושתי מכללות אקדמיות לחינוך. ראו המועצה להשכלה גבוהה **מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל 2015** 15–17 (2015). בהודעה לתקשורת של המל"ג מאוקטובר 2015 מצוין המספר 63 כמספר המוסדות. ראו הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה "הודעה לתקשורת: השכלה גבוהה בישראל – נתונים נבחרים לרגל פתיחת שנת הלימודים האקדמית תשע"ו" (14.10.2015) [www.cbs.gov.il/reader/newhodaot/hodaa\\_template.html?hodaa=201506270](http://www.cbs.gov.il/reader/newhodaot/hodaa_template.html?hodaa=201506270)

311 **מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל 2015**, שם, בעמ' 44–45.

הנתונים מצביעים על גידול של 425% במספר הסטודנטים למן שנות השבעים ולעומתו על גידול של 40% בלבד בהיקף הסגל האקדמי הבכיר.<sup>312</sup>

**מספר הסטודנטים** – למן שנות התשעים נמצא מספר הסטודנטים בישראל בעלייה משמעותית: בשנת הלימודים תש"ן היו בארץ 21 מוסדות לימוד אקדמיים שבהם למדו 88,500 סטודנטים (כולל כ-13,000 סטודנטים שלמדו באוניברסיטה הפתוחה). מספרם הכולל של הלומדים לכל התארים בשנת תשע"ה עמד על 311,800 סטודנטים (מהם 47,000 באוניברסיטה הפתוחה). אבל הגידול השנתי המסיבי במספר הסטודנטים נעצר. מספר הסטודנטים בשנת תשע"ה משקף, בהשוואה לשנת הלימודים שקדמה לה, ירידה כללית של 1% במספר התלמידים לתואר הראשון (באוניברסיטות – ירידה של 2%), עלייה של 2.2% (באוניברסיטות – ירידה של 1.7%) במספר התלמידים לתואר השני ועלייה של 2.3% במספר הסטודנטים לתואר השלישי.<sup>313</sup>

על-פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ביחס לשנת הלימודים תשע"ג, מספר הסטודנטים הכולל לתואר הראשון בכל מוסדות הלימוד בישראל היה 197,818, ומהם 15,969 (כ-8%) למדו משפטים. בשנת הלימודים תשע"ה הגיע חלקם של תלמידי התואר הראשון במשפטים ל-8.1% מכלל תלמידי התואר הראשון. זוהי עלייה משמעותית לעומת שנות התשעים – בשנת תשנ"ז, למשל, למדו משפטים לתואר הראשון כ-6,000 סטודנטים (6% מכלל הלומדים), ובשנת תש"ס הגיע שיעורם ל-7.5% מכלל תלמידי התואר הראשון. אבל הנתון העדכני לשנת תשע"ה מהווה דווקא ירידה מסוימת לעומת

312 ראו **דוח מצב המדינה: חברה, כלכלה ומדיניות 2013**, 273, 275–276 (דן בן-דוד עורך, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, 2013) (המונח "אנשי סגל בכירים" – מדרגת מרצה ומעלה). לתמצית ראו גם אבי בליזבסקי "מרכז טאוב: מצב ההשכלה הגבוהה ממשיך להתדרדר – מספר אנשי הסגל היום קטן מ-1973" **הידען** 8.10.2013 [www.hayadan.org.il/status-of-higher-education-0810130](http://www.hayadan.org.il/status-of-higher-education-0810130). באוקטובר 2015 פורסם דוח נוסף במוסד החברתי-הכלכלי החדש "שורש", אשר בן-דוד עומד בראשו. ראו: Dan Ben-David, *The Shores Handbook: On Israel's Society and Economy 2015* (Shores Institution 2015), available at [shores.institute/ShoresHandbook2015-English.pdf](http://shores.institute/ShoresHandbook2015-English.pdf). לנתונים משנים קודמות ראו גם תמרה טראובמן "דו"ח: בישראל אין די משרות לבעלי תארים" **הארץ** 2.10.2007 [www.haaretz.co.il/misc/1.1559104](http://www.haaretz.co.il/misc/1.1559104); מוסד שמואל נאמן והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה "מדדים למדע, טכנולוגיה ולחדשנות בישראל: תשתית נתונים השוואתית" 62 (2007) [neaman.org.il/Files/Full%20ver%2010-07.pdf](http://neaman.org.il/Files/Full%20ver%2010-07.pdf).

313 ההערכה במערכת ההשכלה הגבוהה, כפי שמסבירה ירדן סקופ, היא שמוסדות ההשכלה הגבוהה "הגיעו למלוא פוטנציאל הסטודנטים מתוך האוכלוסייה הנוהגת ללמוד במוסדות אלה (חילונים ודתיים לאומיים בני מעמד בינוני ומעלה)", ולכן "על מנת להגדיל את מספר הלומדים יש לפנות לאוכלוסיות שההשכלה הגבוהה אינה נגישה להן (חרדים וערבים)". אכן, אחת המגמות שהמל"ג מצביעה עליה היא עלייה **משמעותית** בשיעור הערבים והחרדים בהשכלה הגבוהה. זוהי התפתחות חשובה, אך דיון ראוי בה חורג לצערי משימותיו של מאמר זה. ראו ירדן סקופ "הלמ"ס: ירידה בלומדים לתואר ראשון; עלייה בשיעור הסטודנטים הערבים והחרדים" **הארץ** 15.10.2015 [www.haaretz.co.il/news/education/1.2752474](http://www.haaretz.co.il/news/education/1.2752474). כן ראו הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, לעיל ה"ש 310; ירון זילברשטיין ויעל צפרון "לימודי משפטים כתמריץ לשינוי חברתי מגזרי וחץ-מגזרי: המקרה של סטודנטים ערבים למשפטים במכללת צפת" **המשפט** יט 331 (2014).

שנת הלימודים תשס"ח, שאז הגיע חלקם של הלומדים משפטים מבין תלמידי התואר הראשון ל-9.4%. רוב תלמידי המשפטים לתואר הראשון (13,214 או כ-83%) למדו במכללות האקדמיות, ורק מקצתם (2,745 או כ-17%) למדו באוניברסיטות. מספר התלמידים הכולל לתואר השני עמד בשנת תשע"ג על 54,738, מהם 2,553 היו סטודנטים למשפטים. להבדיל מהתואר הראשון, פה הייתה דומיננטיות לאוניברסיטות, שבהן למדו 2,219 (87%) מכלל תלמידי המשפטים לתואר השני, בעוד שבכל המכללות האקדמיות למדו רק 334 (13%) סטודנטים לתואר השני במשפטים. חשוב לציין כי למן שנות התשעים חל שינוי משמעותי במהות התואר השני: בשנת תשס"ג רק 2.9% מבוגרי התואר השני במשפטים סיימו אותו עם תזה. מצב דברים זה שונה בתכלית משהיה בעבר: בשנת הלימודים תשנ"א 78.6% ממסיימי התואר השני במשפטים סיימו עם תזה; השיעור ירד ל-45.2% בשנת תשנ"ה, ל-29% בשנת תשנ"ז, ל-8.1% בשנת תש"ס ול-3% בלבד בשנת תשס"ה.<sup>314</sup> מספר התלמידים הכולל לתואר השלישי בישראל עמד בשנת תשע"ג על 10,719, מהם 255 (כ-2.4%) במשפטים (ובמועד זה – באוניברסיטות בלבד). אם נשלים את התמונה ונעבור ממספר הלומדים למספר המסיימים את התארים בכל שנה, נמצא כי בשנת הלימודים תשע"ג הוענק מספר כולל של 71,693 תארים אקדמיים על-ידי כל המוסדות להשכלה גבוהה בישראל. מבין אלה, 48,309 (כ-67%) היו תארים ראשונים, ומהם 3,857 (8%) הוענקו לבוגרי משפטים; ל-20,768 (29%) הוענק תואר שני, ומהם 1,531 (כ-7.4%) היו מוסמכים במשפטים; ולבסוף, ל-1,541 (כ-2%) הוענק תואר שלישי, ומאלה 27 בלבד (1.75%) סיימו דוקטורט במשפטים.<sup>315</sup>

בעולם "מושלם" הייתה האקדמיה מתדיינת בינה לבין עצמה על הדרך שבה יחולקו התקציבים, וקובעת כמה תקנים יינתנו לאיזה תחום של מחקר ולימוד לפי שיקולים אקדמיים בלבד. בישראל, הפקדת התקציב הלאומי של ההשכלה הגבוהה בידי המל"ג, הקובעת באופן מרכזי כיצד לתמוך במוסדות, מקרבת אותנו למודל הזה במידה מסוימת, וגם פותרת חלק מהקרבות הבין-מוסדיים והפנים-מוסדיים העלולים להתרחש בעת חלוקת משאבים. אבל בעשורים האחרונים הלך והוברר כי לאקדמיה יש תפקיד חברתי,

314 ראו הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה **שנתון סטטיסטי לישראל 2015** לוחות 8.55 ("סטודנטים לתואר ראשון באוניברסיטאות, במכללות אקדמיות ובמכללות אקדמיות לחינוך, לפי תחום לימוד"), 8.56 ("סטודנטים באוניברסיטאות, במכללות אקדמיות ובמכללות אקדמיות לחינוך, לפי תואר, מין, גיל, קבוצת אוכלוסייה ומחוז מגורים"), 8.57 ("סטודנטים באוניברסיטאות, לפי תחום לימוד ותואר"), 8.59 ("סטודנטים במכללות האקדמיות, לפי תחום לימוד ותואר") (2015) [www.cbs.gov.il/reader/?Mival=shnaton/shnatonh\\_new.htm&CYear=2015&Vol=66&sa=E4%EE%F9%EA&CS?subject=30](http://www.cbs.gov.il/reader/?Mival=shnaton/shnatonh_new.htm&CYear=2015&Vol=66&sa=E4%EE%F9%EA&CS?subject=30) (להלן: **שנתון סטטיסטי לישראל 2015**). ראו גם **דוח ועדת שוחט**, לעיל ה"ש 23, בעמ' 79.

315 כן הוענקו יותר מאלף תעודות לסטודנטים. ראו שם, לוחות 8.61 ("מקבלי תארים מאוניברסיטאות, במכללות אקדמיות ובמכללות אקדמיות לחינוך, לפי תואר"), 8.62 ("מקבלי תואר ראשון מאוניברסיטאות, במכללות אקדמיות ובמכללות אקדמיות לחינוך, לפי תחום לימוד"), 8.64 ("מקבלי תארים מאוניברסיטאות, לפי תחום לימוד ותואר"). כן ראו **מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל 2015**, לעיל ה"ש 310, בעמ' 23.

והדרישה "מהשטח" להרחבה דרמטית של מספר הסטודנטים ולהפיכת ההשכלה הגבוהה לזמינה ונגישה למגזרים רחבים בחברה חייבה הגדלה ניכרת של האקדמיה הישראלית, במידה רבה בהתאם לביקוש, כלומר לרצונותיהם של הסטודנטים הפוטנציאליים, ופחות בהתאם לעמדות, לרצונות ולצרכים האקדמיים או הלאומיים. בלימודים התיכוניים מוכרת לנו התופעה שלמרות היתרונות הברורים של לימוד חמש יחידות במתמטיקה בבגרות, נדרש עדיין מאמץ גדול כדי לשכנע את תלמידי התיכון לבחור במגמה זו.<sup>316</sup> תופעה דומה מתרחשת גם בלימודים האקדמיים, אם כי בתחום תוכן שונה, כמתואר בפרק-המשנה הבא.

## 2. על המשבר במדעי הרוח ועליית בתי-הספר למשפטים

### (א) המשבר במדעי הרוח

בעשורים האחרונים דובר רבות על המשבר במדעי הרוח באוניברסיטות בישראל. תיאור אופייני מספר על "אולמות וחדרי הרצאה שמתרוקנים עם השנים, דוקטורנטים שמתקשים למצוא מימון ואופק, וסגל אקדמי שהלך והתבגר... זוהי תמונת המצב המדאיגה של לימודי מדעי הרוח באוניברסיטאות בישראל בשנים האחרונות".<sup>317</sup> הידיעה הבאה, משנת 2010, משכה תשומת-לב רבה במיוחד:

"14 סטודנטים בלבד נרשמו לחוג לספרות עברית באוניברסיטה העברית בירושלים, לקראת שנת הלימודים האקדמית אשר מתחילה ביום ראשון. זהו המספר הנמוך ביותר של סטודנטים חדשים בתולדות החוג, שנחשב בעבר לאחד היוקרתיים ביותר באוניברסיטה העברית, ואף נהנה ממעמד בינלאומי יוצא דופן. 'אנחנו במצוקה אמיתית, וראשי האוניברסיטה צריכים להתעורר. אם המגמה הזו תימשך בשנים הקרובות, אני חושש לעתיד החוג כמסגרת עצמאית', אומר ראש

316 מנתוני משרד החינוך עולה כי בין השנים 2006–2013 חלה ירידה של כ-30% במספר הניגשים לבחינות הבגרות ברמת 5 יחידות במתמטיקה. על הצעדים הננקטים במאמץ לשכנע תלמידים ללמוד מתמטיקה ברמה זו ראו שחר שי "5 יחידות מתמטיקה: הבנוס יעלה ל-30 נק'", *ynet* 15.7.2015 [www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4680379,00.html](http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4680379,00.html); מירב ארלוזורוב "לא תאמינו כמה משתלם ללמוד 5 יחידות במתמטיקה" *TheMarker* 26.3.2015 [www.themarker.com/news/education/](http://www.themarker.com/news/education/) 1.2598540.

317 ראו אפרת זמר-ברונפמן "פרסום ראשון: התוכנית להצלת מדעי הרוח" *nrg* 15.9.2010 [www.nrg.co.il/online/1/ART2/157/437.html](http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/157/437.html). ראו גם האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים *עתידם של מדעי הרוח באוניברסיטאות המחקר בישראל* (2006) [www.academy.ac.il/System/Files/21674.pdf](http://www.academy.ac.il/System/Files/21674.pdf). במסגרת הנסיונות "להציל את מדעי הרוח" נרתמה לאחרונה גם האקדמיה הישראלית למדעים לפעילות לחיזוק הקשר בין מוסדות ההשכלה הגבוהה לבין בתי-הספר בתחום מדעי הרוח. ראו אתר האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים "להציל את מדעי הרוח: כינוס מיוחד ביזמת האקדמיה הצעירה הישראלית" (23.3.2017) [www.academy.ac.il/News/NewsItem.aspx?nodeId=658&id=939](http://www.academy.ac.il/News/NewsItem.aspx?nodeId=658&id=939).

החוג, ד"ר אריאל הירשפלד... בשנות ה-50 היה החוג לספרות עברית השני בגודלו באוניברסיטה, ובמשך השנים לימדו בו, בין השאר, דמויות בכירות בחקר הספרות כמו יוסף קלוזנר, שמעון הלקין, גרשון שקד, דן מירון, דן פגיס, דוב נוי, עזרא פליישר, ועוד.<sup>318</sup>

הנתונים המספריים מצביעים על קשר בין הירידה החדה שחלה במספר הסטודנטים למדעי הרוח לבין העלייה שחלה במקביל במספר הסטודנטים בתחומים הנחשבים משתלמים יותר מבחינה כלכלית:

"בשנים האחרונות ספגו מדעי הרוח פגיעה במעמדם באקדמיה, ומספר הסטודנטים הלומדים בהם צנח בעקבות העלייה בביקוש בתחומי הלימוד מדעים, הנדסה, משפטים ומינהל עסקים. בעקבות כך, נרשמה ירידה בהיקף התקציבים המופנה לתחומים שבפקולטה למדעי הרוח כמו היסטוריה, ספרות, בלשנות, שפות ופילוסופיה.

בעוד ששיעור הסטודנטים לתואר ראשון במינהל עסקים ומשפטים עלה מכ-6% לכ-9% בשנים 1997–2008, שיעור הסטודנטים לתואר ראשון בתחומי מדעי הרוח ירד ביותר מחצי – מ-18.5% בשנות ה-90 ל-8.6% בשנת הלימודים של 2008. בעוד שב-2003 נרשמו 6,090 מועמדים ללימודים בתחום מדעי הרוח, בשנת הלימודים של 2008 נרשמו 4,070 מועמדים בלבד לאחד מתחומי מדעי הרוח – ירידה של שליש בחמש שנים. בנוסף, סגל הפקולטות במדעי הרוח מזדקן, ולפי נתוני הקרן למדעי הרוח, בתוך 7 שנים יפרשו יותר מ-40% מחברי הסגל במדעי הרוח.<sup>319</sup>

מצב דברים זה הוביל את המל"ג והממשלה, בשנת 2010, לגיבוש תוכנית ל"הצלת מדעי הרוח", שמטרתה להרחיב את היקף הלומדים תחומים אלה:

"תוכנית חדשה של הוועדה לתכנון ותקצוב (ות"ת) ושל המועצה להשכלה גבוהה (מל"ג) מנסה לשקם את לימודי מדעי הרוח, רגע לפני דעיכה. התוכנית 'תוקפת' במספר חזיתות במקביל: תוכניות הלימודים, קידום דוקטורנטים, השבת מרצים בכירים לתחום, עידוד שיתופי פעולה בין מוסדות, כשהמטרה המשותפת היא הגברת האטרקטיביות של לימודי מדעי הרוח.<sup>320</sup>

318 ראו אור קשתי "החוג של ענקי הספרות העברית נאבק על המשך קיומו" **הארץ** 8.10.2010 [www.haaretz.co.il/news/education/1.1224316](http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1224316)

319 ראו ליאור דטל "עלות התוכנית להצלת מדעי הרוח – 47 מיליון שקל" **TheMarker** 20.9.2010 [www.themarker.com/career/1.581414](http://www.themarker.com/career/1.581414)

320 ראו זמיר-ברונפמן, לעיל ה"ש 317.

מהדיווחים העיתונאיים עולה כי נעשים מאמצים רבים לשיפור מצב הדברים במדעי הרוח,<sup>321</sup> אבל גם כי נכון להיום מצב הדברים עודנו בעייתי. בשנת 2014, "אחרי שנים של הזנחה המועצה להשכלה גבוהה הקימה גוף שיילחם במשבר החריף במדעי הרוח",<sup>322</sup> אך בינתיים נמשכים הדיווחים על קיצוץ תקנים ועל כוונתן של האוניברסיטות לסגור חוגים שלמים, בעיקר בשל הירידה המשמעותית במספר הסטודנטים המבקשים ללמוד בהם.<sup>323</sup> נוסף על כך דיווחה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה כי בשנת תשע"ג נרשם שיעור גבוה יחסית של תלמידי שנה א במדעי הרוח והחברה (9.4%) אשר "שינו כיוון", כלומר, הפסיקו את לימודיהם, החליפו מוסד אקדמי או החליפו מקצוע לימודים.<sup>324</sup>

321 ראו ליאור דטל "הקרן לקידום מדעי הרוח תכפיל את השקעתה באוניברסיטאות ל-60 מ' ש" TheMarker 19.1.2014 [www.themarker.com/news/education/1.2221581](http://www.themarker.com/news/education/1.2221581) יוזמה מעניינת היא תוכנית לתואר שני למנהלים במדעי הרוח שנפתחה באוניברסיטת חיפה. זו באה על רקע הביקוש הגובר ללימוד MBA, ולטענת יוזמיה היא נועדה "להיענות לקולות גוברים מצד החברה העסקית בישראל לשינוי באופן ההכשרה האקדמית של עובדים בכל הדרגות". ראו ליאור דטל "בונים על שדרוג השכר? תואר שני במינהל עסקים – בזבז זמן" TheMarker 5.2.2014 [www.themarker.com/career/1.2235481](http://www.themarker.com/career/1.2235481)

322 ראו ירדן סקופ "אחרי שנים של הזנחה – המועצה להשכלה גבוהה הקימה גוף שיילחם במשבר החריף במדעי הרוח" הארץ 19.10.2014

323 ראו, למשל, ירדן סקופ "המשבר במדעי הרוח: החוג ללימודי צרפת באוניברסיטת תל אביב ייסגר" הארץ 10.4.2014 [www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.2293876](http://www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.2293876) (לפני חמש-עשרה שנה היו 400 סטודנטים בחוג, ואילו בשנת 2014 נרשמו לשנה א פחות מ-30 סטודנטים; במקביל חל צמצום בחברי הסגל בחוג); ירדן סקופ "האוניברסיטה העברית תקצץ עוד מיליונים במדעי הרוח" הארץ 20.5.2014 [www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.2325866](http://www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.2325866) (מדובר בקיצוץ במשרות הוראה ובקורסים שבא דווקא לאחר שחלה עלייה במספר הנרשמים למדעי הרוח); ירדן סקופ "קיצוץ נוסף במדעי הרוח באוניברסיטה העברית: 48 מרצים מהסגל הזוטר יפוטרו" הארץ 14.6.2015 [www.haaretz.co.il/news/education/1.2659963](http://www.haaretz.co.il/news/education/1.2659963) ראו גם את מאמר הדעה של פרופ' דן לאור, אשר מזכיר את סגירת החוג ללימודי עברית באוניברסיטת תל-אביב לפני כעשור – שנומקה גם היא בטיעונים המוכרים לכל מי שמצוי בעולם מדעי הרוח בישראל (חיסכון, התייעלות, "קונסולידציה של חוגים") – ותוהה אם משהו בדק "האם באמת נחסכו ההוצאות הכרוכות במימון כוח אדם אקדמי ואדמיניסטרטיבי? האם התייעלה המערכת כתוצאה מן המהלך? האם חל שינוי משמעותי באוכלוסיית הסטודנטים?" לאור מעלה "מסקנות קשות לגבי מצבם הכללי של מדעי הרוח ולגבי אופן ההתנהלות של גופים אקדמיים בישראל (האוניברסיטה, המל"ג)". ראו דן לאור "לא רק החוג ללימודי צרפת" הארץ 25.4.2014 [www.haaretz.co.il/opinions/.premium-1.2303932](http://www.haaretz.co.il/opinions/.premium-1.2303932)

324 השיעור היה נמוך יותר בקרב תלמידי שנה א במדעי הטבע וההנדסה (5.5%). בתחומים אחרונים אלה היה שיעור המפסיקים ללמוד גבוה יחסית במכללות האקדמיות (8.2%). ראו הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה "הודעה לתקשורת: הפסקת לימודים, החלפת מוסד אקדמי והחלפת מקצוע לימודים בשנה הראשונה של התואר הראשון – ממצאים ראשונים מתוך סקר השכלה גבוהה 2014" (7.10.2015) [www.cbs.gov.il/reader/newhodaot/hodaa\\_template.html?hodaa=201506259](http://www.cbs.gov.il/reader/newhodaot/hodaa_template.html?hodaa=201506259)

**(ב) הרקע והטעמים למשבר**

המשבר בהיקף הלומדים במדעי הרוח אינו חדש, אינו ייחודי לישראל, וגם אינו מוגבל ללימודים בדרג האקדמי.<sup>325</sup>

בספרו **משבר מדעי הרוח** מסביר פרופ' יואב רינן כי במהלך מרבית תולדותיה של תרבות המערב – מיוון העתיקה ועד לאירופה של סוף המאה התשע-עשרה – זכו מדעי הרוח במעמד בכיר "מאחר שתפיסה החינוך במערב הייתה מבוססת על אמונה עמוקה בכך שהדרך להגיע למציאות חייבת לעבור במדעי הרוח ובלמוד שלהם".<sup>326</sup> בין הגורמים למשבר הנוכחי רינן מציין מגמות שהחלו במאה התשע-עשרה – הנטייה להגדיר מקצועות אקדמיים בצורה צרה מבעבר, היומרה להפוך לימודים הומניים ל"מדע", וכן "היחסים ההדוקים בין מדעיות ובין כסף" ו"האופי ההרסני שיש ליחסים אלה על מעמדם ועל אופיים הערכי של מדעי הרוח".<sup>327</sup> בישראל "דעיכת מדעי הרוח היא תופעה מוכרת באקדמיה. נתוני המל"ג מלמדים כי עד תשע"ג ירד מספר הלומדים בתחום זה ל-7.5% בלבד מכלל הלומדים לתואר ראשון".<sup>328</sup> כפי שפרופ' רינן מציין, המשבר החמור של מדעי הרוח "כיום אינו מוגבל לתחומי ישראל אלא מאפיין את העולם המערבי כולו".<sup>329</sup> יתר על כן, התופעה אף התרחבה מהלימודים האוניברסיטאיים אל הלימודים התיכוניים.<sup>330</sup>

**מהו ההסבר לדברים אלה? פרופ' רינן מציג מבט היסטורי-הומניסטי נרחב על הדברים, ומסביר מדוע הלימודים ההומניים נתפסים כיום חשובים פחות.**<sup>331</sup> אנסה להציע הסבר אולי פשוטני יותר, כדי לנסות להבין מדוע מלכתחילה אנשים לומדים מדעי הרוח. מדוע אדם חפץ לעשות תואר אקדמי בשפה האשורית דווקא או בהיסטוריה של

Steven Conn, *How the Crisis of the Humanities Is Like the Greek Economy*, CHRON. HIGHER EDUC. (Nov. 15, 2015), [www.chronicle.com/article/How-the-Crisis-of-the/234185](http://www.chronicle.com/article/How-the-Crisis-of-the/234185)

אבל השוו למצב בארצות-הברית: Peter Mandler, *Rise of the Humanities*, AEON (Dec. 17, 2015), [aeon.co/essays/the-humanities-are-booming-only-the-professors-can-t-see-it](http://aeon.co/essays/the-humanities-are-booming-only-the-professors-can-t-see-it) (2015).

326 יואב רינן **משבר מדעי הרוח** 13 (2014). השוו: Tim Maudlin, *Why Physics Needs Philosophy*, NOVA BLOG (Apr. 23, 2015), [www.pbs.org/wgbh/nova/blogs/physics/2015/04/physics-needs-philosophy/](http://www.pbs.org/wgbh/nova/blogs/physics/2015/04/physics-needs-philosophy/)

327 רינן, שם, בעמ' 14–15.

328 שם.

329 שם, בעמ' 16. השוו: Leonard Cassuto, *The Sad Story of the P.M.A.*, CHRON. HIGHER EDUC. (Aug. 4, 2015), [www.chronicle.com/article/The-Sad-Story-of-the-PMA/232113](http://www.chronicle.com/article/The-Sad-Story-of-the-PMA/232113)

330 מה קרה למקצועות ההומניים בבתי-הספר? הם נעלמו. "התלמידים עברו ללמוד במגמות קייטניות עם שמות שיווקיים". ראו רותם שטרקמן וליאור דטל "מתמטיקה? מינהל עסקים? הנה המקצועות שבאמת צריך בדרך ללימודי משפטים או רפואה" **TheMarker** 26.9.2015, [www.themarker.com/markerweek/1.2737897](http://www.themarker.com/markerweek/1.2737897)

331 על חשיבותם של הלימודים ההומניים כיום ראו בספרו של הסוציולוג אדוארד וילסון: Maddie, *THE MEANING OF HUMAN EXISTENCE* (2014). EDWARD O. WILSON, כן ראו: Crum, *Scientist E.O. Wilson on Why the Humanities Matter*, HUFFINGTON POST (Oct. 6, 2014), [www.huffingtonpost.com/2014/10/06/humanities-book-eo-wilson\\_n\\_5922678.html](http://www.huffingtonpost.com/2014/10/06/humanities-book-eo-wilson_n_5922678.html)

ימי-הביניים או בתולדות האומנות? להערכתי, תשובה אפשרית, במיוחד בתנאי הארץ, משלבת שלושה פרמטרים:

(1) **העניין האקדמי ה"טהור"** של אותו אדם בתחום – ייתכן בהחלט שהסטודנט פשוט מתעניין בתחום ונלהב ללמוד אותו. ייתכן שהוא שואף לערוך מחקר עצמאי, ואולי אף להגיע לקריירה אקדמית, אבל הנקודה המרכזית היא שהסטודנט פשוט מתעניין ורוצה ללמוד את התחום, מבלי שהוא מביא בחשבון שיקולים מעשיים, כגון קריירה עתידית או מידת היישומיות של התואר. להערכתי, רק מתימט עשוי מבין הסטודנטים נמצאים במצב זה שבו הם יודעים מהו התחום האקדמי שמעניין אותם ויכולים להרשות לעצמם לבחור בחוג הלימוד מבלי להביא בחשבון שיקולים מעשיים. אולי אלה הסטודנטים שממשיכים ללכת למדעי הרוח?<sup>332</sup> יש סקרים שמהם עולה כי אילו יכלו סטודנטים לבחור תחום לימוד מבלי להביא בחשבון שיקולים כלכליים, "אחוז הנרשמים לאומנות ולמדעי הרוח היה מזנק במאות עד אלפי אחוזים".<sup>333</sup> אכן, חלק מהסטודנטים מעדיפים עדיין את הבחירה הנתפסת רציונלית פחות: "הלב קבע". מדעי הרוח, עם 700 בפסיכומטרי. עם ציון כזה כל הדלתות נפתחות, אבל סטודנטים רבים בוחרים לוותר על לימודים בפקולטות שמבטיחות מקצוע מכניס, לטובת התחום שבאמת מעניין אותם.<sup>334</sup>

(2) **האפשרויות המציאותיות** הפתוחות לפני אותו אדם – מהם מוסדות הלימוד שבהם הוא יוכל ללמוד בפועל, כלומר, אילו מוסדות קרובים מספיק למקום מגוריו או למקום עבודתו ומאפשרים לימודים בשעות שמתאימות לצרכיו, ובאילו מהם הוא יוכל לשאת בעלות הלימודים? כמו־כן, אילו חוגי לימודים מוצעים במוסדות האלה, ולאילו מביניהם הוא יוכל להתקבל מבחינת נתוניו האישיים ולנוכח הביקוש הקיים? לגבי סטודנטים ששקלו שיקולים כאלה היו הרפורמות שנערכו בהשכלה הגבוהה בישראל למן שנות התשעים ברכה גדולה, ומכאן העלייה הן במספר מוסדות הלימוד והן במספרם הכולל של הלומדים.

(3) **שיקולים פונקציונליים** – להבנתי, מדובר בעיקר בשני סוגי שיקולים. השיקול האחד עוסק בתועלת הישירה שהלומד יכול להפיק מעצם לימודיו האקדמיים, ולא דווקא מהמקצוע המסוים שהוא רוכש במסגרתם. לימודים אקדמיים הם דרך לרכוש כלים לחשיבה מסודרת ואנליטית, ללמוד שיטות מחקר וכתובה, להרחיב באופן משמעותי את רמת הידע, וגם לפתח את אישיותו של התלמיד בצורה ניכרת (במיוחד אם הוא

332 השוו נחמיה פרידלנדר "מדעי הרוח חולים" *ynet* 7.11.2007 [www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3468633,00.html](http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3468633,00.html): "הרוח האקדמית, זו שפורצת את גבולות היכולת האנושית, מגולמת בלימודי הפילוסופיה, ההיסטוריה והשפות, לא המשפטים או ההנדסה. אז למה הסטודנטים שלנו לא נמשכים למדעי הרוח?"

333 ראו יאיר אלטמן "סקר חדש חושף: מה סטודנטים באמת היו רוצים ללמוד?" **וואלה** 13.3.2013 [news.walla.co.il/?w=/90/2624946](http://news.walla.co.il/?w=/90/2624946).

334 "כולם שואלים: 'אז למה לא הלכת להיות רופא?' אבל הפסיכומטרי הוא לא מה שיקבע את העתיד שלי." ראו שחר חי ומיכל מרגלית "הלב קבע". מדעי הרוח, עם 700 בפסיכומטרי" *ynet* 27.10.2014 [www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4584881,00.html](http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4584881,00.html).



סטודנט צעיר הלומד תואר ראשון מייד לאחר התיכון, כמקובל בארצות-הברית). השיקול האחר עוסק בסיכוייו של בוגר תואר אקדמי למצוא עבודה בתחום שאותו למד (או בכלל) וברמת השכר הצפויה לו, לפחות בשנים הראשונות לאחר סיום התואר, כלומר, בערך הכלכלי של התואר בהשוואה להשקעה הכלכלית בו. גם אם כיום שיקולים אלה הם כלכליים באופן מובהק ומופגן, ההערכה שיוחסה בעבר לחינוך ההומניסטי, על-פי פרופ' רינון, הובילה בוודאי לייחוס יתרונות פונקציונליים ללימודים אלה.

ארחיב מעט לגבי הנקודה האחרונה: לימודים אקדמיים בתחומי מדעי הרוח אולי אינם מספקים מקצוע פורמלי כמו לימודי ראיית-חשבון, הנדסה או אדריכלות, אבל אין חולק שהלומדים אותם יכולים לרכוש כישורים מהותיים אשר רלוונטיים בהחלט בשוק העבודה. מכאן, למשל, האפשרות הקיימת עדיין באנגליה – וגם בארצות-הברית – ליהפך לעורך-דין ללא תואר במשפטים.<sup>335</sup> זאת ועוד, רבים מעריכים כי ללימודים ההומניים יש יתרונות רבים הן לחיים הן בשוק העבודה: במסגרת מקצועות מדעי הרוח הסטודנטים לומדים לחשוב ולחקור לעומק ולרוחב; לא להיצמד לנוסחות, אלא לחשוב בצורה ביקורתית ועצמאית. הם גם רוכשים מיומנויות של ניתוח וכתובה, אשר דרושות להם לשם ביסוס יסודי של עמדותיהם.<sup>336</sup> בריאיון שקיים תומס פרידמן עם זלזו בוק, הממונה על גיוס עובדים בגוגל, הוא שמע ממנו את הדעה כי סטודנטים צריכים לבחור תואר שיִקנה להם "לא רק הרחבת אופקים אלא כישורים שיוערכו בשוק העבודה של ימינו". הכוונה היא, למשל, ליכולת להתמודד עם קשיים, ליכולת להסתגל לעבודות שונות, ליכולת אנליטית וכן ל"יכולת ללמוד דברים ולפתור בעיות". לבסוף, בוק אומר כי מדעי הרוח "חשובים לאין שיעור... במיוחד כשמשלבים אותם עם דיסציפלינות אחרות", וכדוגמה הוא מביא את ההתפתחות בתחום הכלכלה ההתנהגותית, המשלבת

335 לגבי אנגליה ראו: *Becoming a Solicitor*, THE L. SOC'Y, [www.lawsociety.org.uk/law-careers/becoming-a-solicitor/](http://www.lawsociety.org.uk/law-careers/becoming-a-solicitor/); *Students*, THE BAR COUNCIL, [www.barcouncil.org.uk/careers/students](http://www.barcouncil.org.uk/careers/students) (בריסטריס). בשנים האחרונות הורחבו האפשרויות ליהפך לעורך-דין בבריטניה ללא תואר אקדמי: ראשית, הממשלה השמרנית תומכת במסלול של הכשרה באמצעות התמחות בלבד – ראו: Jane Croft, *Apprenticeships are New Route Into Legal World*, FIN. TIMES (Nov. 20, 2016), [www.ft.com/content/507aa6f6-9ace-11e6-8f9b-70e3cabccfae](http://www.ft.com/content/507aa6f6-9ace-11e6-8f9b-70e3cabccfae); שנית, הוכרה האפשרות ליהפך לעורך-דין על-ידי שילוב של קורסי הכשרה והתמחות במסגרת ה-Chartered Institute of Legal Executives, שהינו גוף שהוקם על-מנת להכשיר כוח-עזר מקצועי לעורכי-דין – ראו: *About Cilex*, CILEX [www.cilex.org.uk/about\\_cilex](http://www.cilex.org.uk/about_cilex); *Chartered Institute of Legal Executives*, WIKIPEDIA, 2.2.2017, [en.wikipedia.org/wiki/Chartered\\_Institute\\_of\\_Legal\\_Executives](http://en.wikipedia.org/wiki/Chartered_Institute_of_Legal_Executives); לגבי ארצות-הברית ראו: Zachary Crockett, *How to Be a Lawyer Without Going to Law School*, PRICEONOMICS (Jan. 6, 2017), [priceonomics.com/how-to-be-a-lawyer-without-going-to-law-school/](http://priceonomics.com/how-to-be-a-lawyer-without-going-to-law-school/).

336 ראו בתיה וייסמן "בוגרי מדעי הרוח תורמים לארגון" *TheMarker* 5.2.2015 [www.themarker.com/career/1.2557465](http://www.themarker.com/career/1.2557465); עדי אמסטרדם "קוראים כותבים: מה 'יוצא' ממדעי הרוח; תגובה לקפיטליסט היומי" *מידה* 6.10.2013 [www.mida.org.il/2013/10/06/יוצא-ממדעי-הרוח-תגובה/](http://www.mida.org.il/2013/10/06/יוצא-ממדעי-הרוח-תגובה/); קוראים-כותבים-מה.

כלכלה ופסיכולוגיה.<sup>337</sup> מנהל מעבדת החדשנות (Media Lab) של MIT, פרופ' ניקולס נגרופונטה, אומר, בדומה לפרופ' רינון, כי ההתמקדות במשימות צרות וקטנות גורמת לבריחת מוחות מהדברים הגדולים והחשובים שאנשים צריכים להתמודד עימם כיום, ולדעתו חשיבה כזו היא תפקידן של האוניברסיטות כמוסדות מחקר.<sup>338</sup> המלצתו לילדינו היא שאין צורך ללמוד כישורים ספציפיים כדי להשיג עבודה טובה (למשל, בגוגל), אלא "צריך שילדים ילמדו דבר אחד בלבד בבית הספר – הם צריכים ללמוד איך ללמוד... ללמוד לחשוב".<sup>339</sup>

אבל בין אם נתמוך בכך ובין אם לאו, סטודנטים נאלצים בהחלט להביא בחשבון שיקולים כלכליים בעת בחירת תחום לימודיהם. רק כדי לשבר את האוזן אציין את הנתונים הבאים: בשנת הלימודים 2014–2015 הייתה העלות הממוצעת של שנת לימודים במכללה מדינתית שמעניקה הנחה לתושבי אותן מדינות (instate tuition) 23,410 דולר, ואילו במכללה פרטית – 46,272 דולר.<sup>340</sup> השכר הממוצע של בוגרי מכללה בשנת 2015 בשנת תעסוקתם הראשונה היה 45,478 דולר – בוגרי הנדסה הרוויחו 64,367 דולר בממוצע, ואילו בוגרי תארים הומניים הסתפקו ב־36,237 דולר בממוצע. מכאן שלא רק שמימון ארבע שנות לימודים במכללה (ועוד שלוש שנות לימודים בבית-ספר מקצועי, כגון משפטים), שעלותן זינקה בשנים האחרונות,<sup>341</sup> עלול

337 ראו תומס פרידמן "הדבר הראשון שאנחנו מחפשים בגוגל – יכולת ללמוד ולפתור בעיות" **TheMarker** 22.4.2014 [www.themarker.com/wallstreet/1.2302167](http://www.themarker.com/wallstreet/1.2302167)

338 דפנה מאור "ילדיכם לא צריכים ללמוד לתכנת בשביל לעבוד בגוגל – אלא כדי שילמדו לחשוב" **TheMarker** 9.6.2014 [www.themarker.com/wallstreet/1.2342833](http://www.themarker.com/wallstreet/1.2342833). הדברים מתחברים לבעיות שהעלה פרופ' רינון בדיון על המשבר במדעי הרוח. האם יש להם פתרון? רינון סבור כי הפתרון צריך להיות שמדעי הרוח ישובו להיות כלי שימושי שבאמצעותו יהיה אפשר להציע פתרונות מעשיים לבעיות האדם. אלא שכדי להשיב למדעי הרוח את תפקידם המקורי כגורם חינוכי השם את האדם במרכז, צריך שנחזור בנו קודם-כל מהימורה שלימודים אלה הם מדע. ראו רינון, ה"ש 326, בעמ' 15–16; רות פיין "האם למדעי הרוח יש עוד מקום במרחב הציבורי" **הארץ** 15.8.2014 [www.haaretz.co.il/literature/study/.premium-1.2407137](http://www.haaretz.co.il/literature/study/.premium-1.2407137). כן ראו את הדיון על המשפט כמדע להלן ליד ה"ש 434 ואילך.

339 מאור, שם.

340 ראו: *What's the Price Tag for a College Education?*, COLLEGEDATA [www.collegedata.com/cs/content/content\\_payarticle\\_tmpl.jhtml?articleId=10064](http://www.collegedata.com/cs/content/content_payarticle_tmpl.jhtml?articleId=10064)

341 ראו: Michelle Jamrisko & Ilan Kolet, *College Costs Surge 500% in U.S. Since 1985: Chart of the Day*, BLOOMBERG (Aug. 26, 2013), [www.bloomberg.com/news/articles/2013-08-26/college-costs-surge-500-in-u-s-since-1985-chart-of-the-day](http://www.bloomberg.com/news/articles/2013-08-26/college-costs-surge-500-in-u-s-since-1985-chart-of-the-day). לדיון נרחב יותר ראו פרק־משנה 33 להלן. ראו גם: *Higher Education and Income Levels Keys to Better Health*, According to Annual Report on Nation's Health, CDC (May 16, 2012), [www.cdc.gov/media/releases/2012/p0516\\_higher\\_education.html](http://www.cdc.gov/media/releases/2012/p0516_higher_education.html) (להלן: CDC). כן השוו למצב בישראל: אביב ברטלה "משבר בלימודי משפטים בארה"ב. ישפיע עלינו?" **ynet** 18.2.2013 [www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4346144,00.html](http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4346144,00.html); שי אספריל "לא צריך תואר כדי להבין את זה" **כלכליסט** 4.7.2013 [www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3606675,00.html](http://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3606675,00.html)

להותיר חוב ראשוני<sup>342</sup> עצום ושאלות קשות על נגישותה של האקדמיה האמריקאית.<sup>343</sup> זאת ועוד, הסטודנטים גם מודעים לכך שהשוק עשוי – בצדק או לא בצדק – לתגמל בוגרים של תארים זהים בצורה שונה, בהתאם לדירוג של מוסדות הלימוד שבהם למדו, תוך העדפת בוגריהם של מוסדות-העילית.<sup>344</sup>

לשון אחר, העמדה שלפיה כדאי לצעירים לבחור בהכשרה מקצועית התואמת את צרכיו של שוק התעסוקה – הקיים והעתיד – היא הגישה השלטת כיום. הם מקבלים עידוד לחשיבה כלכלית מפקחת על עתידם לא רק מהוריהם, אלא גם מהממשל: הן בצורה חיובית, באמצעות העמדת מידע לרשותם,<sup>345</sup> והן בצורה חיובית פחות: כך, אפילו נשיא ארצות-הברית לשעבר אובמה (בעצמו משפטן ומרצה למשפטים) העיר לאחרונה, אולי בנימה הומוריסטית, כי טוב יהיה אם צעירי ארצות-הברית יפנו למקצועות מעשיים – כגון ייצור תעשייתי – ופחות ללימוד תארים (מעשיים פחות) כגון תולדות האומנות.<sup>346</sup> ויש גם נימה חיובית עוד פחות מבחינת החופש האקדמי של הפרט

342 מדובר בחוב ראשוני בלבד משום שהנתונים מצביעים על הכדאיות – ולא רק הכלכלית – של תואר אקדמי בארצות-הברית על-פני כל חיי העבודה של הלומד. ראו: Robert Longley, *Lifetime Earnings Soar with Education*, THOUGHT CO. (Jun. 4, 2017), [www.thoughtco.com/lifetime-earnings-soar-with-education-3321730](http://www.thoughtco.com/lifetime-earnings-soar-with-education-3321730); Andrea Caumont, *6 Key Findings about Going to College*, PEW RESEARCH CENTER (Feb. 11, 2014), [www.pewresearch.org/fact-tank/2014/02/11/6-key-findings-about-going-to-college/](http://www.pewresearch.org/fact-tank/2014/02/11/6-key-findings-about-going-to-college/). כן ראו ביתר פירוט בפרק-משנה גג להלן.

343 Rebecca Nathanson, *The Rising Cost of Higher Education: What Now?*, ROLLINGSTONE (Jul. 29, 2013), [www.rollingstone.com/politics/news/the-rising-cost-of-higher-education-what-now-20130729](http://www.rollingstone.com/politics/news/the-rising-cost-of-higher-education-what-now-20130729); *As Price of College Rises, How Will Higher Education Evolve to Be Affordable?*, PBS NEWSHOUR (Oct. 23, 2013), [www.pbs.org/newshour/bb/education-july-dec13-collegecost\\_10-23/](http://www.pbs.org/newshour/bb/education-july-dec13-collegecost_10-23/). ושוב – ההשלכות אינן כלכליות בלבד. ראו, למשל, CDC, לעיל ה"ש 341.

344 Amy Wolf-Vanderbilt, *Does a Fancy College Degree Clinch Future Salary?*, FUTURITY (Nov. 13, 2014), [www.futurity.org/undergrad-degree-salary-802392/?utm\\_source=taboola&utm\\_medium=referral&utm\\_term=acbj-chicagobusinessjournal](http://www.futurity.org/undergrad-degree-salary-802392/?utm_source=taboola&utm_medium=referral&utm_term=acbj-chicagobusinessjournal); Gillian B. White, *Does Going to a Selective College Matter?*, THE ATLANTIC (Aug. 17, 2015), [www.theatlantic.com/business/archive/2015/08/does-college-matter/400898/](http://www.theatlantic.com/business/archive/2015/08/does-college-matter/400898/). ראו גם קווין קארי "שיווק אגרסיבי ושערוויית הפוטבול האוניברסיטאי: הכישלון של ההשכלה הגבוהה בארה"ב" *TheMarker* 18.8.2015 [www.themarker.com/wallstreet/1.2709708](http://www.themarker.com/wallstreet/1.2709708) ("האוניברסיטאות אינן מוסדות הומוגניים, וכשבודקים את ההבדלים ביניהן מגלים שהם מזעריים", בין היתר כי כל מוסד מורכב מאוסף לא-אחיד של מרצים וחוגים. "ה'מצוינות' של המוסדות שבראש הדירוגים נובעת יותר מיכולתם לבחור סטודנטים מוכשרים – ופחות ממה שהם מציעים להם").

345 Kelly Field, *'How Much will I Make After Graduating?' College Scorecard Offers Only Clues*, CHRON. HIGHER EDUC. (Sep. 15, 2015), [www.chronicle.com/article/How-Much-Will-I-Make-After/233111](http://www.chronicle.com/article/How-Much-Will-I-Make-After/233111).

346 Juliet Eilperin, *Obama Takes a Shot at a Key Part of His Base – Art History Majors*, WASH. POST (Jan. 30, 2014), [www.washingtonpost.com/news/](http://www.washingtonpost.com/news/)

ושל מוסדות ההשכלה הגבוהה, גישה שמאפיינת אולי ארצות שבהן למדינה יש היכולת החברתית להשפיע בצורה ברורה ומגויסת יותר על כיוון הקריירה של הצעירים, וכן לגיטימציה לתכנן בצורה מובהקת את מבנה מוסדות ההשכלה הגבוהה. דוגמה אחת לכך הם דברים שאמר פרופ' צ'י ווי וונג מטייוואן – המומחה המוביל בעולם לכימיה של סוכרים, שהגיע לישראל כדי לקבל את פרס וולף לכימיה – בריאיון **להארץ**: "הצעירים לא צריכים לשאול את עצמם מה הם ירצו ללמוד, הם צריכים לשאול את [עצמם] מה המדינה שלהם צריכה שילמדו – חייבים לחשוב על התרומה לחברה. אי אפשר להיות מנותקים. אי אפשר לחיות בבידוד".<sup>347</sup> דוגמה שנייה היא הקיצוץ הדרמטי בלימודים ההומניים שעליו הוכרו באוניברסיטות ביפן בקיץ 2015: מבין 60 מוסדות לאומיים שמציעים קורסים כאלה, 26 הודיעו על קיצוץ בפקולטות ו-17 על סגירתן המוחלטת.<sup>348</sup>

ודוק: לא רק שהמדינה **רוצה** בטובתם הכלכלית של אזרחיה, אלא שהתואר האקדמי **פדאי** לה מבחינה כלכלית גם ברמה הלאומית. ארגון ה-OECD כימת בשנת 2013 את היתרונות הכלכליים של אזרחים בעלי השכלה אקדמית כך: על-פני כלל חברות הארגון (לרבות ישראל) ההערכה היא שלא רק שהכנסותיו של בעל ההשכלה האקדמית יגדלו, אלא שגם הכנסות המדינה ממיסים ומתרומות חברתיות יגדלו ביותר מ-100,000 דולר מכל גבר וביותר מ-60,000 דולר מכל אישה אם ירכשו תואר אקדמי.<sup>349</sup>

---

post-politics/wp/2014/01/30/obama-takes-a-shot-at-a-key-part-of-his-base-art-history-majors; Juliet Eilperin, *Obama Apologizes to Art Historian for Public Quip*, WASH. POST (Feb. 18, 2014), [www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2014/02/18/obama-apologizes-to-art-historian-for-public-quip](http://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2014/02/18/obama-apologizes-to-art-historian-for-public-quip). וכן איתן בוגנים "אובמה מתנצל על שזילזל בלימודי תולדות האומנות" **הארץ** 19.2.2014 [www.haaretz.co.il/gallery/art/1.2249006](http://www.haaretz.co.il/gallery/art/1.2249006). ראו גם נחמיה שטרסלר "ללמוד בכיף או ללמוד מקצוע" **הארץ** 28.8.2012 [www.haaretz.co.il/opinions/](http://www.haaretz.co.il/opinions/) 1.1810520. הכלכלן נחמיה שטרסלר אומר כי "אם לומדים משהו שאין לו ביקוש בשוק העבודה, אין לטעון אחר כך שהשכר נמוך מדי. אי אפשר גם לדרוש מהמדינה להעסיק את כל בוגרי המכללות שלמדו 'מה שבא להם'". אפשר כמובן לדרוש שהמדינה תעסיק כל בעל תואר אקדמי, אבל דומני שאי-אפשר לצפות שדרישה זו תיענה בחיוב במצב הדברים הכלכלי, הפוליטי והמשפטי כיום. דרך אגב, גם לאובמה, שהיה מרצה מן החוץ בבית-הספר היוקרתי למשפטים באוניברסיטת שיקגו, אין דוקטורט, אלא תואר B.A. במדע המדינה עם התמחות ביחסים בין-לאומיים מאוניברסיטת קולומביה (1983) ותואר במשפטים (J.D.) מאוניברסיטת הרווארד (1991).

<sup>347</sup> ראו דפנה מאור "אל תשאלו את עצמכם מה תרצו ללמוד – תשאלו מה המדינה שלכם צריכה שתלמדו" **TheMarker** 1.6.2014 [www.themarker.com/wallstreet/1.2336560](http://www.themarker.com/wallstreet/1.2336560).

<sup>348</sup> ראו: Norman Lebrecht, *Just in: 17 Japanese Universities Abolish Humanities and Liberal Arts*, SLIPPED DISC (Sep. 16, 2015), [slippedisc.com/2015/09/just-in-17-japanese-universities-abolish-humanities-and-liberal-arts/](http://slippedisc.com/2015/09/just-in-17-japanese-universities-abolish-humanities-and-liberal-arts/); Noah Smith, *Japan Dumbs Down Its Universities*, BLOOMBERG (Sep. 20, 2015), [www.bloomberg.com/view/articles/2015-09-20/japan-dumbs-down-its-universities-at-the-wrong-time](http://www.bloomberg.com/view/articles/2015-09-20/japan-dumbs-down-its-universities-at-the-wrong-time).

<sup>349</sup> כאשר במקביל ההוצאה הציבורית על הלימודים מוערכת בסכום קטן בהרבה של 20,000 דולר. ראו:

ומה לגבי מי שאינו רוצה ללמוד, למרות הנתונים הרבים המעידים על היתרונות של לימודים מקנים בטווח הארוך?<sup>350</sup> ומה לגבי מי שבאמת אינו מסוגל ללמוד או אינו מתאים לכך? נושא זה מעורר שאלות מורכבות. בהקשר זה מעניין המודל הגרמני, שבו חלק מבני-הנוער מתועלים, עוד במהלך לימודי התיכון, לתיכונים עיוניים שמובילים ללימודים אקדמיים או לתיכונים מקצועיים שמובילים להתמחות בתחומים טכניים או טכנולוגיים. נושא זה מעורר בישראל שאלות מורכבות – חברתיות<sup>351</sup> אבל גם כלכליות.<sup>352</sup> עד כמה המדינה חייבת לאפשר לימודים אקדמיים לכל אזרחיה? עד כמה המדינה יכולה להתמודד עם אנשים בעלי תואר אקדמי שאינם יכולים למצוא תעסוקה בשל מצב כלכלי או בשל אי-הרלוונטיות של כישוריהם בשוק העבודה? אכן, אלה שאלות מדיניות ציבורית חשובות ביותר.<sup>353</sup>

### (ג) תהליכים ותוצאות באקדמיה הישראלית

תהליכים שהתרחשו במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל בעשורים האחרונים מסבירים הן את המשבר בלימודים ההומניים והן את הפריחה בתחומים אחרים, במיוחד בלימודי המשפטים ומנהל העסקים בתואר הראשון. כדי להסביר את הדברים, נחזור, וביתר פירוט, אל נתוני המל"ג ביחס לסטודנטים לתואר הראשון במערכת ההשכלה הגבוהה.

EDUCATION AT A GLANCE 2013, 1, 126, 129, 140 (OECD, 2013), available at [www.oecd.org/edu/eag2013](http://www.oecd.org/edu/eag2013) (eng)--FINAL 20 June 2013.pdf

350 השוו בין אספריל, לעיל ה"ש 341, וכן ענת שפירא "תואר ראשון במדעי הכלום" *ynet* 12.10.2012 [www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4290922,00.html](http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4290922,00.html) לבין: *The Rising Cost of Not Going to College*, PEW RESEARCH CENTER (Feb. 11, 2014), [www.pewsocialtrends.org/2014/02/11/John-Cassidy-College-Calculus-the-rising-cost-of-not-going-to-college/What's-the-Real-Value-of-Higher-Education?](http://www.pewsocialtrends.org/2014/02/11/John-Cassidy-College-Calculus-the-rising-cost-of-not-going-to-college/What's-the-Real-Value-of-Higher-Education/), THE NEW YORKER (Sep. 7, 2015), [www.newyorker.com/magazine/2015/09/07/college-calculus](http://www.newyorker.com/magazine/2015/09/07/college-calculus)

351 ראו הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה *יעילות הקצאת משאבים לתלמידי תיכון בנתיב הטכנולוגי לעומת העיוני במונחי הישגים לימודיים* (2006); יובל וורגן וגלעד נתן "החינוך המקצועי והטכנולוגי בישראל ובעולם" (הכנסת – מרכז המחקר והמידע, 13.7.2008) [www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m02141.pdf](http://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m02141.pdf); סמי פרץ "שהבן שלך יהיה מכוונא, לא שלי" *TheMarker* 19.9.2013 [www.themarker.com/markerweek/1.2122910](http://www.themarker.com/markerweek/1.2122910)

352 ראו ליאור דטל "OECD: שכר האקדמאים בישראל גבוה ב-51% משכר בוגרי השכלה מקצועית" *TheMarker* 26.10.2014 [www.themarker.com/news/education/1.2467656](http://www.themarker.com/news/education/1.2467656)

353 לראשית דיון ראו "הזכות לחינוך" ויקיפדיה 24.7.2016 [he.wikipedia.org/wiki/לחִינוך](http://he.wikipedia.org/wiki/לחִינוך); הזכות והזכות לה" (הרצאה בכנס ההשכלה הגבוהה השלישי, 2013) אהרן ברק "על ההשכלה הגבוהה והזכות לה" [openscholar.huji.ac.il/sites/default/files/law/files/138malag.pdf](http://openscholar.huji.ac.il/sites/default/files/law/files/138malag.pdf). ראו גם טראובמן, לעיל ה"ש 312.

**טבלה 1: סטודנטים לתואר ראשון במערכת ההשכלה הגבוהה  
לפי תחום לימודים שנים נבחרות<sup>354</sup>**

| תשנ"ז                          | תשס"ב   | תשס"ז   | תשע"ז   |
|--------------------------------|---------|---------|---------|
| סה"כ - מס' מוחלטים             | 101,230 | 137,640 | 163,300 |
| סה"כ - אחוזים                  | 100.0   | 100.0   | 100.0   |
| מדעי הרוח                      | 18.5    | 11.7    | 9.5     |
| חינוך והכשרה להוראה            | 16.1    | 16.5    | 14.4    |
| מקצועות האמנות והעיצוב         | -       | 2.3     | 2.8     |
| מדעי החברה                     | 23.5    | 19.4    | 21.9    |
| עסקים ומדעי הניהול             | 6.7     | 6.0     | 8.8     |
| משפטים                         | 6.0     | 7.5     | 9.4     |
| רפואה                          | 1.1     | 0.9     | 0.9     |
| מקצועות עזר רפואיים            | 3.6     | 4.1     | 4.7     |
| מתמטיקה, סטטיסטיקה ומדעי המחשב | 7.5     | 8.3     | 4.7     |
| המדעים הפיזיקליים              | 1.6     | 1.8     | 1.8     |
| המדעים הביולוגיים              | 2.2     | 3.1     | 3.2     |
| חקלאות                         | 0.6     | 0.5     | 0.5     |
| הנדסה ואדריכלות                | 12.5    | 17.9    | 17.5    |

להבנת, הנתונים הבולטים בטבלה זו הם ששיעור הלומדים מדעי הרוח מבין כלל הלומדים ירד בכ-60%, ואילו שיעור הלומדים מנהל עסקים כמעט הוכפל ושיעור הלומדים משפטים עלה בכ-40%. **מה בעצם קרה פה ומדוע?**

במשך שנים רבות היו אפשרויות הלימוד העל-תיכוני בישראל מוגבלות מאוד. בשנת 1990 התקבל תיקון לחוק לשכת עורכי הדין, התשכ"א-1961 (להלן: חוק לשכת עורכי-הדין), שאפשר לכל מי שסיים לימודים ב"מוסד מוכר" להשכלה גבוהה להתקבל ללשכת עורכי-הדין.<sup>355</sup> דברי ההסבר להצעת החוק מספרים את כל הסיפור:

"המצב הקיים באשר ללימוד משפטים בארץ הוא קשה ומשנה לשנה מחמיר בצורה בלתי מוצדקת. מספר המקומות המוקצה נמוך הרבה מהביקוש ללימוד מקצוע המשפט. מספר התלמידים המבקשים להתקבל לפקולטות למשפטים הוא כ-3000 בכל שנה ושיעור המתקבלים הוא 15% בלבד. כתוצאה מכך הקריטריונים לקבלה גבוהים ביותר ומונעים מישראלים ללמוד מקצוע כרצונם וזאת למרות שסיימו לימודיהם בציונים גבוהים... כתוצאה מכך, הרכב

<sup>354</sup> מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל 2014, לעיל ה"ש 99, בעמ' 17.  
<sup>355</sup> ראו חוק לשכת עורכי הדין (תיקון מס' 17), התש"ן-1990, ס"ח 119.

הסטודנטים בפקולטות למשפטים הוא הומוגני עד כדי לעורר דאגה עמוקה...<sup>356</sup>

העברתה של הצעת חוק זו בכנסת ותקופת כהונתו של חבר הכנסת פרופ' אמנון רובינשטיין (ראשון החותמים על הצעת חוק לשכת עורכי הדין (תיקון מס' 17)) כשר החינוך (1993–1996) הובילו למהפכה בחינוך הגבוה בישראל. "ב-1995 הוחלט להכיר בסוג נוסף של מוסד להשכלה גבוהה, בנוסף לאוניברסיטאות: המכללות האקדמיות. אלה הוסמכו להעניק תואר ראשון בזכות עצמן, ללא חסותה של אוניברסיטת-האם, תואר המוכר על ידי המועצה להשכלה גבוהה... תוך עשור בלבד, בין השנים תשמ"ח לתשנ"ח, הוכפל מספר הסטודנטים בישראל מ-72,000 ל-142,000.<sup>357</sup> אכן, למן הקמת המכללות בשנות התשעים התרחבה מערכת ההשכלה הגבוהה במהירות, ומספר הסטודנטים זינק. בשנים האחרונות המכללות הציבוריות והפרטיות עולות על האוניברסיטות במספר הסטודנטים הלומדים בהן.<sup>358</sup> המצב שנוצר הוא שהמל"ג ממשיכה גם כיום לתקצב מספר מוגבל של תקני לומדים במקצועות השונים, אבל עם הגידול במספר מוסדות הלימוד קיימת פרישה רחבה יותר של מוסדות לימוד ברחבי הארץ שניתן ללמוד בהם במסגרת מימון המל"ג, ונוסף על כך קיימות אפשרויות נרחבות יותר ללמוד במסגרת מכללות פרטיות, בשכר-לימוד ריאלי שאינו מסובסד. התוצאה הייתה גידול משמעותי במספר הלומדים, גידול משמעותי במספר המוסדות וגידול במספר הלומדים בשכר-לימוד גבוה. לפני הלומדים פתוחות כיום אפשרויות רבות יותר ללמוד; בתחומים רבים, דוגמת משפטים, רף הקבלה ללימודים ירד בצורה משמעותית; ולנוכח עלות שכר-הלימוד הלא-מסובסד, שיקולי עלות-תועלת מובאים כיום בחשבון על-ידי הסטודנטים בצורה ברורה וגלויה הרבה יותר.

תוצאה הדברים היא מורכבת, ועיקריה הם אלה:

**ראשית,** הסטודנטים מביאים בחשבון שיקולים מעשיים, ובוחרים במקצועות מעשיים שהם ימצאו בהם תעסוקה. שניים מן התארים שנהפכו כנראה ל"בררת-מחדל" ללומדים בישראל הם משפטים ומנהל עסקים. שניהם מספקים תואר שעונה על שתי דרישות חשובות לפחות: הוא תואר אקדמי "מכובד", אפילו לאחר הירידה ברף הקבלה אליהם; והוא אינו תוחם את הסטודנט המתלבט בדבר דרכו המקצועית לתחום פעילות

356 הצעת חוק לשכת עורכי הדין (תיקון מס' 17), התש"ן-1990, ה"ח 150.

357 ראו ניצה דוידוביץ **השכלה גבוהה על פרשת דרכים – מגמות ההתפתחות של המכללות האזוריות והשלכותיהן על מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל** 11–12 (2005).

358 "יש לכך כמה סיבות: הפיזור הגיאוגרפי שלהן הופך אותן לנגישות יותר, תנאי הקבלה נמוכים יותר ולטענת הסטודנטים, גם הלימודים נוחים יותר." עם זאת, "בשנים האחרונות נבלמה ההתרחבות במערכת ההשכלה הגבוהה, והגידול במספר הסטודנטים לתואר ראשון – שהיה מהיר במיוחד מאז שנות ה-90 – האט". ראו ליאור דטל "המל"ג רוצה שתלמדו במכללות" *TheMarker* 28.1.2014. על הרפורמות בהשכלה הגבוהה ראו בספרה של דוידוביץ, לעיל ה"ש 357; **התפשטות ההשכלה הגבוהה בישראל** (אברהם יוגב עורך, 2008); ובמיוחד וולנסקי, לעיל ה"ש 6.

ספציפי, אלא מספק ידע רלוונטי ועדכני המתאים למגוון רחב של קריירות. לכן, למרות ה"הצפה" במקצוע המשפטי, שעליה נדבר מייד, רבים ממשיכים לפנות ללימודים אלה. רבים מהם אינם מתכוונים להיות עורכי־דין, אלא לעשות שימוש בהשכלה המשפטית בכל קריירה אחרת שבה יבחרו. כפי שכתב פרופ' נחמיה פרידלנד, "בישראל רווית עורכי הדין השכלה משפטית הפכה למעין השכלה כללית – רלוונטית לכל משלח יד".<sup>359</sup>

**שנית**, המכללות, במיוחד אלה הפרטיות, מלמדות תחומים שבהם יש ביקוש מצד סטודנטים, מחד גיסא, ואפשרות לרווח כלכלי, מאידך גיסא.<sup>360</sup> התוצאה היא שהמכללות אינן מלמדות כמעט תארים ראשונים במדעי הרוח, אבל הן גם אינן מלמדות מקצועות שעלות הוראתם גבוהה, כגון רפואה – תחום שכל הפעילות בו נעשית בתקצוב ממשלתי, ואשר רף הקבלה בו עורנו גבוה מאוד.<sup>361</sup> העלות של הוראת משפטים ומנהל עסקים נמוכה יחסית: אין בתחומים אלה מעבדות עם ציוד טכנולוגי וחומרי־גלם יקרים – כל מה שצריך הוא מורה וכיתה. לנוכח עובדה זו, בצירוף הביקוש הרב למקצועות אלה, הגידול בהיקף בתי־הספר המציעים לימודים אלה אינו מפתיע כלל ועיקר.

**שלישית**, עצם הדיון על "הערך הכלכלי הישיר" של התואר משקף את המתח שבין תפקיד האקדמיה כבית־ספר מקצועי<sup>362</sup> – קרי, כשלב בהכשרה לפני כניסה לשוק העבודה, שצריך להוכיח בכל עת את כדאיותו הכלכלית – לבין תפקיד האקדמיה בשימור הלימוד לשמו, דהיינו, בקיום מחקר ולימוד אקדמי שאין מטרה מיידית וישירה בצידם ואשר שכרם בא לידי ביטוי בפיתוח כישורי החשיבה. אבל במצב עובדתי שבו לא המדינה ולא המשק הפרטי מוכנים לאפשר לצעירים "להגשים את החלום שלהם... ללמוד מדעי הרוח ולהתפרנס בכבוד",<sup>363</sup> שיקולים כלכליים הם חלק הכרחי בעת בחירת ההכשרה שתוביל לתעסוקה שתאפשר קיום ראוי לאדם ולמשפחתו.

**רביעית**, דווקא לימודי משפטים (וגם מנהל עסקים) נמצאים, להבנתי, בנקודה מעניינת בתווך בין מקצועות שהביקוש אליהם נותר גדול ואשר ההערכה היא שהם יידרשו גם בעתיד ויבטיחו פרנסה יפה לבעליהם, כגון לימודים טכנולוגיים, לבין

359 ראו פרידלנד, לעיל ה"ש 332.

360 השוו סקופ, לעיל ה"ש 322.

361 זאת כנראה הסיבה לכך שאין במספר הלומדים תחום זה בישראל מענה לצורכי מקצועות הרפואה בישראל. לראשית דיון ראו "לימודי רפואה בישראל" ויקיפדיה 14.1.2016 [he.wikipedia.org/wiki/לימודי\\_רפואה\\_בישראל](http://he.wikipedia.org/wiki/לימודי_רפואה_בישראל); רוני לינדר־גנץ "מה היתה צריכה לעשות ריי ביטון כדי להיות רופאה?" [www.themarker.com/markerweek/1.2491553](http://www.themarker.com/markerweek/1.2491553) 21.11.2014.

362 יוגב מזהה את תחילת התהליך בסוף שנות החמישים של המאה העשרים, "כאשר האוניברסיטה העברית בירושלים 'הוצפה' בסטודנטים מסוג חדש – לא עוד מחפשי הידע לשמו, אלא מחפשי התעודה האקדמית לצורך קידום תעסוקתי וחברתי". אברהם יוגב "מבוא: התפשטות ההשכלה הגבוהה וצדק חלוקתי בישראל" **התפשטות ההשכלה הגבוהה בישראל** 7 (אברהם יוגב עורך, 2008). דוידוביץ, לעיל ה"ש 357, בעמ' 40–41, כותבת כי "החל מ־1963 נעשו תיקונים בתוכניות בלימודים, ששינו את אופיו של התואר הראשון המוענק בישראל: מתארים בעלי אוריינטציה מחקרית, לתארים לשם השכלה כללית ורכישת מקצוע".

363 ראו אלטמן, לעיל ה"ש 333.



המקצועות ההומניים. אף שאין חולק כי מספר בוגרי המשפטים המסיימים את לימודיהם מדי שנה עולה על היצע המשרות בשוק עריכת-הדין, אי-אפשר לזהות (עדיין?) קריסה בביקוש ללימודים אלה בישראל, וזאת להבדיל מהמצב בארצות-הברית.<sup>364</sup> להערכתי הסיבה לכך היא שבישראל (בניגוד לארצות-הברית) מדובר בתואר ראשון, ולא בתואר ראשון שני, הנמכר כתואר מתקדם. ככזה, התואר במשפטים מתחרה בכלל התארים הראשונים המוצעים לסטודנטים הפוטנציאליים, ואלה תופסים את ההכשרה המשפטית – בצדק או לא בצדק – כמקנה כישורים הרלוונטיים למגוון של תחומי עיסוק במשק, ולא רק לעבודה כעורך-דין. הקניית כישורים "רב-תחומיים" כאלה מיוחסת למקצוע המשפטים יותר מאשר למקצועות אחרים, במיוחד המקצועות ההומניים.<sup>365</sup>

#### (ד) הגידול המספרי בפרקטיקה המשפטית ובאקדמיה המשפטית

להקמת המוסדות החדשים להשכלה גבוהה בישראל הייתה תוצאה דרמטית, שחלקה האחד מוכר היטב לציבור, אך חלקה האחר אולי קצת פחות. הצד המוכר היטב הוא שהקמת המוסדות החדשים והקלת תנאי הכניסה ללימודי תארים מקצועיים "שחררה" את הלחץ שהיה להתקבל לפקולטות הקיימות, ואפשרה אחוז קבלה גבוה יותר ומימוש שאיפתם של ישראלים רבים יותר ללמוד את התואר שבו הם חפצים.

**רוח ועדת שוחט** מסביר כי מהנתונים בדבר הביקושים ללימודי התואר הראשון בשנים 1997–2005 עולה "חשיבות הגידול בביקוש להכשרה מקצועית כגורם מרכזי לגידול הביקוש להשכלה גבוהה. הנהנים העיקריים ממגמה זו היו לימודי משפטים, מדעי הניהול ולימודי ההנדסה".<sup>366</sup> ודוק: כפי שמסביר הדוח, "הגידול המואץ בביקוש

364 לנתונים נוספים ראו ליטל דוברוביצי "נזקי ההצפה" ידיעות אחרונות 24.11.2015 [www.yediot.co.il/articles/0,7340,L-4730477,00.html](http://www.yediot.co.il/articles/0,7340,L-4730477,00.html) ("בניגוד לתדמית הנוצצת, מסתבר שמאוד לא פשוט להיות עורך דין בישראל: המשרדים מופצים בקורות חיים, מציאת עבודה לוקחת חודשים, השכר נמוך ורבים נאלצים להשלים הכנסה בתחומים אחרים"); "עורכי דין מתחילים? תכוננו לאבטלה ולשכר נמוך" וואלה 4.1.2016 [finance.walla.co.il/item/2921915](http://finance.walla.co.il/item/2921915) שערך חברת עוקץ מערכות מעלה תמונה עגומה של שוק עריכת הדין: המשרדים מוצפים בקורות חיים, בלי ניסיון תחקשו למצוא משרה – וכשתמצאו – שכרם יהיה נמוך במיוחד". כן ראו ביתר פירוט בפרק-משנה ג' להלן.

365 השוו ברטלה, לעיל ה"ש 341; וכן חן מענית "בגלל הצפת השוק: שלישי מעורכי הדין נטשו את המקצוע" גלובס 23.4.2012 [www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000742994](http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000742994) ("מאז תחילת שנות האלפיים, שיעור עורכי הדין בישראל, הנוטשים את המקצוע ועובדים במקצועות אחרים, עלה ל-30%"). לעומת זאת ראו אספריל, לעיל ה"ש 341.

366 ראו **רוח ועדת שוחט**, לעיל ה"ש 23, בעמ' 63. להשוואה לשינויים שחלו בתמהיל הלימודים לתואר הראשון בארצות-הברית ראו: Quotrung Bui, *What's Your Major? 4 Decades of College Degrees, in 1 Graph*, PLANET MONEY (May 9., 2014), [www.npr.org/sections/money/2014/05/09/310114739/whats-your-major-four-decades-of-college-degrees-in-1-graph?utm\\_source=npr\\_email\\_a\\_friend&utm\\_medium=email&utm\\_content=20140509&utm\\_campaign=storyshare&utm\\_term](http://www.npr.org/sections/money/2014/05/09/310114739/whats-your-major-four-decades-of-college-degrees-in-1-graph?utm_source=npr_email_a_friend&utm_medium=email&utm_content=20140509&utm_campaign=storyshare&utm_term)

למשפטים נקלט ע"י מכללות חוץ-תקציביות".<sup>367</sup> למעשה, הוראת המשפטים היוותה את עיקר פעילותן של מכללות אלה: לפי הנתונים לשנת הלימודים תשס"ח, במוסדות שאינם מתוקצבים על-ידי המדינה היוו הסטודנטים למשפטים 45.5% מכלל תלמידי התואר הראשון, ותלמידי מנהל העסקים – 32%. זאת, לעומת 2.8% ו-5.6%, בהתאמה, במערכת המתוקצבת.<sup>368</sup>

התוצאה הייתה, לא במפתיע, עלייה דרמטית במספר הסטודנטים למשפטים: מספרם של כל הסטודנטים לתואר ראשון במשפטים בישראל (ומדובר, להזכיר, במסלול של שלוש עד ארבע שנים) היה 1,703 בשנת הלימודים תש"ל, 1,807 בשנת הלימודים תש"ס ו-2,060 בשנת הלימודים תש"ן, ומאז חלה קפיצה ל-5,049 בשנת הלימודים תשנ"ה, ל-9,932 בשנת הלימודים תש"ס, ל-15,790 בשנת תש"ע ול-15,959 בשנת הלימודים תשע"ד.<sup>369</sup>

השלב הבא היה שאיפתם של הלומדים להשלים את התואר האקדמי עם התמחות ולהתקבל ללשכת עורכי-הדין – דבר המאפשר להם, פוטנציאלית, לפעול כעורכי-דין בישראל.<sup>370</sup> התוצאה הייתה גידול עצום במספר עורכי-הדין בישראל, בקצב הקרוב למדי למספר-הקסם "שלושת אלפים", שעליו דיברו מציעי התיקון לחוק לשכת עורכי-הדין בשנת 1990. על-פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מספר עורכי-הדין בישראל בשנת 1960 היה 2,303 (מהם 238 מוסמכים חדשים), בשנת 1970 – 4,853 (328), בשנת 1980 – 7,254 (349), ובשנת 1990 – 10,697 (511); ואילו בשנת 2000 קפץ מספר עורכי-הדין ל-23,127 (מהם 2,589 מוסמכים חדשים), בשנת 2010 הוא הגיע ל-46,515 (3,472), ובשנת 2014 עמד מספרם של עורכי-הדין בישראל על 57,859 (מהם 3,488 מוסמכים חדשים).<sup>371</sup> מדובר בשיעור גידול דרמטי, שחורג במידה משמעותית מקצב הגידול הטבעי של האוכלוסייה ומהגידול במספר עורכי-הדין במדינות מפותחות אחרות במערב,<sup>372</sup> ואשר הוביל למצב שבו שיעור עורכי-הדין בישראל ביחס

367 דוח ועדת שוחט, לעיל ה"ש 23, בעמ' 64.

368 ראו שם, וכן המועצה להשכלה גבוהה והוועדה לתכנון ולתקצוב דין וחשבון מס' 34/35 פרק 3 – "התפתחויות עיקריות במערכת ההשכלה הגבוהה – לקט נתונים" 64 (2009) che.org.il/wp-content/uploads/2012/05/vatat-31.pdf.

369 ראו שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לעיל ה"ש 314, לוח 8.55 ("סטודנטים לתואר ראשון באוניברסיטאות, במכללות אקדמיות ובמכללות אקדמיות לחינוך, לפי תחום לימוד").

370 ס' 20–23 לחוק לשכת עורכי-הדין קובעים הוראות בדבר ייחוד הפעילות המקצועית בתחום המשפטים לעורכי-דין, כלומר, לחברי לשכת עורכי-הדין בישראל בלבד.

371 ראו שנתון סטטיסטי לישראל 2015, לעיל ה"ש 314, לוח 11.2 ("שופטים, דיינים, עורכי דין, משטרת ישראל ושירות בתי הסוהר").

372 השוו Conn, לעיל ה"ש 325; Herbert M. Kritzer, *It's the Law Schools Stupid! Explaining the Continuing Increase in the Number of Lawyers*, 19 INT'L J. LEGAL PROF. 209 (2013), available at scholarship.law.umn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=faculty\_articles; *Number of Lawyers on the Rise*, RADIO POLAND (Jun. 9, 2015), www.thenews.pl/1/9/Artykul/209592,Number-of-lawyers-on-the-rise.

לאוכלוסייה הוא הגבוה בעולם.<sup>373</sup>

רבים מוטרידים ממצב דברים זה. הגידול במספר עורכי-הדין מטריד במיוחד את הקהילה המקצועית.<sup>374</sup> יש ביניהם המצרים על "הצפת המקצוע",<sup>375</sup> המתריעים מפני אבטלה בקרב עורכי-הדין<sup>376</sup> והמלינים על הירידה באיכותם המקצועית של עורכי-הדין.<sup>377</sup> ראייה זו הניעה את שרת המשפטים להודיע בקיץ 2015 על הארכת תקופת ההתמחות משנה לשנתיים, וזאת "מתוך תפיסה שהמתמחים יגיעו בשלים ומקצועיים יותר לבחינות ההסמכה, ויצטרכו להראות מחויבות רבה יותר על מנת שיוכלו להיקרא עורכי דין, מה שיוביל לירידה בכמות עורכי הדין וישפר את רמתם המקצועית".<sup>378</sup> חרף מצב דברים זה, רבים ממשיכים להירשם ללימודי משפטים, אם כי בשנים האחרונות מסתמנת ירידה מסוימת ברישום ללימודים אלה.<sup>379</sup> כאמור, נראה שהנרשמים

373 ראו ענת רואה "20 שנה לכניסת המכללות: היום שבו עריכת דין הפכה לעוד מקצוע" כלכליסט [www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3421268,00.html](http://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3421268,00.html) 21.10.2010.

374 מחקר אמפירי מצא כי כמעט כל עורכי-הדין אינם רואים בגידול במספרם תופעה חיובית. ראו משה בר נב, רן לחמן ורויטל אלטברגר "הגידול במספר עורכי הדין בישראל: עמדות עורכי הדין כלפי התופעה והשלכותיה" המשפט כ 73 (2014).

375 ראו, למשל, יובל יועז "אם הצפת המקצוע תימשך, לא תהיה משמעות לתואר עורך דין" גלובס [www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000862526](http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000862526) 17.7.2013; אבל השוו תגובתה של הדס ברוה "די לביטוי המאוס 'הצפת המקצוע'" TheMarker [www.themarker.com/](http://www.themarker.com/) 12.6.2014 law/1.2347160.

376 ראו יסמין גואטה "הפתרון של איילת שקד ל-3,500 עורכי דין מובטלים: הארכת ההתמחות" TheMarker [www.themarker.com/law/1.2678279](http://www.themarker.com/law/1.2678279) 7.7.2015; אבל השוו לאפרת נוימן "המספרים חושפים: באיזה תחום שמגלגל מיליארדים קיים מחסור בעורכי דין?" TheMarker [www.themarker.com/law/1.2744428](http://www.themarker.com/law/1.2744428) 6.10.2015, המדווחת כי הביקוש לעורכי-דין עם ותק של שנתיים עד חמש שנים בתחומי המשפט המסחרי הבין-לאומי וההיי-טק גבוה מההיצע. להערכת ד"ר לימור זר-גוטמן, כ-30% מעורכי-הדין עוזבים את המקצוע. ראו: Limor Zer-Gutman, *Effects of the Acceleration in the Number of Lawyers in Israel*, 19 INT'L J. LEGAL PROF. 247, 253–254 (2012).

377 ראו, למשל, איתי הר אור "עו"ד גולן נגד הצעירים: 'חוצפנים, אגרסיביים, שטחיים'" כלכליסט [www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3411943,00.html](http://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3411943,00.html) 20.7.2010; אלה לוי-וינריב "עו"ד ירון אלחנני: 'הרבה עורכי דין משתמשים בלשון בוטה ומשתלחת; ליבי יוצא אל השופטים'" גלובס [www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000427358](http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000427358) 20.2.2009; "מבזק הכלכלה: ירידה ברמת עורכי הדין" mako [www.mako.co.il/news-money/economy/Article-d506ceb7d49e821004.htm](http://www.mako.co.il/news-money/economy/Article-d506ceb7d49e821004.htm) 30.5.2010.

378 יסמין גואטה "איילת שקד הודיעה על הארכת ההתמחות במשפטים לשנתיים" TheMarker [www.themarker.com/law/1.2727214](http://www.themarker.com/law/1.2727214) 8.9.2015. ראו גם גואטה, לעיל ה"ש 376. האם יש מספר מיטבי של עורכי-דין בחברה? הכלכלן סטיבן מגי, שערך ניתוח השוואתי בין מדינות רבות, סבור שהתשובה היא חיובית. ראו: Stephen P. Magee, *The Optimum Number of Lawyers and a Radical Proposal for Legal Change* (Working Paper, 2010), available at [buckleysmix.com/wp-content/uploads/2010/10/Magee.pdf](http://buckleysmix.com/wp-content/uploads/2010/10/Magee.pdf).

379 לדין ראו פרק-משנה ג3, ליד ה"ש 407 להלן.

חפצים בלימודי המשפטים מתוך הבנה שלא כל הלומדים יעשו התמחות, יתקבלו ללשכת עורכי-הדין או יפעלו כעורכי-דין. אלא שכאמור, במקביל לעלייה שחלה בלימודי המשפטים ומנהל העסקים, חלה ירידה בהרשמה לחוגים שתואר בהם נתפס כמעשי פחות, במיוחד מדעי הרוח.

מכאן להיבט האחר, המוכר אולי קצת פחות. עם מתן ההיתר להקמת מוסדות אקדמיים לא-מתוקצבים בתחומים שבהם היה ביקוש, השלים השוק את הקסר ונענה באמצעות הרחבה דרמטית בהיצע. התוצאה הייתה שלמן ראשית שנות התשעים גדלה האקדמיה המשפטית הישראלית בצורה דרמטית. אם עד לראשית שנות התשעים פעלו בישראל רק 3 בתי-ספר למשפטים – באוניברסיטה העברית בירושלים, באוניברסיטת תל-אביב ובאוניברסיטת בר-אילן – כיום פועלים בישראל 14 בתי-ספר למשפטים: 4 מהם באוניברסיטות, 8 במכללות פרטיות שאינן מתוקצבות, ו-2 במכללות מתוקצבות הנמצאות בצפון (מכללת צפת) ובדרום (מכללת ספיר).<sup>380</sup> מספרם היחסי של בתי-הספר למשפטים בישראל – כמעט שניים למיליון תושבים – גדול במידה משמעותית ממספרם היחסי בארצות-הברית, העומד על פחות מבית-ספר אחד למיליון תושבים.<sup>381</sup>

**נסכם:** למן שנות התשעים התרחבה מערכת ההשכלה הגבוהה באופן משמעותי מבחינת מספר המוסדות המלמדים ומספר הסטודנטים הלומדים. הגידול במספר הסטודנטים לא היה פרי תכנון מרכזי, הבוחן את צורכי המשק והמדינה בראיית הממשל, אלא נבע מרצונם של הסטודנטים. התוצאה הייתה שהגידול לא היה אחיד בכל תחומי הלימוד, אלא התמקד בתחומים שבהם היה ביקוש ללימודים – תחומים שנתפסו על-ידי המועמדים ללימודים כ"מעשיים" יותר, ככאלה הפותחים במישרין קריירה מקצועית או לפחות מספקים ידע המסייע בפעילות בתחומי המסחר והעסקים. אחד התחומים שבהם נרשם ביקוש משמעותי במיוחד היה תחום המשפטים. התוצאה הייתה גידול במספר הפקולטות למשפטים ובמספר המרצים בתחום זה. קשה מאוד להשיג נתוני-אמת בעניין זה, אולם להבנתי, גם כיום, כאשר רוב בתי-הספר למשפטים כבר ייצבו את מצבת הסגל

380 להלן הפירוט המלא (לפי שנת הקמת הפקולטה במוסד): (1) האוניברסיטה העברית בירושלים (1949); (2) אוניברסיטת תל-אביב (הפקולטה למשפטים הוקמה בשנת 1965, אבל יסודותיה הם בבית-הספר הגבוה למשפט וכלכלה שהוקם בשנת 1935); (3) אוניברסיטת בר-אילן (1969); (4) המכללה למינהל (1990); (5) אוניברסיטת חיפה (1992); (6) המרכז הבינתחומי הרצליה (1994); (7) המכללה האקדמית נתניה (1994); (8) מכללת שערי מדע ומשפט (1995); (9) המרכז האקדמי למשפט ולעסקים ברמת-גן (1995); (10) הקריה האקדמית אונו (1995); (11) המרכז האקדמי כרמל, חיפה (2008); (12) המכללה האקדמית צפת (2008); (13) המכללה האקדמית ספיר (2009); (14) המרכז האקדמי פרס (2011). ראו "לימודי משפטים בישראל" ויקיפדיה 12.4.2016. [he.wikipedia.org/wiki/משפטים\\_בישראל](http://he.wikipedia.org/wiki/משפטים_בישראל).

381 בארצות-הברית נתן ה-AMERICAN BAR ASSOCIATION הכרה כלל-לאומית ל-203 בתי-ספר. ראו: *List of Law Schools in the United States*, WIKIPEDIA, 2.6.2016, [en.wikipedia.org/wiki/List\\_of\\_Law\\_Schools\\_in\\_the\\_United\\_States](http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Law_Schools_in_the_United_States); Peter Cohan, *Does America Need 202 Law Schools?*, FORBES (Jan. 31, 2013), [www.forbes.com/sites/petercohan/2013/01/31/does-america-need-202-law-schools/](http://www.forbes.com/sites/petercohan/2013/01/31/does-america-need-202-law-schools/).

שלהם והם מאוישים בצורה מתקבלת על הדעת,<sup>382</sup> קיימים עדיין תקנים ומוצעות עדיין משרות בפקולטות למשפטים בישראל. מצב הדברים בתחום המשפטים טוב אם כן בהרבה, להבנתו, מאשר בחוגים אחרים באקדמיה הישראלית.<sup>383</sup>

382 אחת מדרישות המל"ג לצורך אישור פתיחתה של פקולטה למשפטים היא שמספר חברי הסגל הפנימיים המועסקים במשרה מלאה יחצה רף מסוים בכל טווח הדרגות, וכן שהיחס בין מספר התלמידים לבין מספר חברי הסגל הפנימיים יהיה קטן מרף מסוים (אם כי הרף שהוגדר גבוה יחסית למקובל בעולם). אבל פיתוח סגל אקדמי חדש נמשך זמן רב. לכן בשנים הראשונות חלק מחברי הסגל בשלוש הפקולטות הוותיקות, שפעלו לפני שנות התשעים (בירושלים, בתל-אביב ובבר-אילן), עברו גם בפקולטות החדשות יותר, בין כסגל פנימי ובין כמורים מן החוץ. אבל ב"מתיחת" הסגל הקיים לא היה די, כמובן. היחס המספרי בין המרצים לתלמידים בישראל אינו משביע עדיין רצון, וגם בפקולטות למשפטים מוכר מצב הדברים הקיים בשאר הפקולטות, שבמסגרתו "את מקומם של אנשי הסגל הבכיר שאמורים להרצות לצד עבודת המחקר שלהם תפסו בעשור האחרון חברי הסגל הזוטר, מרצים מן החוץ ועמיתי הוראה – שמועסקים ללא ביטחון תעסוקתי במשרות חלקיות, לרוב לא מבצעים מחקר ולעתים ההוראה היא משרה נוספת עבורם. ואחרון, כלל לא חביב: את חלק מהחלל ממלאים סטודנטים, לעתים גם תלמידי השנה השלישית לתואר ראשון, שמשמשים כמתרגלים ולעתים גם כמרצים". לכתבה המלאה ראו דטל ולוצקי, לעיל ה"ש 135; והשוו: Yale Law School, WIKIPEDIA, 28.7.2016, en.wikipedia.org/wiki/Yale\_Law\_School (היחס בין מספר הסטודנטים למספר המרצים בבית-הספר למשפטים באוניברסיטת ייל הוא 7.6 – הנמוך ביותר בארצות-הברית); נעמה סיקולר "מייצרים פה עודף אקדמאים שמנפח את המערכת" כלכליסט 14.10.2013 [www.calcalist.co.il/articles/0,7340,L-3614205,00.html](http://www.calcalist.co.il/articles/0,7340,L-3614205,00.html) (נשיא הטכניון מעיר: "היחס של הסטודנטים לסגל בטכניון הוא כבר היום מרצה אחד לכל 23 סטודנטים. ב-MIT היחס הוא אחד ל-6. אז איך אנחנו יכולים לקלוט עוד סטודנטים?"). ראו גם אור קשתי "דוקטור, אך עובד קבלן: המרצים מן החוץ הם חברי הסגל מהמעמד הנמוך ביותר" **הארץ** 9.5.2014 [www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.2316518](http://www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.2316518) ("המרצים מן החוץ הם חברי הסגל מהמעמד הנמוך ביותר: הם מפורטים מדי סמסטר, אינם צוברים ותק ואינם זכאים לדמי הבראה. כעת, יוצאים המרצים במכללות למאבק ראשון על תנאי העסקתם... לפי דו"ח מחקר של הכנסת, שפורסם ביולי 2013, כשני שלישים מכלל הסגל האקדמי ב-20 המכללות הציבוריות (כ-5,000 אנשים) מועסקים כיום כמורים מן החוץ"). לדעתי, הנתון הרלוונטי ביותר לדיון הוא היחס בין מספר הסטודנטים למספר חברי הסגל באוניברסיטות: בשנים 1990–2005 הידרדר יחס זה מ-13.5:1 ל-1:25, ובאוניברסיטת חיפה נרשם בשנת הלימודים תשע"ג יחס של 30.5 סטודנטים לכל חבר סגל. ראו ירון סקופ "אוניברסיטת חיפה מפטרת עשרות חברי סגל זוטר ומקצצת משרות בשל גירעון" **הארץ** 14.7.2014 [www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.2375728](http://www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.2375728). לפי הפורום למען ההשכלה הציבורית בישראל "עמדות בנושא ההשכלה הגבוהה בישראל (הצעה לאישור הפורום)" [www.wisdom.weizmann.ac.il/~oded/F/high-ed.rtf](http://www.wisdom.weizmann.ac.il/~oded/F/high-ed.rtf), "המטרה היא יחס ראוי בין מספר חברי הסגל למספר הסטודנטים. הממוצע העולמי הוא יחס של 14 סטודנטים לחבר סגל".

383 השוו (אם כי לנתונים חלקיים מאוד) הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה **שנתון סטטיסטי לישראל 2010** 420 (2010) [www.cbs.gov.il/shnaton61/st08\\_42.pdf](http://www.cbs.gov.il/shnaton61/st08_42.pdf); הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה **שנתון סטטיסטי לישראל 2008** 438 (2008) [www.cbs.gov.il/shnaton59/st08\\_58.pdf](http://www.cbs.gov.il/shnaton59/st08_58.pdf); וכן **שנתון סטטיסטי לישראל 2011**, לעיל ה"ש 5, לוח 8.45 ("סגל אקדמי בכיר באוניברסיטאות, לפי דרגה, תחום הוראה ומחקר, מין, גיל, ולפי אחוז מקבלי תואר שלישי בישראל").

### 3. האם "מה שעולה חייב גם לרדת"? או – על מחיר ההיצע והביקוש

דרך הלימוד ההיסטורית של העיסוק במקצועות רבים, לרבות משפטים, הייתה באמצעות עבודה מעשית בהנחייתו של מדריך-אומן (כפי שנעשית במובן מסוים גם ההכשרה לדוקטורט, אפילו כיום). בימי הביניים היה אדם צעיר מתחיל לעבוד כשוליה אצל אחד מחברי הגילדה העוסקים בתחום, מה שקרוי כיום on-the-job training. הדוגמה המוכרת ביותר בתחום המשפטים היא זו של אנגליה: בעוד שבאירופה הקונטיננטלית הוכשרו המשפטנים החל במאה האחת-עשרה באוניברסיטות, שם למדו משפט רומי וכנסייתי, האוניברסיטות האנגליות קיימו אותם תחומי הוראה, אבל אלה נחשבו לימוד אזוטרי ואקדמי, הואיל ואת המשפט המקובל – כלומר, את המשפט שחל בפועל ונהג בכל רחבי אנגליה – למדו המשפטנים האנגלים מעורכי-דין בלימוד מעשי. רק בשנת 1758 החלה לראשונה הוראת המשפט המקובל באוניברסיטות. ויליאם בלקסטון (Blackstone) העביר את הקורס הראשון בתחום, ובשנים 1765–1769 פורסם ספרו המקיף ורב ההשפעה על המשפט האנגלי.<sup>384</sup> באותו שלב החל להכות שורשים הרעיון שליווה משפטים באוניברסיטה הם הדרך הנאותה ללימוד המקצוע המעשי כל-כך של משפטים. עד ימינו נעשה הרעיון מקובל עד כדי כך שהאפשרות הקיימת באנגליה ליהפך לעורך-דין ללא תואר אקדמי כלל או עם תואר אקדמי שאינו במשפטים נותרה בגדר נתיב כניסה נדיר למקצוע.<sup>385</sup>

בשנת 2001 ויתר בית-הספר של לשכות עורכי-הדין על עצמאותו ונהפך לבית-הספר למשפטים במסגרת ה-City University בלונדון.<sup>386</sup> הייתה פה "עסקה" חברתית מעניינת, המוכרת לנו היטב. הכנסת לימודי המשפטים לאוניברסיטות – תוך השלמתם בפרק התמחות מעשית לפני רכישת רשיון עריכת-הדין – אולי צמצמה את סמכותם של לשכות עורכי-הדין וחבריהן לתחומי מומחיותם הברורים; אך מה שברור הוא שהפיכת בתי-

384 ראו: *Commentaries on the Laws of England*, WIKIPEDIA, 20.3.2016, [en.wikipedia.org/wiki/Commentaries\\_on\\_the\\_Laws\\_of\\_England](http://en.wikipedia.org/wiki/Commentaries_on_the_Laws_of_England); *William Blackstone*, WIKIPEDIA, 30.6.2016, [en.wikipedia.org/wiki/William\\_Blackstone](http://en.wikipedia.org/wiki/William_Blackstone).

385 אם כי דרכי כניסה אלה – המחייבות הכשרה משלימה – אפשריות עדיין באנגליה. רובנו התחנכנו לחשוב שליווה לימודים אקדמיים במשפטים הם הדרך המקצועית הראויה היחידה, ולכן האפשרויות האחרות נראות לנו מוזרות מעט, אבל הביאו בחשבון שתי נקודות אלה: ראשית, רבים סבורים שליווה לימודים הומניים – והכישורים האינטלקטואליים והאישיותיים שהם מפתחים – מעניקים כלים טובים לא פחות – ואולי אף טובים יותר – מכלי הלימוד הנרכשים בבית-הספר המקצועי (להרחבה בנושא זה ראו את הדיון במשבר במדעי הרוח לעיל בחלק ג2(ב), במיוחד ליד ה"ש 335 ואילך); שנית, האם תואר ראשון הוא אכן המנבא הטוב ביותר של הצלחה מקצועית? השוו: Lucy Sherriff, *Ernst & Young Removes Degree Classification from Entry Criteria as There's 'No Evidence' University Equals Success*, HUFFINGTON POST (Jan. 18, 2016), [www.huffingtonpost.co.uk/2015/08/04/ernst-and-young-removes-degree-classification-entry-criteria\\_n\\_7932590.html](http://www.huffingtonpost.co.uk/2015/08/04/ernst-and-young-removes-degree-classification-entry-criteria_n_7932590.html).

386 ראו: *City Law School*, WIKIPEDIA, 13.8.2016, [en.wikipedia.org/wiki/City\\_Law\\_School](http://en.wikipedia.org/wiki/City_Law_School).

הספר למשפטים מפקולטות אקדמיות לגמרי לבתי-ספר מקצועיים העלתה את מספר הסטודנטים והקנתה לאקדמיה משאבים נוספים וגם רלוונטיות ומעמד חברתי, ובכיוון ההפוך, האקדמיזציה של הלימודים העלתה את רמתם ויצרה סטנדרטים מקצועיים טובים יותר בתחומים רבים. זאת, בעידן שבו מורכבותה של הפעילות בתחומים כגון משפטים, רפואה, אדריכלות או ראיית-חשבון אינה מאפשרת עוד כנראה לימוד "בשטח", "תוך כדי תנועה". כך, ספק אם לקוחות יהיו מוכנים לקבל כיום אדם ללא הכשרה אקדמית שיגן על חירותם או בריאותם, שיבנה את ביתם או שיתכנן את חבות המס העתידית שלהם.

כפי שציינתי קודם לכן, פקולטות מקצועיות מסוימות, דוגמת משפטים, נהנו מביקוש מוגבר לא משום חשיבותן האקדמית, אלא הודות לתועלת המעשית שהיה אפשר להפיק מההשכלה שנרכשה בהן בשוק הפרטי. אבל מתברר שלא לעולם חוסן, ואין תחום שחסין לחלוטין מתנודות השוק החופשי. אם השיקול ללמוד תחום מסוים הוא כלכלי בעיקרו, ולא אקדמי, ייתכן שחשוב מחודש של השיקול הכלכלי יוביל למסקנה שונה. הניסיון של המשבר הכלכלי של העשור האחרון בארצות-הברית – שבה חלק מרכזי ממערכת ההשכלה הגבוהה הוא פרטי, ולא ציבורי – מצביע על כיוונים ואפשרויות שחייבים לעניין גם את הקורא הישראלי.

העלות העצומה של שכר-הלימוד האוניברסיטאי בארצות-הברית – שם שכר-הלימוד לשנת לימודים אחת יכול להגיע כיום ל-63,000 דולר, והעלות הכוללת יכולה להגיע ל-71,000 דולר<sup>387</sup> – העלתה לראש סדר היום הציבורי את השאלות הכנות והרלוונטיות ביותר: למה העלות כה גבוהה?<sup>388</sup> והאם המוצר שנקרא לימודים גבוהים "שווה את המחיר"?

387 ראו: Akane Otani, *The Priciest Ivy League College Will Cost You \$63,000 a Year*, BLOOMBERG (Mar. 12 2015), [www.bloomberg.com/news/articles/2015-03-12/the-priciest-ivy-league-college-will-cost-you-63-000-a-year?hootPostID=1e303f55a21a48d7dcd9567b493752f0](http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-03-12/the-priciest-ivy-league-college-will-cost-you-63-000-a-year?hootPostID=1e303f55a21a48d7dcd9567b493752f0); Danielle Douglas-Gabriel, *What Happens When you Find Out a Year of College Costs \$71,000*, WASH. POST (Mar. 27, 2015), [www.washingtonpost.com/news/get-there/wp/2015/03/27/what-happens-when-you-find-out-a-year-of-college-costs-71000/](http://www.washingtonpost.com/news/get-there/wp/2015/03/27/what-happens-when-you-find-out-a-year-of-college-costs-71000/).

388 ראו, למשל: Ben Branstetter, *Where Does Your Tuition Money Go? It's Time for Colleges to Answer*, THE WEEK (May 24, 2015), [theweek.com/articles/549431/where-does-your-tuition-money-time-colleges-answer](http://theweek.com/articles/549431/where-does-your-tuition-money-time-colleges-answer). הוויינגטון פוסט מסביר כי עלות הלימודים במכללה היא גבוהה כי היא כוללת מימון של שירותים רבים יותר מאלה שהסטודנטים זקוקים להם בפועל, ומקביל את המצב להבדל שבין תשלום על צפייה בטלוויזיה בהתאם לצריכה בפועל לבין התשלום בעבור מינוי לכבלים, שכורך במינוי אחד תשלום בגין ערוצים רבים. ראו: Matt McFarland, *College Is the New Cable Bundle. Do Students Deserve a 'Netflix'?*, WASH. POST (Feb. 5, 2016), [www.washingtonpost.com/news/innovations/wp/2016/02/05/college-is-the-new-cable-bundle-do-students-deserve-a-netflix/](http://www.washingtonpost.com/news/innovations/wp/2016/02/05/college-is-the-new-cable-bundle-do-students-deserve-a-netflix/).

**מחד גיסא, קיימים נתונים כלכליים ברורים המעידים כי השכלה גבוהה מקנה יתרון בשוק התעסוקה, וזה כנראה המצב גם כיום.**<sup>389</sup> כולם, אפילו הממשל האמריקאי, מודעים היטב לכך שסטודנטים בוחנים בקפידה את יכולת ההשתכרות העתידית שלהם עם סיום התואר.<sup>390</sup> יש גם תובנה מוכרת שלפיה בזמן מיתון, כאשר מספר המשרות המוצעות פוחת, כדאי להמתין לשיפור הכלכלה ובזמן זה דווקא לחזור ללימודים על-מנת לרכוש כישורים טובים יותר שיסייעו בהתמודדות על משרות בהמשך הדרך.<sup>391</sup>

389 הניו-יורק טיימס עונה כי לא רק שהלימודים במכללה "שווים" את מחירם, אלא שסיום ארבע שנות מכללה מעולם לא היה כה "שווה". הפער בשכר בין אדם שיש לו תואר ארבע-שנתי לבין אדם חסר השכלה אקדמית נמצא במגמת עלייה: בשנת 2013 הרוויח בעל תואר 98% יותר לשעה בממוצע מחסר תואר, לעומת 89% בשנת 2008, 85% בשנת 2003 ורק 64% בראשית שנות השמונים. הסכום הכולל שמצטבר בעקבות פער זה על-פני חיי עבודה מגיע לכדי חצי מיליון דולר – זה ה"רווח" שמופק מלימודים במכללה ארבע-שנתית. מצד אחר, גם מי שלא סיים מכללה – אבל נולד בארצות-הברית – יוכל, לפחות תיאורטית, להיות נשיאה של מדינה זו. ראו: David Leonhardt, *Is College Worth It? Clearly, New Data Say*, N.Y. TIMES (May 27, 2014), [www.nytimes.com/2014/05/27/upshot/is-college-worth-it-clearly-new-data-say.html](http://www.nytimes.com/2014/05/27/upshot/is-college-worth-it-clearly-new-data-say.html); John Cassidy, *College Calculus: What's the Real Value of Higher Education?*, THE NEW YORKER (Sep. 7, 2015), [www.newyorker.com/magazine/2015/09/07/college-calculus](http://www.newyorker.com/magazine/2015/09/07/college-calculus); Alan Flippin, *No College Degree? Maybe You Can Still Be President*, N.Y. TIMES (Jan. 19, 2015), [www.nytimes.com/2015/01/20/upshot/no-college-degree-maybe-you-can-still-be-president.html?mwrsm=Email&\\_r=0](http://www.nytimes.com/2015/01/20/upshot/no-college-degree-maybe-you-can-still-be-president.html?mwrsm=Email&_r=0); Alex Plough, 'A Form of Permanent Wage Theft': When the Soaring Price of College Isn't Worth It, VICE NEWS (Jan. 24, 2015), [news.vice.com/article/a-form-of-permanent-wage-theft-when-the-soaring-price-of-college-isnt-worth-it](http://news.vice.com/article/a-form-of-permanent-wage-theft-when-the-soaring-price-of-college-isnt-worth-it); Alana Semuels, *Manual Labor, All Night Long: The Reality of Paying for College*, THE ATLANTIC (Mar. 20, 2015), [www.theatlantic.com/business/archive/2015/03/manual-labor-all-night-long-the-reality-of-paying-for-college/388045/](http://www.theatlantic.com/business/archive/2015/03/manual-labor-all-night-long-the-reality-of-paying-for-college/388045/). מחקר ישראלי מצא כי שכרם הממוצע של בוגרי 5 יחידות לימוד במתמטיקה יותר מכפול משכרם הממוצע של מי שאין להם בגרות. ראו ארלוזורוב, לעיל ה"ש 316.

390 השו: Kelly Field, 'How Much Will I Make After Graduating?' College Scorecard Offers Only Clues, CHRON. HIGHER EDUC. (Sep. 15, 2015), [www.chronicle.com/article/How-Much-Will-I-Make-After/233111](http://www.chronicle.com/article/How-Much-Will-I-Make-After/233111); Kevin Mapp, *Arguments for the Value of College, Even as Completion Lags*, CHRON. HIGHER EDUC. (Aug. 18, 2014), [www.chronicle.com/article/Almanac-2014-Students/148163/?sn](http://www.chronicle.com/article/Almanac-2014-Students/148163/?sn); *Chronicle of Higher Education*, FACEBOOK (Aug. 18, 2014), [www.facebook.com/chronicle.of.higher.education/photos/pb.12692955711.-Which-2207520000.1442675442./10152717254875712/?type=1&permPage=1](http://www.facebook.com/chronicle.of.higher.education/photos/pb.12692955711.-Which-2207520000.1442675442./10152717254875712/?type=1&permPage=1); *Which Graduate Degree Gets You Out of Debt the Fastest?*, PRICEONOMICS (Apr. 13, 2017), [www.pricemonics.com/which-graduate-degree-gets-you-out-of-debt-the](http://www.pricemonics.com/which-graduate-degree-gets-you-out-of-debt-the).

391 ראו, למשל: Clifton B. Parker, *The Great Recession Spurred Student Interest in Higher Education*, STAN. NEWS (Mar. 6, 2015), [news.stanford.edu/2015/03/06/higher-ed-hoxby-030615/](http://news.stanford.edu/2015/03/06/higher-ed-hoxby-030615/); Eileen Zimmerman, *A Recession May Be a Time to*



**מאידך גיסא**, הנתונים הכלכליים במשבר הנוכחי בצירוף העלייה בעלות שכר-הלימוד הוכיחו כי קשה לסמוך עוד על התובנות האמורות, הממליצות על הליכה בנתיב ההשכלה הגבוהה. מכללות מתמודדות עם ירידה בהרשמה ועם ספקנות ציבורית אם מחירים כדאי;<sup>392</sup> ובתחום לימודי המשפטים – אשר מחייבים עוד שלוש שנות לימודים ומוציאים את בוגריהם לשוק רווי – המצב גרוע עוד יותר.<sup>393</sup>

**והתוצאה?** בארצות-הברית, בקיץ 2015, נרשמו 50,269 אנשים ללימודי משפטים. זוהי ירידה של 2.5% מהשנה הקודמת, והמשך של חמש שנים רצופות של ירידה ברישום.<sup>394</sup> בקיץ 2014 החלו בארצות-הברית את לימודי המשפטים 37,924 סטודנטים – המספר הנמוך ביותר למן שנת 1973, המהווה ירידה של 30% ממספר-השיא שנרשם

---

Go Back to School, N.Y. TIMES (Jan. 3, 2009), [www.nytimes.com/2009/01/04/jobs/04career.html](http://www.nytimes.com/2009/01/04/jobs/04career.html); Simona Chiose, *Recession Sent Surge of Graduates Back to School, Statscan Finds*, GLOBE & MAIL (Nov. 14, 2014), [www.theglobeandmail.com/news/national/education/recession-sent-surge-of-graduates-back-to-school-statscan-finds/article21586345/](http://www.theglobeandmail.com/news/national/education/recession-sent-surge-of-graduates-back-to-school-statscan-finds/article21586345/); Audrey Watters, *Considering College During a Recession? Think Again*, KQED NEWS (Nov. 21, 2011), [www.kqed.org/mindshift/2011/11/21/considering-college-during-a-recession-think-again/](http://www.kqed.org/mindshift/2011/11/21/considering-college-during-a-recession-think-again/).

<sup>392</sup> לניתוח המיועד לסייע למי שמתלבטים באיזו מכללה ללמוד ומה ללמוד כדי להבטיח את עתידם הכלכלי ראו, למשל: Ben Casselman, *The Economic Guide to Picking a College Major*, FIVETHIRTYEIGHT (Sep. 12, 2014), [pfivethirtyeight.com/features/the-economic-guide-to-picking-a-college-major/](http://pfivethirtyeight.com/features/the-economic-guide-to-picking-a-college-major/); Ben Miller, *America's Worst Colleges*, WASH. MONTHLY (Oct. 2014), [www.washingtonmonthly.com/magazine/septoct-2014/americas-worst-colleges](http://www.washingtonmonthly.com/magazine/septoct-2014/americas-worst-colleges); Anemona Hartocollis, *At Small Colleges, Harsh Lessons about Cash Flow*, N.Y. TIMES (Apr. 29, 2016), [mobile.nytimes.com/2016/04/30/us/small-colleges-losing-market-share-struggle-to-keep-doors-open.html](http://mobile.nytimes.com/2016/04/30/us/small-colleges-losing-market-share-struggle-to-keep-doors-open.html); Derek Thompson, *What Is an Elite College Really Worth?*, THE ATLANTIC (Apr. 1, 2017), [www.theatlantic.com/business/archive/2017/04/what-is-an-elite-college-really-worth/521577](http://www.theatlantic.com/business/archive/2017/04/what-is-an-elite-college-really-worth/521577).

<sup>393</sup> ראו: Max Nisen, *The US Lawyer Bubble has Conclusively Popped*, QUARTZ (May 7, 2014), [qz.com/206705/the-us-lawyer-bubble-has-conclusively-popped/](http://qz.com/206705/the-us-lawyer-bubble-has-conclusively-popped/); Mark Koba, *No New Lawyers! Economy Can't Handle Them*, FISCAL TIMES (Mar. 21, 2013), [www.thefiscaltimes.com/Articles/2013/03/21/No-New-Lawyers-Economy-Cant-Handle-Them](http://www.thefiscaltimes.com/Articles/2013/03/21/No-New-Lawyers-Economy-Cant-Handle-Them). ודוק: האתר העסקי בלומברג, המציג את רשימת המקצועות הרווחיים ביותר בארצות-הברית, מציין, ביחס לשנת 2016, כי עריכת-דין היא המקצוע עם השכר החציוני השני בגובהו בארצות-הברית, אחרי רפואה. האתר מעלה את האפשרות שהרשימה המלאה של בעלי השכר הגבוה ביותר מתארת את בעלי המיומנויות שאינן ניתנות להחלפה באמצעות רובוטים. ראו: Julie Verhage, *These Are the Highest-Paying Jobs in America*, BLOOMBERG (Mar. 9, 2016), [www.bloomberg.com/news/articles/2016-03-09/these-are-the-highest-paying-jobs-in-america](http://www.bloomberg.com/news/articles/2016-03-09/these-are-the-highest-paying-jobs-in-america). למאמר בעברית ראו "אלו העבודות המכניסות ביותר בארה"ב" [ynet](http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4776801,00.html) 10.3.2016.

<sup>394</sup> ראו: Mark Hansen, *Law School Applications Continue to Fall*, ABA J. (Jun. 11, 2015), [www.abajournal.com/news/article/law\\_school\\_applications\\_continue\\_to\\_fall/](http://www.abajournal.com/news/article/law_school_applications_continue_to_fall/).

רק ארבע שנים קודם לכן, בשנת 2010.<sup>395</sup> מצב דברים זה, בצירוף הקושי של בוגרי בתי-הספר למשפטים למצוא תעסוקה (ולהחזיר את החובות שנטלו למימון לימודיהם),<sup>396</sup> יוצר לחץ גדול על בתי-הספר האמריקאיים לחפש דרכים להתמודד עם המשבר;<sup>397</sup> ואולי הם יעשו כן לא רק באמצעות קיצוצים וחיסכון,<sup>398</sup> אלא גם יראו במשבר הזדמנות (אם לא הכרח) להתחדשות ולשינוי.<sup>399</sup> אחת האפשרויות שיש מקום לבחון היא שימוש בחדשנות טכנולוגית בכיתת הלימוד, בעידן שבו יש המעריכים כי לימודים מקוונים יחליפו את הלימודים בכיתה או לפחות יציעו חלופה זולה ללימודים אלה, שתהיה זמינה מכל מכשיר המחובר למרשתת.<sup>400</sup>

- 395 יודגש כי בשנת 1973 היה מספר בתי-הספר למשפטים נמוך ב-53 ממספרם בשנת 2014. ראו: Elizabeth Olson & David Segal, *A Steep Slide in Law School Enrollment Accelerates*, N.Y. TIMES (Dec. 17, 2014), [dealbook.nytimes.com/2014/12/17/law-school-enrollment-falls-to-lowest-level-since-1987/](http://dealbook.nytimes.com/2014/12/17/law-school-enrollment-falls-to-lowest-level-since-1987/); וכן: Elizabeth Olson, *Burdened with Debt, Law School Graduates Struggle in Job Market*, N.Y. TIMES (Apr. 26, 2015), [mobile.nytimes.com/2015/04/27/business/dealbook/burdened-with-debt-law-school-graduates-struggle-in-job-market.html?smid=fb-share&\\_r=1&referrer](http://mobile.nytimes.com/2015/04/27/business/dealbook/burdened-with-debt-law-school-graduates-struggle-in-job-market.html?smid=fb-share&_r=1&referrer).
- 396 ההערכה היא כי עיקר המשבר בתעסוקה פוקד את בוגרי משפטים של מחזור 2010 – אותה שנה שבה הגיע מספר הסטודנטים שהחלו לימודי משפטים לשיא של 52,488. כ-20% מבין בוגרי מחזור 2010 עובדים במשרות שאינן מחייבות רשיון עורך-דין, אבל רק 40% מהם עובדים במשרדי עורכי-דין, לעומת 60% מבוגרי מחזור 2000. חלק מבוגרי מחזור 2010 עובדים "סולו", ולרובם יש חובות משמעותיים מתקופת לימודיהם. ראו Olson, שם. כן ראו: Noam Scheiber, *An Expensive Law Degree, and No Place to Use It*, N.Y. TIMES (Jun. 17, 2016), [www.nytimes.com/2016/06/19/business/dealbook/an-expensive-law-degree-and-no-place-to-use-it.html?\\_r=2](http://www.nytimes.com/2016/06/19/business/dealbook/an-expensive-law-degree-and-no-place-to-use-it.html?_r=2).
- 397 למשל, באמצעות גביית החזר חלקי בלבד של שכר-הלימוד ממי שמתקשים במציאת עבודה. ראו: Tyler Kingkade, *Brooklyn Law School Offers Partial Refund If Grads Don't Get Jobs*, HUFFINGTON POST (Jul. 13, 2015), [www.huffingtonpost.com/entry/brooklyn-law-school-tuition\\_us\\_55a436c6e4b0a47ac15d34b0](http://www.huffingtonpost.com/entry/brooklyn-law-school-tuition_us_55a436c6e4b0a47ac15d34b0).
- 398 השוו: Alana Semuels, *A College Without Classes*, THE ATLANTIC (Jul. 31, 2015), [www.theatlantic.com/business/archive/2015/07/a-college-without-classes/400115/](http://www.theatlantic.com/business/archive/2015/07/a-college-without-classes/400115/); Dorothy A. Brown, *Law Schools Are in a Death Spiral. Maybe Now They'll Finally Change*, WASH. POST (Mar. 9, 2015), [www.washingtonpost.com/posteverything/wp/2015/03/09/law-schools-are-in-a-death-spiral-maybe-now-theyll-finally-change/](http://www.washingtonpost.com/posteverything/wp/2015/03/09/law-schools-are-in-a-death-spiral-maybe-now-theyll-finally-change/).
- 399 השוו Brown, שם. ראו: Jane Croft, *Law School Admissions Collapse Continues: They Are Being Forced to Innovate or Face Being Left Behind*, FIN. TIMES (Nov. 20, 2016), [www.ft.com/content/4ddb437e-9ace-11e6-8f9b-70e3cabccfae?mhq5j=e7](http://www.ft.com/content/4ddb437e-9ace-11e6-8f9b-70e3cabccfae?mhq5j=e7).
- 400 ראו, בין היתר: Matt Saccaro, *When Will the Internet Replace College?*, DAILY DOT (Dec. 11, 2015), [www.dailydot.com/via/when-will-internet-replace-college/](http://www.dailydot.com/via/when-will-internet-replace-college/); ובעיקר: Audrey Watters, *The MOOC Revolution that Wasn't*, DAILY DOT (Aug. 23, 2015), [kernelmag.dailydot.com/issue-sections/headline-story/14046/mooc-revolution-uber-for-the-education/](http://kernelmag.dailydot.com/issue-sections/headline-story/14046/mooc-revolution-uber-for-the-education/); MOOCs, DAILY DOT, [www.dailydot.com/tag/moocs/](http://www.dailydot.com/tag/moocs/); *EU and Human Rights*, EDX, [www.edx.org/course/eu-human-rights-kuleuvenx-euhurix-0](http://www.edx.org/course/eu-human-rights-kuleuvenx-euhurix-0).

בינתיים המשבר מעורר בעיקר חשש לקריסה כלכלית שתוביל לסגירת פקולטות.<sup>401</sup> לצד החיוב, לפחות מבחינתם של המועמדים המוכשרים ביותר, המשבר העביר לידיהם כוח רב בהרבה משהיה להם בעבר, ומחייב כיום את בתי-הספר להתחרות ביניהם על הסטודנטים המוכשרים ביותר.<sup>402</sup> לצד השלילה, ההערכה היא כי הסטודנטים בעלי הנתונים האקדמיים הגבוהים ביותר נוטים כעת פחות לפנות ללימודי משפטים בארצות-הברית.<sup>403</sup> לימודי משפטים בארצות-הברית, במידה לא-מועטה כמו בישראל, היו "בררת-מחדל" של אנשים שלא בחרו במקצוע מובהק, אלא חיפשו תחום שיפתח לפניהם הזדמנויות רבות ככל האפשר. המשבר הכלכלי מחייב אנשים לבחור תחום לימודים ספציפי יותר, ובמקביל הלחץ הכלכלי וחוסר שביעות-הרצון בעבודה המשפטית גורמים לפרישה של עורכי-דין אמריקאים מהתחום.<sup>404</sup>

בשנת 2013 עוד טענו בתי-הספר למשפטים בישראל בתגובה על המשבר בארצות-הברית כי "המשבר לא רלוונטי ללימודים בארץ", וזאת חרף העובדה ש"המספרים מוכשרים על עורף משפטנים כחול-לבן",<sup>405</sup> וערב פתיחת שנת הלימודים דיווחה העיתונות כי החוגים המבוקשים הם רפואה, מחשבים ומשפטים.<sup>406</sup> אבל כבר באותה שנה שאלה העיתונות גם אם העובדה שמספר גדול יותר של סטודנטים למשפטים בוחרים בשנים האחרונות ללמוד במסלול משולב של משפטים עם כלכלה, עם מנהל

Ellen Wexler, *Can Online Education Help Refugees Earn Degrees?*, CHRON. HIGHER EDUC. (Oct. 5, 2015), [www.chronicle.com/blogs/wiredcampus/can-online-education-help-refugees-earn-degrees/57456](http://www.chronicle.com/blogs/wiredcampus/can-online-education-help-refugees-earn-degrees/57456).

Erin Fuchs, *'In 3 Years, a Top Law School Will Close'*, BUS. INSIDER (Mar. 11, 2015), [www.businessinsider.com/dorothy-brown-says-the-law-school-crisis-is-hurting-top-schools-2015-3](http://www.businessinsider.com/dorothy-brown-says-the-law-school-crisis-is-hurting-top-schools-2015-3).

Elizabeth Olson, *Law School Is Buyers' Market, with Top Students in Demand*, N.Y. TIMES (Dec. 1, 2014), [dealbook.nytimes.com/2014/12/01/law-school-becomes-buyers-market-as-competition-for-best-students-increases/](http://dealbook.nytimes.com/2014/12/01/law-school-becomes-buyers-market-as-competition-for-best-students-increases/). דווקא עכשיו נכון להתחיל לימודי משפטים בארצות-הברית: Ryan Calo, *Why Now Is a Good Time to Apply to Law School*, FORBES (Nov. 24, 2013), [www.forbes.com/sites/ryancalo/2013/11/24/why-now-is-a-good-time-to-apply-to-law-school/#52fd378c637a](http://www.forbes.com/sites/ryancalo/2013/11/24/why-now-is-a-good-time-to-apply-to-law-school/#52fd378c637a).

Natalie Kitroeff, *The Smartest People Are Opting Out of Law School*, BLOOMBERG (Apr. 15, 2015), [www.bloomberg.com/news/articles/2015-04-15/the-smartest-people-are-opting-out-of-law-school](http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-04-15/the-smartest-people-are-opting-out-of-law-school); והשוו: Rosie Cima, *Should the "Best and Brightest" Go into Finance?*, PRICEONOMICS (Jul. 3, 2015), [priceonomics.com/should-the-best-and-brightest-go-into-finance/](http://priceonomics.com/should-the-best-and-brightest-go-into-finance/).

Leigh McMullan Abramson, *The Only Job with an Industry Devoted to Helping People Quit*, THE ATLANTIC (Jul. 29, 2014), [www.theatlantic.com/business/archive/2014/07/the-only-job-with-an-industry-devoted-to-helping-people-quit/375199/](http://www.theatlantic.com/business/archive/2014/07/the-only-job-with-an-industry-devoted-to-helping-people-quit/375199/).

405 ראו ברטלה, לעיל ה"ש 341.

406 ראו אביב ברטלה "החוגים המבוקשים: רפואה, מחשבים ומשפטים" *ynet* 8.9.2013 [www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4426007,00.html](http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4426007,00.html).

עסקים, עם חשבונאות או עם מדעי הרוח – שהיא הדרך שהתווה המרכז הבינתחומי מיום הקמתו – היא דרכם לרכוש כישורים מגוונים יותר על-מנת להתמודד עם ה"הצפה בשוק".<sup>407</sup>

בשנת 2014 כבר דיווח העיתון **כלכליסט** כי באותה שנה נרשמה לראשונה "צניחה בכמות הנרשמים", וכי מוסדות הלימוד "חותכים את תנאי הקבלה – העיקר לשמור על מכונת המזומנים". לדבריהם:

"כבר לפני עשור החלו הדיבורים על 'הצפת המקצוע' ועל הגידול המהיר מדי במספרם של עורכי הדין. אם ב-2004 נבחנו כ-2,500 סטודנטים, הרי שב-2014, כולל הבחינה שנערכה בשבוע שעבר, ניגשו יותר מ-3,600 סטודנטים – גידול של 44%.

הצמיחה הדרמטית הזו מתודלקת היטב על ידי תעשיית לימודי המשפטים בארץ, שנבנתה בעשור האחרון עם פתיחתן של מכללות פרטיות רבות שמציעות לימודים לתואר ומגלגלות כך מאות מיליוני שקלים בשנה... לפי הערכה זהירה, כ-10,000 סטודנטים משלמים בכל שנה שכר לימוד של 30 אלף שקל, שהוא שכר הלימוד הממוצע שגובות המכללות השונות... אלא שחרף המספרים העצומים הללו, שרק הולכים וגדלים, מידע ונתונים שהגיעו לידי 'כלכליסט' מלמדים על מה שעשוי להתברר כנקודת מפנה משמעותית בנהירה למקצוע. הנתונים שברשותנו חושפים כי הפקולטות למשפטים, שחלקן הפכו את לימודי המשפטים למכונת כסף משומנת, מתחילות בתקופה האחרונה להיקלע למצוקה ואף מתקשות למלא את הכיתות".<sup>408</sup>

הנתונים המצוטטים בכתבה מדברים על ירידה חדה בביקוש ללימודי משפטים, עד כדי 50% בחלק ממוסדות הלימוד, והדברים אינם מוגבלים ללימודי המשפטים. פרופ' אשר טישלר, שהיה דקן הפקולטה לניהול באוניברסיטת תל-אביב והתמנה לנשיא המכללה למינהל, מעריך כי מבין 67 מוסדות ההשכלה הגבוהה בישראל, "ל-20–25

407 ראו אביב ברטלה "יותר סטודנטים למשפטים לומדים תחום נוסף" *ynet* 14.10.2013 [www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4440035,00.html](http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4440035,00.html)

408 ראו ענת רואה "הבלון הנפוח של הפקולטות למשפטים מתחיל לאבד אוויר" **כלכליסט** 12.11.2014 [www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3644777,00.html](http://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3644777,00.html). אבל ראשית המגמה קודמת כנראה בהרבה לשנת 2014. ראו דורון נחום "נתון מפתיע: לימודי סיעוד מבוקשים יותר מלימודי רפואה" *nana10* 17.11.2010 [news.nana10.co.il/Article/?ArticleID=759396](http://news.nana10.co.il/Article/?ArticleID=759396); רענן בן צור "האוני' העברית: רפואה – אינ', משפטים – 'אאוט'" *ynet* 6.7.2003 [m.pplus.ynet.co.il/Article.aspx?id=2682318](http://m.pplus.ynet.co.il/Article.aspx?id=2682318); ראי סער "סקר: עלייה בביקוש ללימודי מינהל עסקים, ירידה במדעי המחשב" **הארץ** 17.9.2001 [www.haaretz.co.il/misc/1.734466](http://www.haaretz.co.il/misc/1.734466). השווי מורן רגב "תואר שני ב-40% הנחה – רק לאנשי קבע" *ynet* 11.9.2014 [www.ynet.co.il/Iphone/Html/0,13406,L-Article-V9-4569366.html](http://www.ynet.co.il/Iphone/Html/0,13406,L-Article-V9-4569366.html). כן ראו רויטל בלומנפלד "בדיקת וואלה!: האוניברסיטאות ממשיכות להפסיד למכללות" **וואלה** 22.10.2014 [news.walla.co.il/item/2794829](http://news.walla.co.il/item/2794829)

מהם אין זכות קיום. מי שמנוהל טוב ישרוד, האחרים יקרסו... [כשמסתכלים] בתנאי הקבלה השנה באוניברסיטת תל אביב [רואים] את הירידה. זו תופעה רוחבית בכל האקדמיה".<sup>409</sup> החשש מקריסתן של מכללות פרטיות בישראל נשמע בשנים האחרונות לא פעם,<sup>410</sup> וסגנית יושב-ראש המל"ג הבהירה כי גוף זה ייזום צמצום או מיזוג של כעשרה מוסדות לימוד קטנים, שלומדים בהם פחות מ-1,000 סטודנטים, כדי להבטיח שהמוסדות יוכלו לקיים את עצמם ולשמור על יציבות לטווח הארוך.<sup>411</sup>

פרופ' רון שפירא, משפטן ונשיא המרכז האקדמי פרס, מדגיש כי "השפל בביקוש ללימודי משפט הוא עולמי ולא ייחודי לישראל. שפל זה משקף הבנה של הצעירים הבוחרים את דרכם בשנים האחרונות כי העתיד אינו צופן טובות למצטרפים לעיסוק במשפט".<sup>412</sup> פרופ' שפירא סבור כי הסיבה המרכזית לכך הוא "אופייה המיושן עד כדי אנכרוניזם של הדיסציפלינה עצמה, המציב אותה בעמדת זרות בעולם האינטלקטואלי בן זמננו".<sup>413</sup> כשלעצמי אני חושב שהשיקול המרכזי הוא ההערכה המפוכחת של התלמידים ביחס לרמת היוקרה ויכולת ההשתכרות שלימודי המשפטים עשויים להניב להם כיום, בצירוף ההבנה שהפרקטיקה המשפטית היא קשה ושוחקת, וזוהרת הרבה פחות מכפי שהיא מצטיירת מהתקשורת ומהתרבות הפופולרית.<sup>414</sup>

409 ראו נעמה סיקולר "צריך שכר לימוד גבוה יותר ושכר דיפרנציאלי למרצים" **כלכליסט** 6.11.2014. [www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3644239,00.html](http://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3644239,00.html)

410 ראו גלי מרקוביץ סלוצקר "המל"ג דחתה את סגירת מכללת אורט הרמלין עד לסיום הסמסטר" **מעריב** 21.1.2015 [www.maariv.co.il/news/israel/Article-460597](http://www.maariv.co.il/news/israel/Article-460597); רותם אטיאס "כרמיאל: באורט בראודה' חוששים מפיתורים" **mynet** 5.3.2015 [www.mynet.co.il/articles/0,7340,L-4633586,00.html](http://www.mynet.co.il/articles/0,7340,L-4633586,00.html). אולם נראה כי נעשים מאמצים גדולים להימנע מתוצאה של סגירת מכללה – ראו מרקוביץ סלוצקר, לעיל בהערה זו. ראו באופן דומה: Beth McMurtrie, *Why Is It So Hard to Kill a College?*, CHRON. HIGHER EDUC. (Jun. 29, 2015), [www.chronicle.com/article/Why-Is-It-Ellen-Wexler,-So-Hard-to-Kill-a-231161](http://www.chronicle.com/article/Why-Is-It-Ellen-Wexler,-So-Hard-to-Kill-a-231161). אכן, סגירת מוסד אינה דבר שנשכח במהרה – השוו: *Websites Tracking America's Failed Colleges Show that Struggles Are Nothing New*, CHRON. HIGHER EDUC. (Sep. 15, 2015), [www.chronicle.com/article/Websites-Tracking-America-s/233069](http://www.chronicle.com/article/Websites-Tracking-America-s/233069). מתחילת העשור הופסקה פעילותן האקדמית של שתי מכללות חוץ-תקציביות – המרכז האקדמי דן ומכון לנדר. ראו **מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל 2015**, לעיל ה"ש 310.

411 ראו ליאור דטל "המל"ג: נצמצם את מספר מוסדות הלימוד בישראל" **TheMarker** 26.10.2014 [www.themarker.com/news/education/1.2467597](http://www.themarker.com/news/education/1.2467597)

412 ראו רון שפירא "פרישת הנשיא – צניעות, ענווה וגאווה" **עורך הדין** 26, 42, 42 [www.dmag.co.il/pub/israelbar/lawyer26/index.html#42](http://www.dmag.co.il/pub/israelbar/lawyer26/index.html#42)

413 שם.

414 על הקשר בין המקצוע לבין התרבות הפופולרית ראו, למשל: Stephanie Talmadge, *Why I'm Glad I Gave Up My Dream of Going to Law School*, THE WEEK (Jun. 10, 2015), [theweek.com/articles/557614/why-im-glad-gave-dream-going-law-school](http://theweek.com/articles/557614/why-im-glad-gave-dream-going-law-school); Martin Partington, *The Top Ten Films All Aspiring Lawyers Need to See*, OURBLOG (Aug. 25, 2015), [blog.oup.com/2015/08/top-ten-law-films-for-lawyers/](http://blog.oup.com/2015/08/top-ten-law-films-for-lawyers/)

דברים אלה מחייבים חשיבה מעמיקה באקדמיה עצמה על מעמדה ותפקידה החברתי. סקר רחב-היקף שנערך בקרב בוגרי מכללות בארצות-הברית עשוי לספק צעד ראשון בתהליך זה, בהזכירו לנו – אם שכחנו – כי "college isn't all about jobs and income"<sup>415</sup> למשל, עצם חוויית המכללה האמריקאית יכולה לספק לתלמידים חוויות מכוננות מהסוג שיעזור לבוגרים לא רק למצוא קריירה טובה, אלא גם לגדול ל"חיים טובים". בהקשר זה מתברר כי אין חשיבות מיוחדת לדירוג האקדמי של המוסד. עוד מתברר כי בוגרי תארים הומניים מביעים שביעות-רצון רבה יותר מהקריירות שלהם מאשר בוגרי המדעים ומנהל העסקים, אף שלאחרונים יש סיכוי טוב יותר למצוא תעסוקה. בין החוויות שהבוגרים שנסקרו שאפו להתנסות בהן היו מרצה תומך ומעודד, עבודה על פרויקטים ארוכי-טווח והתמחות המיישמת את תחומי הלימוד, אבל רובם לא חוו רכיבים כאלה בהיקף של קיוו.<sup>416</sup>

דברים דומים ניתן לומר גם על תפקידה החברתי של ההשכלה הגבוהה. כך, למשל, הוצע "מדד תועלת חברתית", שמעריך את הטוב הציבורי הנובע מתפקידים של בוגרי מכללה, באופן שמאזן את החישוב המקובל, שמביא בחשבון רק את שכרם הכלכלי של הבוגרים.<sup>417</sup>

אמת, חוויית הלימוד האקדמי בישראל שונה מזו הנחוית במכללה האמריקאית,<sup>418</sup> אבל הלקחים באשר למה שהאקדמיה יכולה לספק לפרט ולחברה מעבר להעברת ידע ולהקניית כישורים מקצועיים, ומעבר לגובה השכר שישולם לבוגר בגינם, ראויים בהחלט להילמד.

415 ראו: Ry Rivard, *Gauging Graduates' Well-Being*, INSIDE HIGHER ED (May 6, 2014), [www.insidehighered.com/news/2014/05/06/gallup-surveys-graduates-gauge-whether-and-why-college-good-well-being](http://www.insidehighered.com/news/2014/05/06/gallup-surveys-graduates-gauge-whether-and-why-college-good-well-being). לדיון מקיף ואמיץ למדי על מצבם הבעייתי של בתי-הספר למשפטים בארצות-הברית ראו: BRIAN Z. TAMANAH, *FAILING LAW SCHOOLS* (2012). לדיון רחב יותר ראו: CARY NELSON, *NO UNIVERSITY IS AN ISLAND: SAVING ACADEMIC FREEDOM* (2010).

416 ראו Rivard, שם, וכן: Julie Ray & Stephanie Kafka, *Life in College Matters for Life After College*, GALLUP (May 6, 2014), [www.gallup.com/poll/168848/life-college-matters-life-college.aspx](http://www.gallup.com/poll/168848/life-college-matters-life-college.aspx).

417 ראו: Eric Kelderman, *A College System Measures How Low-Paying Degrees Serve the Public Good*, CHRON. HIGHER EDUC. (Aug. 5, 2015), [www.chronicle.com/article/A-College-System-Measures-How/232191](http://www.chronicle.com/article/A-College-System-Measures-How/232191).

418 השוו דנה הרמן "עלייה במספר הישראלים שהחלו ללמוד לתואר ראשון בארצות הברית" **הארץ** 24.10.2012 [www.haaretz.co.il/news/education/1.1847257](http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1847257); אביב ברטלה "מה מביא צעירים ללמוד תואר ראשון בארה"ב?" **ynet** 5.1.2013 [www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4327495,00.html](http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4327495,00.html).

#### 4. הפקולטה למשפטים בקמפוס

כפי שצינתי בראשית פרק זה, בכל אחד מן המוסדות שבהם פועל בית-ספר למשפטים, הוא אך אחד מבין שורה של יחידות מחקר והוראה אקדמיות – פקולטות, מכוני מחקר ומרכזים – המרכיבות את מוסד ההשכלה הגבוהה. באופן דומה, סגל המרצים של בית-הספר למשפטים, המהווה קהילה מגוונת ואוטונומית, הינו חלק מקהילה רחבה יותר של אקדמאים אשר מרכיבים את המכללה או האוניברסיטה ופועלים במסגרתה. מרצים למשפטים המעוניינים בכך יכולים לשתף פעולה עם עמיתיהם בפקולטות האחרות במוסד, והזמינות, הנגישות והקולגיאיות מקילות שיתוף-פעולה בין-תחומי כזה. נוסף על כך קיים כמובן שיתוף-פעולה מוסדי – גופים אקדמיים שונים מנהלים את הפעילות האקדמית של המוסד, ובחלק מהמקרים גם את פעילותו המנהלית, וחברים מכל בתי-הספר מתבקשים להשתתף בפורומים אלה.<sup>419</sup>

לצורך רשימה זו אבקש להתייחס לנקודה פרובוקטיבית מעט יותר: האם קיומה של פקולטה למשפטים במכללה או באוניברסיטה נתפס כדבר חיובי בעיני עמיתינו, החוקרים בתחומים האחרים? האם הם חושבים שיש לנו, המשפטנים, מקום במוסדות ההשכלה הגבוהה? ייתכן שתופתעו, אבל להערכתי התשובה היא מעורבת, ויש פנים לכאן ולכאן. כמשפטנים, או לפחות כאקדמאים, ייתכן שנוכל להפיק לקחים מדיון זה.

ברמות אחדות אי-האהדה למשפטנים מובנת וצפויה:

**ראשית**, כל דיסציפלינה מאמינה בלהט בחשיבות פעילותה שלה, ומכאן, באופן טבעי, מאמינה פחות בחיוניותן של דיסציפלינות אחרות.

**שנית**, גם בקמפוס, כמו בכל הקשר חברתי אחר, קיימת תחרות על משאבים. בעשורים האחרונים זכו בתי-הספר למשפטים בגידול משמעותי בתקנים. הגידול הרב במספר הסטודנטים הוביל לגידול במספר הפקולטות וחברי הסגל. גם אם נניח שהדבר לא היה במישורין "על-חשבון" בתי-ספר אחרים, צמיחה זו לא נבעה מהצטיינות אקדמית או מהבנה חברתית שקיים צורך חיוני במחקר משפטי נוסף, אלא מטעמים כלכליים, כלומר, לנוכח צורכי השוק – הביקוש הגדול של סטודנטים לשירותיהם של בתי-הספר למשפטים כבתי-ספר מקצועיים.

הטיעון המרכזי הוא שאין הצדקה מבחינת סדר העדיפויות האקדמי ה"כולל" – בכל התחומים, בכל המדינה, מבחינת צורכי "המדע" וצורכי "האנושות" – להגדלת מספרם של חברי הסגל בתחום המשפטי. למען האמת, יש אולי משהו בטיעון זה. אילו היה אפשר לקיים תכנון מרכזי, "מלמעלה", של מערכת ההשכלה הגבוהה, הייתה אולי הקצאת התקנים הכוללת שונה, בהנחה שאנו מקבלים את הרעיון שיש תחומי לימוד חשובים יותר מאחרים מבחינה חברתית. אבל דומני שמבחינה מעשית, את הנעשה אין להשיב. הדרישה הציבורית ללימודים אקדמיים הייתה והינה לגיטימית, ודלתות ההשכלה הגבוהה שהורחבו לא ייסגרו עוד. סטודנטים בוחרים ללמוד תחומים

419 ראו, למשל, שפירא "על החינוך המשפטי", לעיל ה"ש 185.

שמעוניינים אותם או פותחים לפניהם אופקים מקצועיים, והדבר פשוט לגיטימי.<sup>420</sup> שתי הערות לסיום הנקודה:

(1) האמת היא שבמערכת ההשכלה הגבוהה בישראל קיים עדיין במידה רבה תכנון מרכזי, אשר מביא בחשבון שיקולים נוספים ויכול לתקצב משאבים לאו דווקא על-פי צורכי הלומדים, אלא לפי חשיבותם האקדמית, הלאומית.<sup>421</sup> אכן, בפועל נקטו המל"ג וות"ת את כל האמצעים על-מנת לשמר את הקצאת המשאבים הלאומיים לתחומים החיוניים: מאז החלה ההרחבה במערכת ההשכלה הגבוהה ועד לשנת 2008 נפתחה רק פקולטה אחת למשפטים באוניברסיטה (חיפה, 1990),<sup>422</sup> והגידול המואץ בביקוש למשפטים נקלט ע"י מכללות חוץ-תקציביות,<sup>423</sup> כלומר, על-ידי מכללות שאינן מתוקצבות על-ידי המדינה. דוח ועדת שוחט מסביר מפורשות:

"ות"ת סברה שהגידול בביקוש לתחום זה הוא מעבר לדרישות המשק, וסירבה לתקצב את הרחבת מסגרות לימודי המשפטים במוסדות המתוקצבים. בהיעדר תקצוב מתאים נמנעו המכללות המתוקצבות לקלוט תלמידים אלה, מה שאפשר למוסדות חוץ-תקציביים לקלוט את עודפי הביקוש למרות הפערים הניכרים בשכר הלימוד בינם לבין המערכת המתוקצבת."<sup>424</sup>

420 השוו רינון, לעיל ה"ש 326, בעמ' 11–13.

421 אולם השילוב של התכנון המרכזי עם השוק הפרטי אינו עונה עדיין באופן נאות על הצרכים. השוו ז'נאן בסול "המלחמה בין משרד הכלכלה למכללות הטכנולוגיות: ישראל מזניחה את ההון האנושי הטכנולוגי" *TheMarker* 15.10.2015 [www.themarker.com/career/1.2752171](http://www.themarker.com/career/1.2752171) (המדינה אינה מצליחה למלא את הביקוש במשק להנדסאים ולטכנאים; במכללות הטכנולוגיות טוענים כי הסיבות לכך הן הרף הגבוה של מקבלי הדיפלומה שהממשלה דורשת בתמורה לתקציבים וחוסר האמצעים לשיפור התנאים הפדגוגיים).

422 על אוניברסיטת חיפה ראו "על האוניברסיטה" *אתר אוניברסיטת חיפה* [www.haifa.ac.il/index.php/he/2012-12-16-11-30-04/about-the-university#gsc.tab=0](http://www.haifa.ac.il/index.php/he/2012-12-16-11-30-04/about-the-university#gsc.tab=0); Yoseph M. Edrey & Sylviane Colombo, *Haifa and Its Law School: Toward the Future*, 51 J. LEGAL EDUC. 338 (2001).

423 ראו *דוח ועדת שוחט*, לעיל ה"ש 23, בעמ' 64.

424 שם. למעשה, כפי שמסביר הדוח, שורשיה של מערכת המכללות החוץ-תקציביות כולה נוצים בשנת 1991, אז התקבל חוק לשכת עורכי הדין (המשך הרפורמה בהשכלה הגבוהה) (תיקון מס' 18), התשנ"א-1991, ס"ח 172, אשר אפשר הכרה בלימודים במכללה למשפטים כלימודים במוסד מוכר להשכלה גבוהה: "מאחר שמבחינת צורכי החברה והמדינה לא ראתה ות"ת מקום להרחבת המסגרות התקציביות להוראת מקצוע המשפטים, פנו מספר מוסדות בבקשה לקבל אישור להוראת המקצוע, תוך שהם מקבלים עליהם כתנאי להיות מוסדות שהמדינה אינה משתתפת בתקציביהם. בהמשך דרכם הרחיבו המוסדות את תכניות הלימוד שלהן לתכניות עתירות ביקוש אחרות (כגון לימודי הניהול)". שם, בעמ' 84.



בשנת 2008 נפתח לראשונה בית-ספר למשפטים במכללה מתוקצבת – המכללה האקדמית צפת. בשנת 2009 נפתח בית-ספר שני (ואחרון לעת עתה) במכללה מתוקצבת – המכללה האקדמית ספיר. ודוק: מדובר בבתי-הספר למשפטים היחידים שפועלים במחוז הצפון ובמחוז הדרום, בהתאמה.<sup>425</sup> נוסף על כך, עם השנים הלך וקטן מספר הסטודנטים למשפטים הלומדים באוניברסיטות, ורוב-רובם לומדים במכללות החוץ-תקציביות, כלומר, תוך נשיאה במלוא שכר-הלימוד וללא סבסוד ממשלתי של לימודיהם.<sup>426</sup> דרך אגב, לשם השוואה, משרד ההשכלה הגבוהה והמדע הדני מצא כי 15,000 מבין 65,000 הסטודנטים בדנמרק לומדים לתארים שהסיכוי למצוא עבודה בסיומם הוא קטן, והחליט לפיכך **לצמצם** את מספרם בתוך שלוש שנים עד ל-11,000.<sup>427</sup>

(2) האם פתיחת בתי-ספר למשפטים **פוגעת בהכרח** ברישום לבתי-הספר האחרים? ניתן להעלות טיעון שלפיו בית-ספר למשפטים הוא מעין "עוגן" – כמו סופרמרקט או קולנוע בקניון, להבדיל – אשר יוצר ביקוש ראשוני ללימודים שסביבו יהיה אפשר לבנות בהמשך מוסד לימודי המשתרע על תחומים רבים נוספים. אין מדובר בטיעון בעלמא, לפחות משתי סיבות:

האחת היא שתחום המשפטים הוא אחד התחומים ה"זולים" ביותר להוראה – בוודאי בהשוואה לתחומים שבהם יש צורך בבניית מעבדות ובהתקנת ציוד, דוגמת רפואה או הנדסה. במשפטים מורה אחד יכול ללמד מאות סטודנטים, וכל הציוד הנדרש לו הוא אולם הוראה יחיד.

הסיבה האחרת היא שהניסיון ההיסטורי מראה כי תהליך זה – שבו בית-ספר למשפטים מהווה עוגן לבניית מוסד אקדמי שלם – התרחש פעמים רבות בפועל. הדבר נכון במוסד שבו אני פועל, המרכז הבינתחומי הרצליה, אשר הוקם במידה רבה סביב בית-הספר למשפטים, שהיה בית-הספר המייסד של המרכז בשנת 1994.<sup>428</sup> אם נלך אחורה בזמן, גם אוניברסיטת תל-אביב, שבה למדתי גם אני, הוקמה בשנות החמישים מתוך איחוד של כמה מכוני מחקר עם בית-הספר למשפטים: בשנת 1956 הוקמה "אוניברסיטת תל-אביב – בית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה", והבניין המקורי של הפקולטה (הבניין האדום שבנייתו הסתיימה ב-

425 ראו "לימודי משפטים בישראל" ויקיפדיה 12.4.2016 [he.wikipedia.org/wiki/לימודי\\_משפטים\\_בישראל](https://he.wikipedia.org/wiki/לימודי_משפטים_בישראל).

426 ראו ליאור דטל "הסטודנטים נוטשים את האוניברסיטאות ועוברים למכללות; זינוק במספר הסטודנטים הערבים" TheMarker 15.10.2015 [www.themarker.com/news/education/1.2752422](http://www.themarker.com/news/education/1.2752422).

427 Jan Petter Myklebust, *Minister Cuts 4,000 Study Places with Low Job Prospects*, U. WORLD NEWS (Oct. 3, 2014), [www.universityworldnews.com/article.php?story=20141002163554769](http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20141002163554769).

428 ראו "בית ספר רדזינר למשפטים" ויקיפדיה 2.8.2016 [he.wikipedia.org/wiki/בית\\_ספר\\_רדזינר\\_למשפטים](https://he.wikipedia.org/wiki/בית_ספר_רדזינר_למשפטים).

1959) היווה את ראשיתו של קמפוס האוניברסיטה ברמת-אביב.<sup>429</sup> ואם נלך עוד אחורה בזמן, הדרך המקובלת לתאר את התפתחות ההשכלה הגבוהה במערב כולו מתחילה בבולוניה, שם התגלה קוד יוסטיאן בשלהי המאה האחת-עשרה, הוקמה הפקולטה הראשונה למשפטים בעידן המודרני, סביבה צמחה אוניברסיטת בולוניה, ומשם החלה תפוצת האוניברסיטות במערב.<sup>430</sup>

**שלישית**, לדיסציפלינות רבות יש תפקידים ויומרות לפעול גם בחיי המעשה, להגדיר ולהסביר את פעולותיו של כל אדם וכל רשות. הפסיכולוגיה, למשל, מסבירה לנו, בין היתר, את ההטיות שמשפיעות על קבלת ההחלטות שלנו;<sup>431</sup> הכלכלה מסבירה לנו את המשמעויות הכלכליות של החלטותינו; והרפואה נותנת לנו הנחיות ברורות לגבי פעילויות חיוניות, החל באכילה ובשתייה וכלה בשינה. אבל למשפטים יש אולי היומרות הגדולות ביותר, ולחוקרים בתחומים אחרים יש תחושה – אולי לא בלתי-מוצדקת – כאילו המשפטים נטלו לעצמם תפקיד "פיקודי" ביחס לכל האחרים. החוק מגדיר זכויות וחובות של כל ישות משפטית, והמשפט הוא המסדיר, בין היתר, גם את יחסי העבודה של כל חוקר עם המוסד שבו הוא עובד, את חובותיו ואת זכויותיו, ואף את רמת ההגנה על הקניין הרוחני שממנה ייהנה החוקר ביחס לעבודתו. עד פה הדברים שגורתיים. אבל במקרים רבים למשפט יש יומרות רחבות הרבה יותר: המשפט הוא שצריך להגדיר מהו בעצם "מדע" לגיטימי;<sup>432</sup> פעמים רבות בית-המשפט הוא שמכריע בין אסכולות מדעיות מתחרות, לתרעומתם הגלויה של החוקרים;<sup>433</sup> ואולי מעל לכל מבחינה מעשית –

429 ראו "אוניברסיטת תל אביב" ויקיפדיה 6.8.2016 אוניברסיטת\_תל\_אביב/ he.wikipedia.org/wiki/אוניברסיטת\_תל\_אביב; וכן נחום גרוס **מדיניות האוניברסיטה העברית לשמירת מעמדה הבלעדי: השלוחות בתל-אביב (1970–1950)** (המכון למחקר כלכלי בישראל על-שם מוריס פאלק, 2008). מבחינה פורמלית, רק בשנת 1966 נהפכה הפקולטה למשפטים משלוחה של האוניברסיטה העברית בירושלים לחלק מאוניברסיטת תל-אביב. לדיון מקיף ראו אורי כהן **אקדמיה בתל-אביב – צמיחתה של אוניברסיטה** Asher D. Grunis, *Legal Education in Israel: The Experience of Tel-Aviv* ; (2014) 212–211 *Law School*, 27 J. LEGAL EDUC. 203 (1975).

430 ראו, למשל: University, WIKIPEDIA, 11.8.2016, en.wikipedia.org/wiki/University. ראו עוד בפרק-משנה 1א לעיל.

431 ראו, למשל, מיה בר הלל ואוריאל פרוקצ'יה "פרק ב: כלכלה התנהגותית" **הגישה הכלכלית למשפט** 71 (אוריאל פרוקצ'יה עורך, 2012).

432 בדיני ראיות, למשל, בית-המשפט הוא שצריך להכריע איזה תחום מומחיות הגיע לרמה שמאפשרת להכיר בו כ"מדע" כדי לקבל את עדות המומחה, ואיזה תחום אינו בגדר מדע קביל. ראו דניאל פיש "קביעת התנאים להוכחת עניינים מדעיים במשפט: פילוסופיה ולא מדע" **המשפט** טו 275 (2010); בועז סנג'ור ומרדכי הלפרט "ראיות מדעיות מול 'junk science'" **עלי משפט** יא 425 (2014); KENNETH R. FOSTER & PETER W. HUBER, *JUDGING SCIENCE: SCIENTIFIC KNOWLEDGE AND THE FEDERAL COURTS* (1999).

433 דוגמה מרתקת התעוררה לאחרונה כאשר 47 חוקרים מתחום המוח והזיכרון, ביניהם בעלי פרס ישראל ובעלי פרס נובל, קראו לביטול פסק-דינו של בית-המשפט העליון שבו הורשע אב באונס בתו על-סמך זכרונות מודחקים-משוחזרים שלה. לדעת החוקרים, זכרונות כאלה "עדיין רחוקים מלעמוד במבחני האש' המדעיים... הנדרשים בחוק כדי שעדות המתבססת על זיכרון כזה תתקבל כמהימנה

השופט, המשפטן, מכריע בדבר אחריותו המקצועית של בעל מקצוע מובהק כגון רופא, מהנדס או רואה-חשבון, ויכול להחליט שדרך פעולתו הייתה רשלנית בנסיבותיו של המקרה הנידון, ובכך להטיל עליו קלון מקצועי ואף לחייבו בתשלום פיצוי.

**רביעית,** גם לגבי משפטים – כמו לגבי מדעי הרוח<sup>434</sup> – אנו נתקלים בביקורת מתחום מדעי הטבע שלפיה אין מדובר במדע. כאיש אקדמיה במשפטים – וכנושא תעודת עורך-דין – אני יכול לראות רכיב של קנאה, צרות-עין ואי-הכרת העובדות אצל מי שטוענים כי משפטים הוא מקצוע פקידותי, טכני, שיש לו חשיבות מעשית רבה בחיי המעשה אבל שאינו ראוי להכרה כתחום אקדמי עצמאי. עם זאת, יש שתי נקודות לפחות שראויות להתייחסות:

(1) **כעניין של הגדרה** – על השאלה "מהו מדע" נכתב הרבה.<sup>435</sup> באופן כללי אציין כי אם עד עידן ההשכלה שימש המונח "מדע" לתיאור ידע שנצבר מניסיון, כיום המונח מתאר ברגיל ידע המופק על-פי שיטה מדעית ובמידת האפשר באמצעות ניסוי מבוקר (controlled experimentation) – מה שמכונה Hard Science.<sup>436</sup> אבל יש גם הגדרות מורכבות הרבה יותר, המכירות בסדרה ארוכה של הבחנות בין תחומי ידע ודרכי מחקר. המִּפְּל, למשל, כותב כי –

"הענפים השונים של המחקר המדעי ניתנים לחלוקה לשתי קבוצות עיקריות. המדעים האמפיריים והמדעים הלא-אמפיריים. מטרת המדעים האמפיריים היא לחקור, לתאר, להסביר ולחזות את האירועים בעולם בו אנו חיים. [טענותיהם] קבילות רק אם הן נתמכות כראוי על-ידי ראיות אמפיריות. ראיות כאלו מתקבלות בדרכים שונות: באמצעות ניסויים, תצפיות שיטתיות, ראיות וסקרים, באמצעות מבחנים פסיכולוגיים או קליניים, באמצעות בחירה קפדנית של מסמכים, כתובות, מטבעות או שרידים ארכיאולוגיים, וכיוצא באלה. תלות זו בראיות אמפיריות

בהליכים משפטיים בכלל, ובהליכים פליליים העלולים להוביל לשלילת שמם הטוב או חירותם של אנשים בפרט". ראו "גילוי דעת בנוגע למעמד המדעי של זיכרונות מודחקים ומשוחזרים" [www.haaretz.co.il/st/inter/Hheb/images/gilui.pdf](http://www.haaretz.co.il/st/inter/Hheb/images/gilui.pdf) (12.10.2014). ראו גם רויטל חובל "עשרות מדענים וקלינאים נגד הרשעת אב באונס על בסיס זיכרון מודחק של בתו" **הארץ** 13.10.2014; [www.haaretz.co.il/news/law/premium-1.2457356](http://www.haaretz.co.il/news/law/premium-1.2457356); רויטל חובל "הבת התלוננה בעקבות חלום, העלין הרשיע את אביה באונס" **הארץ** 10.9.2014; [www.haaretz.co.il/news/law/1.2429905](http://www.haaretz.co.il/news/law/1.2429905) והשוו סביונה רוטלוי "מדענים אינם משפטנים" **הארץ** 28.10.2014. לדיון אקדמי באותו פסק-דין ראו לימור עציוני "בעקבות ע"פ 5582/09 פלוני נ' מדינת ישראל – הרהורים על שאלת הזיכרון המודחק במשפט הישראלי" **עלי משפט** יא 479 (2014).

434 ראו בהרחבה ריגון, לעיל ה"ש 326, בעמ' 40–59.

435 לסיכום מועיל ראו: ARGUING ABOUT SCIENCE (Alexander Bird & James Ladyman eds., 2013).

436 ראו: Deborah M. Hussey Freeland, *Speaking Science to Law*, 25 GEO. INT'L ENV'T'L L. REV. 289, 295 (2013).

מבדילה את המדעים האמפיריים מן התחומים הלא-אמפיריים – לוגיקה ומתימאטיקה טהורה – אשר משפטיהם מוכחים בלא התייחסות מהותית לממצאים אמפיריים. המדעים האמפיריים עצמם מחולקים, לעתים קרובות, למדעי-הטבע ולמדעי-החברה... בדרך כלל כוללים במדעי-הטבע את הפיסיקה, הכימיה, הביולוגיה ואת השטחים הגובלים בהם. מדעי-החברה כוללים סוציולוגיה, מדע-מדינה, אנתרופולוגיה, כלכלה, היסטוריוגרפיה ודיסציפלינות קרובות.<sup>437</sup>

על רקע דברים אלה עשוי המשפטן לשאול את עצמו: במה דברים אמורים, והיכן אנו, המשפטנים, מזהים את עצמנו במסגרת זו? נקודת המוצא לדיון היא כנראה השאלה הבאה: האם המשפטנים חושבים (עדיין) שהמשפט הוא מדע? השאלה אם המשפט הוא מדע היא סוגיה – אקדמית כמובן – הנמצאת במחלוקת זה זמן רב.<sup>438</sup> אבל ההיסטוריה מלמדת שבמשך תקופה ארוכה, עד תחילת המאה העשרים, טענו חכמי המשפט כי התשובה חיובית, שאכן קיים "מדע המשפט".<sup>439</sup> מעניין שכתובה כזו אנו מוצאים לא רק במשפט הקונטיננטלי, המבוסס על דין המשכיל הרומי והכנסייתי ועל כתבי מלומדים, אלא גם במשפט המקובל, שמבוסס בעיקרו על יסודות פרגמטיים, פרי עבודתם של עורכי-דין ושופטים, ובמידה פחותה בהרבה על יסודות אקדמיים. כך, במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה ניתן לזהות בארצות-הברית את עלייתו של מודל החינוך המשפטי שכונה "מדע המשפט" (Legal Science). אלא שהכוונה לא הייתה למונח החדשני יחסית של מדע כשיטה לחקר הטבע, אלא במונח העתיק יותר של מדע כארגון שיטתי של ידע או כתחום הנובע מתוך "מדע המוסר"

437 ראו קרל ג' המפל פילוסופיה של מדע הטבע 1 (גד פרוידנטל מתרגם, 1979).

438 השו: Patrick Lockerby, *Is Law a Science?*, SCIENCE 2.0 (Jul. 3, 2013); וכך: András Jakab, *Seven Role Models of Legal Scholars*, 12 GERMAN L.J. 757, 758 (2011): "Long but fruitless debates have been conducted on the question whether legal scholarship is scholarship or science at all. Those who were skeptical about it annoyed or provoked the legal academia and those who confirmed it with a loose concept of scholarship or science were popular".

439 המילון המשפטי החשוב של BLACK כולל עדיין הגדרה למונח "מדע המשפט": "Legal Science: (18c) The field of study that, as one of the social sciences, deals with the institutions and principles that particular societies have developed (1) for defining the claims and liabilities of persons against one another in various circumstances, and (2) for peaceably resolving disputes and controversies in accordance with principles accepted as fair and right in the particular community at a given time".

(Moral Science), ודברים אלה קלים להבנה גם בזמננו.<sup>440</sup> אבל לאחר-מכן החלו כותבים – ובראשם "אבי" בית-הספר האמריקאי למשפטים Langdell – ללכת בכיוון אחר לגמרי, שבו "מדע המשפט" האמריקאי מאמץ יומרות מדעיות:

"a version of American legal science that looked to the natural sciences for its metaphors, its methods, and its legitimating claims. Writers in this school asserted that the study of law represented an extension of the methods and reasoning of scientific investigation, and claimed for their project all the promise that model entailed. This 'natural legal science' was to be profoundly influential, not least because it would provide the vocabulary for Christopher Columbus Langdell, who resolutely insisted that his study was a form of natural – as opposed to moral – scientific learning."<sup>441</sup>

כיום שיח כזה נראה לנו שאפתני ויומרני פחות, ברוח העידן הפרוגרסיבי של שלהי המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים, ויותר כניסיון תמים לראות את המשפט כמדע או כניסיון לשכנע בנכונותו של הטיעון המשפטי על-ידי הסוואתו כמדעי. ברוחן מסכם את הדברים יפה:

"The notion that law can be reduced to a science that yields truths as certain and universal as those of the physical sciences seems so implausible that efforts to characterize law in that way tend to strike most modern readers as either naïve or dogmatic. Because nineteenth-century American legal theorists did describe law as a science, some modern scholars have interpreted nineteenth-century 'legal science' as an attempt by a legal elite to obscure the inherently political nature of legal doctrine."<sup>442</sup>

סיכומו של דבר, על השאלה אם הפעילות המשפטית – שיטת החשיבה וכלי הניתוח המשפטיים, לפחות אלה של אנשי האקדמיה בתחום – עולה כדי מדע ניתן לענות

440 לדיון ראו: Howard Schweber, *The "Science" of Legal Science: The Model of the Natural Sciences in Nineteenth-Century American Legal Education*, 17 L. & HIST. REV. 421, 421–422 (1999).

441 שם, בעמ' 422.

442 Charles L. Barzun, *Notes: Common Sense and Legal Science*, 90 VA. L. REV. 1051, 1052 (2004).

בשלילה, אם הכוונה היא לשייך את המשפט למדעי הטבע, או בחיוב, אם הכוונה היא לשייך את המשפט למדעי החברה.

(2) **לרתום את העגלה לפני הסוסים** – אם יש היבט אחד בפעילות המקצועית בתחום המשפטים שמעורר תימהון (בלשון עדינה) בקרב מי שאינם משפטנים, זוהי הפרקטיקה הרווחת בארצות-הברית, ובמידה מסוימת גם בישראל, להפקיד את עריכתם של רוב כתבי-העת המקצועיים בידי סטודנטים.<sup>443</sup> בעוד בכל תחום אחר האקדמאים שומרים על סמכותם המקצועית, דווקא בתחום זה הם מוותרים על השיפוט המקצועי באמצעות עמיתים למקצוע – ה-*peer review*<sup>444</sup> – ומשאירים את מלאכת השיפוט והעריכה בידי סטודנטים, בפיקוח מוגבל מאוד של סגל המרצים. כיצד סטודנטים יכולים לשפוט את הערך המקצועי של מאמר, במיוחד בעידן שבו הם מקבלים אלפי מאמרים לעיונם מדי שנה? כיצד ניתן לקדם מרצה על-סמך הערכה מקצועית של סטודנטים?

כל עוד הנושא נמצא בדיון פנימי בעולם המשפט, ניחא; אבל הבעיה היא שהמשפטנים פועלים כאמור במוסדות אקדמיים שבהם כל יתר הפקולטות פועלות על-פי עקרון ה-*peer review*. התוצאה היא שכאשר יושבים לדיון עם עמיתים אלה – למשל, בהליכי קידום במעלה הדרגות האקדמיות – לא קל לשכנע עמיתים שאינם משפטנים ברצינותו של המחקר המשפטי ובעמידתו באמות-מידה מדעיות; כאשר הם שומעים שכתבי-העת המובילים נערכים על-ידי סטודנטים, ואפילו לא לתארים מתקדמים, רבים מהם מרימים גבה, והאמת – די בצדק.

## 5. הפקולטה למשפטים במקצוע

צינתי פעמים מספר במהלך רשימה זו כי הפקולטה למשפטים היא הן מרכז מחקר

443 לדיון ראו: Michael I. Swygert & Jon W. Bruce, *The Historical Origins, Founding, and Early Development of Student-Edited Law Reviews*, 36 HASTINGS L.J. 739 (1985); John G. Kester, *Faculty Participation in the Student-Edited Law Review*, 36 J. LEGAL EDUC. 14 (1986); Phil Nichols, *A Student Defense of Student Edited Journals: In Response to Professor Roger Cramton*, 1987 DUKE L.J. 1122; Richard A. Posner, *The Future of the Student-Edited Law Review*, 47 STAN. L. REV. 1131 (1995); Richard A. Wise et al., *Do Law Reviews Need Reform? A Survey of Law Professors, Student Editors, Attorneys, and Judges*, 59 LOY. L. REV. 1 (2013). למיטב ידיעתי, הפורמט המקובל ברוב כתבי-העת המשפטיים בישראל – לרבות כתבי-העת המכובד שבו מתפרסמת רשימה זו – הוא כזה שבו רוב האחראיות לניהול ולעריכתו של כתבי-העת מופקדת בידי סטודנטים. אולם ברבים מהם מקובל שמרצה, חבר סגל הפקולטה, נושא בתפקיד משמעותי בתהליך העריכה. כמו-כן, הסטודנטים נעזרים באנשי אקדמיה נוספים אשר מקבלים לידיהם את המאמרים לצורך שיפוט מקצועי. על אלה נוספת עריכה לשונית מקצועית.

444 הליך שגם בו, אף שהוא נעשה על-ידי אקדמאים מקצועיים, יש כאמור בעיות לא-מעטות. ראו לעיל חלק 2(ה).

אקדמי והן בית-ספר מקצועי המכשיר עורכי-דין. מהם יחסי-הגומלין בין הפקולטה לבין בוגריה, בעיקר במסגרת פעילותם המקצועית? בניסוח מפורש יותר, מהי מערכת היחסים של הפקולטה עם עורכי-הדין והשופטים?<sup>445</sup>

#### (א) מודלים אפשריים

המשפטן ההונגרי אנדרש יאקב (András Jakab) הציע, במאמר מבריק, שבעה מודלים (או שמא קריקטורות?) לתיאור פעילותם של מלומדים משפטיים ויחסייהם עם הפרקטיקה המשפטית:<sup>446</sup>

(1) ה"אורקל", ה"מדען" – מלומד משפטי זה יודע מהו הדין טוב אף מהשופטים. למעשה, השופטים מסתמכים על חוות-דעתו בהערכת מקרים המובאים לפניהם, בין בדרך של עיון בכתביו ובין בדרך – שהייתה מקובלת בגרמניה בימי-הביניים – של הפניית התיק השיפוטי לאוניברסיטה לשם הכרעה בו. ראוי להדגיש כי באירופה, בתקופות שונות, נדרשו עורכי-הדין של הצדדים להביא תימוכין אקדמיים לטענותיהם. התוצאה היא שלמדען-האורקל יש השפעה גדולה על הדין. מילתו משקפת את העמדה האקדמית הרווחת, וזו אינה חייבת להביא בחשבון את צורכי החיים ואת האפשרות ליישמה בפועל.<sup>447</sup>

(2) ה"נביא" – משפטן מסוג זה אינו רואה את תפקידו כחלק ממסדר או מגילדה מקצועית כמו האורקל-המדען, אלא רואה את עצמו כיחיד, כמנהיג של כנסייה. הוא מכיר את היסודות המוסריים של החברה שלנו, הוא יודע מהי הדרך הנכונה, והוא אומר לכולם – במיוחד לשופטים – מה צריך לעשות. למרבה הצער, החברה אינה בשלה עדיין לראות את "האמת", ולכן הנביא מנסה להסביר – במיוחד לשופטים, שבאמצעותם הוא רואה אפשרות לממש את חזונו – מדוע הם טועים כאשר הם אינם מקבלים את דעתו.<sup>448</sup>

(3) ה"רפורמטור" – מבחינתו של זה, המשפט הוא אמצעי לשינוי חברתי, והדרך לכך היא באמצעות חקיקה או קודיפיקציה. בהתאם, הרפורמטור פונה בעיקר למחוקק, ופחות לשופטים. הוא מכין תוכניות לחברה כולה, כיצד לקדמה ולשפרה, ויש לו טיעונים המשלבים מדיניות ומוסר. סוג זה של מלומד משפטי היה נפוץ במדינות הסוציאליסטיות, אבל יש לו מקבילות בכל מקום. הרפורמטור מצליח אם

445 לדיון רחב בנושא זה ראו מנחם מאוטנר "הפקולטה למשפטים: בין האוניברסיטה, לשכת עורכי הדין ובתי המשפט" ספר השנה של המשפט בישראל תשנ"ב-תשנ"ג 1 (אריאל רוזן-צבי עורך, 1994); פורסם מחדש בספר מנחם מאוטנר על החינוך המשפטי 11 (2002).

446 במאמר עצמו הוא מסביר שאין מדובר כמובן בניתוח ממצה, ושהוא אף אינו יכול להגדיר במדויק מיהו "מלומד משפטי" (legal scholar). ראו Jakab, לעיל ה"ש 438, בעמ' 757-758; Jakab András (jogász), WIKIPÉDIA, 20.5.2016, hu.wikipedia.org/wiki/Jakab\_András\_(jogász).

447 ראו Jakab, לעיל ה"ש 438, בעמ' 761-758.

448 שם, בעמ' 765-767.

הפוליטיקאים מקבלים את הצעותיו, ואם החוקים שהציע אכן משיגים את מטרתם.<sup>449</sup>

(4) **"הפקיד הצנוע"** – משפטן זה אינו רואה עצמו כבר-סמכא. קהל-היעד שלו הם עורכי-דין וסטודנטים, ותפקידו הוא פשוט לסכם באופן לא-ביקורתי את מה שהשופטים או המחוקק החליטו. הוא אינו יוצר דבר-מה משל עצמו, אינו מביא או מעלה טענות חוץ-משפטיות, ואינו זוכה ביוקרה ובהערכה.<sup>450</sup>

(5) **"הפרגמטיסט הנבון"** – איש משפט זה מיעד את כתיבתו לשופטים, משום שהוא אינו מאמין בחקיקה הראשית. הוא מיעד להם – בין היתר באמצעות המתמחים שלהם<sup>451</sup> – בדבר התוצאות הטובות ביותר מבחינה חברתית. ה"משפט" הפורמלי הוא רק רכיב אחד במכלול השיקולים שאקדמאי זה מביא בחשבון, אשר כוללים גם היגיון בריא ושיקולים סוציולוגיים וכלכליים.<sup>452</sup> דרך אגב, אין ספק שיש קטגוריה מוכרת של כתיבה משפטית שהיא בבחינת "התכתבות" עם הרשויות השופטת והמחוקקת: מאמרים אשר מעירים על פסקי-דין או על דברי חקיקה – מסבירים אותם, מבקרים אותם ומציעים רפורמות ושינויים. כפי שמעיד אחד החשובים ואחד הדוברים הכנים ביותר מבין שופטי בית-המשפט הפדרלי לערעורים, אלכס קוזינסקי (Alex Kozinski),<sup>453</sup> זהו ריטואל עתיק אבל גם חשוב מאוד לרשות אשר פועלת על-פי עקרון התקדים המחייב ואשר חייבת לזהות ליקויים שנפלו בפסיקתה.<sup>454</sup>

**האם גם ההפך נכון?** האם גם אקדמאים מבקשים "איתות" מהרשויות האחרות ושואפים לאזכור עבודתם במסגרת רפורמה חקיקתית או פסיקתית? השופט קוזינסקי מספר, אולי בשעשוע מסוים, שלא רק ששופטים מתייחסים למאמרים אקדמיים ברצינות ומצטטים אותם, אלא גם אקדמאים מתייחסים לאזכורים אלה ברצינות. לדבריו:

449 שם, בעמ' 767–769.

450 על מי יאקב מדבר? "Traditionally the Humble Clerk is the typical English law school member." ראו שם, בעמ' 769–772.

451 אשר לפחות אצל שופטים פדרליים בארצות-הברית נבחרים בדרך-כלל מתוך מספר קטן מאוד של אוניברסיטאות-עליות. לנתונים ראו: Robert Morse, *Which Law Schools' Grads Get the Most Judicial Clerkships?*, U.S. NEWS (Apr. 11, 2013), [www.usnews.com/education/blogs/college-rankings-blog/2013/04/11/which-law-schools-grads-get-the-most-judicial-clerkships](http://www.usnews.com/education/blogs/college-rankings-blog/2013/04/11/which-law-schools-grads-get-the-most-judicial-clerkships) (בוגרי שלושת בתי-הספר הטובים בדירוג זכו ב-75% מכל ההתמחויות הפדרליות).

452 ראו Jakab, לעיל ה"ש 438, בעמ' 773–777.

453 ראו: Alex Kozinski, WIKIPEDIA, 2.8.2016, [en.wikipedia.org/wiki/Alex\\_Kozinski](http://en.wikipedia.org/wiki/Alex_Kozinski).

454 לדבריו: "Another facet of the symbiotic relationship between judges and academics is the time-honored practice of commenting on judicial opinions – sometimes taking a hatchet to them. It turns out that academics are very efficient at doing this... Academic criticism – like a dissent – can blunt the force of [an] initial opinion... and keep the area of law open for reconsideration by later cases." Alex Kozinski, *Who Gives a Hoot about Legal Scholarship?*, 37 HOUS. L. REV. 295, 302–303 (2000).



"A lot of academics do care. I know this from the scores of law review article reprints, treatises and other writings I receive every year... [Only] few academics are so bold to come right out and request a citation – but it's implicit. I try to oblige – especially if the article does, in fact, shed some light on a topic I'm pondering. In fact, it's not just the academics who do it. Years ago I gave standing orders to my clerks that, whenever possible, they should cite academic materials in my opinions, because that way the opinions would surely be read by the authors who would then cite me back."<sup>455</sup>

(6) **"המתבונן העצמי"** (self-reflective) – זהו "האקדמאי הטהור", שרוצה להישאר ב"מגדל השן" של האקדמיה. הוא מייעד את כתיבתו לחבריו האקדמאים, ואפילו אינו מנסה שהיא תהיה שימושית לאנשי הפרקטיקה המשפטית. לקטגוריה זו שייכים רוב התיאורטיקאים המשפטיים, אנשי המחקר הבין-תחומי ("משפט ו...") ואנשי המשפט ההשוואתי, או לפחות אלה מביניהם שאינם מבקשים להשפיע במישרין על הסדר המשפטי החל. יש אקדמאים כאלה בכל בית-ספר למשפטים, אבל במיוחד במקום שבו קידומם תלוי בהערכתם של אקדמאים אחרים, שאז אותם – ולא את אנשי הפרקטיקה – הם יבקשו להרשים בעבודתם. התוצאה (המוכרת היטב בארצות-הברית, כפי שנראה בהמשך) היא נתק בין הפרקטיקה לאקדמיה: שופטים אינם מצטטים מאמרים ואינם מוצאים להם שימוש מעשי.<sup>456</sup> יתר על כן, כפי שמעיר השופט קוזינסקי, בצדק:

"As best I can tell... some academics have almost a disdain for judicial interest in their work – or for whether and how their work will influence the outcome of cases... [H]owever, if ideas developed by legal academics are going to be more than just empty rhetoric – if they are going to affect the law, rather than merely talk about it – these ideas will eventually have to be accepted by the judiciary."<sup>457</sup>

455 ראו שם, בעמ' 296.

456 ראו Jakab, לעיל ה"ש 438, בעמ' 777–782.

457 Kozinski, לעיל ה"ש 454, בעמ' 297–298. ראו, ברוח דומה: "Academics and judges create law together – they interact. The former elaborate concepts, rules and legal propositions to which the latter attribute authority. A legal scholar without a judge prepared to listen and to accept his opinions would be powerless." Alexandra Braun, *Professors and Judges in Italy: It Takes Two to Tango*, 26 OXFORD J. LEGAL STUD. 665, 665 (2006).

(7) **"כוכב התקשורת"** – במדינות רבות קיימים אנשי אקדמיה משפטית האוהבים להתראיין לעיתים תכופות באמצעי התקשורת. הם מסבירים לציבור מהו המשפט או כיצד ניתן או ראוי לשנותו. אין זה אומר שאין להם קריירה אקדמית מכובדת, אבל יש להניח שהם לא ייהנו מהערכת עמיתיהם על הצלחתם במדיה. נוסף על כך יש לזכור שכאשר הם מופיעים בתקשורת, הם חייבים לדבר בצורה פורמלית פחות ומובנת יותר – לעיתים הם אפילו בוחרים להיות משעשעים! – וגם דבר זה אינו מתקבל טוב בחוגים ה"מקצועיים"<sup>458</sup>. מי מבין אלה, שואל יאקב, הוא האקדמאי המשפטי ה"אידיאלי"? תשובתו הדיפלומטית היא שלכל מודל יש תפקיד משלו ב"קבוצה" שהיא הפקולטה: כשם שבכדורגל לכל שחקן יש תפקיד משלו – שוער, מגן, חלוץ וכולי – כך האקדמיה כוללת מגוון מודלים של פעילות.<sup>459</sup>

#### (ב) ניתוח אקדמי (מבט מבפנים על החוץ)

בניתוח האקדמי של סוגיית היחסים שבין הפקולטה לבין "השטח"<sup>460</sup>, נקודת המוצא המקובלת לדיון היא בתחום המשפט ההשוואתי, ומתמקדת בשאלה מהו מעמדה ותפקידה של האקדמיה בשיטות המשפט השונות ומהם היחסים בינה לבין אנשי הפרקטיקה. התשובה לכך היא למעשה אחת מהבחנות היסודיות בהיסטוריות בין המשפט המקובל (שיטת המשפט שמקורה בבריטניה, ואשר לפי הבנתה היא בסיסה של מערכת המשפט הישראלית<sup>461</sup>) לבין המשפט הקונטיננטלי (שיטות המשפט המבוססות על המשפט הרומי ואשר מקורן באירופה היבשתית, ובעיקר בגרמניה, בצרפת, ובעבר –

458 ראו Jakab, לעיל ה"ש 438, בעמ' 777–782.

459 שם, בעמ' 782–784.

460 ניתוח שלא אכנס אליו בפירוט רב, משום שרצוני במאמר זה הוא לתאר את המערכת האקדמית בעיקר "מבחוץ", ואילו דיון אקדמי הרי יתאר אותה "מבפנים", כלומר, יסביר מהי עמדת המלומדים שחקרו את הסוגיה כעניין מחקרי, ויצג את תרומתה של האקדמיה – את הערך המוסף שלה – לכל דיון ציבורי.

461 ודוק, ראוי לציין כי יש מלומדים הסבורים כי המשפט הישראלי הוא שיטת משפט מעורבת (mixed jurisdiction), הואיל ויש בה יסודות משיטות משפט שונות. הערכתי, בכל הכבוד, היא שמרכזיותם של מאפייני המשפט המקובל במשפט הישראלי מכריעים את הכף בצורה די מובהקת לכיוון זה. לדעה שונה ראו, למשל, מרדכי א' ראבילי ופבלו לרנר "על מקומו של המשפט ההשוואתי בישראל" מחקרי משפט כא 89, 95 (2004) (המתייחסים לשיטה הישראלית כאל שיטה מעורבת); ברק "שיטת המשפט בישראל", לעיל ה"ש 169, בעמ' 209 ("ניתן לומר, כי משתייכים אנו למשפחה של שיטות, שכל אחת מהן מושפעת חלקית ממשפחת המשפט המקובל וחלקית מהמשפחה הרומנו-גרמנית"); ובצורה מתונה יותר אצל חריס "משפט השוואתי בישראל", לעיל ה"ש 176, בעמ' 456–457 ("השיטה המשפטית הישראלית היא בעלת מאפיינים מעורבים. אין היא משויכת באופן מובהק למשפחת השיטות של המשפט המקובל האנגלו-אמריקאי ואף לא למשפחת השיטות של המשפט הקונטיננטלי הרומנו-גרמני").

באיטליה).<sup>462</sup> מבחינה היסטורית, עד לסוף המאה השמונה-עשרה לא הייתה האקדמיה המשפטית רלוונטית כלל לאנשי הפרקטיקה במשפט המקובל: אנשיה לימדו משפט רומי וכנסייתי, "דין המשכיל", ולא משפט מקובל, אשר נלמד ויושם על-ידי אנשי הפרקטיקה בלבד. במשפט הקונטיננטלי, לעומת זאת, העובדה שהמשפט יוסד על טקסטים מורכבים ביותר, שחייבו ניתוח ברמה הגבוהה ביותר, נתנה למלומדים תפקיד מרכזי בשיטה המשפטית. בעשורים האחרונים חל שינוי במעמדה של האקדמיה במשפט המקובל, ויש התקרבות מסוימת בין המודלים: כיום רוב-רובם של עורכי-הדין לומדים תואר אקדמי במשפטים, ואילו העלייה בהיקף המקורות המשפטיים ובמורכבותם מחייבת ניתוח משפטי מעמיק מאוד לשם לימודם, כלומר, לאוניברסיטות יש תפקיד משמעותי הן כבתי-ספר והן כמרכז אקדמי.<sup>463</sup>

אבל תשובות אלה אינן חודרות לעומקה של מערכת היחסים שבין האקדמיה לבין הפרקטיקה. במאמר זה לא אוכל כמובן לסקור את הנושאים בצורה מלאה, אבל אציע – כאיש אקדמיה וכן מנסיוני ומהתרשמותי האישיים – כמה הערות לגבי השאלה שהצגתי בראשית פרק-משנה זה.

נקודת המוצא, להבנתי, היא שלאקדמיה המשפטית – גם בישראל – יש שני תפקידים נפרדים ושווים למדי: מחד גיסא, הפקולטות למשפטים הן בתי-ספר מקצועיים שמספקים לאנשים את מרבית ההכשרה המקצועית לשם פעילות כעורך-דין. למעשה, בישראל למוסדות ההשכלה הגבוהה יש מונופול על-פי חוק על ההכשרה המשפטית: אי-אפשר לעסוק במשפטים בישראל בלי תואר אקדמי במשפטים.<sup>464</sup> מאידך גיסא,

462 ראו ברוח זו Braun, לעיל ה"ש 457, בעמ' 666: "We have often been told that in England, legal scholarship has always been far less important in the legal process than on the Continent, and that much greater deference is paid to academic lawyers in other countries. In fact, in the past, comparative lawyers have thought of the role of legal scholarship as one of the major differences between common and civil law"

463 השוו שם, בעמ' 667: "[I]t is now acknowledged that things have changed considerably over the last 30 years or so. The relationship of judges and academics in England has undergone a significant transformation... English judges are today not only more willing to look for assistance in academic writings, but also ready to acknowledge their influence. In addition, more than in the past, judges participate in the doctrinal debate, writing articles in academic journals, attending conferences or giving university lectures"

464 ודוק: המונופול הוא למוסדות ההשכלה הגבוהה, וספציפית לבתי-הספר למשפטים – אי-אפשר להכשיר עורכי-דין באמצעות לשכות עורכי-הדין או באמצעות תואר שאינו משפטי – אך המונופול אינו לבתי-ספר למשפטים בישראל בלבד. אסביר את כוונתי: לפי ס' 24 לחוק לשכת עורכי-הדין, אדם כשיר להיות עורך-דין אם "הוא בעל השכלה משפטית גבוהה" (וכן עבר תקופת התמחות ועמד בבחינות הלשכה). לפי ס' 25 לאותו חוק, בעל השכלה גבוהה הוא בוגר של פקולטה למשפטים בישראל או בוגר לימודי משפט במוסד בחוץ-לארץ שהוכר כמוסד להשכלה גבוהה. האפשרות היחידה שאני רואה להימנע מלימודי משפטים טמונה בס' 25(3) לחוק, המכיר באדם כבעל השכלה משפטית גבוהה אם הוא "הוסמך בחוץ לארץ לעריכת דין ושימש בחוץ לארץ לפחות שנתיים עורך

הפקולטות למשפטים, כפי שתיארתי לעיל, הן חלק מהאקדמיה. אנשיהן אמורים לערוך מחקרים העומדים בסטנדרטים המקובלים של מחקר אקדמי. מדובר בשני תפקידים שיש ביניהם חפיפה ניכרת אבל גם מתח לא-קטן.<sup>465</sup> אדגים את הדברים.

ניתן להציע שני מודלים "קיצוניים" של פעילות אקדמית. בצד האחד ניתן להציע מודל של "אקדמי טהרני", שעל-פיו המרצה למשפטים רואה את עצמו כאיש אקדמיה מובהק. מרצה כזה, כאשר הוא מלמד, מתמקד בניתוח האקדמי של הדין, והוא ילמד ללא היסוס מודלים תיאורטיים, עיוניים ומופשטים לשם פיתוחה והעמקתה של החשיבה המשפטית. באשר למחקריו – אלה יתמקדו בתחומי העניין המקצועי שלו, מבלי לשאוף שיהיה להם יישום "מעשי" כלשהו. מרצה כזה אינו כותב מתוך כוונה שעורכי-דין ושופטים יקראו את עמדותיו וישקפו אותן בדין, ואינו מרצה בכנסים ובימי-עיון הנערכים לפניהם, אלא מייחד את הרצאותיו המקצועיות לפורומים אקדמיים. בקיצון האחר ניתן להציע מודל של "פרקטיקאי". מדובר במרצה הרואה את תפקידו בהכנת תלמידיו לפעילות כעורכי-דין, והוא מעוניין להשפיע ככל האפשר על הפרקטיקה המשפטית בתחום העניין המקצועי שלו. בקורסים שהוא מלמד הוא ידגיש את "עולם המעשה": כיצד יש לפעול כעורכי-דין, כיצד יש לטעון באולם בית-המשפט וכדומה. בכתיבתו הוא יתמקד במאמרים המיועדים להסביר כיצד יש לתקן את החקיקה והפסיקה כדי להשיג תוצאות טובות יותר למתדיינים ולמערכת המשפט. מרצה כזה יופיע הרבה לפני ועדות מקצועיות, הכנסות, שופטים ועורכי-דין, כדי להסביר את עמדותיו, ואולי אפילו ייצג מתדיינים במקרים שבהם הוא רואה לנכון "לרדת לזירה" בכבודו ובעצמו.<sup>466</sup>

קל להסביר את היתרונות והחסרונות של כל אחד משני המודלים הללו. לצורך כך אשתמש בנושא שקרוב אליי ובדוגמות דמיוניות מעט. תחום התמחותי המרכזי הוא המשפט המנהלי. זהו קורס העוסק במנגנוני הבקרה המשפטיים על המנהל הציבורי בישראל, ובראשם הליך העתירה לבג"ץ. מקובל ללמד את הקורס תוך שימוש במספר רב של פסקי-דין – בעיקר של בית-המשפט העליון – ובמספר קטן של כתבי מלומדים בתחום. ההתמקדות היא **משפטית** מאוד ו**ישראלית** פנימית מאוד. כעת נשאל: האם

דין או בתפקיד שיפוטי" או אם הוא "שימש בחוץ לארץ לפחות שנתיים בתפקיד שיפוטי שרק בעל השכלה משפטית כשיר לו".

465 ניתן להשוות את הדברים לדוגמה המוכרת היטב למשפטנים, והיא המתח שיש בין שני רכיבי ההגדרה של מדינת-ישראל כ"יהודית ודמוקרטית". ראו, למשל, "מדינה יהודית ודמוקרטית" **ויקיפדיה** 25.12.2015 מדינה\_יהודית\_ודמוקרטית/it.wikipedia.org/he; משה הלברטל "ההיתכן מדינה יהודית ודמוקרטית?" **הארץ** 27.4.2013 www.haaretz.co.il/magazine/the-edge/premium- 1.2002784.

466 הביטוי "לרדת לזירה" מתייחס כידוע למעורבות של שופט בהליך שהצדדים מנהלים לפניו, והוא שאול להקשר שלנו. אדגיש: כמו לכל אורך רשימה זו, אני דן אך ורק באנשי אקדמיה במשרה מלאה, כלומר, באנשים שעובדים באחת הפקולטות למשפטים בישראל ונמצאים במסלול קידום אקדמי; אם הם פעילים גם מחוץ לאקדמיה, הם עושים כן כחלק המשני של פעילותם. ודוק: למיטב ידיעתי קיימות גם מגבלות פורמליות בחוזה ההעסקה של מרצה במוסד להשכלה גבוהה, אשר מגבילות את סוג הפעילות והיקף הפעילות שהוא רשאי לקיים מחוץ למסגרת של מקום העבודה העיקרי שלו.

"יעלה על הדעת" שמרצה ילמד את הקורס בדרך אחרת? למשל, האם הוא יכול ללמדו תוך שימוש נרחב במודלים תיאורטיים, ולא משפטיים "טהורים" – למשל, ניתוח כלכלי, תורת המשחקים, דיונים תורת-מדינתיים, תיאוריות פמיניסטיות, מחקרים מתחום הניהול וכדומה – או תוך ניתוח השוואתי של כלי הביקורת ושל דרכי השימוש והיקפי השימוש בהם בישראל ובמדינות מערביות אחרות? זאת ועוד, האם יש מקום להעברת הקורס על-ידי אדם שהמשפט המנהלי אינו תחום התמחותו האקדמי העיקרי או על-ידי אדם שאין לו כל ניסיון מעשי שהוא – שמעולם לא השתתף בהליך משפטי "בחיים האמיתיים", לא כתב כתבי טענות ואף לא היה באולם בית-משפט – אלא הוא "אקדמאי נטו"?

מאידך גיסא, נניח שהמרצה הוא בעל ניסיון רב – למשל, הוא השתתף בעתירות רבות כעותר ציבורי, אולי במסגרת אחת הקליניקות המשפטיות המתנהלות באקדמיה הישראלית.<sup>467</sup> האם נותר לו הזמן והעניין המקצועי לערוך מחקרים אקדמיים על תחום זה, בהינתן שהם מצריכים זמן רב ושימוש בכלי מחקר מגוונים? חשוב מכך: האם יש לו הריחוק או האובייקטיביות הנדרשים לשם קיום מחקר אקדמי בלתי-תלוי? האם הפעילות הציבורית אינה הופכת את המרצה לאדם שמזוהה עם עניין משפטי מסוים – גם אם מדובר באינטרס ציבורי ראוי ומוכר, כגון עובדים זרים, מבקשי מקלט מאפריקה או בני-נוער במצוקה – כלומר, לאדם ש"בחר צד" ויש לו דעות מגובשות מעולם הפרקטיקה לגבי השופטים, בין היתר לנוכח עמדותיהם ופסיקתם בהליכים שהוא היה שותף להם? אם כן, האם הוא המרצה האקדמי הנכון לקורס? באופן דומה, כאשר מרצה כותב, בתשלום וכחלק מהפרקטיקה הפרטית שלו, חוות-דעת בעבור צד בתיק, האין הוא נוטל את הסיכון שיועלו "האשמות" – מבוססות או לא – נגד היושרה האקדמית שלו?<sup>468</sup>

אם אתם מחכים לתשובה ברורה לשאלות אלה – ל"פתרון בית-ספר" מסוג זה שאנו נותנים לסטודנטים שלנו – נכונה לכם אכזבה: אין לי תשובה כזו להציע. נהפוך הוא:

467 בג"ץ 2605/05 המרכז האקדמי למשפט ולעסקים נ' שר האוצר, פ"ד סג(2) 545 (2009); אפי מיכאלי "העותר הציבורי ובית-המשפט: מסקנות מפרשת ביטול הפרשת בתי-הסוהר" **מעשי משפט** ג 163 (2010); נויא רימלט "החינוך המשפטי – בין תיאוריה לפרקטיקה" **עיוני משפט** כד 81 (2000).

468 ראו איתן אבריאלי "קלקלנים: הסיפורים שמטילים כתם על מקצוע הכלכלן" **TheMarker** 18.10.2015 [www.themarker.com/markets/1.2754094](http://www.themarker.com/markets/1.2754094) (חלק מהכלכלנים הרוויחו ביושר את ירידת האמון בהם – ולא בגלל אופי המקצוע, אלא בגלל תאוות-בצע. הפרקטיקה של הזמנת עבודות מפרופסורים לכלכלה, כדי להצדיק טיעון כלכלי או עמדה אינטרסנטית מול רגולטור או שופט, מקובלת אצלנו לחלוטין. איש בישראל אינו מצפה שכלכלן או מומחה עצמאי שנשכר על-ידי בעל עניין יביע עמדה שאינה תואמת את האינטרס של מי שהזמין אותה ושילם בעבורה). מבחינה אקדמית הדבר נהיה בעייתי, להבנתי, בעיקר במקרה שבו חוות-הדעת אינה תואמת סטנדרטים אקדמיים ראויים או אינה תואמת את העמדות העקרוניות שאותו איש אקדמיה כבר מזוהה עימן. פרופ' אלבשן אמר בריאיון: "כשאני רואה פרופסורים למשפטים כותבים חוות דעת בסכסוכים משפטיים, וסותרים את עצמם בחוות הדעת הבאה, [ה]כל למען כסף, אני מתבייש בשבילם." טלי חרותי-סובר "בלב תל אביב יש הצפה של עורכי דין, אבל בסימטאות האחוריות – שממה" **TheMarker** 11.2.2016 [www.themarker.com/career/1.2848226](http://www.themarker.com/career/1.2848226).

החופש האקדמי, החופש החזוי, הניסיון ההיסטורי, הנוהג במדינות שונות – כל אלה מכתיבים פרקטיקות מגוונות בתחום זה.

**אם כן, מדוע העליתי את השאלות הללו?** כוונתי הייתה להציג שתי נקודות: **האחת**, את המתח הקיים בין תפקידה של פקולטה למשפטים כמוסד מחקרי, כחלק מן האקדמיה, לבין תפקידה להכשיר אנשים למקצוע עריכת־הדין ומכאן חובתה להיות מסוגלת להקנות להם מיומנויות מעשיות;<sup>469</sup> **והאחרת**, את הגיוון העצום האפשרי בפעילויותיו של איש האקדמיה המשפטי. אחזור ואזכיר: כל אחד מאיתנו בוחר את המודל של עבודתו, את תמהיל פעילויותיו, ועומד לשיפוט מקצועי של עמיתיו אחת לכמה שנים. הסובלנות היחסית הקיימת באקדמיה מאפשרת, בגבולות רחבים ביותר, פעילות מקצועית מגוונת ומורכבת, על־פי העניין, היוזמה והיכולת האישית של כל איש אקדמיה. מי שמציג הישגים מצוינים ותמהיל שראוי להערכה יזכה בהערכת עמיתיו ויקודם.

**מדוע אין אפשרותי להציע "פתרון בית־ספר" בהקשר זה?** משום שהתשובה לרוב השאלות הללו אינה מוחלטת, ובוודאי לא קבועה בדין (וברגיל אנחנו מלמדים את הסטודנטים שלנו מהו הדין החל בכל ענף משפטי שנלמד), אלא מרביתה היא עניין שבין המרצה לבין מוסד הלימוד שהוא מועסק בו. כלומר, היא חלק מהאוטונומיה הרחבה של ניהול פנימי שמוסדות ההשכלה השונים נהנים ממנה, תוך פיקוח מוגבל בלבד של המועצה להשכלה גבוהה (בעיקר בעניין סמכותם החוקית של המוסדות להעניק תארים) וות"ת (בעניין תקצוב ציבורי של פעילותם).

**האם יש ייחוד למרצים למשפטים בשאלות אלה?** כרגיל ברשימה זו, לתשובה זו יש שני פנים. מחד גיסא, חלקים נרחבים של האקדמיה מתמודדים עם שאלות דומות. אכן, יש חוגים שמלמדים נושאים תיאורטיים בלבד, וחייהם מתקיימים במסגרת האקדמיה בלבד. אולם דומני שחלק גדול מהאקדמיה מורכב כיום מ"בתי־ספר מקצועיים" המלמדים סטודנטים כישורים מעשיים שישרתו אותם ב"חיים האמיתיים": משפטים, מנהל עסקים כלכלה וחשבונאות, אך גם ביולוגיה ורפואה וכל מקצועות הטכנולוגיה האחרים – הנדסה, אדריכלות ועוד. במקצועות רבים מתקיים שיתוף־פעולה עמוק בין בתי־הספר והחוקרים לבין "הפרקטיקה". רק לשם הדוגמה, אזכיר כי חלק משמעותי מלימודי התואר ברפואה מתקיימים כהכשרה מעשית בבתי־חולים, וחלק משמעותי מהמחקר הרפואי נערך במימון חברות התרופות,<sup>470</sup> כלומר,

469 ודוק: השאלה אם עדיף להקנות מיומנויות תיאורטיות, שיאפשרו פעולה בטווח רחב של מצבים, או מיומנויות מעשיות, אשר ילמדו אנשים להתמודד עם המשפט באופן מיידי אבל לא יכינו אותם להתמודדות עם שינויים ורפורמות, מקבילה למשל המפורסם השואל אם עדיף לתת לאנשים דגים לאכול או חכה לדוג איתה. האם התשובה באמת ברורה וחד־משמעית? השוו פרד סטרלינג "לחדד את החכה" **הקפיצה הקוונטית** (חמדה טלאור מתרגמת) [www.quantumleap.co.il/PAGE275.asp](http://www.quantumleap.co.il/PAGE275.asp).  
470 ראו: Harriet A. Washington, *Flacking for Big Pharma*, AM. SCHOLAR (Jun. 3, 2011), [theamericanscholar.org/flacking-for-big-pharma/#.WS1SEbiAm8U](http://theamericanscholar.org/flacking-for-big-pharma/#.WS1SEbiAm8U); Jalees Rehman, *Can the Source of Funding for Medical Research Affect the Results?*, SCI. AM. (Sep. 23, 2012), [blogs.scientificamerican.com/guest-blog/can-the-source-of-funding-for-medical-research-](http://blogs.scientificamerican.com/guest-blog/can-the-source-of-funding-for-medical-research-)

בשיתוף-פעולה עם התעשייה בתחום. ובכל-זאת: האם יש בהיבט זה ייחוד למקצוע המשפטי?

הבה נבחן דוגמה. בשנת 2014 התברר כי מרצה למשפטים בפקולטה למשפטים בתל-אביב שימש דירקטור בתאגיד מסחרי גדול שנקלע לקשיים. אם נבחן את הנושא ברמה העקרונית (עובדות המקרה אינן ידועות לי, ולמיטב ידיעתי גם לא הגיעו לביור משפטי), ראוי להביא שתי נקודות חשובות ביותר מדבריו של פרופ' רון חריס, דקן הפקולטה:<sup>471</sup>

- על הטענה כי יש פגם בעצם חברותו של מרצה מן האקדמיה בדירקטוריון של חברה מסחרית פרופ' חריס עונה כך: **ראשית**, הוא נותן את התשובה המשפטית-הפורמלית – כעורך-דין שנשאל בנושא – והיא שתנאי הכשירות בדירקטוריון נקבעים על-ידי המחוקק, וכל עוד המחוקק לא אסר על אנשי אקדמיה לשמש דירקטורים חיצוניים, הדבר מותר;<sup>472</sup> **שנית**, הוא מעלה, אולי בצורה רטורית, את השאלה העקרונית, מנקודת-המבט של מלומד משפטי, "אם אנשי עסקים מנוסים ומקושרים או צעירים חסרי קשרים ומעוטי כישורים עדיפים על אנשי אקדמיה" כחברי דירקטוריון; **שלישית**, עולה מדבריו כי מדיניות הפקולטה היא לעודד מעורבות חברתית וציבורית של חברי הסגל.
- הדקן מתאר את חבר הסגל – ולהערכתי בצדק – כחבר סגל מצטיין. בהקשר של השאלה שאנו דנים בה כרגע, מעניין תיאור פעילותו של חבר הסגל על-ידי הדקן: מה הופך את חבר הסגל למצטיין? (1) "הוא חוקר מעולה, שפירסם עשרות מאמרים בכתבי עת מובילים למשפטים ולכלכלה בארץ ובעולם. הוא הוזמן ללמד כפרופסור אורח באוניברסיטאות מהטובות בעולם"; (2) הוא מורה מצטיין; (3) לא רק ש"ניכר בעליל, שכהונתו כדירקטור לא פגעה כהוא זה בתרומתו... למחקר, לתלמידים ולפקולטה", אלא ש"כמו חברי סגל רבים בפקולטה, [הוא] מעורב מאוד חברתית

affect-the-results/; Rijul Kshirsagar & Priscilla Vu, *The Pharmaceutical Industry's Role in U.S. Medical Education*, IN-TRAINING (Apr. 3, 2016), [www.in-training.org/drugged-greed-pharmaceutical-industrys-role-us-medical-education-10639](http://www.in-training.org/drugged-greed-pharmaceutical-industrys-role-us-medical-education-10639). כן ראו רוני לינדר-גנץ ודפנה מאור "המדע איבד את זה. עוסקים יותר בקריירה של מדענים ופחות בציבור" *TheMarker* 18.5.2017. [www.themarker.com/markerweek/1.4105509](http://www.themarker.com/markerweek/1.4105509)

<sup>471</sup> המאמר שממנו מובאים כל הציטוטים שלהלן הוא רון חריס "ההכתמה הפרסונלית של פרופ' מרגליות" *הארץ* 15.1.2014 [www.haaretz.co.il/opinions/premium-1.2218548](http://www.haaretz.co.il/opinions/premium-1.2218548). למלוא הדיון בעניין זה ראו רוני שוקן "הדירקטור של נוחי ושאלת המוסר" *הארץ* 6.1.2014 [www.haaretz.co.il/6.1.2014](http://www.haaretz.co.il/6.1.2014); [www.themarker.com/markets/1.2200253](http://www.themarker.com/markets/1.2200253); [www.haaretz.co.il/opinions/premium-1.2209353](http://www.haaretz.co.il/opinions/premium-1.2209353); אפרת נוימן "כך התנהל דירקטוריון אי.די.בי: 'אם מנור ולבנת אישרו – אני צריך לחשוב שהם נותנים מתנות לנוחי'" *TheMarker* 26.12.2013 [www.themarker.com/markets/1.2200253](http://www.themarker.com/markets/1.2200253); אסף לחובסקי "השפעה מצננת" *הארץ* 12.1.2014 [www.themarker.com/markets/1.2222361](http://www.themarker.com/markets/1.2222361); יורם מרגליות "תפקיד הדח"צ אינו לנהל מו"מ עסקי" *TheMarker* 20.1.2014 [www.themarker.com/markets/1.2222361](http://www.themarker.com/markets/1.2222361)

<sup>472</sup> על זאת יש להעיר כי לא רק שהמחוקק לא אסר זאת, אלא שבהזדמנויות שונות אף נקבע בחקיקה כי יש למנות נציג מן האקדמיה במסגרת קבלת החלטות. כן ראו את האמור בה"ש 531 להלן.

וציבורית. כמו אחרים הוא עושה זאת הן במסגרת הקליניקות, הן בפעילותו בפקולטה והן במילוי תפקידים ציבוריים".

**(ג) מהו באמת מעמד האקדמיה במשפט: הערה על שילוב**

את הדיון האקדמי בנושא מעמדה של האקדמיה במשפט בישראל סיכם האדם אשר שילב אולי בצורה הבולטת ביותר את התחומים: הפרופסור ונשיא בית-המשפט העליון בדימוס אהרן ברק.<sup>473</sup> לדבריו:

"לא הגענו במשפטנו למצבה של המשפחה הרומנו-גרמנית, שבה דבריהם של חכמי המשפט מהווים מקור משפטי פורמלי. אך בודאי שמעמד האקדמיה שלנו הוא מרכזי יותר מאשר במשפחת המשפט המקובל. לכתביהם של חכמי המשפט השפעה רבה על ההלכה הפסוקה. השופטים קוראים את כתביהם של חכמי המשפט, מתעמקים בהם ומצטטים אותם בפסקי-הדין שלהם."<sup>474</sup>

מדד אפשרי אחד למעורבות האקדמיה בפרקטיקה יכול להיות מעורבותם הישירה של אנשי אקדמיה בפסיקתו של בית-המשפט העליון. בהקשר זה יש שתי שאלות מעניינות: (1) כמה פרופסורים למשפטים מונו לבית-המשפט העליון בישראל ובמדינות אחרות? (2) עד כמה בית-המשפט העליון עושה שימוש בדברי מלומדים? באשר לשאלה הראשונה, מיום הקמתו של בית-המשפט העליון בשנת 1948 ועד עתה מונו 64 שופטים לבית-המשפט העליון. רובם קודמו מכהונה כשופטי בית-המשפט המחוזי, ורבים מונו לאחר ששירתו במשרות הבכירות בשירות המשפטי של המדינה, כגון היועץ המשפטי לממשלה או פרקליט המדינה.<sup>475</sup> אבל היו שישה שופטים שמונו מקרב האקדמיה. למעט הראשון – הרב שמחה אסף<sup>476</sup> – כל

473 לפרטים ביוגרפיים על האיש – לרבות היותו חתן פרס ישראל למדעי המשפט, חבר האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים (1975) וחבר זר של האקדמיה האמריקאית לאומנויות ולמדעים – ראו "אהרן ברק" ויקיפדיה 13.8.2016 אהרן\_ברק/הי. wikipedia.org/wiki/

474 ברק "שיטת המשפט בישראל", לעיל ה"ש 169, בעמ' 212.

475 דרך אגב, בחוק בתי המשפט (תיקון מס' 40), התשס"ד-2004, ס"ח 506, הוסף ס' 2א, שבו נקבעה תקופת צינון של שמונה-עשר חודשים בין כהונה בשתי משרות אלה לבין מינוי לכהונת שופט בית-המשפט העליון.

476 על הרב אסף, אדם בעל השכלה נרחבת אבל לא פורמלית שניהן כרקטור האוניברסיטה העברית בירושלים ונחשב מומחה גדול במשפט העברי, ראו "שמחה אסף" ויקיפדיה 7.4.2016 he.wikipedia.org/wiki/שמחה\_אסף. דרך אגב, האפשרות למנות לבית-המשפט העליון אדם שאינו בעל תואר אקדמי במשפטים קיימת בדין, אם כי לא מומשה (שוב) למן שנת 1948: ס' 2(3) לחוק בתי המשפט [נוסח משולב], התשמ"ד-1984, מאפשר למנות לשופט בית-המשפט העליון מי שהוא "משפטי מובהק".



הפרופסורים שמונו באו מן האקדמיה המשפטית:<sup>477</sup> בשנת 1977 מונה הפרופסור מנחם אֶלון;<sup>478</sup> בשנת 1978 מונה פרופ' אהרן ברק;<sup>479</sup> לאחריו מונה הפרופסור יצחק זמיר (1994)<sup>480</sup> ויצחק אנגלרד (1997);<sup>481</sup> ולאחרונה מונתה פרופ' דפנה ברק-ארז (2012),<sup>482</sup> שהיא במועד זה האקדמאית (לשעבר) היחידה בהרכב המכהן של חמישה-עשר שופטי בית-המשפט העליון, אם כי יש שופטים נוספים בעלי דוקטורט ובעלי ניסיון אקדמי.<sup>483</sup>

כעת נתבונן על נתונים אלה בראייה השוואתית. מתוך שנים-עשר שופטי בית-המשפט העליון של בריטניה, שהחליף לפני שנים מספר את בית-הלורדים, רק אחת – הליידי ברנדה הייל (Brenda Hale), שהייתה האישה הראשונה שמונתה לבית-הלורדים ואשר מכהנת כיום כנשיאת בית-המשפט העליון – מונתה לשיפוט לאחר קריירה

477 לא מעט מקרב שופטי בית-המשפט העליון לימדו בפקולטות למשפטים במשך תקופה מסוימת, וחלקם אפילו נשאו בדרגות אקדמיות, אלא שכוונתי פה היא למי ש"גדלו" במערכת האקדמית, פעלו בה תקופה ממושכת, ומונו לנוכח מעמדם האקדמי הבכיר.

478 פרופ' אֶלון, מומחה למשפט עברי, מונה לשופט בית-המשפט העליון ב-7 בנובמבר 1977, ולמשה לנשיא בית-המשפט העליון באפריל 1988. הוא פרש מכס השיפוט בנובמבר 1993. ראו "מנחם אלון" **ויקיפדיה** 15.4.2016 מנחם\_אלון/he.wikipedia.org/wiki/

479 פרופ' ברק, שהתמחה במשפט פרטי בהיותו באקדמיה, כיהן כיועץ המשפטי לממשלה בשנים 1975–1978. ב-22 בספטמבר 1978 החל לכהן כשופט בבית-המשפט העליון. עם פרישתו של המשנה לנשיא אֶלון מונה ברק לתפקיד זה, ובאוגוסט 1995 קודם לתפקיד נשיא בית-המשפט העליון, שבו נשא עד פרישתו בשנת 2006. ראו "אהרן ברק" **ויקיפדיה** 13.8.2016 אהרן\_ברק/he.wikipedia.org/wiki/

480 פרופ' זמיר, מומחה למשפט ציבורי, החליף את אהרן ברק כיועץ המשפטי לממשלה, וכיהן בתפקיד בשנים 1978–1986. הוא מונה לשיפוט בבית-המשפט העליון בשנת 1994, וכיהן בתפקיד זה עד פרישתו בשנת 2001. ראו "יצחק זמיר" **ויקיפדיה** 23.6.2016 יצחק\_זמיר/he.wikipedia.org/wiki/

481 פרופ' אנגלרד, מומחה לדיני נזיקין, מונה לשופט בבית-המשפט העליון בשנת 1997, וכיהן בתפקיד עד לפרישתו בשנת 2003. ראו "יצחק אנגלרד" **ויקיפדיה** 15.4.2016 he.wikipedia.org/wiki/ יצחק\_אנגלרד.

482 פרופ' ברק-ארז, מומחית למשפט ציבורי, מונתה בשנת 2012. היא צפויה לכהן עד שנת 2035, ועל-פי כללי הוותק הנהוגים כיום – גם להתמנות לנשיאת בית-המשפט העליון. ראו "דפנה ברק-ארז" **ויקיפדיה** 23.6.2016 דפנה\_ברק-ארז/he.wikipedia.org/wiki/

483 נשיא בית-המשפט העליון (בדימ') אשר גרוניס השלים את הדוקטורט שלו בשנת 1977, ולימד עד שנת 1987 בפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל-אביב, אבל בשנת 1981 החל לעבוד כעורך-דין, ולבסוף עבר למשרה שיפוטית; השופט יורם דנציגר השלים בשנת 1983 את הדוקטורט שלו, ולימד כמרצה מן החוץ במקביל לעבודתו כעורך-דין; השופט חנן מלצר לימד כמרצה מן החוץ באוניברסיטת תל-אביב וברא"ל; המשנה לנשיאת בית-המשפט העליון (בדימ') אליקים רובינשטיין זכה בדוקטורט לשם כבוד מכמה אוניברסיטות, וכן לימד בכמה פקולטות בישראל. ראו אתר מדינת ישראל – הרשות השופטת "רשימת השופטים" [elyon1.court.gov.il/heb/cv/fe\\_html\\_out/menus/mnu\\_judges/mnu\\_all.htm](http://elyon1.court.gov.il/heb/cv/fe_html_out/menus/mnu_judges/mnu_all.htm)

אקדמית.<sup>484</sup> בארצות-הברית, מבין תשעה שופטי בית-המשפט העליון הפדרלי, לא פחות משלושה שימשו תקופה משמעותית כפרופסורים למשפטים.<sup>485</sup> אם נעבור לקונטיננט ונסתכל על בתי-משפט בני-השוואה לאלה של המשפט המקובל – במובן זה שהם מפיקים פסק-דין מנומק שמהווה תקדים מחייב במדינתם, וזה כמובן אינו המודל הקלסי במדינות אלה – נוכל לראות כי לא פחות מ-10 מבין 16 חברי בית-המשפט החוקתי הפדרלי בגרמניה נושאים תואר פרופסור מאוניברסיטאות בגרמניה (ורובם, אם כי לא כולם, כיהנו לפני מינויים לשפיטה כאנשי אקדמיה במשרה מלאה), ו-12 הם בעלי דוקטורט אחד לפחות. רק 3 מבין ה-16 הם "פשוט" שופטים מקצועיים – כאלה שלא השלימו "אפילו דוקטורט אחד" וכיהנו כל הקריירה שלהם "רק" ברשות השופטת.<sup>486</sup> באשר לבית-המשפט האירופי לצדק, שהוא הערכאה השיפוטית הגבוהה ביותר של הקהילה האירופית, בית-משפט זה כולל 28 שופטים – אחד מכל מדינה שחברה בקהילה. כל מדינה שולחת שופט שהיא סבורה כי יש לו הכישורים הנחוצים על-מנת להתמנות למשרות המשפטיות הגבוהות ביותר בה.<sup>487</sup> יש להזכיר כי בכל המדינות החברות למעט שתיים – בריטניה ואירלנד – חל המשפט הקונטיננטלי.<sup>488</sup>

**מה לגבי אוכור של דעות מלומדים בפסקי-דין? נושא זה נחלק לשתי תת-סוגיות: ראשית, האם שופטים מצטטים בכלל אקדמאים בפסיקתם?**<sup>489</sup> **שנית, אם הם נוהגים כן – עד כמה נוהג זה נפוץ, במיוחד במדינות שבהן חל המשפט המקובל?**

484 ראו: *Biographies of the Justices, THE SUP. CT.*, [www.supremecourt.uk/about/biographies-of-the-justices.html](http://www.supremecourt.uk/about/biographies-of-the-justices.html); *Brenda Hale, Baroness Hale of Richmond*, WIKIPEDIA, 22.6.2016, [en.wikipedia.org/wiki/Brenda\\_Hale,\\_Baroness\\_Hale\\_of\\_Richmond](http://en.wikipedia.org/wiki/Brenda_Hale,_Baroness_Hale_of_Richmond)  
485 Anthony M. Kennedy, שהיה פרופסור למשפטים ב-University of the Pacific; Ruth Bader Ginsburg, שהייתה פרופסור למשפטים באוניברסיטאות Rutgers וקולומביה; ו-Stephen G. Breyer, שהיה פרופסור למשפטים בהרווארד. השופט Antonin Scalia, שנפטר בשנת 2016 לאחר כשלושים שנות כהונה, היה פרופסור למשפטים באוניברסיטאות וירג'יניה ושיקגו לפני מינויו. לפרטים ראו: *Biographies of Current Justices of the Supreme Court*, SUP. CT. U.S. (Aug. 26, 2016), [www.supremecourt.gov/about/biographies.aspx](http://www.supremecourt.gov/about/biographies.aspx)  
486 גם לחלק מאלה שלא כיהנו באקדמיה במשרה מלאה יש ניסיון משמעותי בהוראה באקדמיה. ראו [www.bundesverfassungsgericht.de/en/Richter/richter\\_node.html](http://www.bundesverfassungsgericht.de/en/Richter/richter_node.html)  
487 או שהם יועצים משפטיים בעלי כישורים משפטיים מוכרים. ראו ס' 253 (לשעבר ס' 223) של ה-Treaty on the functioning of the European Union, זמין בכתובת [en.wikisource.org/wiki/Consolidated\\_version\\_of\\_the\\_Treaty\\_on\\_the\\_Functioning\\_of\\_the\\_European\\_Union](http://en.wikisource.org/wiki/Consolidated_version_of_the_Treaty_on_the_Functioning_of_the_European_Union). כן ראו: *Court of Justice: Presentation*, CVRIA, [curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2\\_7024/en/](http://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7024/en/)  
488 לפרטים ראו: *Court of Justice: Presentation of the Members*, CVRIA, [curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2\\_7026/en/](http://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7026/en/)

489 בשניים מן המחקרים האמפיריים המרכזיים שנערכו בסוגיה זו בישראל נעשה שימוש במונח "הגות" כדי לתאר אסמכתות שהן ספרים או מאמרים. ראו יורם שחר "מרחב הסמך של בית המשפט העליון, 1950–2004" **הפרקליט** נ 29, 57 (2008) (להלן: שחר "מרחב הסמך של בית המשפט העליון"). במאמר קודם השתמשו החוקרים בהגדרה דומה, אבל ציינו, ביחס למחקר האמריקאי, כי המונח

במדינות המשפט הקונטיננטלי השופטים עושים שימוש רב בדעות מלומדים. אחד משופטי בית-המשפט העליון האנגלי תיאר בשנת 2010 את מצבם של עמיתיו מן היבשת כך:

"In German-speaking countries, where academics are king, the judges often quote extensively from the literature. Indeed, it sometimes looks as if they cannot write a clause, far less a whole sentence, without inserting some citation in brackets... Such judgments are criticised by both practitioners and – perhaps rather churlishly – by academics themselves. The criticism is that judgments of that kind do not appear to be giving a clear and authoritative statement of the court's own view of the law."<sup>490</sup>

כבר מדברים אלה מסתמנת נקודת המוצא, והיא שבמדינות שבהן נוהג המשפט המקובל אין זה ברור מאליו שבהנמקתם לפסיקתם – המהווה תקדים מחייב, כלומר, חלק מן המשפט המחייב במדינה – יסתמכו בכלל השופטים על מקורות "משכנעים", כגון דעותיהם של אקדמאים.<sup>491</sup> מבחינה היסטורית, היחס בין אנשי האקדמיה לבין השופטים באנגליה היה מרוחק, כפי שאמר הלורד נויברגר (Neuberger) בשנת 2012, חודשים מספר לפני מינויו לנשיא בית-המשפט העליון הבריטי:

כולל כתבי-עת, אנציקלופדיות, אסופות וכדומה, וכן כי במחקר בישראל נכללו במונח זה גם אזכורים מן המשפט העברי. ראו יורם שחר, רון חריס ומירון גרוס "נוהגי ההסתמכות של בית-המשפט העליון – ניתוחים כמותיים" **משפטים** כז 119, 122, 128, 147, ה"ש 29 (1996). להבנתי, הכוונה במונח זה ובדומיו היא בדיוק לנושא מאמר זה: כתיבת המלומדים, שאינה חלק ממקורות המשפט המחייבים (ה"ראשוניים"), אלא תפקידה לספק את הידע הרחב ואת הניתוח האקדמי העמוק (כלומר, היא חלק ממקורות המידע ה"משכנעים", ה"משניים" – secondary legal sources). כל אחד מן המאמרים האמפיריים שאליהם אָפְּנָה בחלק זה מסביר את המתודולוגיה שבה הוא משתמש. אכן, לעיתים יש מחלוקות בין החוקרים בנושאים אלה, אולם לא אוכל לדון בהם בפירוט במסגרת רשימה זו.

Alan Rodger, *Judges and Academics in the United Kingdom*, 29 U. QUEENSLAND. L.J. 29, 490 (2010). על הלורד רודג'ר (1944–2011) ראו: Alan Rodger, *Baron Rodger of Earlsferry*, WIKIPEDIA, 26.6.2016, en.wikipedia.org/wiki/Alan\_Rodger,\_Baron\_Rodger\_of\_Earlsferry. למצב הדברים באיטליה, שבה יש הסדר חוקי האוסר ציטוט כתבי מלומדים, ראו Braun, לעיל ה"ש 457, בעמ' 670.

491 לתיאור הוויכוח במדינות שונות שבהן חל המשפט המקובל, כגון אוסטרליה, קנדה, אנגליה וארצות-הברית, ראו: Dietrich Fausten, Ingrid Nielsen & Russell Smyth, *A Century of Citation Practice on the Supreme Court of Victoria*, 31 MELB. U. L. REV. 733, 741–743 (2007).

"For a long time the relationship between judges and academics in England... was that of ships passing in the night; ships that merely occasionally spoke to each other, with distant voices, before returning to silence."<sup>492</sup>

הקונוונציה ההיסטורית, לפחות מראשית המאה התשע-עשרה, הייתה שנדרשים שני תנאים כדי ששופט יצטט מכתבי מלומד: ראשית, שהמלומד כבר אינו חי; ושנית, שהספר שבו מדובר זכה בהערכה וראוי לאזכור.<sup>493</sup> בארצות-הברית הסביר בשנת 1931 השופט קרדוזו (Cardozo) – בעצמו מחלוצי השימוש השיפוטי במאמרים אקדמיים<sup>494</sup> – כי לשופטים יש דעה קדומה חריפה במיוחד נגד כתבי-עת, וזאת משלוש סיבות: ראשית, משום שהם אינם כרוכים כמו ספר (Treatise); שנית, משום שהכותבים בהם הם ברגיל מורים, ולא אנשי פרקטיקה; ושלישית, בשל חוסר אמון שלהם בכך המבודד, החוקר-האקדמאי:

"For a long time the practicing lawyers, and the judges, recruited for the most part from the ranks of the practitioners, were suspicious that there would be a

Lord Neuberger, *Judges and Professors – Ships Passing in the Night?* 2–3 (Max Planck 492 Institute, Jul. 9, 2012), available at [www.judiciary.gov.uk/wp-content/uploads/JCO/Documents/Speeches/mr-speech-hamburg-lecture-09072012.pdf](http://www.judiciary.gov.uk/wp-content/uploads/JCO/Documents/Speeches/mr-speech-hamburg-lecture-09072012.pdf). על השופט נויברגר ראו: David Neuberger, *Baron Neuberger of Abbotsbury*, WIKIPEDIA, 31.10.2017, [en.wikipedia.org/wiki/David\\_Neuberger,\\_Baron\\_Neuberger\\_of\\_Abbotsbury](http://en.wikipedia.org/wiki/David_Neuberger,_Baron_Neuberger_of_Abbotsbury)

493 ראו Neuberger, שם, בעמ' 3, המציין גם כי המלומדים עצמם קיבלו את הכלל של אי-אזכור כותבים בחייהם (שם, בעמ' 5). להסבר על ההיגיון שמאחורי הכללים, ובמיוחד של הכלל better read when dead וחריגיו, ראו שם, בעמ' 8 ואילך, וכן: Alexandra Braun, *Burying the Living? The Citation of Legal Writings in English Courts*, 58 AM. J. COMP. L. 27 (2010). כן השווה לפרספקטיבה מעניינת אצל שחר "מרחב הסמך של בית המשפט העליון", לעיל ה"ש 489, בעמ' 44–45 (המבחין בין אזכורים של אסמכתות ישנות וזרות בפסיקה הישראלית של ראשית המדינה – אשר משרדות "יוקרת דורות, אוניברסליות ומדעיות, והיא מסווה טוב מכל מקור אחר את אופייה הערכי-אישי של ההכרעה שהיא באה לתמוך" (שם, בעמ' 44) – לבין אזכורי מקורות בפסיקה הישראלית כיום, שבהם כבר אין מדובר בעיקר ב"מלומדים זרים, ואלה היו כמעט תמיד עלומי פנים וזהות", אלא במלומדים ישראלים המוכרים לקהילה המקצועית, שאז "בין שהנשיא ברק אומר זמיר ובין שהוא אומר קרמניצר, רואה קהלו את האדם שמאחורי השם עוד לפני שהוא רואה את הרעיון שמאחורי המילים והרבה לפני שהוא רואה את הסמכות שמאחורי האסמכתה" (שם, בעמ' 45)).

494 לדין ראו Fausten, Nielsen & Smyth, לעיל ה"ש 491, בעמ' 742. כתבי-עת משפטיים בעריכת סטודנטים החלו להתפרסם בבתי-הספר למשפטים בארצות-הברית החל במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה, ובעיקר בשנים האחרונות של אותה מאה. האזכור הראשון בבית-המשפט העליון הפרלי של מאמר שפורסם בכתב-עת משפטי בעריכת סטודנטים היה בשנת 1897. לפרטים ראו: Whit D. Pierce & Anne E. Reuben, *Empirical Study: The Law Review Is Dead; Long Live the Law Review: A Closer Look at the Declining Judicial Citation of Legal Scholarship*, 45 WAKE FOREST L. REV. 1185, 1187–1188 (2010).

loss of practical efficiency if the teachers in the universities were not made to know their place. At the worst they might be philosophers, and they were theorists at best. In part the distrust was of a piece with a belief that man thinking is less efficient than man doing."<sup>495</sup>

עם השנים חל שיפור במצב הדברים, ומאמרים שהתפרסמו בכתבי-עת החלו להיות מצוטטים בפסיקה.<sup>496</sup> גם באנגליה חל שינוי בקונוונציות החל בסוף המאה התשע-עשרה ובמידה גוברת במאה העשרים.<sup>497</sup>

אלא שבעשורים האחרונים נשמעות שוב טענות דומות מפי עורכי-דין ושופטים אמריקאים נגד המאמרים המתפרסמים בכתבי-העת, שהם הנתיב המרכזי, בוודאי כיום, של פרסומים משפטיים בארצות-הברית. הטענה המרכזית היא שהמאמרים האקדמיים פשוט אינם רלוונטיים לפעילותם.<sup>498</sup> נשיא בית-המשפט העליון הפדרלי צוטט בשנים 2010 ו-2011 כאומר שכתובה משפטית אקדמית "אינה מועילה במיוחד לאנשי-המקצוע ולשופטים", ולדעה זו הצטרפו הן שופטים נוספים והן בכירים בקהילת עורכי-הדין בארצות-הברית, ואפילו גורמים באקדמיה.<sup>499</sup>

**ומה המצב כיום? מחקרים אמפיריים בארצות-הברית מצביעים על מגמה של צמצום משמעותי ועקבי בהיקף האזכורים של מאמרים אקדמיים, לרבות מכתבי-העת המובילים, בפסיקת בית-המשפט העליון הפדרלי: מ-963 אזכורים בשנים 1971–1973 ל-767 בשנים 1981–1983, משם ל-577 בשנים 1991–1993, ועד ל-271 בלבד בשנים**

495 מצוטט אצל: Michael D. McClintock, *The Declining Use of Legal Scholarship by Courts: An Empirical Study*, 51 OKLA. L. REV. 659, 659 (1998). עוד לביקורת על שימוש במאמרים משפטיים בשנות השלושים של המאה העשרים – ביקורת שחזרה לקדמת הבמה גם בסוף המאה – ראו Pierce & Reuben, לעיל ה"ש 494, בעמ' 1188–1191.

496 לדין בשיקולים האפשריים – אסטרטגיים ואחרים – העומדים מאחורי בחירתו של שופט לצטט ולאזכר בפסיקתו ראו, למשל: Frank B. Cross, James F. Spriggs II, Timothy R. Johnson & Paul J. Wahlbeck, *Citations in the U.S. Supreme Court: An Empirical Study of Their Use and Significance*, 2010 U. ILL. L. REV. 489; Derek Simpson & Lee Petherbridge, *An Empirical Study of the Use of Legal Scholarship in Supreme Court Trademark Jurisprudence*, 35 CARDOZO L. REV. 931, 933–934 (2014).

497 ראו Neuberger, לעיל ה"ש 492, בעמ' 14 ואילך.

498 לסיכום הנושא ראו McClintock, לעיל ה"ש 495, בעמ' 659–660. כן ראו Pierce & Reuben, לעיל ה"ש 494; Joshua D. Baker, *Student Work: Relics or Relevant?: The Value of the Modern*, 111 W. VA. L. REV. 919 (2009).

499 ראו Simpson & Petherbridge, לעיל ה"ש 496, בעמ' 933–934. כן ראו Newton, לעיל ה"ש 49; Lee Petherbridge & David L. Schwartz, *An Empirical Assessment of the Supreme Court's Use of Legal Scholarship*, 106 NW. U. L. REV. 995 (2012); Brent E. Newton, *Law Review Scholarship in the Eyes of the Twenty-First Century Supreme Court Justices: An Empirical Analysis*, 4 DREXEL L. REV. 399 (2012).

1996–1998<sup>500</sup> גם לאחר שמביאים בחשבון את מגמת הירידה שנרשמה במהלך תקופה זו במספר התיקים שבהם פסק בית-המשפט העליון הפדרלי, ניתן לראות ירידה משמעותית מ-0.86 ציטוטים בכל פסק-דין בשנים 1971–1973 ועד ל-0.47 ציטוטים בשנים 1996–1998<sup>501</sup>. בעשור הראשון של המאה העשרים ואחת מספר הציטוטים עומד על 0.52 מאמרים לכל פסק-דין.<sup>502</sup>

המצב דומה גם בראייה רחבה יותר, מעבר לבית-המשפט העליון הפדרלי. מחקר משנת 1998 שבחן את מספר הציטוטים מכתבי-עת משפטיים בכל בתי-המשפט הפדרליים ובתי-המשפט העליונים במדינות מצא ירידה של 47.35% (!) באזכור מחקרים משפטיים בפסיקה בשני העשורים שקדמו למחקר, וציין כי הירידה המשמעותית ביותר הייתה בעשור שלפני המחקר.<sup>503</sup> מחקר אחר מצא אומנם תוצאה שתוארה כמפתיעה וכבלתי-צפויה, והיא עלייה בתכיפות האזכורים של מאמרים משפטיים בפסקי-הדין של בתי-המשפט הפדרליים לערעורים שדווחו.<sup>504</sup> אבל מחקר נוסף מסכם את הנתונים ומגיע לתוצאה שלפיה בין השנים 1985 ו-2006 חלה ירידה של 60% במספר הציטוטים של מאמרים משפטיים בכל בתי-המשפט הפדרליים והמדינתיים, וירידה של קרוב ל-80% בבית-המשפט העליון ובבתי-המשפט הפדרליים לערעורים.<sup>505</sup> מחקר אמפירי נוסף, שבחן אזכור מאמרים בתחום המיסים בכלל בתי-המשפט בארצות-הברית, מצא כי בעוד אקדמאים נוטים לצטט מאמרים שהתפרסמו בכתבי-עת כלליים ונכתבו על-ידי חברי סגל בפקולטות מכובדות, המצב באשר לציטוט בפסיקה שונה מאוד:

"Academics are not generally favored, but academic reputation is favored.  
More interestingly, not only do specialty journals outperform general law

500 ראו: Louis J. Sirico, Jr., *The Citing of Law Reviews by the Supreme Court: 1971–1999*, 75 IND. L.J. 1009, 1011–1012 (2000).

501 שם, בעמ' 1011–1014. למען הדיוק אציין כי החישוב מתייחס בנפרד לכל עמדה (opinion) שנכתבה בפסק-דין, כלומר, דעת רוב, דעת מיעוט או פה אחד (per curiam).

502 כלומר, לכל דעה שיפוטית (opinion) בפסק-דין. בחישוב כולל לפי פסקי-דין (הליכים) התוצאה היא שבממוצע שופטים מצטטים מאמרים משפטיים ב-37.1% מההליכים שבהם הם פוסקים, ושהשופטים הנחשבים ליברליים בהשקפת-עולמם המשפטית מצטטים מאמרים בתכיפות רבה יותר מאשר חבריהם הנתפסים כשמרניים. ראו Newton, לעיל ה"ש 499, בעמ' 404. לתיאור הדור הקודם של מחקרים אמפיריים בארצות-הברית, לשם השלמת התמונה, ראו שחר, חריס וגרוס, לעיל ה"ש 489, בעמ' 121–125.

503 ראו McClintock, לעיל ה"ש 495, בעמ' 660.

504 על התופעה ולניסיון להסבירה ראו: David L. Schwartz & Lee Petherbridge, *The Use of Legal Scholarship by the Federal Courts of Appeals: An Empirical Study*, 96 CORNELL L. REV. 1345, 1373 (2011).

505 לעומת ירידה של 31.7% בלבד באזכורים בערכאה הראשונה של בתי-המשפט הפדרליים. ראו Pierce & Reuben, לעיל ה"ש 494, בעמ' 1192.

reviews overall, but lower-ranked general law reviews outperform law reviews from more highly ranked law schools. Older articles have more citations in the case law than do newer articles, whereas the converse is true for citations in the law reviews."<sup>506</sup>

**מהו ההסבר למצב דברים זה? ייתכנו הסברים טכניים לכך. למשל, מאגרי המידע הממוחשבים זמינים כיום לשופטים ולעוזריהם, ומצמצמים את הצורך שלהם לאתר מאמר משפטי המרכז את המידע ומסכם את הדין. כמו־כן, מספר כתבי־העת – במיוחד כתבי־העת המתמחים – גדל במידה עצומה.<sup>507</sup> ייתכנו גם הסברים מהותיים. למשל, המשפט, לפחות החלק הדוקטרינרי הפורמלי שלו, כבר מוסדר פחות או יותר, ולכן אין עוד צורך במאמרים שיסכמו את יסודות הדין בצורה שיטתית – הדבר כבר נעשה גם בספרות וגם בפסיקה. לכן הכותבים פונים לנושאים שרחוקים ממרכז העשייה המשפטית המעשית.<sup>508</sup> הסבר נוסף נעוץ בנטייה השמרנית של בית־המשפט, אשר נוטה לקבל החלטות על בסיס הנמקה צרה יחסית, תוך מתן כבוד רב לתקדים המחייב. עקב כך השופטים אינם מוצאים שימוש רב לכתיבה המשפטית האקדמית שמתפרסמת בכתבי־העת המשפטיים, במיוחד לנוכח העובדה שזו הלכה ונעשתה תיאורטית יותר ויותר בעשורים האחרונים, וקוראת לשופטים לפרוץ דרך מבחינה אנליטית, דבר שהם אינם מעוניינים לעשות.<sup>509</sup>**

**באנגליה ניכרת מגמה שונה, הן מבחינה כמותית והן מבחינה איכותית: לא רק שיש גידול במספר האזכורים של כתבי מלומדים – הן של ספרים והן של מאמרים מכתבי־עת – בפסקי־הדין, אלא ניכרת גם התייחסות מכבדת יותר של השופטים לדברי המלומדים: הסגנון והשפה מעידים על ההערכה שהשופטים רוחשים לאקדמאים, גם כאשר הם אינם**

506 ההבחנה היא בין כתבי־עת "כלליים", כלומר כתבי־עת שמפרסמים בכל תחומי המשפט, לבין כתבי־עת "מתמחים", המתמקדים בתחום ספציפי, כגון משפט ורפואה, קניין רוחני, מיסים ועוד. לניתוח ולציטוט ראו: Robert M. Lawless & Ira David, *The General Role Played by Specialty Law Journals: Empirical Evidence from Bankruptcy Scholarship*, 80 AM. BANKR. L.J. 523, 542 (2006).

507 מה שהוביל, בין היתר, לצמצום הפנייה לכתבי־העת הכלליים, לרבות המובילים שביניהם. רק לשם דוגמה, ההערכה היא שבשנות החמישים קמו 9 כתבי־עת מתמחים; בשנות השישים – 27; בשנות השבעים – 60; בשנות השמונים – 91; בשנות התשעים נוסדו עוד 137, ומאז היד עוד נטויה. ראו Pierce & Reuben, לעיל ה"ש 494, בעמ' 1194–1195; מדד כתבי־העת של אוניברסיטת וושינגטון ולי כולל (נכון למאי 2017) 1,519 כתבי־עת משפטיים המתפרסמים בארצות־הברית באנגלית, מהם 1,216 "מתמחים" ורק 303 "כלליים". Law Journals: Submissions and Ranking, 2009–2016, WASH. & LEE U. SCH. OF L., lawlib.wlu.edu/LJ/index.aspx.

508 "[W]hile law reviews are certainly useful to a judge when a case involves a new or unsettled area of the law, there is, quite simply, little need for a judge to support his or her opinion with a law review article if there is a case on point" ראו Pierce & Reuben, לעיל

ה"ש 494, בעמ' 1196–1197.

509 ראו Sirico, לעיל ה"ש 500, בעמ' 1011–1012.

מאמצים את דעתם. לעיתים השופטים אפילו מגיבים במישרין על הצעות או ביקורת של האקדמיה. בתי-המשפט האנגליים ציינו מפורשות כי הם קוראים מאמרים אקדמיים כחלק מפעילותם, וכי זהו חלק מהמידע שצריך להיות לפניהם בהערכת הדין.<sup>510</sup> דוגמה אחת נמצאת בנאומו של הלורד נויברגר משנת 2012 (סמוך לפני מינויו לנשיא בית-המשפט העליון האנגלי – תפקיד שבו כיהן עד ספטמבר 2017), שם סיכם ואמר כך:

"The position we find ourselves in England today may not be one where the word of an academic is King, but rather one which, finally, sees judge and academic inhabiting the same world and influencing each other more openly and honestly than in the past..."<sup>511</sup>

הוסיפה על כך האישה-השופטת הראשונה בבית-המשפט העליון הבריטי, הפרופסורית הליידי הייל, בהרצאה שנשאה לפני האיגוד למחקר חברתי-משפטי בשנת 2013. הייל בחנה את השאלה אם שופטים צריכים להיות חוקרים חברתיים-משפטיים, השיבה עליה בשלילה, אבל הוסיפה כך:

"Judges should be legal scholars but even this can be dangerous if carried too far. Indeed, there are some who think it dangerous for judges to have studied law at University level and thus acquired some acquaintance with legal scholarship. And leaving the comfort zone of legal scholarship is even more dangerous..."

[A]cademic writings are now regularly cited to us in court, though not usually as works of authority, but rather as lending weight to the argument."<sup>512</sup>

גם בישראל נערכו מחקרים אמפיריים אחדים שחקרו, בין היתר, את דפוסי הכתיבה של בית-המשפט העליון ואת נוהגי ההסתמכות שלו על מקורות משפטיים שונים. מחקר

510 ראו Braun, לעיל ה"ש 457, בעמ' 667–670. למצב הדברים בניו-זילנד ראו: Grant Hammond, *Judges and Academics in New Zealand*, 25 N.Z. U. L. REV. 681 (2013).

511 ראו Neuberger, לעיל ה"ש 492, בעמ' 21.

512 Lady Hale, *Should Judges Be Socio-Legal Scholars?* 1, 4 (lecture taught at the Socio-Legal Studies Association 2013 Conference, 26 March 2013) available at [www.supremecourt.uk/docs/speech-130326.pdf](http://www.supremecourt.uk/docs/speech-130326.pdf). לתמצית ראו: Rachel Price & Ryan Dolby-Stevens, *Lady Hale – Should Judges be Socio-Legal Scholars?*, UKSC BLOG (Apr. 8, 2013), [uksblog.com/lady-hale-should-judges-be-socio-legal-scholars/](http://uksblog.com/lady-hale-should-judges-be-socio-legal-scholars/); Justice Beatson, *Legal Academics: Forgotten Players or Interlopers?* Inner Temple Reader's Lecture Series, CTS & TRIB. JUDICIARY (Dec. 14, 2012), available at [www.judiciary.gov.uk/media/speeches/2012/justice-beatson-inner-temple-lecture-12112012](http://www.judiciary.gov.uk/media/speeches/2012/justice-beatson-inner-temple-lecture-12112012).



חשוב ראשון בחן פסקי-דין של בית-המשפט העליון שפורסמו בשנים 1948–1994.<sup>513</sup> הממצא המרכזי שגילו החוקרים הוא כי "כ-8% מכלל האזכורים ב-12 השנים האחרונות [1983–1994 – ג' ז'] הם של ספרים ומאמרים ישראלים. כ-5% נוספים הם של ספרים ומאמרים אנגלו-אמריקניים המתחלקים שווה בשווה בין אנגליה וארה"ב".<sup>514</sup> מחקר חשוב נוסף מצא כי מאמצע שנות החמישים, במשך חמישה עשורים, "חלקה של ההגות הזרה נושק ל-8% מסך כל האסמכתאות" בפסיקת בית-המשפט העליון. הגידול במשקלה הכולל של ההגות במרחב הסמך "נובעת מתרומתה הגדולה של ההגות הישראלית. זו התחילה כמעט מנקודת האפס עם קום המדינה וצמחה בעקביות במשך השנים, אך... ברוב השנים היא נוספה להגות הזרה ולא החליפה אותה".<sup>515</sup> אנסה לתרגם את הדברים: קבוצת החוקרים בראשות פרופ' שחר העריכה כי מספר האזכורים הכולל בפסיקת בית-המשפט העליון עלה מכ-5.6 לכל פסק בעשור שבין השנים 1957 ו-1948 ל-8.5 לכל פסק בעשור שבין 1978 ו-1987, ואז ל-10.6 לכל פסק בשנים 1988–1994.<sup>516</sup> אם 13% מהאזכורים בשנים 1982–1994 הם של ספרים ומאמרים, אזי מדובר באזכור של יותר ממקור אקדמי אחד בממוצע בכל פסק-דין של בית-המשפט העליון, ואם נביא בחשבון שבית-המשפט העליון הישראלי אינו יושב, כמו מקבילו האמריקאי, בפחות ממאה תיקים בשנה שיש להם חשיבות גדולה במיוחד לאוכלוסייה של יותר משלוש מאות מיליון אזרחים, אלא פוסק באלפי תיקים בשנה במדינה שבה שמונה מיליון אזרחים, אזי ניתן בנקל לראות את ההבדל שבין הפרקטיקה בארצות-הברית לבין הפרקטיקה בישראל.

זאת ועוד, בין השופטים – לרבות שופטי בית-המשפט העליון – לבין האקדמיה הישראלית יש קשר ישיר ורציף. חלקו נובע מקשרים אישיים, בהינתן גודלה המצומצם יחסית של המדינה. אקדמאים ושופטים משתתפים יחדיו באירועים – למשל, בכנס השנתי של לשכת עורכי-הדין הנערך באילת ובמשפטים המבוים הנערכים בפקולטות למשפטים – וכן בפורומים מקצועיים ובוועדות.<sup>517</sup> העניין של מערכת השפיטה באקדמיה – ולא רק בזו המשפטית – מתבטא גם בכך שבית-המשפט העליון הקים בשנת 2010 מכון מחקר שהוא "זרוע מחקרית כללית... [אשר לה] עצמאות מקצועית,

513 להסבר על מאגר המידע שעליו התבסס המחקר ועל המתודולוגיה שלפיה פעלו החוקרים ראו שחר, חריס וגרוס, לעיל ה"ש 489, בעמ' 126–128.

514 שם, בעמ' 168. החוקרים גם מוצאים כי פסקי-הדין של בית-המשפט העליון בתחום הנוזקין ארוכים יותר ועמוסים יותר באזכורים מאשר פסקי-הדין בכל התחומים האחרים במשפט הפרטי. זאת ועוד, לעומת הפסק בתחום הקניין, שבו הגות משפטית מהווה 6% מכלל האזכורים, שיעור אזכורי ההגות המשפטית מגיע ל-20% (!) מכלל האזכורים בפסקי-הדין בתחום הנוזקין (שם, בעמ' 214–215).

515 ראו שחר "מרחב הסמך של בית המשפט העליון", לעיל ה"ש 489, בעמ' 42 (ההדגשה במקור).

516 ראו שחר, חריס וגרוס, לעיל ה"ש 489, בעמ' 144, טבלה 7.

517 בין היתר אציין כי לאחרונה חודשה פעילותו של הפורום לשיתוף-פעולה בין האקדמיה לבית-המשפט העליון בחסותה של הפקולטה למשפטים בבר-אילן. ראו, למשל, עקיבא ביגמן "המועמד לבית-המשפט העליון, פרופ' ליפשיץ: 'גם גידי ספיר יפסול חוקים'" מידה 15.2.2017. [www.mida.org.il/2017/02/15/פרופ-ליפשיץ-המועמד-לבית-המשפט-העליון-פרופ-ליפשיץ](http://www.mida.org.il/2017/02/15/פרופ-ליפשיץ-המועמד-לבית-המשפט-העליון-פרופ-ליפשיץ).

והיא פועלת בהתאם לסטנדרטים אקדמיים המקובלים במדעי החברה.<sup>518</sup> נוסף על כך, אקדמאים רבים מרצים לפני שופטים, בין היתר במסגרת המכון להשתלמות שופטים שהוקם בשנת 1984.<sup>519</sup> לבסוף, אציין כי יש שופטים השוהים, בשנת השבתון שהם זכאים לה, במסגרת פקולטה למשפטים.<sup>520</sup>

נוסף על כל זה, עשרות שופטים מקבלים מדי שנה היתר ללמד בשכר במוסדות אקדמיים,<sup>521</sup> דבר המעורר ויכוח מסוים: האם ניתן להתיר לשופטים ללמד כאשר במקביל מערכת המשפט מלינה על עומס עבודה רב?<sup>522</sup> האם המניע ללמד הוא מעמד ויוקרה, שעשויים להשפיע לחיוב על קידומם, או שיקול מטריד יותר, כגון האפשרות להשלים את הכנסתם?<sup>523</sup> השופטים אומנם מציינים כי הלימוד מחייב אותם להתעדכן ולהישאר מעודכנים, "וכן מוסיף להם עומק ומפרה את מחשבתם", אבל קיים גם החשש שהם מוזמנים ללמד רק כדי להוסיף יוקרה דווקא לפקולטות, אשר "נוהגות להתפאר בשמות השופטים המלמדים בהן כדי למשוך סטודנטים".<sup>524</sup> ביקורת על הנוהג הזה נשמעת גם מהאקדמיה, לפי שעה מפי חוקר עלום-שם, אשר לדבריו החשש הוא כפול: ראשית, "שופטים צריכים להיות משוחררים מכל לחץ... ברגע שהם מועסקים באקדמיה, נוצרים יחסי כפיפות ביניהם, ואז מערכת המשפט – שכה מנסה לשמור על אי תלותה מהשלטון – הופכת תלויה באקדמיה כי הם רוצים להמשיך לעבוד שם גם בשנה הבאה"; שנית, "במצב שמערכת השיפוט מתערבבת עם האקדמיה, מערכת המשפט הישראלית הופכת להיות במידה מסוימת חסינה מביקורת... בהפיכתם [של השופטים – ג' ז'] לחלק מהאקדמיה הם מעקרים את תפקידה – לבקר אותם".<sup>525</sup>

518 מטרת גוף זה "לערוך מחקרים שיסייעו בניהולה של הרשות השופטת ויקדמו את האיכות והיעילות של מערכת המשפט בישראל". ראו "מחלקת מחקר של הרשות השופטת" **אתר מדינת ישראל** – **הרשות השופטת** [elyon1.court.gov.il/heb/Research Division/Research Division.htm](http://elyon1.court.gov.il/heb/Research%20Division/Research%20Division.htm).

519 ראו "על המכון להשתלמות שופטים" **אתר מדינת ישראל** – **הרשות השופטת** [elyon1.court.gov.il/heb/elyon/machon1/manager.htm](http://elyon1.court.gov.il/heb/elyon/machon1/manager.htm).

520 השור רוטל חובל "שופטי המחוזי בחיפה יוצאים להשתלמות ואחריה פורשים" **הארץ** 27.2.2013 [www.haaretz.co.il/news/law/1.1939510](http://www.haaretz.co.il/news/law/1.1939510). ראו הוראת נוהל של הנהלת בתי-המשפט 3-09 "אישור חופשה לצורך השתלמות (שבתון)" (25.2.2016) [elyon1.court.gov.il/heb/haba/menahel/doc/02141610.pdf](http://elyon1.court.gov.il/heb/haba/menahel/doc/02141610.pdf).

521 לפי נתונים רשמיים, 31 שופטים קיבלו היתר ללמד בשנת הלימודים התשע"ד, ויש שופטים נוספים המלמדים ללא היתר. מבין אלה שקיבלו היתר, 19 מלמדים במכללות, 13 באוניברסיטות, ו-3 מלמדים בשני סוגי המוסדות. ראו רוטל חובל "השופט נכנס, כל הסטודנטים לקום" **הארץ** 12.5.2014.

522 מבין השופטים שקיבלו היתר ללמד, כרבע הם מבית-המשפט המחוזי בתל-אביב, הנחשב עמוס מאוד. מאידך גיסא, מדובר בפחות מ-5% מכלל השופטים בישראל, ונוסף על כך יש נתונים המצביעים על ירידה בעומס במערכת בתי-המשפט בשנים האחרונות. ראו שם.

523 לפרטים ונתונים ראו שם.

524 שם.

525 שם.

## 6. על היחסים שבין האקדמיה לבין החברה בכללותה

אחת השאלות שעומדות בפני חברי האקדמיה היא הדילמה אם לנסות ליצור קשר ישיר עם הציבור או להסתגר ב"מגדל השן". מדובר בשאלת-יסוד של הזהות העצמית של איש האקדמיה. האם תפקידו הוא מקצועי בלבד – לעבוד במשרדו על מחקריו, להדריך סטודנטים, ללמד בכיתה – או שמא הוא נושא גם בתפקיד ציבורי, המחייבו מטבע הדברים להביע עמדות במרחב הציבורי? ודוק: איש האקדמיה אינו נושא בתפקיד ציבורי רשמי, על המחויבויות והמגבלות שתפקיד כזה מטיל, ועל-כן הוא נהנה מחופש הביטוי שלו, המוגן באמצעות החופש האקדמי.

אכן, אנשי אקדמיה לא-מעטים סבורים כי חלק מתפקידם הוא הבעת דעה בזירה הציבורית, אם כי במקביל יש רבים התוהים מדוע אנשי האקדמיה הללו סבורים כי הבעת הדעה היא חלק מתפקידם, ואולי חשוב מכך – מדוע הם סבורים שאם הם ינאמו בכיכר או יפרסמו מודעה בעיתון, תהיה לדבר השפעה אמיתית על דעת-הקהל ועל מדיניות הממשלה.

יש נימה של התנשאות ופטרונות בעצם הצגת השאלה, אבל ב"מגדל השן" יש גם משהו נישא. מדובר באנשים בעלי ידע עצום ועמוק, שיכולים להגיב על נושאים שברומו של עולם ברמה עמוקה מאוד. לכן אנו רואים שבמקרים רבים גם ערוצי התקשורת פונים לאנשי אקדמיה לצורך קבלת הסברי-רקע והערכות מקצועיות בטווח רחב של נושאים, החל באתרים ארכיאולוגיים שנמצאים בסכנה בסוריה, המשך בטיפול רפואי בשפעת, וכלה בפרשנות משפטית של פעילות הממשלה. אבל הכוונה היא לאנשים אשר לא רק מספקים מידע, אלא גם מביעים עמדות, לעיתים קרובות ערכיות, רעיוניות ושוניות במחלוקת – דעות שאינן מגיעות לעיתים קרובות לזירה הציבורית, דעות שערכן אינו תלוי בפופולריות שלהן, דעות שעשויות להרגיז את קהל השומעים. נושא זה של אנשי אקדמיה המבקשים להציג את עמדותיהם על ענייני דיומא לפני הציבור הרחב, ועימו המחלוקת על הטעם והלגיטימיות של צעד כזה, הינו ותיק ביותר, והכותרת שניתנת לנושא ולדיון בו היא סוגיית ה-"public intellectual"<sup>526</sup> אבל מודל זה הוא כמובן רק אחד

526 לדין נרחב ראו: John Issitt & Duncan Jackson, *What Does It Mean to Be a Public Intellectual?* (Higher Education Academy Research Seminar, March 2013), [www.heacademy.ac.uk/sites/default/files/resources/12\\_march\\_presentation.pdf](http://www.heacademy.ac.uk/sites/default/files/resources/12_march_presentation.pdf); Nicholas Kristof, *Professors, We Need You!*, N.Y. TIMES (Feb. 15, 2014), [www.nytimes.com/2014/02/16/opinion/sunday/kristof-professors-we-need-you.html](http://www.nytimes.com/2014/02/16/opinion/sunday/kristof-professors-we-need-you.html); RICHARD A. POSNER, *PUBLIC INTELLECTUALS: A STUDY OF DECLINE* (2002); *THE PUBLIC INTELLECTUAL: BETWEEN PHILOSOPHY AND POLITICS* (Arthur M. Melzer, Jerry Weinberger & M. Richard Zinman eds., 2003); *PUBLIC INTELLECTUALS: AN ENDANGERED SPECIES?* (Amitai Etzioni & Alyssa Bowditch eds., 2006); EDWARD SAID: *THE LEGACY OF A PUBLIC INTELLECTUAL* (Debjani Ganguly & Ned Curthoys eds., 2007); *INTELLECTUALS AND THEIR PUBLICS: PERSPECTIVES FROM THE SOCIAL SCIENCES*

מבין מודלים רבים של מעורבות של אנשי אקדמיה ב"חיי המעשה", והוא תלוי לא מעט באישיותו, בצרכיו, בעמדותיו ובשאיפותיו של המרצה עצמו. בשורה התחתונה, רבים מאנשי האקדמיה בוחרים לפעול רק במסגרתה, אבל יש מרצים הבוחרים, בעודם באקדמיה, גם לצאת ממנה לפעמים ולהקדיש חלק מזמנם לפעילויות ציבוריות, והדלת לכך פתוחה בדרכים רבות ומגוונות. דרך מקובלת לכך היא הבעת עמדה באירוע ציבורי, פומבי, או כתיבת מאמר דעה (Op-Ed) המתפרסם בעמודים המיועדים לכך בעיתונות הכתובה או האלקטרונית, ביומן-רשת (בלוג) וכדומה. זוהי פעילות מקובלת הנעשית כחלק משגרת עבודתם האקדמית, וכל ייחודה הוא הקהל שאליו היא מופנית – הציבור הרחב, הכללי, ולא דווקא ציבור מקצועי של סטודנטים ועמיתים – ונגישותה הרבה לעומת כתבי-עת מקצועיים. יש גם אנשי אקדמיה הבוחרים בפעילויות שמיועדות "להנגיש" תחומים אקדמיים לציבור הרחב, כגון פעילויות של הרצאה או כתיבה בפורומים שאינם מקצועיים.<sup>527</sup> יש גם אנשי אקדמיה המבקשים להשפיע באמצעות פעילות, בחלק מזמנם, במסגרת גופים המיועדים לקדם רעיונות ודעות.<sup>528</sup>

נוסף על כך, במקרים רבים אנשי אקדמיה מוזמנים להשתתף בוועדות ציבוריות מסוגים רבים ומגוונים, כגון ועדת "סל התרופות".<sup>529</sup> לעיתים הזמנתם היא עניין שבשיקול-דעת של הגורם הממנה, לעיתים היא נוהל פנימי,<sup>530</sup> ולעיתים היא אף קבועה במפורש בחוק.<sup>531</sup> רבים מבין אנשי האקדמיה הפועלים במסגרות אלה הם משפטנים, אבל אין להם בלעדיות בתחום פעילות זה.

- 
- (Christian Fleck, Andreas Hess & E. Stina Lyon eds., 2009); REFLECTIONS ON CRISIS: THE ROLE OF THE PUBLIC INTELLECTUAL (Mary P. Corcoran & Kevin Lalor eds., 2012)
- 527 דוגמות לכך כוללות הרצאות קתדרה במוזיאון ארץ-ישראל (ראו **אתר הקתדרה הבינתחומית – מפגשים מהסוג האינטלקטואלי** – [www.katedra.co.il/](http://www.katedra.co.il/)), הרצאות העשרה בפאבים (ראו **אתר wize** – [www.wize.org.il/he/home](http://www.wize.org.il/he/home)) וכמובן הרצאות **TED** ([www.ted.com](http://www.ted.com)).
- 528 כגון המכון הישראלי לדמוקרטיה, מכון ון ליר ועוד.
- 529 ראו ירון קלנר "אלו האנשים שיכריעו – אילו תרופות ייכנסו לסל 2015" *ynet* 21.9.2014 [www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4573506,00.html](http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4573506,00.html) (נוסף על פרופסורים לרפואה, הוועדה לשנת 2015 כוללת גם פרופסור לפילוסופיה).
- 530 כך, למשל, הממשלה אימצה נוהל שלפיו היועץ המשפטי לממשלה ימונה על-ידי ועדה בת חמישה חברים, שאחד מהם הוא איש אקדמיה המיומן בתחום המשפט הציבורי ודיני העונשין, שייבחר על-ידי פורום ראשי הפקולטות למשפטים באוניברסיטות ובמכללות בישראל. ראו "היועץ המשפטי לממשלה" **ויקיפדיה** 17.8.2016 [he.wikipedia.org/wiki/לממשלה\\_המשפטי](http://he.wikipedia.org/wiki/לממשלה_המשפטי).
- 531 כך, למשל, בס' 20 לחוק הכנסת, התשנ"ד-1994, נקבע כי יושב-ראש הכנסת ימנה ועדה ציבורית בת שבעה חברים שתבדוק את כשירותם ואת התאמתם של מועמדים למשרת היועץ המשפטי לכנסת, שאחד מהם יהיה "חבר הסגל האקדמי של מוסד להשכלה גבוהה המומחה בתחומי המשפט הציבורי, שייבחר בידי הדיקנים של הפקולטות למשפטים ובעלי תפקידים מקבילים להם, במוסדות להשכלה גבוהה המקיימים לימודי משפטים" (ס' 20(ב)(5) לחוק הכנסת); וכך, למשל, מבין עשרים ואחד החברים ברשות הלאומית לתרבות היידיש שהוקמה לפי חוק הרשות הלאומית לתרבות היידיש, התשנ"ו-1996, יהיו "שלושה נציגים של מוסדות מוכרים להשכלה גבוהה כמשמעותם בחוק

כפי שכבר הערתי, אנשי אקדמיה נותנים חוות־דעת, בתשלום, לגורמים ציבוריים ופרטיים. בכך הם מביאים לידי ביטוי את יתרונם העיקרי לעומת עורכי־דין ושופטים, שהוא ניצול המשאבים העומדים לרשותם כדי להציע פתרונות לבעיות משפטיות מורכבות במיוחד.<sup>532</sup>

עד כה סקרנו דרכי פעילות ציבורית שלא התרחקו הרבה מהפעילות האקדמית היסודית של מרצה. אבל יש אנשי אקדמיה שעזבו את משרתם במוסדות הלימוד הגבוה ופנו לפעילות ציבורית. חלקם קיבלו על עצמם משרות המחייבות הכשרה בתחום מומחיותם. שתי דוגמות מובהקות לכך מן הזמן האחרון הן כהונתו של פרופ' דיויד גילה מהפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל־אביב כממונה על ההגבלים העסקיים וכהונתו של פרופ' עודד שריג מהפקולטה למנהל עסקים במרכז הבינתחומי הרצליה כמפקח על הביטוח במשרד האוצר.<sup>533</sup> יש גם כמה וכמה דוגמות של אנשי אקדמיה שניסו להיכנס לזירה הפוליטית במובנה האמיתי – כנבחרי ציבור, כחברי כנסת וכשרים. להערכתי, רבים מהם בחרו לפעול בדרך זו מתוך אמונה אמיתית וכנה שהם "אנשים טובים" שחשוב שיהיו כמותם בזירה הציבורית. כל האנשים שבהם מדובר היו מוכשרים, ערכיים ומקצועיים בתחומם האקדמי. אלא שלמיטב הבנתי, רוב המינויים של אנשי אקדמיה – במיוחד כאשר אלה היו אמורים להיות "הבטחה גדולה", ובפרט כאשר הם מונו למשרת שר בכיר לאחר תקופה קצרה מאוד בפוליטיקה או ללא ניסיון פוליטי כלל – לא עלו

---

המועצה להשכלה גבוהה, תשי"ח-1958" (ס' 5) (3) לחוק הרשות הלאומית לתרבות היידיש). באופן דומה, מכוח החוק להגברת התחרות ולצמצום הריכוזיות וניגודי העניינים בשוק ההון בישראל (תיקוני חקיקה), התשס"ה-2005, הוקמה קרן ממשלתית שמטרתה לקדם את החינוך הפיננסי בישראל, ושניים מבין תשעת החברים בהנהלת הקרן יהיו "שני נציגי אקדמיה המלמדים בפקולטות לכלכלה וחינוך שימנה שר המשפטים בהתאם להמלצותיהם של דיקני אותן פקולטות" (ס' 19(7) לחוק).

<sup>532</sup> רק לשם הדוגמה, לאחרונה התברר כי משרד המשפטים נעזר במומחים מהאקדמיה במסגרת ניסוח חקיקה. כך, במסגרת ניסוחה של הצעת חוק דיני ממונות ("הקודקס האזרחי") שכר המשרד (בפטור ממכרז, לנוכח מומחיותם הייחודית) את פרופ' מיגל דויטש – פרופסור למשפטים באוניברסיטת תל־אביב ויועץ למשרד עורכי־הדין מיתר, ליקוורניק, גבש, לשם, טל ושות' (שהיה החוקר הראשי של הוועדה שניסחה את הצעת החוק) – ואת הפרופסורים איל זמיר וישראל גלעד מהאוניברסיטה העברית בירושלים. הסיקור העיתונאי התמקד בכך שהפנייה לפרופסורים מהווה הפרטה של פעילות שמשרד המשפטים מופקד עליה, ובעובדה שהיא נעשתה ללא מכרז (עקב הפטור האמור). אבל האין מדובר בעצם ביישום טוב של משאבים לשם שכירת שירותים ייחודיים לצורך ניסוחו של חוק יוצא־דופן בהיקפו וברמת מורכבותו? האם ניתן לצפות שמשרדי ממשלה יחזיקו בשירותיהם במשרה מלאה סגל ברמת מיומנות של אנשי אקדמיה? היש בדבר צורך? בעבר היה לכך תקדים – אורי ידן. ראו מוטי בסוק ואח' "מעגלים פינות: המדינה עושה עסקות בהיקף של מיליארדי שקלים בפטור ממכרז" *TheMarker* 27.1.2014 [www.themarker.com/news/1.2227319](http://www.themarker.com/news/1.2227319).

<sup>533</sup> ראו "דיויד גילה" ויקיפדיה 15.4.2016 [he.wikipedia.org/wiki/גילה\\_דיויד](http://he.wikipedia.org/wiki/גילה_דיויד); "עודד שריג" ויקיפדיה 5.4.2016 [he.wikipedia.org/wiki/עודד\\_שריג](http://he.wikipedia.org/wiki/עודד_שריג). מי שעשה את המהלך ההפוך הוא ירון זליכה, שהיה החשב הכללי באוצר וכיום הוא פרופסור לחשבונאות בקריה האקדמית אונו. ראו "ירון זליכה" ויקיפדיה 5.6.2016 [he.wikipedia.org/wiki/ירון\\_זליכה](http://he.wikipedia.org/wiki/ירון_זליכה).

יפה.<sup>534</sup> להערכתי, הטעם לכך הוא שאי-אפשר לקדם במהירות אדם מתחום פעילות אחר, מורכב ועשיר ככל שיהיה, ישירות לרמות הגבוהות של הפוליטיקה. לטוב ולרע, גם העיסוק הפוליטי הוא מקצוע הדורש כישורים, מיומנות ופעילות לאורך זמן. היו עם זאת כמה אנשים שעזבו את האקדמיה לתקופה ארוכה ונכנסו לפוליטיקה, ולחלקם היו קריירות פוליטיות מרשימות – למשל, פרופ' אמנון רובינשטיין וד"ר יובל שטייניץ.<sup>535</sup> היו גם אנשי אקדמיה שמונו לתפקידים הקרובים לתחום פעילותם המקצועית, דוגמת הפרופסורים למשפטים דוד ליבאי, דניאל פרידמן ויעקב נאמן.<sup>536</sup>

מכל מקום, מדובר במיעוט קטן מבין חברי האקדמיה שבחרו להקדיש מכישוריהם ומיכולותיהם לשירות הציבורי על-פי נטיות ליבם. נכון להיום אין כל דרישה להשתתפות חבר אקדמיה בגופים הפוליטיים הנבחרים, ולמען האמת אין אפילו דרישה שלנושאי תפקידים מקצועיים תהיה השכלה אקדמית.<sup>537</sup>

534 הנה כמה דוגמות. דוגמה אחת היא הקריירה הפוליטית הקצרה של איש האקדמיה (והצבא) פרופ' יגאל ידין. הלה הקים את התנועה הדמוקרטית לשינוי בשנת 1977, ואפשר את המהפך הפוליטי שהעלה לשלטון את מנחם בגין, אלא שמפלגתו התפוררה, וידין פרש מהפוליטיקה בשנת 1981. "יגאל ידין" ויקיפדיה 26.8.2016 יגאל ידין [he.wikipedia.org/wiki/יגאל\\_ידין](http://he.wikipedia.org/wiki/יגאל_ידין). דוגמה שנייה היא ימיו של פרופ' שלמה בן עמי בפוליטיקה. בן עמי נכנס לכנסת בשנת 1996, ובשנת 1999 מונה לתפקיד השר לבטחון הפנים – וכעבור זמן-מה גם לשר החוץ – בממשלת ברק. אירועי אוקטובר 2000, בראשית האינתיפאדה השנייה, הובילו לסיום הקריירה הפוליטית שלו. "שלמה בן עמי" ויקיפדיה 25.6.2016 שלמה בן עמי [he.wikipedia.org/wiki/שלמה\\_בן\\_עמי](http://he.wikipedia.org/wiki/שלמה_בן_עמי). דוגמות נוספות שניתן לציין הן הקריירות הפוליטיות של הפרופסורים אבישי ברוורמן, שמעון שטרית ויולי תמיר.

535 ראו "אמנון רובינשטיין" ויקיפדיה 12.8.2016 אמנון רובינשטיין [he.wikipedia.org/wiki/אמנון\\_רובינשטיין](http://he.wikipedia.org/wiki/אמנון_רובינשטיין); "יובל שטייניץ" ויקיפדיה 13.8.2016 יובל שטייניץ [he.wikipedia.org/wiki/יובל\\_שטייניץ](http://he.wikipedia.org/wiki/יובל_שטייניץ). על אלה הייתי מוסיף את הפרופסור למשפטים מאוניברסיטת תל-אביב אבנר חי-שאקי, אשר כיהן, בין היתר, כשר הדתות מטעם המפד"ל. ראו "אבנר חי שאקי" ויקיפדיה 19.6.2016 [he.wikipedia.org/wiki/אבנר\\_חי\\_שאקי](http://he.wikipedia.org/wiki/אבנר_חי_שאקי).

536 ראו "דוד ליבאי" ויקיפדיה 8.5.2016 דוד ליבאי [he.wikipedia.org/wiki/דוד\\_ליבאי](http://he.wikipedia.org/wiki/דוד_ליבאי); "דניאל פרידמן" ויקיפדיה 19.8.2016 דניאל פרידמן [he.wikipedia.org/wiki/דניאל\\_פרידמן](http://he.wikipedia.org/wiki/דניאל_פרידמן); "יעקב נאמן" ויקיפדיה 19.8.2016 יעקב נאמן [he.wikipedia.org/wiki/יעקב\\_נאמן](http://he.wikipedia.org/wiki/יעקב_נאמן). מבין השלושה, פרידמן הוא היחיד שמחוץ לפוליטיקה הקדיש את כל זמנו לקריירה האקדמית, ואילו שני עמיתיו עסקו גם – או בעיקר – בפרקטיקה כעורכי-דין.

537 האם שר האוצר חייב להיות בעל השכלה בתחום כלכלי? ומה לגבי דרישות השכלה מחברי הכנסת? לדיון ולנתונים השוואתיים ראו טלי חרותי-סובר "איזה תואר יש ליאיר לפיד – ומה למדו איילת שקד ואורן חזן?" **TheMarker** 28.4.2016 [www.themarker.com/markerweek/1.2928240](http://www.themarker.com/markerweek/1.2928240); מירב ארלוזורוב "שרי האוצר שלנו לא רציניים" **TheMarker** 1.11.2012 [www.themarker.com/news/1.1854805](http://www.themarker.com/news/1.1854805); "שרי אוצר בורים, נגידים ידעניים" **TheMarker** 4.6.2013 [www.themarker.com/markets/1.2037525](http://www.themarker.com/markets/1.2037525); שחף מזין "למה לחברי הכנסת אין תואר ראשון?" **ynet** 27.6.2012 [www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4247280,00.html](http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4247280,00.html).

## פרק ד: לקראת סיום וסיום

## 1. מבט טכנולוגי אמיץ לעתיד

לקראת סיום שומה עליו להתייחס קצרות לאתגר הטכנולוגי שבפניו ניצבים הן עורכי-הדין, הן האקדמיה המשפטית והן האקדמיה בכללותה. מבחינת ההתפתחות הטכנולוגית אנו נמצאים במהלכה של אחת התקופות המרתקות ורבות הפוטנציאל ביותר שחוותה האנושות. אחד ההיבטים המרכזיים של שינוי זה הוא ההעצמה הדרמטית של הכלים העומדים לרשותו של הפרט מבחינת היכולת ליצור, לייצר ולשווק באופן עצמאי.<sup>538</sup> תקופה של שינויים מעוררת הן חששות והן תקווה. מי שיתקדמו עם הזמנים יהיו בין המרוויחים; מי שיעמדו מאחור עלולים להפסיד. אחד ההיבטים שרבים מדברים עליהם הוא החשש מפני אובדן משרות "מסורתיות" בהיקף עצום, והחשש המקביל שלא לכל העובדים תימצא תעסוקה ב"עולם החדש". החשש מפני "המכונה" שתחליף את האדם אינו דבר חדש, כמובן, אבל חידושים בבינה מלאכותית המאפשרים ל"רובוטים" לחקות את המחשבה האנושית מרחיבים מאוד את טווח הפעילות שאותן מכונות יכולות לבצע מאותו תחום צר של פעולות פיזיות בייצור לעבר עבודות פקידותיות, ומשם לעבר עבודות שירותים ומידע, כגון דיווח עיתונאי או חלוקת תרופות לחולים.<sup>539</sup> כאשר מחיר ה"רובוט" והאיכות המקצועית של עבודתו מגיעים לרמה מסוימת, משרות "אנושיות" עשויות ליהפך ליקרות מדי. יש לדבר גם יתרונות – מחירים של מוצרים ושירותים יורד, ואני מניח שרובנו מעדיפים שימוש במכונות כביסה ובמדיחי כלים על כיבוס וניקוי כלים באופן ידני – אבל הרחבת התפוצה של הכספומטים, למשל, הובילה לפגיעה במשרות הכספרים בבנקים. ההערכות המקצועיות מדברות על צפי ל"היעלמות" של שליש עד חצי מהמשרות בעולם המערבי בעשורים הבאים.<sup>540</sup> כבר בימים אלה אנו עדים ל"התקפה של חברות הייטק צעירות,

538 לדיון ב"מהפכה התעשייתית השלישית" ראו, למשל: INDUSTRIAL JEREMY RIFKIN, THE THIRD REVOLUTION (2011), [www.foet.org/books/the-third-industrial-revolution/urbanologia.tau.ac.il/](http://www.foet.org/books/the-third-industrial-revolution/urbanologia.tau.ac.il/) 10.9.2014 אורבנולוגיה /מהפכה-תעשייתית-שלישית-או-עסקים-כרגיל.

539 ראו, למשל: Claire Cain Miller, *As Robots Grow Smarter, American Workers Struggle to Keep Up*, N.Y. TIMES (Dec. 15, 2014), [mobile.nytimes.com/2014/12/16/upshot/as-robots-grow-smarter-american-workers-struggle-to-keep-up.html](http://mobile.nytimes.com/2014/12/16/upshot/as-robots-grow-smarter-american-workers-struggle-to-keep-up.html); Carmel DeAmicis, *Academics Dream of Electric Sex Workers*, PANDO (May 30, 2014), [pando.com/2014/05/30/academics-dream-of-electric-sex-workers/](http://pando.com/2014/05/30/academics-dream-of-electric-sex-workers/).

540 ראו: James Bessen, *Scarce Skills, Not Scarce Jobs*, THE ATLANTIC (Apr. 27, 2015), [www.theatlantic.com/business/archive/2015/04/scarce-skills-not-scarce-jobs/390789/](http://www.theatlantic.com/business/archive/2015/04/scarce-skills-not-scarce-jobs/390789/); Natasha Lomas, *Technology to Automate a Third of U.K. Jobs over Next 20 Years, Says Deloitte*, TECHCRUNCH (Nov. 11, 2014), [techcrunch.com/2014/11/11/automation-uk-jobs/](http://techcrunch.com/2014/11/11/automation-uk-jobs/);

שעם אפליקציות מתוחכמות ומדויקות להזמנת מוניות, משלוחים, הלוואות או בגדים משתלטים במהירות שיא על ענפי כלכלה ותיקים ובתוך כך משנות מהיסוד את שוק העבודה.<sup>541</sup>

מצב דברים זה מעורר סדרה ארוכה של שאלות של מדיניות חברתית מהמעלה הראשונה לגבי העתיד הקרוב. האם ימצאו אנשים משרות מורכבות, מאתגרות, רווחיות ויצירתיות אפילו יותר, מהסוג שרחוק עדיין מיכולותיה של המכונה?<sup>542</sup> האם יש משרות שהן "robot proof"? והאם ניתן לשדרג משרות קיימות – למשל, של מרצה באוניברסיטה – כדי לתת לבן-האנוש יתרון יחסי על המכונה?<sup>543</sup>

מה תהיה שיטת ההעסקה הרווחת בעתיד – שכיר, עצמאי, או שמא יתפתח מודל חדש?<sup>544</sup> האם באמצעות חלוקה חברתית הוגנת של הרווחים הכלכליים יוכלו בני החברה כולה לעבוד פחות ופחות שעות וליהנות משעות פנאי רבות יותר? הייתכן אפילו

---

Jerry Kaplan, *The Age of the Robot Worker Will Be Worse for Men*, THE ATLANTIC (Aug. 4, 2015), [www.theatlantic.com/business/archive/2015/08/women-men-jobs-automation/](http://www.theatlantic.com/business/archive/2015/08/women-men-jobs-automation/) 400364/Marc Andreessen, *This Is Probably a Good Time to Say That I Don't Believe Robots Will Eat All the Jobs...*, PMARCA (Jun. 13, 2014), [blog.pmarca.com/2014/06/13/this-is-probably-a-good-time-to-say-that-i-dont-believe-robots-will-eat-all-the-jobs/](http://blog.pmarca.com/2014/06/13/this-is-probably-a-good-time-to-say-that-i-dont-believe-robots-will-eat-all-the-jobs/) Sarah Zhang, *Why Scientific American's Predictions from 10 Years Ago Were So Wrong*, GIZMODO (Apr. 5, 2015), [gizmodo.com/why-scientific-americans-predictions-from-10-years-ago-1701106456](http://gizmodo.com/why-scientific-americans-predictions-from-10-years-ago-1701106456) 541 אורי פסובסקי "חוסלם" כלכליסט 23.5.2015 [www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3659733,00.html](http://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3659733,00.html)

542 חברת וולוו סבורה כי רובוטים יוכלו לבצע את עיקר העבודה של פינוי אשפה: Vlad Savov, *Volvo's ROAR Robots Will Take All the Heavy, Smelly Lifting Out of Trash Collection*, THE VERGE (Sep. 16, 2015), [www.theverge.com/2015/9/16/9336229/volvos-robots-roar-trash-collection](http://www.theverge.com/2015/9/16/9336229/volvos-robots-roar-trash-collection) אבל מתברר שרחיצת חלונות חיצוניים בגורר-שחקים היא פעולה שכרגע רק בני-אדם יכולים לבצע, ושגם רובוטים מתקשים להרכיב רהיטים של איקאה. ראו: Patrick McGeehan, *Window Washing Skills Beyond a Robot's Reach*, N.Y. TIMES (Nov. 13, 2014), [www.nytimes.com/2014/11/14/nyregion/a-dangerous-job-in-the-sky-no-robots-required.html](http://www.nytimes.com/2014/11/14/nyregion/a-dangerous-job-in-the-sky-no-robots-required.html); Geoff Colvin, *Humans Are Underrated*, FORTUNE (Jul. 23, 2015), [fortune.com/2015/07/23/humans-are-underrated/](http://fortune.com/2015/07/23/humans-are-underrated/) הירידה בפריין העבודה של בני-האדם. השו, למשל: Matthew Yglesias, *The Automation Myth*, VOX (Jul. 27, 2015), [www.vox.com/2015/7/27/9038829/automation-myth](http://www.vox.com/2015/7/27/9038829/automation-myth)

543 Joseph E. Aoun, *Robot-Proof: How Colleges Can Keep People Relevant in the Workplace*, CHRONIC. HIGHER EDUC. (Jan. 27, 2016), [www.chronicle.com/article/Robot-Proof-How-Colleges-Can/235057](http://www.chronicle.com/article/Robot-Proof-How-Colleges-Can/235057) Kitroeff, לעיל ה"ש 403.

544 השו, למשל: Caroline O'Donovan, *What a New Class of Worker Could Mean for the Future of Labor*, BUZZFEED NEWS (Jun. 18, 2015), [www.buzzfeed.com/carolineodonovan/meet-the-new-worker-same-as-the-old-worker](http://www.buzzfeed.com/carolineodonovan/meet-the-new-worker-same-as-the-old-worker)



שנשתחרר כולנו מעולה של העבודה כליל?<sup>545</sup> או שמא אי-השוויון הכלכלי רק יגדל, כך שיהיו מי שיהנו משירותים משוכללים יותר ויותר, ויהיו מי שלא יוכלו להשתכר שכר ריאלי, כי לא יהיה ביכולתם להציע כישורים כלשהם שאינם ניתנים לביצוע ממוכן וזול יותר? כל אלה שאלות קשות ומרתקות לעתיד לבוא.

בהקשר שלנו ניתן לראות את השלכת הדברים הן ביחס למקצוע עריכת-הדין והן ביחס לאקדמיה, במיוחד בפעילותה ההוראתית.

**באשר לעורכי-הדין**, שותף מנהל במשרד עורכי-דין ישראלי בניו-יורק הביע לאחרונה את העמדה המרחיקת-לכת מעט שלפיה "בחמש השנים הקרובות הצורך בעורכי הדין יפחת ב-50% – בגלל הטכנולוגיה והמיאוס של הלקוחות מהתעריפים הגבוהים".<sup>546</sup> חלק מהחידושים הטכנולוגיים הקלו את עבודתם של עורכי-הדין – מאגרי מידע ממחשבים מקילים את השימוש בטפסים, ומסייעים בכתיבה ובעריכה של מסמכים וכן במחקר משפטי; והגשה ממוחשבת של מסמכים לבית-המשפט – במקום הגשה פיזית, ידנית – מקילה את ניהול ההליך ומשפרת את אמינות התיק שבידי בית-המשפט. אבל טכנולוגיה מהווה גם חלק מהאתגר שעורכי-הדין ניצבים בפניו.<sup>547</sup> מומחים מציינים כי כבר כיום יש לעורכי-הדין (לפחות בארצות-הברית) תחרות מחברות המספקות טפסים משפטיים מקוונים, ייעוץ משפטי מוזל ואפילו חינוך, ואף מנגנונים לפתרון סכסוכים מקוון (Online Dispute Resolution);<sup>548</sup> וההערכות לעתיד הקרוב הן שפיתוחים טכנולוגיים יאפשרו לבצע המצאה, מחקר משפטי, הפקת מסמכים משפטיים, ואפילו חוות-דעת בהיקף מוגבל והערכה מושכלת של תוצאות הליכים.<sup>549</sup>

545 השוו: Derek Thompson, *A World Without Work*, THE ATLANTIC (Aug. 2015), [www.theatlantic.com/magazine/archive/2015/07/world-without-work/395294/](http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2015/07/world-without-work/395294/).

546 תחזית של עו"ד ארן היימן, המובאת בגליון ראש השנה של TheMarker, במאמרו של חיים הנדוורקר "הרגע שבו לא יהיה צורך בעורכי דין יגיע הרבה יותר מוקדם ממה שהם רוצים לדמיין" TheMarker 9.2015.1.273038314.9.2015 [www.themarker.com/law/1.273038314.9.2015](http://www.themarker.com/law/1.273038314.9.2015). לדעה דומה, שלפיה "בועת" עריכת-הדין בארצות-הברית התפוצצה כי פשוט לא צריך עורכי-דין רבים כל-כך, ראו Nisen, לעיל ה"ש 393.

547 וכך הדבר, כנראה, בכל דור ודור. על האתגרים והחששות שצצו לנוכח כניסתם של המחשבים, האפשרות לקיים דיונים בווידיאו, הטלפון הסלולרי, מכשירי הפקס ומכונות הצילום המהירות בראשית שנות התשעים, ראו: William T. Braithwaite, *How Is Technology Affecting the Practice and Profession of Law?*, 22 TEX. TECH L. REV. 1113 (1991).

548 ראו: Benjamin H. Barton, *The Lawyer's Monopoly – What Goes and What Stays*, 82 FORDHAM L. REV. 3067, 3072–3076 (2014).

549 ראו אושי שהם קראוס "הכירו את המכונות שיחליפו את עורכי הדין" ynet 29.8.2014 [www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4563025,00.html](http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4563025,00.html); וביתר הרחבה: John O. McGinnis & Russell G. Pearce, *The Great Disruption: How Machine Intelligence Will Transform the Role of Lawyers in the Delivery of Legal Services*, 82 FORDHAM L. REV. 3041, 3046 (2014).

**באשר לאנשי האקדמיה**, השינויים הטכנולוגיים מאתגרים את המרצים בשני הפנים המרכזיים של פעילותם – כחוקרים וכמורים – ובכל אחד מהפנים הללו ההשלכות והאתגרים שונים לגמרי.

בפן הראשון אין ספק שגם אנשי האקדמיה, כמו עורכי-הדין, רואים ברכה גדולה בחידושים הטכנולוגיים. אף שכל שינוי כזה מחייב לימוד, התאמה וזניחת מסורות ישנות, רבים מהחידושים מאפשרים שיפור דרמטי ביכולותיו של החוקר, וכמובן משחררים לו זמן מפעילויות טכניות ופיזיות לטובת חשיבה ועיון.<sup>550</sup> קשה מאוד אפילו לדמיין את המחקר המדעי ללא שימוש במאגרים אלקטרוניים – אותם מאגרי מידע עצומי-היקף שנגישים מכל מקום שיש בו קישור למרשתת. בחיפוש הידני בקטלוגים ובאיתור המקור בארכיונים ובספריות ענקיות יש רומנטיקה, אבל הרבה פחות יעילות.<sup>551</sup> אכן, אנו הולכים ומתרגלים – ובתוך גם רוכשים את הכישורים הנדרשים – לעולם שבו אנו חוקרים, מפרסמים ומתדיינים באתרים אלקטרוניים, והכל נשמר לנצח וזמין בכל עת במאגרים עצומים.<sup>552</sup> עם זאת, בניגוד לעורכי-דין ולבעלי-מקצוע רבים אחרים, איני רואה בשלב זה מצב דברים שבו הבינה האלקטרונית תאפשר את החלפת האקדמאי או חלק משמעותי מפעילויותיו. האתגר המטריד יותר את אנשי האקדמיה נמצא במקום אחר:

בעשורים האחרונים התרחב מאוד מספר הלומדים לימודים על-תיכוניים בישראל. המשבר במדעי הרוח בישראל ובעולם מוכיח במידה רבה כי רק מקצת הסטודנטים שואפים ללמוד לשם הידע האקדמי בלבד, על-מנת להרוות את צמאונם הרוחני, וכי חלק משמעותי מהלומדים מבקשים לקבל כלים מקצועיים מעשיים ורלוונטיים. המשבר הכלכלי של השנים האחרונות העמיד את האקדמיה במגננה, ומחייב אותה להסביר מדוע יש עדיין טעם בלימודים האקדמיים, ומדוע לא ישופר מודל הלימודים הקיים, יונגש ויוזל. כפי שציינתי קודם, מחקרים מבהירים כי ללימודים האקדמיים יש כדאיות כלכלית, אבל ממצא זה אינו עונה עדיין על השאלה מדוע הלימודים חייבים להתקיים דווקא במודל העתיק של שמיעת הרצאות המועברות בעל-פה, בכיתות גדולות, בקורסים

550 ושוב, דברים אלה נכונים כנראה בכל דור ודור. ראו, למשל, מה שכתב הארכיטקט, המעצב, הממציא והתיאורטיקאי האמריקאי ריצ'רד בקמינסטר פולר (1895–1983), בשנת 1962, על היתרונות הגלומים בחידושים טכנולוגיים: R. BUCKMINSTER FULLER, EDUCATION AUTOMATION: FREEING THE SCHOLAR TO RETURN TO HIS STUDIES (1962).

551 למחקר מרתק על דרכי איסוף המידע בעבר ראו: ANN M. BLAIR, TOO MUCH TO KNOW: MANAGING SCHOLARLY INFORMATION BEFORE THE MODERN AGE (2011). למחקרים המבקשים לעזור לחוקרים להתמודד עם המאגרים הממוחשבים ראו, כבר משנות השבעים (!) של המאה הקודמת, ספרים כגון: Joseph Raben ed., 1977); E-RESEARCH: TRANSFORMATION IN SCHOLARLY PRACTICE (Nicholas W. Jankowski ed., 2009); LiLi Li, SCHOLARLY INFORMATION DISCOVERY IN THE NETWORKED ACADEMIC LEARNING ENVIRONMENT (2014).

552 MARTIN WELLER, THE DIGITAL SCHOLAR: HOW TECHNOLOGY IS TRANSFORMING SCHOLARLY PRACTICE (2011).

החוזרים ללא שינוי משמעותי מדי שנה. יש סטודנטים רבים שאינם מטריחים את עצמם לכיתות הלימוד, ובהעדר אכיפת נוכחות הם יכולים לעבור את הקורס כולו על-ידי קריאת סיכומים של השיעורים. נקודה זו היא חלק מהביקורת הנוקבת שהשמיע פרופ' יוסף ויילר על החינוך המשפטי בישראל, תחת הכותרת הנוקבת "חינוך לשטחיות".<sup>553</sup> בתי-הספר בארץ ובחוץ-לארץ מודעים היטב לאתגרים ולצורך לרענן את המודל הקלסי של ההוראה. דבר זה נכון במידה רבה לכל מערכת החינוך הפורמלית, מכיתה א ועד לדוקטורט. המודל האקדמי הוותיק – של סטודנטים המתכוננים לשיעור באמצעות קריאת ספרים ומגיעים לאולם הרצאות גדול שבו מרצה עומד על כימה לפני קבוצה גדולה של שומעים אשר רושמים את דבריו ושואלים מדי פעם שאלות הבהרה או שאלות-עומק<sup>554</sup> – ניצב בפני אתגרים קשים.

מצב דברים זה נובע מסיבות רבות, והמרצים מודעים לכך. אנו מודעים לתשומת-הלב המתקצרת של הסטודנט המודרני<sup>555</sup> ולהיותו מקוון כל העת, והדיון המתקיים עדיין באקדמיה אם לאסור שימוש במחשבים ו"גלישה" בזמן השיעור או להפוך אותה לחלק מהחוויה הלימודית נראה אנכרוניסטי מעט.<sup>556</sup> אנו מודעים לרגישותו של הסטודנט למחיר הלימודים ולציפיותיו שיעשה שימוש באמצעים טכנולוגיים שזמינים לכל, שמהן נובעת הביקורת על המשך השימוש בספרי לימוד, אשר רווח עדיין מאוד בארצות-הברית (והרבה פחות מכך בישראל).<sup>557</sup> אנו מודעים לתחרות הרבה בין המוסדות על הסטודנטים, במיוחד על הטובים שביניהם. מכאן הצורך להמשיך לשפר

553 ראו ויילר ופרידמן, לעיל ה"ש 136; ומאמר-המשך העדכני – יוסף ויילר "עדיין חינוך לשטחיות? מה אומרים הדקאנים" **המשפט** יט 39 (2014). הכתיבה האקדמית בישראל העוסקת בחינוך המשפטי היא מועטה, ועל-כן חשוב לציין את הגיליון המקיף של כתב-העת **המשפט** יט (2014), אשר יוחד כולו לנושא.

554 היקף השתתפותם של הסטודנטים בשיח בכיתה הוא עניין תרבותי מעניין, המשתנה ממדינה למדינה. השו, למשל: Joe Humphreys, *How Irish College Students Differ from Americans*, IRISH TIMES (Sep. 22, 2015), [www.irishtimes.com/news/education/how-irish-college-students-differ-from-americans-1.2355672](http://www.irishtimes.com/news/education/how-irish-college-students-differ-from-americans-1.2355672).

555 השו: Sherry Turkle, *How to Teach in an Age of Distraction*, CHRONIC. HIGHER EDUC. (Oct. 2, 2015), [www.chronicle.com/article/How-to-Teach-in-an-Age-of/233515](http://www.chronicle.com/article/How-to-Teach-in-an-Age-of/233515).

556 ראו, למשל: Berlin Fang, *From Distraction to Engagement: Wireless Devices in the Classroom*, EDUCAUSE REV. (Dec. 22, 2009), [er.educause.edu/articles/2009/12/from-distraction-to-engagement-wireless-devices-in-the-classroom](http://er.educause.edu/articles/2009/12/from-distraction-to-engagement-wireless-devices-in-the-classroom); *Pros and Cons of Allowing Digital Devices in the Classroom*, CONCORDIA U. (Jan. 6, 2016), [education.cu-portland.edu/blog/tech-ed/pros-and-cons-of-allowing-digital-devices-in-the-classroom/](http://education.cu-portland.edu/blog/tech-ed/pros-and-cons-of-allowing-digital-devices-in-the-classroom/); Richard Adams, *Students Who Use Digital Devices in Class 'Perform Worse in Exams'*, THE GUARDIAN (May 11, 2016), [www.theguardian.com/education/2016/may/11/students-who-use-digital-devices-in-class-perform-worse-in-exams](http://www.theguardian.com/education/2016/may/11/students-who-use-digital-devices-in-class-perform-worse-in-exams).

557 השו: Doug Ward, *Why You Ought to Think Twice Before Assigning a Pricey Textbook*, CHRON. HIGHER EDUC. (Sep. 8, 2015), [www.chronicle.com/article/Why-You-Ought-to-Think-Twice-/232877](http://www.chronicle.com/article/Why-You-Ought-to-Think-Twice-/232877).

את רמת ההוראה, כלומר את "חויית המשתמש", בין באמצעים כגון מצגות אורקוליות נגישות יותר ובין על-ידי הקטנת גודל הכיתות, מה שיאפשר קשר ישיר יותר בין המרצים לתלמידים.<sup>558</sup>

בעתיד (הקרוב מאוד) ייתכן בהחלט שהחוויה הלימודית תשתנה עוד יותר – הנוכחות הפיזית בקמפוס תוחלף בלימודים באמצעות הרשת, ומורים ילמדו סטודנטים ממדינות שונות ברחבי העולם בזמן-אמת. ודוק: אין מדובר רק בשאלה טכנולוגית או חברתית (ויתור על החוויה הסטודנטית), אלא גם בשאלה של מודל כלכלי, בעולם שבו לא כל מדינה מוכנה לסבסד את ההשכלה הגבוהה במלוא עלותה.<sup>559</sup> כיצד יתקיימו בתי-הספר הפרטיים הפחות-יוקרתיים, אשר לא יוכלו למכור לימודים מקוונים, במיוחד אם יוצעו קורסים חינמיים או ישוכפלו קורסים שהוצעו בתשלום ויועברו חינם?<sup>560</sup> האם אוניברסיטות מובילות יציעו קורסים חינמיים ברשת ככלי שיווקי מטעמן וכדרך לאיתור

558 בתחרות בין בתי-הספר בארצות-הברית ובדירוגים שנערכים להם מובא בחשבון כשיקול מרכזי היחס המספרי בין המרצים לסטודנטים, כלומר, היחס בין מספר חברי הסגל לבין מספר הסטודנטים. שיקולים אולי מדויקים יותר הם גודלה הממוצע של כיתת הלימוד, מספר הקורסים שמועברים בכיתות קטנות במהלך התואר וכן יחסי-האנוש בין המרצים לסטודנטים. ראו: *Schools Ranked by Student-Faculty Ratio*, OEDB oedb.org/rankings/student-faculty-ratio/.

559 אחד הנושאים שאיני דן בהם בפירוט הראוי ברשימה זו הוא המודל הכלכלי של מוסדות ההשכלה הגבוהה. למוסדות ההשכלה הגבוהה יש מקורות הכנסה נוספים מלבד שכר-הלימוד והסבסוד הישיר על-ידי המדינה. אחד מהם הוא תרומות, שהן מקור מרכזי למימון פעילויות דוגמת בניית תשתיות ולמימון מלגות לסטודנטים, ואשר משמשות עתודה חיונית המבטיחה את עתידו של המוסד בתקופות "שחונות". מקור נוסף הוא כספים המגיעים למוסד באמצעות חוקריו – למשל, על-ידי זכייה בקרנות מחקר או כאשר פיתוחים מדעיים מגיעים לכלל פיתוח מסחרי ומזכים את המוסד בחלקו. לראשית דיון ראו, למשל, "האוניברסיטאות גייסו מיליארד וחצי שקל ממקורות חיצוניים ב-2009–2010" **כלכליסט** 7.4.2014, [www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3628548,00.html](http://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3628548,00.html); Jordan Weissmann, *Is It Time to Tax Harvard's Endowment?*, SLATE ;3628548,00.html (Sep. 7, 2015), [www.slate.com/articles/business/moneybox/2015/09/harvard\\_yale\\_stanford\\_endowments\\_is\\_it\\_time\\_to\\_tax\\_them.html](http://www.slate.com/articles/business/moneybox/2015/09/harvard_yale_stanford_endowments_is_it_time_to_tax_them.html).

560 ראו: Matt Saccaro, *When Will the Internet Replace College?*, DAILY DOT (Dec. 11, 2015), [www.dailydot.com/opinion/when-will-internet-replace-college/](http://www.dailydot.com/opinion/when-will-internet-replace-college/). כיום מדברים נכבדות על מעבר מ"פסיצור" אל לימוד המותאם לסטודנטים, שיתמקד בתוצאות המהותיות (מה הסטודנטים למדו באמת), ולא בתוצאות הפורמליות (כמה נקודות-זכות הם השלימו ובאילו ציונים). ראו: Arthur Levine, *Time Is Right for Colleges to Shift from Assembly-Line Education*, CHRON. HIGHER EDUC. (Sep. 14, 2015), [www.chronicle.com/article/Time-Is-Right-for-Colleges-to/233057](http://www.chronicle.com/article/Time-Is-Right-for-Colleges-to/233057); Dan Berrett, *Faculty Members See Promise in Unified Way to Measure Student Learning*, CHRON. HIGHER EDUC. (Sep. 25, 2015), [www.chronicle.com/article/Faculty-Members-See-Promise-in/233377/?key=HWsmcVNuzXJDbS1jaj4TMDpdOCZpMxx8YiYcaS4mbIBWEQ](http://www.chronicle.com/article/Faculty-Members-See-Promise-in/233377/?key=HWsmcVNuzXJDbS1jaj4TMDpdOCZpMxx8YiYcaS4mbIBWEQ). על הקושי שקיים כבר כיום בהגנה על הקניין הרוחני ראו, למשל: Steven Johnson, *The Creative Apocalypse that Wasn't*, N.Y. TIMES MAG. (Aug. 19, 2015), [www.nytimes.com/2015/08/23/magazine/the-creative-apocalypse-that-wasnt.html](http://www.nytimes.com/2015/08/23/magazine/the-creative-apocalypse-that-wasnt.html).

יעיל של מאגר מועמדים גדול במיוחד?<sup>561</sup> או שמא יחששו מוסדות כאלה ללמד ברשת פן ירד "ערכו" של התואר ה"רגיל" שלהם?<sup>562</sup> ואולי יהוו לימודים מקוונים דווקא כלי לצמצום הפערים ולהגדלת ההזדמנויות הפתוחות לפני קבוצות אשר עד כה הודרו מההשכלה הגבוהה? מימוש חזון אוטופי זה אולי אינו רחוק: העלות הגבוהה של ההשכלה הגבוהה, במיוחד בארצות-הברית, מעוררת יוזמות דוגמת "אוניברסיטת ההמונים" שייסד הישראלי שי רשף. מסגרת זו, המתבססת על שיעורים מקוונים הניתנים **חינם** על-ידי מתנדבים, זכתה בהישג גדול כאשר קיבלה בראשית שנת 2014 הכרה אקדמית בארצות-הברית.<sup>563</sup>

מאידך גיסא, לפחות במועד זה נראה שאחת ההבטחות הגדולות ביותר – קורסים מקוונים חינם שהציעו מיטב האוניברסיטות בעולם במגוון תחומים – אינה משיגה את התוצאה המקווה.<sup>564</sup>

## 2. סיום

ברשימה זו ניסיתי להציג היבטים מרכזיים של פעילות האקדמיה שדומני כי אינם כה חשופים לציבור. כוונתי לא הייתה להציג כל היבט ותחום, אלא לדגום סוגיות מרכזיות בניסיון להראות את המורכבות והדינמיות של האקדמיה כמו-גם את הדילמות והאתגרים שהיא ניצבת בפניהם. מובן שלא הקפתי אלא חלק קטן מכלל הנושאים, וברור שלאנשי אקדמיה אחרים יש נקודות-מבט שונות שאולי אף סותרות את זו שלי. עשיתי כמיטב הכרתי והבנתי, וכעת אסיים בהערה אישית.

כפי שצינתי, האקדמיה, כמקום עבודה ופעילות מקצועית, אינה מתאימה לכולם – גם לא לכל אותם מעטים שניחנו בכישורי הכתיבה, המחקר וההוראה הדרושים לקריירה

561 השו: Jeffrey R. Young, *MIT Master's Program to Use MOOCs as 'Admissions Test'*, CHRON. HIGHER EDUC. (Oct. 7, 2015), [www.chronicle.com/article/MIT-Master-s-Program-to-Use/233685](http://www.chronicle.com/article/MIT-Master-s-Program-to-Use/233685).

562 השו: Molly Hensley-Clancy, *Yale's First Online Degree Gets Complaints from Alumni*, Cheers from Investors, BUZZFEED (Mar. 18, 2015), [www.buzzfeed.com/mollyhensleyclancy/yales-first-online-degree-gets-cheers-from-investors?bftw&utm\\_term=.kwPdBjj7W#.do5wJeeyb](http://www.buzzfeed.com/mollyhensleyclancy/yales-first-online-degree-gets-cheers-from-investors?bftw&utm_term=.kwPdBjj7W#.do5wJeeyb).

563 ראו אשר שכטר "רוצים תואר בלי שכר לימוד ובלי לצאת מהבית? לשי רשף יש הצעה בשבילכם" *TheMarker* 22.2.2014 [www.themarker.com/markerweek/1.2250127](http://www.themarker.com/markerweek/1.2250127) (בריאיון מסביר רשף איך ניתן לנהל אוניברסיטה ללא שכר-לימוד, כיצד מנפצים את חומות האליטיזם, ולמה חייבים לספק השכלה גם למקומות כגון האיטי וסודן).

564 השאיפה הייתה שקורסים אלה יביאו לידי הפצת ההשכלה הגבוהה לכל דורש ובכל עת, ללא קשר למעמדו החברתי-הכלכלי ולמיקומו הגיאוגרפי. אולם בשלב זה מתברר כי "מתוך עשרות אלפי הנרשמים לכל קורס רק מעטים מצליחים לסיים אותו, וגם הם לבנים, משכילים, ותושבי המדינות העשירות. כעת, בניסיון להציל את הרעיון, הקורסים מתחילים לעלות כסף, מה שמבטיח שאף עני לא ישתחל אליהם". ראו קרן צוריאלי הררי "לא עשו שיעורי בית" *כלכליסט* 15.4.2016 [www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3685976,00.html](http://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3685976,00.html).

אקדמית ראויה, ואף לא לכל אלה שכבר החלו במסלול זה.<sup>565</sup> במבט מבחוץ האקדמיה נדמית כמקום פעילות של, מבודד ואיטי, אבל המציאות מורכבת הרבה יותר. לאמיתו של דבר, קצב העבודה, יחסי-הגומלין עם עמיתים ותלמידים, והלחצים לכתוב ולפרסם, לחדש, להעמיק, להתעדכן ולשנות כל העת – כל אלה אינם פשוטים כלל, ובעיקר אינם גלויים לעין, כאמור. ברשימה זו ניסיתי לחשוף מעט מן המתרחש בתוך מבנה מורכב ומונוליטי זה של מוסדות ההשכלה הגבוהה.

אבקש לסיים בנימה אישית. יש אנשים בני-מזל, כמוני, שלגביהם האקדמיה היא כנראה מקום העבודה המיטבי. הפעילות שלי כוללת שני רכיבים מרכזיים. האחד הוא הוראה של שני קורסים חשובים במסגרת לימודי התואר הראשון במשפטים. בקורס **משפט מנהלי**, שהוא לטעמי אחד הקורסים החשובים והמעשיים המועברים בתואר הראשון, יש לי הזכות לנסות להסביר לסטודנטים, על-פי הבנתי ונסיוני,<sup>566</sup> את עיקר המגבלות המשפטיות החלות על פעילותו של המנהל הציבורי. השאיפה היא להבין מהן סמכויותיה של הרשות, מהן זכויות הפרט בפעילותו מולה, וכיצד ניתן לוודא שפעילותה של הרשות תקינה ואינה פוגעת בתושב מתושבי המדינה במידה בלתי-ראויה. בקורס **שיטות משפט** אני עוסק ביסודותיה ההיסטוריים של מערכת המשפט הישראלית, תוך הצגת מערכות המשפט המרכזיות הפועלות בעולם המערבי ודיון השוואתי על הדומה והשונה בין שיטות משפט אלה לבין המשפט שלנו. הואיל ומדובר בקורס מובנה פחות, אני מרשה לעצמי להוסיף בקורס זה מרכיבים מגוונים רבים מתחום המשפט השוואתי ומתולדות המשפט, וכן יסודות מתרבות המערב.

ההוראה היא תמיד אתגר מרתק. שיעור הוא "הופעה חיה" לפני קהל: הוא מחייב אותי להיות חד וערני, כדי שאוכל להסביר את תוכנית הקורס ברמה אקדמית ובדיוק נאות; הוא מחייב אותי לעדכן ולחדש מדי קורס, ולעיתים מדי שיעור; הוא מחייב אותי להיות קשוב לסטודנטים, אשר במקרים רבים התשובות לשאלותיהם נהפכות לנושאי המחקר הבאים שלי, שנאמר: *מִכָּל מַלְמְדֵי הַשְּׂכֵלָתִי*.<sup>567</sup>

אכן, לא פעם דיונים עם סטודנטים לתואר ראשון או שני טומנים בחובם את הגרעין של מחקרים אקדמיים, ובמקרים רבים התוצאה היא כתיבה משותפת עם סטודנט לשעבר. בין הפרויקטים בהשתתפותי שהתפתחו בדרך זו אפשר למצוא פרק בספר שעניינו דיני מכרזים השוואתיים,<sup>568</sup> שני פרויקטים עם עו"ד יהל קפלן שעניינם מחקר היסטורי-משפטי של היציאה מהארץ ושל עברות שמות בשנים הראשונות לאחר קום

565 ראו: *Is Academia Making You Miserable? ESCAPE THE IVORY TOWER*, [www.escapethe.ivorytower.com/](http://www.escapethe.ivorytower.com/)

566 את מקצת הדברים ניתן לראות במאמרי גיא ישראל זיידמן "מי אתה, המשפט המנהלי הישראלי? בשולי הספר 'משפט מינהלי' מאת דפנה ברק-ארז" **הפרקליט** נא 693 (2012).

567 תהילים קיט 99; "מכל מלמדי השכלתי" **ויקיפדיה** 8.8.2016 מכל\_השכלתי. [he.wikipedia.org/wiki/מכל\\_השכלתי](http://he.wikipedia.org/wiki/מכל_השכלתי)

568 ראו: Guy I. Seidman & Eran Ifargan, *Public and International Procurement: A Comparative Approach*, in *THE TRANSNATIONAL LAW OF PUBLIC CONTRACTS* 45 (Mathias Audit & Stephan W. Schill eds., 2016).

המדינה, ושני פרויקטים המתחילים זה עתה שעניינם ההסדרה המשפטית של פעילות לילית ודיני מתנות.

בכך אנו מתחברים לרכיב המרכזי האחר בעבודתי, שהוא פעילותי המחקרית, שחלקה עברית וחלקה אנגלית, חלקה משפט ישראלי וחלקה משפט זר. גם פה התמזל מזלי ונהניתי מתמיכתה של הקהילה המחקרית אף שבחרתי בדרך פעולה לא-קוננוציונלית: רבים מעמיתיי מתמחים בנושא מקצועי מוגדר, ונהפכים עם השנים למומחים מוכרים בו. אני בחרתי בדרך שונה: בחרתי לכתוב – לבד, עם עמיתים או עם סטודנטים לשעבר – על סוגיות שונות הנופלות במסגרת התחום הרחב של משפט ציבורי-מנהלי, כגון דיני צבא<sup>569</sup> או רפואה ומשפט,<sup>570</sup> וזאת בכתיבה שאינה עוסקת רק בישראל או רק בהווה, אלא עושה שימוש במחקר היסטורי והשוואתי. בין אלה אציין מאמר על ההסדרים המשפטיים של תקופת הצנע בתקופת המנדט ובשנות הבראשית של מדינת-ישראל במבט השוואתי,<sup>571</sup> וכן שני ספרים שאני שותף בכתיבתם כעת, שעניינם תיאוריות של נאמנות במשפט החוקתי ודוקטרינות של השגת שיקול-דעת (deference) במשפט.<sup>572</sup> אני מקווה שתהיה לי האפשרות והזכות להמשיך בפעילות מרתקת זו גם בשנים הבאות.

569 ראו במיוחד גיא זיידמן "צבא והפרטה" **משפט ועסקים** יז 15 (2014).

570 ראו, למשל: Guy Seidman, *Is a Flat-Line a Good Thing? On the Privatization of Israel's Healthcare System*, 36 AM. J. L. & MED. 452 (2010).

571 ראו: Guy Seidman, *Unexceptional for Once: Austerity and Food Rationing in Israel, 1939–1959*, 18 S. CAL. INTERDISC. L.J. 95 (2008).

572 GARY LAWSON & GUY SEIDMAN, "A GREAT POWER OF ATTORNEY": UNDERSTANDING THE FIDUCIARY CONSTITUTION (2017); GARY LAWSON & GUY SEIDMAN, DEFERENCE (Oxford University Press, forthcoming 2017).